Digitized by Google

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE
D
1
21
RACCOLTA NENCINI

Ex Libris Joannis Nencini
1872

D. 1.

Digitized by Google

M. TULLII
CICERONIS
OPERA.

TOMUS OCTAVUS.

HOC VOLUMINE

continentur

De Finibus Bonorum & Malorum Libri V.

Tusculanarum Disp. Libri V.

Digitized by Google

M. TULLII
CICERONIS
OPERA.

Recenſuit J. N. Lallemand.

TOMUS OCTAVUS.

PARISIIS,

Apud { Saillant, viâ S. Joannis Bellov.
Desaint, viâ Fœneâ.
Barbou, viâ Mathurinenſium. }

M DCC LXVIII.

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE FIRENZE

DE FINIBUS

BONORUM ET MALORUM

AD M. BRUTUM.

LIBER PRIMUS.

Quinque ſunt de Finibus libri Ciceronis, in quibus explicatæ & excuſſæ veterum philoſophorum, ſed præcipuè Epicuri, Stoicorum, & Peripateticorum de ſummo bono ſententiæ continentur. Prima diſputatio, quâ Epicuri ſententia examinatur, habita fingitur in Cumano Ciceronis; quum eò L. Torquatus & C. Triarius ſalutandi Ciceronis causâ veniſſent, neque quiſquam præterea alius intereſſet. Secunda autem in Tuſculano Luculli, inter Ciceronem ipſum & M. Catonem,

quum ſe illi in bibliothecam Luculli ſine arbitris abdidiſſent. At tertia Athenis in Academia, quum ibi unà eſſent Marcus, Quintus, & Lucius Cicerones, & Atticus, & is, cui diſputandi partes tribuuntur, M. Piſo. Conſtat igitur tres illas disputationes & locis, & temporibus, & perſonis eſſe diſtinctas: & tamen perinde ac si unus & idem, iiſdem hominibus præſentibus, & adverſus Epicurum, & adverſus Stoicos diſputaſſet, ita Piſo loquens inducitur libro 5, 21. Quoniam igitur & de voluptate cum Torquato, & de honeſtate, in qua una omne bonum poneretur, cum Catone eſt diſputatum. *Eodem in libro n. 49. verſus Homericos, quibus Sirenes Ulyſſem alloquuntur, idem Piſo sibi tribuit ac vindicat.* Verti, inquit, ut quædam Homeri, sic iſtum ipſum locum &c. *Neque tamen dubium eſt, quin eos Cicero ſuos, ut erant, videri voluerit. Hæc autem a Piſone quomodo aptè &*

convenienter dici queant, neque videt, neque quemquam videre putat. MURETUS *Var. Lect.* 14, 20.

In hujus libri prima parte totam philoſophandi rationem Epicuri Cicero reprehendit: in altera verò Torquatus ejuſdem Epicuri ſententiam de ſummo bono explicat & defendit.

I. NON eram neſcius, Brute, quum, quæ ſummis ingeniis exquisitâque doctrinâ philoſophi Græco ſermone tractaviſſent, ea Latinis litteris mandaremus, fore, ut hic noſter labor in varias reprehensiones incurreret: nam quibuſdam, & iis quidem non admodum indoctis, totum hoc diſplicet philoſophari: quidam autem non id tantùm reprehendunt, si remissiùs agatur: ſed tantum ſtudium, tamque multam operam ponendam in eo non arbitrantur. Erunt etiam, & hi quidem eruditi Græcis litteris, contemnentes Latinas, qui ſe dicant in Græcis legendis operam malle conſumere. Poſtremò aliquos futuros ſuſpicor, qui me ad alias litteras vocent: genus hoc ſcribendi, etsi sit elegans, perſonæ tamen & dignitatis eſſe negent. Contra quos omnes dicendum breviter existimo.

2. Quamquam philoſophiæ quidem vituperatoribus ſatis reſponſum eſt eo libro, quo a nobis philoſophia defenſa & collaudata eſt, quum eſſet accuſata & vituperata ab Hortensio: qui liber quum & tibi probatus videretur, & iis, quos ego poſſe judicare arbitrarer; plura ſuſcepi, veritus ne movere hominum ſtudia viderer, retinere non poſſe.

3. Qui autem, si maximè hoc placeat, moderatiùs tamen id volunt fieri, difficilem quamdam temperantiam poſtulant in eo, quod ſemel jam miſſum, coërceri, reprimique non poteſt; ut propemodum juſtioribus utamur illis, qui omnino avocent a philoſophia, quàm iis, qui rebus infinitis modum conſtituant, in reque eo meliore, quò major sit, mediocritatem desiderent. Sive enim ad ſapientiam perveniri poteſt; non paranda nobis ſolùm ea, ſed fruenda etiam ſapientia eſt: sive hoc difficile eſt; tamen nec modus eſt ullus inveſtigandi veri, nisi inveneris; & quærendi defatigatio turpis eſt, quum id, quod quæritur, sit pulcherrimum. Etenim si delectamur, quum ſcribimus; quis eſt tam invidus, qui ab eo nos abducat? sin laboramus; quis eſt qui alienæ modum ſtatuat induſtriæ? Non, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui novum vicinum non vult

Fodere, aut arare, aut aliquid ferre denique:

non enim illum ab induſtria, ſed ab illiberali labore deterret; ſic iſti curioſi, quos offendit noſter minimè nobis injucundus labor.

II. His igitur eſt difficilius ſatisfacere, qui ſe Latina ſcripta dicunt contemnere: in quibus hoc primum eſt, in quo admirer, cur in graviſſimis rebus non delectet eos patrius ſermo, quum iidem fabellas Latinas, ad verbum de Græcis expreſſas, non inviti legant. Quis enim tam inimicus pene nomini Romano eſt, qui Ennïi Medeam, aut Antiopam Pacuvii ſpernat aut rejiciat? qui ſe iiſdem Euripidis fabulis delectari dicat, Latinas litteras oderit? Synephebos ego, inquit, potiùs Cæcilii, aut Andriam Terentii, quàm utramque Menandri legam?

5. A quibus tantum diſſentio, ut, quum Sophocles vel optimè ſcripſerit Electram, tamen malè converſam Attilii mihi legendam putem. De quo Licinius,

Ferreum ſcriptorem: verùm, opinor, ſcriptorem tamen,

ut legendus ſit: rudem enim eſſe omnino in noſtris poëtis, aut inertiſſimæ ſegnitiæ eſt, aut faſtidii delicatiſſimi. Mihi quidem nulli ſatis eruditi videntur, quibus noſtra ignota ſunt. An,

Utinam ne in nemore . . . .

nihilò minùs legimus, quàm hoc idem Græcum; quæ autem de bene beatéque vivendo a Platone diſputata ſunt, explicari non placebit Latinè?

6. Quòd si nos non interpretum fungimur munere, ſed tuemur ea, quæ dicta ſunt ab iis, quos probamus, eiſque noſtrum judicium & noſtrum ſcribendi ordinem adjungimus; quid habent, cur Græca anteponant iis, quæ & ſplendidè dicta sint, neque sint converſa de Græcis? Nam si dicerent, ab illis has res eſſe tractatas; ne ipſos quidem Græcos eſt cur tam multos legant, quàm legendi ſunt. Quid enim eſt a Chrysippo prætermiſſum in Stoicis? legimus tamen Diogenem, Antipatrum, Mneſarchum, Panætium, multos alios, in primiſque familiarem noſtrum Poſſidonium. Quid Theophraſtus? mediocriterne delectat, quum tractat locos ab Ariſtotele antè tractatos? Quid Epicurei? num desiſtunt de iiſdem, de quibus & ab Epicuro ſcriptum eſt, & ab antiquis, ad arbitrium ſuum ſcribere? Quòd si Græci leguntur a Græcis iiſdem de rebus aliâ ratione compositis; quid eſt, cur noſtri a noſtris non legantur?

III. Quamquam si planè sic verterem Platonem, aut Ariſtotelem, ut verterunt noſtri poëtæ fabulas; malè, credo, mererer de meis civibus, si ad eorum cogni-

tionem divina illa ingenia transferrem? ſed id neque feci adhuc, nec mihi tamen, ne faciam, interdictum puto: locos quidem quoſdam, si videbitur, transferam, & maximè ab iis, quos modò nominavi, quum inciderit, ut id aptè fieri poſſit; ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro ſolet. Nec verò, ut noſter Lucilius, recuſabo, quò minùs omnes mea legant. Utinam eſſet ille Persius! Scipio verò & Rutilius multò etiam magis! quorum ille judicium reformidans, Tarentinis ait ſe, & Conſentinis, & Siculis ſcribere. Facetè is quidem, sicut aliàs: ſed nec tam docti tunc erant, ad quorum judicium elaboraret, & ſunt illius ſcripta leviora; ut urbanitas ſumma appareat, doctrina mediocris.

8. Ego autem quem timeam lectorem, quum ad te, ne Græcis quidem cedentem in philoſophia, audeam ſcribere? Quamquam a te ipſo, id quidem facio, provocatus gratiſſimo mihi libro, quem ad me *De virtute* miſiſti. Sed ex eo credo quibuſdam uſu venire, ut abhorreant a Latinis, quòd inciderint in inculta quædam & horrida, de malis Græcis Latinè ſcripta deteriùs: quibus ego aſſentior, dummodo de iiſdem rebus ne Græcos quidem legendos putent.

9. Res verò bonas, verbis electis, gra-

viter ornatéque dictatas, quis non legat? niſi qui ſe planè Græcum dici velit; ut a Scævola eſt prætore ſalutatus Athenis Albucius: quem quidem locum cum multa venuſtate & omni ſale idem Lucilius; apud quem præclarè Scævola,

Græcum te, Albuci, quàm Romanum, atque Sabinum,
Municipem Ponti, Tritanni, centurionum,
Præclarorum hominum, ac primorum, ſigniferúmque,
Maluiſti dici. Græcè ergo prætor Athenis,
Id quod maluiſti, te, quum ad me accedi', ſaluto:
Χαῖρε, inquam, Tite: lictores, turma omni' cohorſque,
Χαῖρε, Tite: hinc hoſti's mi Albucius, hinc inimicus.

10. Sed jure Mucius. Ego autem ſatis mirari non queo, unde hoc ſit tam inſolens domeſticarum rerum faſtidium. Non eſt omnino hìc docendi locus: ſed ita ſentio & ſæpe diſſerui, Latinam linguam non modò non inopem, ut vulgò putarent, ſed locupletiorem etiam eſſe quàm Græcam. Quando enim, ne nobis dicam, aut oratoribus bonis, aut poëtis, poſtea quidem quàm fuit quem imitarentur, ullus orationis vel copioſæ, vel elegantis ornatus defuit?

IV. Ego verò, quum forenſibus operis, laboribus, periculis, non deſeruiſſe mihi videor præſidium, in quo a populo Romano locatus ſum; debeo profectò,

quantumcumque poſſim, in eo quoque elaborare, ut ſint operâ, ſtudio, labore meo doctiores cives mei, nec cum iſtis tantopere pugnare, qui Græca legere malint (modò legant illa ipſa, nec ſimulent) & iis ſervire, qui vel utriſque litteris uti velint, vel, ſi ſuas habent, illas non magnopere deſiderent.

11. Qui autem alia malunt ſcribi a nobis, æqui eſſe debent, quòd & ſcripta multa ſunt, ſic ut plura nemini e noſtris; & ſcribentur fortaſſe plura, ſi vita ſuppetet: & tamen qui diligenter hæc, quæ de philoſophia litteris mandamus, legere aſſueverit, judicabit nulla ad legendum his eſſe potiora. Quid eſt enim in vita tantopere quærendum, quàm quum omnia in philoſophia, tum id, quod his libris quæritur, quis ſit finis, quid extremum, quid ultimum, quò ſint omnia bene vivendi rectéque faciendi conſilia referenda? quid ſequatur natura, ut ſummum ex rebus expetendis? quid fugiat, ut extremum malorum? Qua de re quum ſit inter doctiſſimos magna diſſenſio, quis alienum putet ejus eſſe dignitatis, quam mihi quiſque tribuit, quid in omni munere vitæ optimum & veriſſimum ſit exquirere?

12. An, *Partus ancillæ ſitne in fructu habendus*, diſſeretur inter principes civi-

tatis, P. Scævolam, M' Manilium, ab hiſque M. Brutus diſſentiet; quòd & acutum genus eſt, & ad uſus civium non inutile; noſque ea ſcripta reliquaque ejusdem generis & legimus libenter, & legemus; hæc, quæ vitam continent omnem, negligentur? Nam, ut ſint illa vendibiliora, hæc uberiora certè ſunt: quamquam id quidem licebit iis exiſtimare, qui legerint. Nos autem hanc omnem quæstionem de finibus bonorum & malorum ferè a nobis explicatam eſſe his litteris arbitramur, in quibus, quantùm potuimus, non modò quid nobis probaretur, ſed etiam quid a ſingulis philoſophiæ diſciplinis diceretur, perſecuti ſumus.

V. Ut autem a facillimis ordiamur, prima veniat in medium Epicuri ratio, quæ pleriſque notiſſima eſt; quam a nobis ſic intelliges expoſitam, ut ab ipſis, qui eam diſciplinam probant, non ſoleat accuratiùs explicari: verum enim invenire volumus, non tamquam adverſarium aliquem convincere. Accuratè autem quondam a L. Torquato, homine omni doctrinâ erudito, defenſa eſt Epicuri ſententia de voluptate; a meque ei reſponſum, quum C. Triarius, in primis gravis & doctus adoleſcens, ei diſputationi intereſſet.

14. Nam quum ad me in Cumanum ſa-

lutandi cauſâ uterque veniſſet, pauca primò inter nos de litteris, quarum ſummum erat in utroque ſtudium; deinde Torquatus : Quoniam nacti te, inquit, ſumus aliquando otioſum, certè audiam, quid ſit, quòd Epicurum noſtrum non tu quidem oderis, ut ferè faciunt, qui ab eo diſſentiunt, ſed certè non probes; eum, quem ego arbitror unum vidiſſe verum, maximiſque erroribus hominum animos liberaviſſe, & omnia tradidiſſe, quæ pertinent ad bene beatéque vivendum. Sed exiſtimo, te, ſicut noſtrum Triarium, minùs ab eo delectari, quòd iſta Platonis, Ariſtotelis, Theophraſti orationis ornamenta neglexerit : nam illuc quidem adduci vix poſſum, ut ea, quæ ſenſerit ille, tibi non vera videantur.

15. Vide quantùm, inquam, fallare, Torquate. Oratio me iſtius philoſophi non offendit : nam & complectitur verbis, quod vult; & dicit planè, quod intelligam : & tamen a philoſopho, ſi afferat eloquentiam, non aſperner; ſi non habeat, non admodum flagitem. Re mihi non æquè ſatisfacit, & quidem locis pluribus : ſed quot homines, tot ſententiæ : falli igitur poſſumus. Quamobrem tandem, inquit, non ſatisfacit? te enim judicem æquum puto : modò, quæ dicat ille, bene noris.

16. Niſi mihi Phædrum, inquam, mentitum aut Zenonem putas (quorum utrumque audivi, quum mihi nihil ſanè præter ſedulitatem probarent) omnes mihi Epicuri ſententiæ ſatis notæ ſunt: atque eos, quos nominavi, cum Attico noſtro frequenter audivi; quum miraretur ille quidem utrumque, Phædrum autem etiam amaret: quotidieque inter nos ea, quæ audiebamus, conferebamus: neque erat umquam controverſia, quid ego intelligerem, ſed quid probarem.

VI. Quid igitur eſt, inquit? audire enim cupio, quid non probes. Principio, inquam, in phyſicis, quibus maximè gloriatur, primùm totus eſt alienus. Democrito adjicit perpauca mutans, ſed ita, ut ea, quæ corrigere vult, mihi quidem depravare videatur. Ille atomos, quas appellat, id eſt, corpora individua, propter ſoliditatem, cenſet in infinito inani, in quo nihil nec ſummum, nec infimum, nec medium, nec ultimum nec citimum ſit, ita ferri, ut concurſionibus inter ſe cohæreſcant; ex quo efficiantur ea, quæ ſint, quæque cernantur, omnia: eumque motum atomorum nullo a principio, ſed ex æterno tempore intelligi convenire.

18. Epicurus autem, in quibus ſequitur Democritum, non ferè labitur: quamquam utriuſque quum multa non probo,

tum illud in primis, quòd, quum in rerum natura duo quærenda ſint, unum, quæ materia ſit, ex qua quæque res efficiatur; alterum, quæ vis ſit, quæ quidque efficiat: de materia diſſeruerunt, vim & cauſam efficiendi reliquerunt. Sed hoc commune vitium: illæ Epicuri propriæ ruinæ: cenſet enim, eadem illa individua & ſolida corpora ferri ſuo deorſum pondere ad lineam: hunc naturalem eſſe omnium corporum motum.

19. Deinde ibidem homo acutus, quum illud occurreret, ſi omnia deorſum e regione ferrentur, &, ut dixi, ad lineam, numquam fore, ut atomus altera alteram poſſet attingere; itaque attulit rem commentitiam: declinare dixit atomum perpaulum; quo nihil poſſet fieri minùs: ita effici complexiones, & copulationes, & adhæſitationes atomorum inter ſe: ex quo efficeretur mundus, omneſque partes mundi, quæque in eo eſſent: quæ quum res tota ficta ſit pueriliter, tum ne efficit quidem quod vult: nam & ipſa declinatio ad libidinem fingitur (ait enim declinare atomum ſine cauſa; quo nihil turpius physico, quàm fieri ſine cauſa quidquam dicere) & illum motum naturalem omnium ponderum, ut ipſe conſtituit, e regione inferiorem locum petentium, ſine cauſa eripuit atomis: nec tamen id, cujus causâ hæc finxerat, aſſecutus eſt.

20. Nam si omnes atomi declinabunt, nullæ umquam cohæreſcent : sive aliæ declinabunt, aliæ ſuo nutu rectè ferentur ; primùm erit hoc quasi provincias atomis dare, quæ rectè, quæ obliquè ferantur : deinde eadem illa atomorum, in quo etiam Democritus hæret, turbulenta concursio hunc mundi ornatum efficere non poterit. Ne illud quidem physici eſt, credere aliquid eſſe minimum ; quod profectò numquam putaviſſet, si a Polyæno, familiari ſuo, geometriam diſcere maluisſet, quàm illam etiam ipſum dedocere. Sol Democrito magnus videtur, quippe homini erudito, in geometriaque perfecto : huic bipedalis fortaſſe ; tantum enim eſſe cenſet, quantus videtur, vel paulò aut majorem, aut minorem.

21. Ita quæ mutat, ea corrumpit : quæ ſequitur, ſunt tota Democriti. Atomi, inane, imagines, quæ idola nominant, quorum incursione non ſolùm videamus, ſed etiam cogitemus : infinitio ipſa, quam ἀπειρίαν vocant, tota ab illo eſt : tum innumerabiles mundi, qui & oriantur, & intereant quotidie : quæ etsi mihi nullo modo probantur ; tamen Democritum laudatum a ceteris, ab hoc, qui eum unum ſecutus eſt, nollem vituperatum.

VII. Jam in altera philoſophiæ parte, quæ eſt quærendi ac diſſerendi, quæ

λογικὴ dicitur, iſte veſter planè, ut mihi quidem videtur, inermis ac nudus eſt: tollit definitiones: nihil de dividendo ac partiendo docet: non, quo modo efficiatur, concludaturque ratio, tradit: non, quâ viâ captioſa ſolvantur, ambigua diſtinguantur, oſtendit: judicia rerum in ſenſibus ponit; quibus ſi ſemel aliquid falſi pro vero probatum ſit, ſublatum eſſe omne judicium veri & falsi putat.

23. (*In tertia verò parte, quæ eſt de vita & moribus, in conſtitutione finis, nil generoſum ſapit atque magnificum.*) Confirmat autem illud vel maximè, quod ipſa natura, ut ait ille, adſciſcat & reprobet, id eſt, voluptatem & dolorem: ad hæc, & quæ ſequamur, & quæ fugiamus, refert omnia: quod quamquam Ariſtippi eſt, a Cyrenaiciſque meliùs liberiùſque defenditur; tamen ejuſmodi eſſe judico, ut nihil homine videatur indignius. Ad majora enim quædam nos natura genuit & conformavit, ut mihi quidem videtur: ac fieri poteſt, ut errem: ſed ita prorſus exiſtimo, neque eum Torquatum, qui hoc primus cognomen invenerit, aut torquem illum hoſti detraxiſſe, ut aliquam ex eo perciperet corpore voluptatem, aut cum Latinis tertio conſulatu conflixiſſe apud Veſerim propter voluptatem. Quòd verò ſecuri filium percuſſerit, privaviſſe ſe etiam

videtur multis voluptatibus, quum ipſi naturæ patrioque amori prætulerit jus majeſtatis atque imperii.

24. Quid? T. Torquatus, is, qui conſul cum Cn. Octavio fuit, quum illam ſeveritatem in eo filio adhibuit, quem in adoptionem D. Silano emancipaverat, ut eum, Macedonum legatis accuſantibus, quòd pecunias prætorem in provincia cepiſſe arguerent, cauſam apud ſe dicere juberet, reque ex utraque parte auditâ, pronuntiaret, eum non talem videri fuiſſe in imperio, quales ejus majores fuiſſent; & in conſpectum ſuum venire vetuit; numquid videtur tibi de voluptatibus ſuis cogitaviſſe? Sed ut omittam pericula, labores, dolorem etiam, quem optimus quiſque pro patria & pro ſuis ſuſcipit; ut non modò nullam captet, ſed etiam prætereat omnes voluptates, dolores denique quoſvis ſuſcipere malit, quàm deſerere ullam officii partem; ad ea, quæ hoc non minùs declarant, ſed videntur leviora, veniamus.

25. Quid tibi, Torquate? quid huic Triario litteræ, quid hiſtoriæ cognitioque rerum, quid poëtarum evolutio, quid tanta tot verſuum memoria voluptatis affert? Nec mihi illud dixeris: Hæc enim ipſa mihi ſunt voluptati; & erant illa Torquatis. Numquam hoc ita defendit Epicu-

rus: neque verò tu, aut quiſquam eorum, qui aut ſaperet aliquid, aut iſta didiciſſet. Et, quod quæritur ſæpe, cur tam multi ſunt Epicurei: ſunt aliæ quoque cauſæ: ſed multitudinem hoc maximè allicit, quòd ita putat dici ab illo, recta & honeſta quæ ſint, ea facere ipſa per ſe lætitiam, id eſt, voluptatem. Homines optimi non intelligunt totam rationem everti, si ita ſe res habeat: nam si concederetur, etiam si ad corpus nihil referatur, iſta ſuâ ſponte & per ſe eſſe jucunda; per ſe eſſet & virtus, & cognitio rerum, quod minimè ille vult, expetenda. Hæc igitur Epicuri non probo, inquam: de cetero, vellem equidem aut ipſe doctrinis fuiſſet inſtructior (eſt enim, quod ita tibi videri neceſſe eſt, non ſatis politus iis artibus, quas qui tenent *eruditi* appellantur) aut ne deterruiſſet alios a ſtudio: quamquam te quidem video minimè eſſe deterritum.

VIII. Quæ quum dixiſſem, magis ut illum provocarem, quàm ut ipſe loquerer, tum Triarius leniter arridens, Tu quidem, inquit, totum Epicurum pene è philoſophorum choro ſuſtuliſti: quid ei reliquiſti, nisi te, quoquo modo loqueretur, intelligere, quid diceret? Aliena dicit in phyſicis, nec ea ipſa, quæ tibi probarentur: si qua in his corrigere voluit,

deteriora fecit : diſſerendi artem nullam habuit : voluptatem quum ſummum bonum diceret, primùm in eo ipſo parum vidit : deinde hoc quoque alienum : nam antè Ariſtippus ; & ille meliùs : addidiſti ad extremum, etiam indoctum fuiſſe.

27. Fieri, inquam, ô Triari, nullo pacto poteſt, ut non dicas, quid non probes ejus, a quo diſſentias : quid enim me prohiberet Epicureum eſſe, si probarem quæ ille diceret ? quum præſertim illa perdiſcere ludus eſſet. Quamobrem diſſentientium inter ſe reprehensiones non ſunt vituperandæ : maledicta, contumeliæ, tum iracundiæ, contentiones, concertationesque in diſputando pertinaces, indignæ mihi philoſophiâ videri ſolent.

28. Tunc Torquatus, Prorſus, inquit, aſſentior : neque enim diſputari sine reprehensione, nec cum iracundia aut pertinacia rectè diſputari poteſt. Sed ad hæc, nisi moleſtum eſt, habeo quæ velim. At me, inquam, nisi te audire vellem, cenſes hæc dicturum fuiſſe ? Utrùm igitur percurri omnem Epicuri diſciplinam placet ; an de una voluptate quæri, de qua omne certamen eſt ? Tuo verò id quidem, inquam, arbitratu. Sic faciam igitur, inquit : unam rem explicabo, eamque maximam : de phyſicis aliàs : & quidem tibi & declinationem iſtam atomorum, & ma-

gnitudinem ſolis probabo, & Democriti errata, ab Epicuro reprehenſa & correcta permulta: nunc dicam de voluptate, nihil ſcilicet novi, ea tamen, quæ te ipſum probaturum eſſe confidam. Certè, inquam, pertinax non ero: tibique, ſi mihi probabis ea, quæ dices, libenter aſſentiar. Probabo, inquit: modò iſtâ ſis æquitate, quam oſtendis: ſed uti oratione perpetuâ malo, quàm interrogare, aut interrogari. Ut placet, inquam. Tunc dicere exorſus eſt.

IX. Primùm igitur, inquit, ſic agam, ut ipſi auctori hujus diſciplinæ placet: conſtituam, quid & quale ſit id, de quo quærimus: non quòd ignorare vos arbitrer; ſed ut ratione & viâ procedat oratio. Quærimus igitur, quid ſit extremum, quid ultimum bonorum: quod omnium philoſophorum ſententiâ tale debet eſſe, ut ad id omnia referri oporteat; ipſum autem nuſquam: hoc Epicurus in voluptate ponit, quod ſummum bonum eſſe vult; ſummumque malum, dolorem: idque inſtituit docere ſic:

» 30. Omne animal, ſimul atque na-
» tum ſit, voluptatem appetere, eâque
» gaudere ut ſummo bono: dolorem aſ-
» pernari, ut ſummum malum, &, quan-
» tùm poſſit, a ſe repellere: idque face-
» re nondum depravatum, ipsâ naturâ

» incorruptè atque integrè judicante. Itaque negat opus eſſe ratione, neque disputatione, quam ob rem voluptas expetenda, fugiendus dolor ſit: ſentiri hoc putat, ut calere ignem, nivem eſſe albam, dulce mel: quorum nihil oportere exquiſitis rationibus confirmare: tantùm ſatis eſſe admonere: intereſſe enim inter argumentum concluſionemque rationis, & inter mediocrem animadverſionem atque admonitionem: alterâ occulta quædam & quaſi involuta aperiri; alterâ prompta & aperta judicari. Etenim quoniam, detractis de homine ſenſibus, reliqui nihil eſt; neceſſe eſt, quid aut ad naturam aptum aut contra ſit, a natura ipſa judicari: ea quid percipit, aut quid judicat, quo aut petat, aut fugiat aliquid, præter voluptatem & dolorem?

31. Sunt autem quidam e noſtris, qui hæc ſubtiliùs velint tradere, & negent ſatis eſſe, quid bonum ſit, aut quid malum, ſenſu judicari; ſed animo etiam ac ratione intelligi poſſe, & voluptatem ipſam per ſe eſſe expetendam, & dolorem ipſum per ſe eſſe fugiendum: itaque aiunt hanc quaſi naturalem atque inſitam in animis noſtris ineſſe notionem, ut alterum eſſe appetendum, alterum aſpernandum ſentiamus. Alii autem (quibus ego aſſentior) quum a philoſophis compluribus

permulta dicantur, cur nec voluptas in bonis ſit numeranda, nec in malis dolor, non exiſtimant oportere nimiùm nos cauſæ confidere, ſed & argumentandum, & accuratè diſſerendum, & rationibus conquiſitis de voluptate & dolore diſputandum putant.

X. Sed ut perſpiciatis, unde omnis iſte natus ſit error voluptatem accuſantium, doloremque laudantium, totam rem aperiam; eaque ipſa, quæ ab illo inventore veritatis & quaſi architecto beatæ vitæ dicta ſunt, explicabo. Nemo enim ipſam voluptatem, quia voluptas ſit, aſpernatur, aut odit, aut fugit; ſed quia conſequuntur magni dolores eos, qui ratione voluptatem ſequi neſciunt: neque porrò quiſquam eſt, qui dolorem ipſum, quia dolor ſit, amet, conſectetur, adipiſci velit; ſed quia nonnumquam ejuſmodi tempora incidunt, ut labore & dolore magnam aliquam quærat voluptatem: ut enim ad minima veniam, quis noſtrûm exercitationem ullam corporis ſuſcipit laborioſam, niſi ut aliquid ex ea commodi conſequatur? quis autem vel eum jure reprehenderit, qui in ea voluptate velit eſſe, quam nihil moleſtiæ conſequatur; vel illum, qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla pariatur?

33. At verò eos & accuſamus, & jus-

to odio dignissimos ducimus, qui, blanditiis præſentium voluptatum deliniti atque corrupti, quos dolores & quas moleſtias excepturi sint, occæcati cupiditate non provident; similique ſunt in culpa, qui officia deſerunt mollitiâ animi, id eſt, laborum & dolorum fugâ. Et harum quidem rerum facilis eſt & expedita diſtinctio: nam libero tempore, quum ſoluta nobis eſt eligendi optio, quumque nihil impedit, quò minùs id, quod maximè placeat, facere possimus, omnis voluptas aſſumenda eſt, omnis dolor depellendus: temporibus autem quibuſdam, & aut officiis debitis, aut rerum necessitatibus ſæpe eveniet, ut & voluptates repudiandæ sint, & moleſtiæ non recuſandæ. Itaque earum rerum hic tenetur a ſapiente delectus, ut aut rejiciendis voluptatibus majores alias conſequatur, aut perferendis doloribus aſperiores repellat.

34. Hanc ego quum teneam ſententiam, quid eſt, cur verear, ne ad eam non possim accommodare Torquatos noſtros? quos tu paulò antè quum memoriter, tum etiam erga nos amicè & benevolè collegiſti: nec me tamen laudandis majoribus meis corrupiſti, nec ſegniorem ad reſpondendum reddidiſti: quorum facta quemadmodum, quæſo, interpretaris? Siccine eos cenſes aut in armatum hoſtem

impetum feciſſe, aut in liberos, atque in ſanguinem ſuum tam crudeles fuiſſe, nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis ſuis cogitarent? At id ne feræ quidem faciunt, ut ita ruant, itaque turbent, ut, earum motus & impetus quò pertineant, non intelligamus.

35. Tu tam egregios viros cenſes tantas res geſſiſſe ſine cauſa? quæ fuerit cauſa mox videro: interea hoc tenebo, ſi ob aliquam cauſam iſta, quæ ſine dubio præclara ſunt, fecerint, virtutem his ipſam per ſe cauſam non fuiſſe. Torquem detraxit hoſti: & quidem ſe texit, ne interiret. At magnum periculum adiit: in oculis quidem exercitûs. Quid ex eo conſecutus eſt? laudem & caritatem: quæ ſunt vitæ ſine metu degendæ præſidia firmiſſima. Filium morte multavit: ſi ſine cauſa, nollem me ab eo ortum, tam importuno tamque crudeli: ſin ut dolore ſuo ſanciret militaris imperii diſciplinam, exercitumque in graviſſimo bello animadverſionis metu contineret; ſaluti proſpexit civium, quâ intelligebat contineri ſuam.

36. Atque hæc ratio latè patet: in quo enim maximè conſuevit jactare veſtra ſe oratio, tua præſertim, qui ſtudioſè antiqua perſequeris, claris & fortibus viris commemorandis, eorumque factis non emolumento aliquo, ſed ipſius honeſtatis

decore, laudandis, id totum evertitur eo delectu rerum, quem modò dixi, conſtituto, ut aut voluptates omittantur majorum voluptatum adipiſcendarum causâ, aut dolores ſuſcipiantur majorum dolorum effugiendorum gratiâ.

XI. Sed de clarorum hominum factis illuſtribus & gloriosis ſatis hoc loco dictum sit: erit enim jam de omnium virtutum curſu ad voluptatem proprius diſſerendi locus. Nunc autem explicabo, voluptas ipſa, quæ qualiſque sit, ut tollatur error omnis imperitorum; intelligaturque ea, quæ voluptaria, delicata, mollis habeatur diſciplina, quàm gravis, quàm continens, quàm ſevera sit: non enim hanc ſolam ſequimur, quæ ſuavitate aliquâ naturam ipſam movet, & cum jucunditate quadam percipitur ſensibus, ſed maximam illam voluptatem habemus, quæ percipitur, omni dolore detracto. Nam quoniam quum privamur dolore, ipsâ liberatione & vacuitate omnis moleſtiæ gaudemus; omne autem id, quo gaudemus, voluptas eſt, ut omne id, quo offendimur, dolor: doloris omnis privatio rectè nominata eſt voluptas. Ut enim quum cibo & potione fames sitiſque depulſa eſt, ipſa detractio moleſtiæ conſecutionem affert voluptatis: sic in omni re doloris amotio ſuccessionem efficit voluptatis.

38. Itaque

38. Itaque non placuit Epicuro, medium eſſe quiddam inter dolorem & voluptatem: illud enim ipſum, quod quibusdam medium videtur, omni dolore carere, non modò voluptatem eſſe, verùm etiam ſummam voluptatem. Quiſquis enim ſentit, quemadmodum ſit affectus, eum neceſſe eſt aut in voluptate eſſe, aut in dolore: omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari ſummam voluptatem; ut poſtea variari voluptas diſtinguique poſſit; augeri, amplificarique non poſſit.

39. At etiam Athenis, ut a patre audiebam, facetè & urbanè Stoicos irridente, ſtatua eſt in Ceramico Chryſippi, ſedentis porrectâ manu, quæ manus ſignificet illum in hac eſſe rogatiuncula delectatum: Num quidnam manus tua ſic affecta, quemadmodum affecta nunc eſt, deſiderat? Nihil ſanè. At, ſi voluptas eſſet bonum, deſideraret. Ita credo. Non eſt igitur voluptas bonum. Hoc ne ſtatuam quidem dicturam pater aiebat, ſi loqui poſſet: concluſum eſt enim contra Cyrenaicos ſatis acutè; nihil ad Epicurum: nam ſi ea ſola voluptas eſſet, quæ quaſi titillaret ſenſus, ut ita dicam, & ad eos cum ſuavitate afflueret & illaberetur; nec manus eſſe contenta poſſet ullâ vacuitate doloris, ſine jucundo motu voluptatis: ſin autem ſumma voluptas eſt, ut Epicuro placet,

nihil dolere; primum tibi rectè, Chryſippe, conceſſum eſt, nihil desiderare manum, quum ita eſſet affecta: ſecundum non rectè, si voluptas eſſet bonum, fuisse desideraturam: idcirco enim non desideraret, quia, quod dolore caret, id in voluptate eſt.

XII. Extremum autem eſſe bonorum voluptatem ex hoc facilè perſpici poteſt. Conſtituamus aliquem magnis, multis, perpetuis fruentem & animo & corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediente, nec impendente: quem tandem hoc ſtatu præſtabiliorem aut magis expetendum poſſumus dicere? ineſſe enim neceſſe eſt in eo, qui ita sit affectus, & firmitatem animi, nec mortem, nec dolorem timentis, quòd mors ſenſu careat; dolor in longinquitate levis; in gravitate brevis ſoleat eſſe: ut ejus magnitudinem celeritas, diuturnitatem allevatio conſoletur. Ad ea quum accedit, ut neque divinum numen horreat, nec præteritas voluptates effluere patiatur, earumque assiduâ recordatione lætetur; quid eſt, quod huc possit, quod melius sit, accedere? Statue contrà aliquem confectum tantis animi corporiſque doloribus, quanti in hominem maximi cadere poſſunt, nullâ ſpe propositâ, fore levius aliquando, nullâ præterea nec præſenti, nec exſpectatâ voluptate: quid eo miſerius dici aut fingi poteſt?

41. Quòd ſi vita doloribus referta maximè fugienda eſt, ſummum profectò malum eſt vivere cum dolore: cui ſententiæ conſentaneum eſt, ultimum eſſe bonorum cum voluptate vivere. Nec enim habet noſtra mens aliud quidquam, ubi consiſtat, tamquam in extremo: omnesque & metus, & ægritudines ad dolorem referuntur: nec præterea eſt res ulla, quæ ſuâ naturâ aut ſollicitare poſsit, aut angere. Præterea & appetendi, & refugiendi, & omnino rerum gerendarum initia proficiſcuntur aut a voluptate, aut a dolore: quod quum ita sit, perſpicuum eſt omnes rectas res atque laudabiles eò referri, ut cum voluptate vivatur. Quoniam autem id eſt vel ſummum bonum, vel ultimum, vel extremum, quod Græci τέλος nominant, quod ipſum nullam ad aliam rem, ad id autem res referuntur omnes; fatendum eſt, ſummum eſſe bonum jucundè vivere.

XIII. Id qui in una virtute ponunt, & ſplendore nominis capti, quid natura poſtulet non intelligunt; errore maximò, si Epicurum audire voluerint, liberabuntur: iſtæ enim veſtræ eximiæ pulchræque virtutes nisi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expetendas arbitraretur? Ut enim medicorum ſcientiam non ipsius artis, ſed bonæ valetudinis cau-

ſâ probamus ; & gubernatoris ars , quia bene navigandi rationem habet, utilitate, non arte laudatur : sic ſapientia, quæ ars vivendi putanda eſt, non expeteretur, si nihil efficeret ; nunc expetitur, quòd eſt tamquam artifex conquirendæ & comparandæ voluptatis.

43. Quam autem dicam voluptatem jam videtis, ne invidiâ verbi labefactetur oratio mea. Nam quum ignoratione rerum bonarum & malarum maximè hominum vita vexetur, ob eumque errorem & voluptatibus maximis ſæpe priventur, & durissimis animi doloribus torqueantur; ſapientia eſt adhibenda, quæ & terroribus cupiditatibuſque detractis, & omnium falſarum opinionum temeritate dereptâ, certissimam ſe nobis ducem præbeat ad voluptatem : ſapientia enim eſt una, quæ mœſtitiam pellat ex animis ; quæ nos exhorreſcere metu non sinat ; quâ præceptrice in tranquillitate vivi poteſt, omnium cupiditatum ardore reſtincto : cupiditates enim ſunt inſatiabiles ; quæ non modò singulos homines, ſed univerſas familias evertunt ; totam etiam labefactant ſæpe rempublicam.

44. Ex cupiditatibus odia, dissidia, diſcordiæ, ſeditiones, bella naſcuntur : nec hæ ſeſe foris ſolùm jactant, nec tantùm in alios cæco impetu incurrunt, ſed

intus etiam in animis incluſæ inter ſeſe diſsident atque diſcordant; ex quo vitam amariſsimam neceſſe eſt effici: ut ſapiens ſolùm, amputatâ circumciſâque inanitate omni & errore, naturæ finibus contentus, sine ægritudine poſsit, & sine metu vivere.

45. Quæ eſt enim aut utilior, aut ad bene vivendum aptior partitio, quàm illa, quâ eſt uſus Epicurus? qui unum genus poſuit earum cupiditatum, quæ eſſent & naturales & neceſſariæ: alterum, quæ naturales eſſent, nec tamen neceſſariæ: tertium, quæ nec naturales, nec neceſſariæ: quarum ea ratio eſt, ut neceſſariæ nec operâ multâ, nec impenſâ expleantur: ne naturales quidem multa desiderant, propterea quòd ipſa natura divitias, quibus contenta sit, & parabiles, & terminatas habet: inanium autem cupiditatum nec modus ullus, nec finis inveniri poteſt.

XIV. Quòd si vitam omnem perturbari videmus errore & inſcientiâ; ſapientiamque eſſe ſolam, quæ nos a libidinum impetu & formidinum terrore vindicet, & ipsius fortunæ modicè ferre doceat injurias, & omnes monſtret vias, quæ ad quietem & tranquillitatem ferant; quid eſt, cur dubitemus dicere, & ſapientiam propter voluptatem expetendam, & insipientiam propter moleſtias eſſe fugiendam?

47. Eademque ratione ne temperantiam quidem propter ſe expetendam eſſe dicemus, ſed quia pacem animis afferat, & eos quaſi concordiâ quadam placet ac leniat. Temperantia eſt enim, quæ in rebus aut expetendis, aut fugiendis, rationem ut ſequamur monet: nec enim ſatis eſt judicare, quid faciendum, non faciendumve ſit; ſed ſtare etiam oportet in eo, quod ſit judicatum. Plerique autem, quòd tenere atque ſervare id quod ſtatuerunt, non poſſunt, victi & debilitati, objectâ ſpecie voluptatis, tradunt ſe libidinibus conſtringendos, nec, quid eventurum ſit, provident, ob eamque cauſam propter voluptatem & parvam & non neceſſariam, & quæ vel aliter pararetur, & quâ etiam carere poſſent ſine dolore, tum in morbos graves, tum in damna, tum in dedecora incurrunt: ſæpe etiam legum judiciorumque pœnis obligantur.

48. Qui autem ita frui volunt voluptatibus, ut nulli propter eas dolores conſequantur; & qui ſuum judicium retinent, ne voluptate victi faciant id quod ſentiunt non eſſe faciendum: hi voluptatem maximam adipiſcuntur, prætermittendâ voluptate. Iidem etiam dolorem ſæpe perpetiuntur, ne ſi id non faciant, incidant in majorem. Ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter ſe fugiendam eſſe;

temperantiamque expetendam, non quia voluptates fugiat, ſed quia majores conſequatur.

XV. Eadem fortitudinis ratio reperietur: nam neque laborum perfunctio, neque perpeſſio dolorum, per ſe ipſa allicit; nec patientia, nec aſſiduitates, nec vigiliæ, nec ea ipſa, quæ laudatur, induſtria, ne fortitudo quidem: ſed iſta ſequimur, ut sine cura metuque vivamus; animumque & corpus, quantùm efficere poſſimus, moleſtiâ liberemus. Ut enim mortis metu omnis quietæ vitæ ſtatus perturbatur; &, ut ſuccumbere doloribus, eoſque humili animo imbecilloque ferre, miſerum eſt; ob eamque debilitatem animi, multi parentes, multi amicos, nonnulli patriam, plerique autem ſe ipſos penitus perdiderunt: sic robuſtus animus & excelſus omni eſt liber curâ & angore, quum & mortem contemnit, quâ qui affecti ſunt, in eadem cauſa ſunt, quâ antequam nati: & ad dolores ita paratus eſt, ut meminerit, maximos morte finiri, parvos multa habere intervalla requietis, mediocrium nos eſſe dominos: ut, si tolerabiles sint, feramus; sin minùs, æquo animo e vita, quum ea non placeat, tamquam e theatro, exeamus. Quibus rebus intelligitur, nec timiditatem ignaviamque vituperari, nec fortitudinem patientiamque lau-

dari ſuo nomine: ſed illas rejici, quia dolorem pariant; has optari, quia voluptatem.

XVI. Juſtitia reſtat, ut de omni virtute ſit dictum; ſed ſimilia ferè dici poſſunt: ut enim ſapientiam, temperantiam, fortitudinem, copulatas eſſe docui cum voluptate, ut ab ea nullo modo nec divelli, nec diſtrahi poſſint, ſic de juſtitia judicandum eſt; quæ non modò numquam nocet cuiquam, ſed contrà ſemper alit aliquid tum vi ſuâ atque naturâ, quod tranquillet animos, tum ſpe, nihil earum rerum defuturum, quas natura non depravata deſideret. Quemadmodum temeritas, & libido, & ignavia ſemper animum excruciant, & ſemper ſollicitant, turbulentæque ſunt: ſic quum vis in mente conſedit, hoc ipſo, quòd adeſt, turbulenta non poteſt non fieri: & si verò molita quippiam eſt, quamvis occultè fecerit, numquam tamen confidet id fore ſemper occultum. Plerumque improborum facta primò ſuſpicio inſequitur: deinde ſermo atque fama, tum accuſator, tum index: multi etiam, ut te conſule, ipsi ſe indicaverunt.

51. Quòd si qui ſatis ſibi contra hominum conſcientiam ſepti eſſe & muniti videntur, deorum tamen horrent, eaſque ipſas ſollicitudines, quibus eorum animi noctes atque dies exeduntur, a diis im-

mortalibus ſupplicii causâ importari putant. Quæ autem tanta ex improbis factis ad minuendas vitæ moleſtias accessio fieri poteſt, quanta ad augendas, quum conſcientiâ factorum, tum pœnâ legum, odioque civium? Et tamen in quibuſdam neque pecuniæ modus eſt, neque honoris, neque imperii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum: quas nulla præda umquam improbè parta minuit, ſed auget potiùs atque inflammat: ut coërcendi magis, quàm dedocendi eſſe videantur.

52. Invitat igitur vera ratio bene ſanos ad juſtitiam, æquitatem, fidem: neque homini infami aut impotenti injuſtè facta conducunt; qui nec facilè efficere poſſit, quod conetur, nec obtinere, ſi effecerit: & opes vel fortunæ, vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; quâ qui utuntur, benevolentiam ſibi conciliant, &, quod aptiſſimum eſt ad quietè vivendum, caritatem; præſertim quum omnino nulla ſit cauſa peccandi.

53. Quæ enim cupiditates a natura proficiſcuntur, facilè explentur ſine ulla injuria: quæ autem inanes ſunt, his parendum non eſt: nihil enim deſiderabile concupiſcunt, pluſque in ipſa injuria detrimenti eſt, quàm in iis rebus emolumenti, quæ pariuntur injuriâ. Itaque ne

juſtitiam quidem rectè quis dixerit per ſe ipſam optabilem, ſed quia jucunditatis vel plurimùm afferat : nam diligi & carum eſſe jucundum eſt, propterea quia tutiorem vitam & voluptatem efficit pleniorem. Itaque non ob ea ſolùm incommoda, quæ eveniunt improbis, fugiendam improbitatem putamus, ſed multò etiam magis, quòd cujus in animo verſatur, numquam ſinit eum reſpirare, numquam acquieſcere.

54. Quòd ſi ne ipſarum quidem virtutum laus, in qua maximè ceterorum philoſophorum exſultat oratio, reperire poteſt exitum, niſi dirigatur ad voluptatem; voluptas autem eſt ſola, quæ nos vocet ad ſe & alliciat ſuapte naturâ: non poteſt eſſe dubium, quin id ſit ſummum atque extremum bonorum omnium; beatéque vivere nihil aliud ſit, niſi cum voluptate vivere.

XVII. Huic certæ ſtabilique ſententiæ quæ ſint conjuncta, explicabo brevi. Nullus in ipſis error eſt finibus bonorum & malorum, id eſt, in voluptate, aut in dolore: ſed in his rebus peccant, quum, e quibus hæc efficiantur, ignorant. Animi autem voluptates & dolores naſci fatemur e corporis voluptatibus & doloribus: itaque concedo quod modò dicebas, cadere causâ, ſi qui e noſtris aliter exiſti-

mant; quos quidem video eſſe multos, ſed imperitos. Quamquam autem & lætitiam nobis voluptas animi, & moleſtiam dolor afferat; eorum tamen utrumque & ortum eſſe e corpore, & ad corpus referri: nec ob eam cauſam non multò majores eſſe & voluptates, & dolores animi, quàm corporis: nam corpore nihil, niſi præſens & quod adeſt, ſentire poſſumus; animo autem & præterita, & futura: ut enim æquè doleamus animo, quum corpore dolemus; fieri tamen permagna accessio poteſt, si aliquod æternum & infinitum impendere malum nobis opinemur: quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea major sit, si nihil tale metuamus.

56. Jam illud quidem perſpicuum eſt, maximam animi aut voluptatem, aut moleſtiam plus aut ad beatam, aut ad miſeram vitam afferre momenti, quàm eorum utrumvis, si æquè diu sit in corpore. Non placet autem, detractâ voluptate, ægritudinem ſtatim conſequi, niſi in voluptatis locum dolor fortè ſucceſſerit: at contrà, gaudere noſmet omittendis doloribus, etiam si voluptas ea, quæ ſenſum moveat, nulla ſucceſſerit: eóque intelligi poteſt, quanta voluptas sit non dolere.

57. Sed ut iis bonis erigimur, quæ exſpectamus: sic lætamur iis, quæ recor-

damur. Stulti autem malorum memoriâ torquentur: ſapientes bona præterita gratâ recordatione renovata delectant. Eſt autem ſitum in nobis, ut & adverſa quasi perpetuâ oblivione obruamus, & ſecunda jucundè ac ſuaviter meminerimus. Sed quum ea, quæ præterierunt, acri animo & attento intuemur, tunc fit, ut ægritudo ſequatur, si illa mala sint; lætitia, si bona.

XVIII. O præclaram beatè vivendi, & apertam, & simplicem, & directam viam! quum enim certè nihil homini poſsit melius eſſe, quàm vacare omni dolore & moleſtiâ, perfruique maximis & animi & corporis voluptatibus; videtiſne, quàm nihil prætermittatur, quod vitam adjuvet, quò faciliùs id, quod propositum eſt, ſummum bonum conſequamur? Clamat Epicurus, is, quem vos nimis voluptatibus eſſe deditum dicitis, non poſſe jucundè vivi, nisi ſapienter, honeſtè, juſtéque vivatur; nec ſapienter, honeſtè, juſtè, nisi jucundè. Neque enim civitas in ſeditione beata eſſe poteſt, nec in discordia dominorum domus: quò minùs animus, a ſe ipſe dissidens ſecumque discordans, guſtare partem ullam liquidæ voluptatis & liberæ poteſt: atqui pugnantibus & contrariis ſtudiis consiliiſque ſemper utens, nihil quieti videre, nihil tranquilli poteſt.

59. Quòd ſi corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas impeditur; quantò magis animi morbis impediri neceſſe eſt? animi autem morbi ſunt cupiditates, immenſæ & inanes, divitiarum, gloriæ, dominationis, libidinoſarum etiam voluptatum: accedunt ægritudines, moleſtiæ, mœrores, qui animos exedunt conficiuntque curis, hominum non intelligentium, nihil dolendum eſſe animo, quod ſit a dolore corporis præſenti futuroque ſejunctum. Nec verò quiſquam ſtultus non horum morborum aliquo laborat: nemo igitur eſt non miſer.

60. Accedit etiam mors, quæ, quaſi ſaxum Tantalo, ſemper impendet: tum ſuperſtitio; quâ qui eſt imbutus, quietus eſſe numquam poteſt. Præterea bona præterita non meminerunt, præſentibus non fruuntur, futura modò exſpectant; quæ quia certa eſſe non poſſunt, conficiuntur & angore, & metu: maximéque cruciantur, quum ſerò ſentiunt fruſtra ſe aut pecuniæ ſtuduiſſe, aut imperiis, aut opibus, aut gloriæ: nullas enim conſequuntur voluptates, quarum potiendi ſpe inflammati, multos labores magnoſque ſuſceperant.

61. Ecce autem alii minuti & anguſti, aut omnia ſemper deſperantes, aut malevoli, invidi, difficiles, lucifugi, maledici, monſtroſi: alii autem etiam amatoriis le-

vitatibus dediti, alii petulantes, alii audaces, protervi, iidem intemperantes & ignavi, numquam in ſententia permanentes: quas ob cauſas in eorum vita nulla eſt intercapedo moleſtiæ. Igitur neque ſtultorum quiſquam beatus, neque ſapientum non beatus, multóque hoc meliùs nos veriúſque quàm Stoici. Illi enim negant bonum quidquam eſſe, niſi neſcio quam illam umbram, quod appellant honeſtum, non tam ſolido quàm ſplendido nomine: virtutem autem, nixam hoc honeſto, nullam requirere voluptatem, atque ad beatè vivendum ſeipsâ eſſe contentam.

XIX. Sed poſſunt hæc quadam ratione dici, non modò non repugnantibus, verùm etiam approbantibus nobis: ſic enim ab Epicuro ſapiens ſemper beatus inducitur: finitas habet cupiditates; negligit mortem; de diis immortalibus ſine ullo metu vera ſentit; non dubitat, ſi ita melius ſit, migrare de vita: his rebus inſtructus ſemper eſt in voluptate: neque enim tempus eſt ullum, quo non plus habeat voluptatum, quàm dolorum: nam & præterita gratè meminit, & præſentibus ita potitur, ut animadvertat quanta ſint ea, quámque jucunda: neque pendet ex futuris, ſed exſpectat illa, fruitur præſentibus: ab iiſque vitiis quæ paulò antè collegi, abeſt plurimùm: &, quum ſtultorum vitam cum ſua

comparat, magnâ afficitur voluptate: dolores autem, ſi qui incurrunt, numquam vim tantam habent, ut non plus habeat ſapiens, quod gaudeat, quàm quod angatur.

63. Optimè verò Epicurus, quòd *exiguam* dicit *fortunam intervenire ſapienti: maximaſque ab eo, & graviſſimas res conſilio ipſius & ratione adminiſtrari: neque majorem voluptatem ex infinito tempore ætatis percipi poſſe, quàm ex hoc percipiatur, quod videamus eſſe finitum.* In dialecticâ autem veſtra nullam vim exiſtimavit eſſe nec ad meliùs vivendum, nec ad commodiùs diſſerendum. In phyſicis plurimùm poſuit. Eâ ſcientiâ, & verborum vis, & natura orationis, & conſequentium repugnantiumve ratio poteſt perſpici: omnium autem rerum naturâ cognitâ, levamur ſuperſtitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignoratione rerum, e qua ipſa horribiles exsiſtunt ſæpe formidines: denique etiam morati meliùs erimus, quum didicerimus, quæ natura desideret: tum verò, si ſtabilem ſcientiam rerum tenebimus, ſervatâ illâ (quæ quasi delapſa de cœlo eſt ad cognitionem omnium) regulâ, ad quam omnia judicia rerum dirigentur, numquam ullius oratione victi ſententiâ desiſtemus.

64. Nisi autem rerum natura perſpecta erit, nullo modo poterimus ſenſuum ju-

dicia defendere. Quidquid porrò animo cernimus, id omne oritur a ſensibus: qui si omnes erunt veri, ut Epicuri ratio docet; tum denique poterit aliquid cognoſci & percipi: quos qui tollunt, & nihil poſſe percipi dicunt, ii, remotis ſensibus, ne id ipſum quidem expedire poſſunt, quod diſſerunt. Præterea, ſublatâ cognitione & ſcientiâ, tollitur omnis ratio & vitæ degendæ, & rerum gerendarum. Sic e physicis & fortitudo ſumitur contra mortis timorem; & conſtantia contra metum religionis; & ſedatio animi, omnium rerum occultarum ignoratione ſublatâ; & moderatio, naturâ cupiditatum generibuſque earum explicatis; & (ut modò docui) cognitionis regulâ & judicio ab eadem illa conſtituto, veri a falſo diſtinctio traditur.

XX. Reſtat locus huic diſputationi vel maximè neceſſarius de amicitia, quam, si voluptas ſummum sit bonum, affirmatis nullam omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit: *omnium rerum, quas ad beatè vivendum ſapientia comparaverit, nihil eſſe majus amicitiâ, nihil uberius, nihil jucundius.* Neque verò hoc oratione ſolùm, ſed multò magis vitâ, & factis, & moribus comprobavit: quod quàm magnum sit, fictæ veterum fabulæ declarant; in quibus tam multis tamque variis, ab-

ultima antiquitate repetitis, vix tria amicorum paria reperiuntur, ut ad Oreſtem pervenias, profectus a Theſeo. At verò Epicurus una in domo, & ea quidem anguſta, quàm magnos, quantâque amoris conſpiratione conſentientes tenuit amicorum greges? quod fit etiam nunc ab Epicureis.

66. Sed ad rem redeamus: de omnibus dici non neceſſe eſt. Tribus igitur modis video eſſe a noſtris de amicitia diſputatum. Alii, quum eas voluptates, quæ ad amicos pertinerent, negarent eſſe per ſe ipſas tam expetendas, quàm noſtras expeteremus; quo loco videtur quibuſdam ſtabilitas amicitiæ vacillare: tuentur tamen eum locum, ſeque facilè, ut mihi videtur, expediunt: ut enim virtutes, de quibus antè dictum eſt, sic amicitiam negant poſſe a voluptate diſcedere: nam quum ſolitudo & vita sine amicis insidiarum & metûs plena sit, ratio ipſa monet amicitias comparare; quibus partis confirmatur animus, & a ſpe pariendarum voluptatum ſejungi non poteſt.

67. Atque ut odia, invidiæ, deſpicationes, adverſantur voluptatibus: sic amicitiæ non modò fautrices fidelissimæ, ſed etiam effectrices ſunt voluptatum, tam amicis, quàm sibi; quibus non ſolùm præſentibus fruuntur, ſed etiam ſpe eriguntur

conſequentis ac poſteri temporis. Quod quia nullo modo sine amicitia firmam & perpetuam jucunditatem vitæ tenere possumus; neque verò ipſam amicitiam tueri, nisi æquè amicos & noſmetipſos diligamus; idcirco & hoc ipſum efficitur in amicitia, & amicitia cum voluptate connectitur: nam & lætamur amicorum lætitiâ æquè atque noſtrâ, & pariter dolemus angoribus.

68. Quocirca eodem modo ſapiens erit affectus erga amicum, quo in ſeipſum: quoſque labores propter ſuam voluptatem ſuſciperet, eoſdem ſuſcipiet propter amici voluptatem: quæque de virtutibus dicta ſunt, quemadmodum hæ ſemper voluptatibus inhærent, eadem de amicitia dicenda ſunt: præclarè enim Epicurus his pene verbis: *Eadem*, inquit, *ſcientia confirmavit animum, ne quod aut ſempiternum, aut diuturnum timeret malum; quæ perſpexit, in hoc ipſo vitæ ſpatio amicitiæ præsidium eſſe firmissimum.*

69. Sunt autem quidam Epicurei timidiores paulò contra veſtra convicia, ſed tamen ſatis acuti, qui verentur, ne, si amicitiam propter noſtram voluptatem expetendam putemus, tota amicitia quasi claudicare videatur: itaque primos congreſſus copulationeſque & conſuetudinum inſtituendarum voluntates fieri propter vo-

luptatem: quum autem uſus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflo-reſcere tantùm, ut, etiam si nulla sit utilitas ex amicitia, tamen ipsi amici propter ſe ipſos amentur. Etenim si loca, si fana, si urbes, si gymnasia, si campum, si canes, si equos, si ludicra exercendi aut venandi, conſuetudine adamare ſolemus, quantò id in hominum conſuetudine faciliùs fieri poterit & juſtiùs?

70. Sunt autem qui dicunt fœdus quoddam eſſe ſapientum, ut ne minùs quidem amicos, quàm ſe ipſos, diligant: quod & fieri poſſe intelligimus, & ſæpe id videmus: & perſpicuum eſt, nihil ad jucundè vivendum reperiri poſſe, quod conjunctione tali sit aptius. Quibus ex omnibus judicari poteſt, non modò non impediri rationem amicitiæ, si ſummum bonum in voluptate ponatur, ſed sine hoc inſtitutionem omnino amicitiæ non poſſe reperiri.

XXI. Quapropter si ea, quæ dixi, ſole ipſo illuſtriora & clariora ſunt: si omnia dixi hauſta e fonte naturæ: si tota oratio noſtra omnem sibi fidem ſensibus confirmat, id eſt, incorruptis atque integris teſtibus: si infantes pueri, si mutæ etiam beſtiæ pene loquuntur, magiſtrâ ac duce naturâ, nihil eſſe proſperum nisi voluptatem, nihil aſperum nisi dolorem; de quibus neque depravatè judicant, neque cor-

ruptè; nonne ei maximam gratiam habere debemus, qui hac exauditâ quasi voce naturæ, sic eam firmè graviterque comprehenderit, ut omnes bene ſanos in viam pacatæ, tranquillæ, quietæ, beatæ vitæ deduceret? qui quòd tibi parum videtur eruditus, ea cauſa eſt, quòd nullam eruditionem eſſe duxit, niſi quæ beatæ vitæ diſciplinam juvaret.

72. An ille tempus aut in poëtis evolvendis, ut ego & Triarius, te hortatore, facimus, conſumeret? in quibus nulla ſolida utilitas, omniſque puerilis eſt delectatio: aut ſe, ut Plato, in musicis, geometria, numeris, aſtris contereret? quæ & a falsis initiis profecta, vera eſſe non poſſunt; &, si eſſent vera, nihil afferrent, quo jucundiùs, id eſt, quo meliùs, viveremus: eas ergo artes perſequeretur; vivendi artem tantam, tamque operoſam, & perinde fructuoſam relinqueret? Non ergo Epicurus ineruditus; ſed ii indocti, qui, quæ pueros non didiciſſe turpe eſt, ea putent uſque ad ſenectutem eſſe discenda. Quæ quum dixiſſet, Explicavi, inquit, ſententiam meam, & eo quidem consilio, tuum judicium ut cognoſcerem: quæ mihi facultas, ut id meo arbitratu facerem, ante hoc tempus numquam eſt data.

DE FINIBUS

LIBER SECUNDUS.

CICERO Epicuri ſententiam de ſummo bono, ſeu voluptate, a Torquato, libro ſuperiore probatam, multis argumentis oppugnat & refellit.

I. HIC quum uterque me intueretur, ſeſeque ad audiendum ſignificarent paratos: Primùm, inquam, deprecor, ne me, tamquam philoſophum, putetis ſcholam vobis aliquam explicaturum; quod ne in ipsis quidem philoſophis magnopere umquam probavi: quando enim Socrates, qui parens philoſophiæ jure dici poteſt, quidquam tale fecit? eorum erat iſte mos, qui tum ſophiſtæ nominabantur; quorum e numero primus eſt auſus Leontinus Gorgias in conventu poſcere quæſtionem, id eſt, jubere dicere, qua de re quis vellet audire. Audax negotium; dicerem impudens, niſi hoc inſtitutum poſtea tranſlatum ad philoſophos noſtros eſſet.

2. Sed & illum, quem nominavi, & ceteros ſophiſtas, ut e Platone intelligi poteſt, luſos videmus a Socrate: is enim percunctando atque interrogando elicere ſolebat eorum opiniones, quibuſcum diſſerebat, ut ad ea, quæ ii reſpondiſſent, si quid videretur, diceret: qui mos quum a poſterioribus non eſſet retentus, Arcesilas eum revocavit; inſtituitque, ut ii, qui ſe audire vellent, non de ſe quærerent, ſed ipsi dicerent, quid ſentirent: quod quum dixiſſent, ille contrà: ſed qui audiebant, quoad poterant, defendebant ſententiam ſuam. Apud ceteros autem philoſophos, qui quæsivit aliquid, tacet: quod quidem jam fit etiam in Academia. Ubi enim is, qui audire vult, ita dixit, *Voluptas mihi videtur eſſe ſummum bonum*, perpetuâ oratione contrà diſputatur: ut facilè intelligi possit, eos, qui aliquid sibi videri dicant, non ipſos in ea ſententia eſſe, ſed audire velle contraria.

3. Nos commodiùs agimus: non enim ſolùm Torquatus dixit, quid ſentiret, ſed etiam cur: ego autem arbitror, quamquam admodum delectatus ſum ejus oratione perpetuâ, tamen commodiùs, quum in rebus singulis insiſtas, & intelligas quid quiſque concedat, quid abnuat, ex rebus concessis concludi quid velis, & ad

exitum perveniri. Quum enim fertur, quaſi torrens, oratio, quamvis multa cujusque modi rapiat; nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nuſquam orationem rapidam coërceas. Omnis autem in quærendo, quæ viâ quidem & ratione habetur oratio, præſcribere primùm debet, ut quibuſdam in formulis, *Ea res agitur*, ut, inter quos diſſeritur, conveniat, quid ſit id, de quo diſſeratur.

II. Hoc poſitum in Phædro a Platone probavit Epicurus; ſenſitque, in omni diſputatione id fieri oportere: ſed quod proximum fuit, non vidit: negat enim definiri rem placere; ſine quo fieri interdum non poteſt, ut inter eos, qui ambigunt, conveniat, quid ſit id, de quo agatur; velut in hoc ipſo, de quo nunc diſputamus: quærimus enim finem bonorum: poſſumuſne ſcire, hoc quale ſit, niſi contulerimus inter nos, quum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam ſit ipſum bonum?

5. Atqui hæc patefactio quaſi rerum opertarum, quum quid quidque ſit aperitur, definitio eſt; qua tu etiam imprudens utebare nonnumquam: nam hunc ipſum ſive finem, ſive extremum, ſive ultimum definiebas, id eſſe, quò omnia, quæ rectè fierent, referrentur, neque id ipſum uſquam referretur. Præ-

clarè hoc quidem. Bonum ipſum etiam quid eſſet, fortaſſe, si opus fuiſſet, definiſſes; aut, quod eſſet naturâ appetendum: aut, quod prodeſſet: aut, quod juvaret: aut, quod liberet modò. Nunc idem (nisi moleſtum eſt) quoniam tibi non omnino diſplicet definire, & id facis quum vis; velim definias, quid sit voluptas; de quo omnis hæc quæſtio eſt.

6. Quasi quiſquam, inquit, sit, qui, quid sit voluptas, neſciat; aut qui, quò magis id intelligat, definitionem aliquam desideret. Me ipſum eſſe dicerem, inquam, nisi mihi viderer habere bene cognitam voluptatem, & ſatis firmè conceptam animo atque comprehenſam: nunc autem dico, ipſum Epicurum neſcire, & in eo nutare; eumque, qui crebrò dicat diligenter oportere exprimi, quæ vis ſubjecta sit vocibus, non intelligere interdum, quid ſonet hæc vox voluptatis, id eſt, quæ res huic voci ſubjiciatur.

III. Tunc ille ridens, Hoc verò, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum voluptatem eſſe dicat, id extremum, id ultimum bonorum; id ipſum quid sit, quale sit, neſciat. Atqui, inquam, aut Epicurus quid sit voluptas, aut omnes mortales, qui ubique ſunt, neſciunt. Quonam, inquit, modo? Quia voluptatem hanc eſſe ſentiunt omnes, quam

quam ſenſus accipiens movetur, & jucunditate quadam perfunditur. Quid? ergo iſtam voluptatem, inquit, Epicurus ignorat? Non ſemper, inquam: nam interdum nimis etiam novit, quippe qui teſtificetur, ne intelligere quidem ſe poſſe ubi ſit, aut quid ſit ullum bonum, præter illud, quod cibo, aut potione, & aurium delectatione, & obſcœnâ voluptate capiatur. An hæc ab eo non dicuntur? Quaſi verò me pudeat, inquit, iſtorum, aut non poſſim, quemadmodum ea dicantur, oſtendere. Ego verò non dubito, inquam, quin facilè poſſis: nec eſt, quod te pudeat ſapienti aſſentiri; qui ſe unus, quod ſciam, ſapientem profiteri ſit auſus: nam Metrodorum non puto ipſum profeſſum; ſed, quum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluiſſe. Septem autem illi, non ſuo, ſed populorum ſuffragio omnium, nominati ſunt.

8. Verùm hoc loco ſumo, verbis his eamdem certè vim voluptatis Epicurum noſſe, quam ceteros: omnes enim jucundum motum, quo ſenſus hilaretur, Græcè ἡδονὴν, Latinè voluptatem vocant. Quid eſt igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquam, & quidem diſcendi causâ magis, quàm quò te, aut Epicurum reprehenſum velim. Ego quoque,

inquit, didicerim libentiùs, si quid attuleris, quàm te reprehenderim. Teneſne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat eſſe ſummum bonum, quò putet omnia referri oportere? Teneo, inquit, finem illi videri, nihil dolere. Quid? idem iſte de voluptate quid ſentit? Negat eſſe eam, inquit, propter ſeipſam expetendam. Aliud igitur eſſe cenſet gaudere, aliud non dolere. Et quidem, inquit, vehementer errat: nam, ut paulò antè docui, augendæ voluptatis finis eſt doloris omnis amotio.

9. Tuum non dolere, inquam, iſtud quam vim habeat, poſtea videro: aliam verò vim voluptatis eſſe, aliam nihil dolendi, nisi valde pertinax fueris, concedas neceſſe eſt. Atqui reperies, inquit, in hoc quidem pertinacem: dici enim nihil poteſt verius. Eſtne quæſo, inquam, sitienti in bibendo voluptas? Quis iſtud, inquit, poſſet negare? Eademne, inquam, quæ reſtinctâ siti? Immo alio genere: reſtincta enim sitis ſtabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipsius reſtinctionis in motu eſt. Cur igitur, inquam, res tam diſſimiles eodem nomine appellas?

10. Quid paulò antè, inquit, dixerim; nonne meminiſti, quum omnis dolor detractus eſſet, variari, non augeri volu-

ptatem? Memini verò, inquam: ſed tu iſtuc dixiſti bene Latinè, parum planè: varietas enim Latinum verbum eſt, idque propriè quidem in diſparibus coloribus dicitur; ſed transfertur in multa diſparia: varium poëma, varia oratio, varii mores, varia fortuna: voluptas varia etiam dici ſolet, quum percipitur ex multis dissimilibus rebus, dissimiles efficientibus voluptates. Eam si varietatem diceres, intelligerem, ut, etiam non dicente te, intelligo. Iſta varietas quæ sit non ſatis perſpicio, quod ais, quum dolore careamus, tum in ſumma voluptate nos eſſe; quum autem veſcamur iis rebus, quæ dulcem motum afferant ſensibus, tum eſſe in motu voluptatem, quæ faciat varietatem voluptatum; ſed non augeri illam non dolendi voluptatem: quam cur voluptatem appelles, neſcio.

IV. An poteſt, inquit ille, quidquam eſſe ſuavius, quàm nihil dolere? Immo sit ſanè nihil meliùs, inquam, (nondum enim id quæro) num propterea idem voluptas eſt, quod (ut ita dicam) indoloria? Planè idem, inquit, & maxima quidem, quâ fieri nulla major poteſt. Quid dubitas igitur, inquam, ſummo bono a te ita conſtituto, ut id totum in non dolendo sit, id tenere unum, id tueri, id defendere? quid enim neceſſe eſt, tam-

quam meretricem in matronarum cœtum; sic voluptatem in virtutum concilium adducere? invidioſum nomen eſt, infame, ſuſpectum.

12. Itaque hoc frequenter dici ſolet a vobis, non intelligere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. Quod quidem mihi si quando dictum eſt; eſt autem dictum non parum ſæpe; etsi ſatis clemens ſum in diſputando, tamen interdum ſoleo ſubiraſci. Ego non intelligo, quid sit ἡδονὴ Græcè, Latinè voluptas? utram tandem linguam neſcio? deinde, quî fit, ut ego neſciam, ſciant omnes quicumque Epicurei eſſe voluerunt? quod veſtri quidem vel optimè diſputant, nihil opus eſſe, eum, qui philoſophus futurus sit, ſcire litteras. Itaque, ut majores noſtri ab aratro abduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator eſſet; sic vos de pagis omnibus colligitis bonos illos quidem viros, ſed certè non pereruditos. Ergo illi intelligunt, quid Epicurus dicat, ego non intelligo?

13. Ut ſcias me intelligere, primùm idem eſſe voluptatem dico, quod ille ἡδονήν. Et quidem ſæpe quærimus verbum Latinum par Græco, & quod idem valeat; hic nihil fuit, quod quæreremus: nullum inveniri poteſt, quod magis idem declaret Latinè, quod Græcè, quàm de-

clarat voluptas : huic verbo omnes, qui ubique ſunt, qui Latinè ſciunt, duas res ſubjiciunt, lætitiam in animo, commotionem ſuavem jucunditatis in corpore. Nam & ille apud Trabeam, *voluptatem animi nimiam*, *lætitiam* dicit, eamdem, quam ille Cæcilianus, qui *omnibus lætitiis lætum eſſe ſe* narrat. Sed hoc intereſt, quòd voluptas dicitur etiam in animo ; vitioſa res, ut Stoici putant, qui eam sic definiunt : *Sublationem animi sine ratione, opinantis ſe magno bono frui* : non dicitur lætitia, nec gaudium in corpore.

14. In eo autem voluptas, omnium Latinè loquentium more, ponitur, quum percipitur ea, quæ ſenſum aliquem moveat, jucunditas : hanc quoque jucunditatem, si vis, transfer in animum : *juvare* enim in utroque dicitur, ex eoque *jucundum* ; modò intelligas, inter illum, qui dicat,

Tantâ lætitiâ auctus ſum, ut mihi non conſtem ;

& eum, qui,

Nunc demum mihi animus ardet ;

quorum alter lætitiâ geſtiat, alter dolore crucietur ; eſſe illum medium,

Quamquam hæc inter nos nuper notitia admodum eſt,

qui nec lætetur, nec angatur : itemque inter eum, qui potiatur expetitis corporis

voluptatibus, & eum, qui crucietur ſummis doloribus, eſſe eum, qui utroque careat.

V. Satiſne igitur videor vim verborum tenere; an ſum etiam nunc vel Græcè loqui, vel Latinè docendus? Et tamen vide, ne, si ego non intelligam quid Epicurus loquatur, quum Græcè, ut videor, luculenter ſciam; sit aliqua culpa ejus, qui ita loquatur, ut non intelligatur: quod duobus modis sine reprehensione fit; si aut de induſtria facias, ut Heraclitus, cognomento qui σκοτεινὸς perhibetur, quia de natura nimis obſcurè memoravit; aut quum rerum obſcuritas, non verborum, facit, ut non intelligatur oratio; qualis eſt in Timæo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, si possit, planè & apertè loqui: nec de re obſcurâ, ut physici; aut artificiosâ, ut mathematici; ſed de illuſtri & facili, etiam in vulgus pervulgata, loquitur. Quamquam non negatis nos intelligere, quid sit voluptas, ſed quid ille dicat: e quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quæ vis sit iſtius verbi; ſed ut ille ſuo more loquatur, nostrum negligat.

16. Si enim idem dicit, quod Hieronymus, qui cenſet ſummum bonum eſſe, sine ulla moleſtia vivere; cur mavult dicere voluptatem, quàm vacuitatem dolo-

ris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit? Sin autem voluptatem putat adjungendam eam, quæ in motu ſit (ſic enim appellat hanc dulcem, *in motu;* illam nihil dolentis, *in ſtabilitate*) quid tendit, quum efficere non poſſit, ut cuiquam, qui ipſe notus ſibi ſit, hoc eſt, qui ſuam naturam ſenſumque perſpexerit, vacuitas doloris & voluptas idem eſſe videatur? hoc eſt vim afferre, Torquate, ſensibus: extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti ſumus. Quis enim eſt, qui non videat, hæc eſſe in natura rerum tria: unum, quum in voluptate ſumus; alterum, quum in dolore; tertium hoc, in quo nunc quidem ſumus? credo quidem vos nec in dolore, nec in voluptate eſſe: ut in voluptate ſit, qui epuletur; in dolore, qui torqueatur. Tu autem inter hæc tantam multitudinem hominum interjectam non vides, nec lætantium, nec dolentium? Non, prorſus, inquit; omneſque, qui ſine dolore ſint, in voluptate, & ea quidem ſumma, eſſe dico. Ergo in eadem voluptate eum, qui alteri miſceat mulſum, ipſe non ſitiens, & eum, qui illud ſitiens bibat?

VI. Tum ille, Finem, inquit, interrogandi, ſi videtur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipſum providens, dialecticas captiones. Rhe-

toricè igitur, inquam, nos mavis quàm dialecticè diſputare? Quasi verò, inquit, perpetua oratio rhetorum ſolùm, non etiam philoſophorum sit. Zenonis eſt, inquam, hoc Stoici, omnem vim loquendi, ut jam antè Ariſtoteles, in duas tributam eſſe partes: rhetoricam palmæ, dialecticam pugno similem eſſe dicebat, quòd latiùs loquerentur rhetores, dialectici autem compressiùs. Obſequar igitur voluntati tuæ: dicamque, si potero, rhetoricè, ſed hac rhetoricà philoſophorum, non noſtrâ illâ forensi; quam neceſſe eſt, quum populariter loquatur, eſſe interdum paulò hebetiorem.

18. Sed dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, quæ una continet omnem & perſpiciendi, quid in quaque re sit, ſcientiam, & judicandi, quale quidque sit, & ratione ac viâ diſputandi; ruit in dicendo, ut mihi quidem videtur, nec ea, quæ docere vult, ullâ arte diſtinguit; ut hæc ipſa, quæ modò loquebamur. Summum a vobis bonum voluptas dicitur: aperiendum eſt igitur, quid sit voluptas; aliter enim explicari, quod quæritur, non poteſt: quam si explicaviſſet, non tam hæsitaret. Aut enim eam voluptatem tueretur, quam Ariſtippus, id eſt, quâ ſenſus dulciter ac jucundè movetur: quam etiam pecudes, si loqui poſſent, appella-

rent voluptatem: aut, si magis placeret ſuo more loqui, quàm ut

Omnes Danai atque Mycenenſes, Attica pubes,

reliquique Græci, qui hoc anapæſto citantur, hoc, non dolere, ſolum voluptatis nomine appellaret, illud Ariſtippeum contemneret: aut, si utrumque probaret, ut probat, conjungeret doloris vacuitatem cum voluptate, & duobus ultimis uteretur.

19. Multi enim & magni philoſophi hæc ultima bonorum juncta fecerunt, ut Ariſtoteles, qui virtutis uſum cum vitæ perfectæ proſperitate conjunxit. Callipho adjunxit ad honeſtatem voluptatem: Diodorus ad eamdem honeſtatem addidit vacuitatem doloris: idem feciſſet Epicurus, si ſententiam hanc, quæ nunc Hieronymi eſt, conjunxiſſet cum Ariſtippi vetere ſententia. Illi enim inter ſe diſſentiunt; propterea singulis finibus utuntur: &, quum uterque Græcè egregiè loquatur; nec Ariſtippus, qui voluptatem ſummum bonum dicit, in voluptate ponit non dolere, neque Hieronymus, qui ſummum bonum ſtatuit non dolere, voluptatis nomine umquam utitur pro illa indolentia, quippe qui ne in expetendis quidem rebus numeret voluptatem.

VII. Duæ ſunt enim res quoque, ne tu verba ſolùm putes: unum eſt, sine do-

lore eſſe ; alterum , cum voluptate. Vos ex his tam diſſimilibus rebus , non modò nomen unum (nam id faciliùs paterer) ſed etiam rem unam ex duabus facere conamini : quod fieri nullo modo poteſt. Hic, qui utramque probat, ambobus debuit uti, ſicut facit re, neque tamen dividit verbis : quum enim eam ipſam voluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis plurimis, audet dicere, ne ſuſpicari quidem ſe ullum bonum ſejunctum ab illo Ariſtippeo genere voluptatis ; atque ibi hoc dicit, ubi omnis ejus eſt oratio de ſummo bono. In alio verò libro, in quo breviter comprehensis gravissimis ſententiis, quasi oracula edidiſſe ſapientiæ dicitur, ſcribit his verbis, quæ nota tibi profectò, Torquate, ſunt : quis enim veſtrûm non edidicit Epicuri κυρίας δόξας, id eſt, quasi maximè ratas, quia graviſſimæ ſint ad beatè vivendum breviter enuntiatæ ſententiæ ? Animadverte igitur, rectène hanc ſententiam interpreter. *Si ea, quæ ſunt luxurioſis efficientia voluptatum, liberarent eos deorum, & mortis, & doloris metu, docerentque, qui eſſent fines cupiditatum ; nihil haberemus, quod reprehenderemus : quum undique complerentur voluptatibus, nec haberent ulla ex parte aliquid aut dolens, aut ægrum, id eſt, aut malum.*

21. Hoc loco ſe tenere Triarius non

potuit. Obſecro, inquit, Torquate, hæc dicit Epicurus? quod mihi quidem viſus eſt, quum ſciret, velle tamen confitentem audire Torquatum. At ille non pertimuit, ſanéque fidenter, Iſtis quidem ipſis verbis, inquit: ſed quid ſentiat, non videtis. Si alia ſentit, inquam, alia loquitur; numquam intelligam quid ſentiat; ſed planè dicit quod intelligam: idque ſi ita dicit, non eſſe reprehendendos luxurioſos, ſi ſapientes ſint, dicit abſurdè; ſimiliter, & ſi dicat, non reprehendendos parricidas, ſi nec cupidi ſint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem. Et tamen, quid attinet luxurioſis ullam exceptionem dare, aut fingere aliquos, qui, quum luxurioſè viverent, a ſummo philoſopho non reprehenderentur eo nomine, duntaxat cetera caverent?

22. Sed tamen nonne reprehenderes, Epicure, luxurioſos ob eam ipſam cauſam, quòd ita viverent, ut perſequerentur cujuſque modi voluptates; quum eſſet præſertim, ut ais tu, ſumma voluptas nihil dolere? Atqui reperiemus aſotos primùm ita non religioſos, ut edant de patella: deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant ex Hymnide,

Mihi ſex menſes ſatis ſunt vitæ: ſeptimum Orco ſpondeo.

Jam doloris medicamenta illa Epicurea; tamquam de narthecio promant: *Si gravis, brevis: ſi longus, levis.* Unum neſcio, quo modo poſſit, ſi luxurioſus ſit, finitas cupiditates habere.

VIII. Quid ergo attinet dicere, *Nihil haberem, quod reprehenderem, ſi finitas cupiditates haberent?* hoc eſt dicere, *non reprehenderem aſotos, ſi non eſſent aſoti:* iſto modo, ne improbos quidem, ſi eſſent boni viri. Hic homo ſeverus luxuriam per ſe ipſam reprehendendam non putat: & hercule, Torquate, ut verum loquamur, ſi voluptas ſummum bonum eſt, rectiſſimè non putat: nolim enim mihi fingere aſotos, ut ſoletis, qui in menſam vomant, & qui de conviviis auferantur, crudique poſtridie ſe rurſus ingurgitent: qui ſolem, ut aiunt, nec occidentem umquam viderint, nec orientem: qui, conſumptis patrimoniis, egeant: nemo noſtrûm iſtius generis aſotos jucundè putat vivere: mundos, elegantes, optimis cocis, piſtoribus, piſcatu, aucupio, venatione, his omnibus exquiſitis, vitantes cruditatem; *quibus vinum defuſum e pleno ſiet; hir, ſiphon*, ut ait Lucilius, *cui nihil dempſit; nix & ſacculus abſtulerit nil:* *adhibentes ludos*, & quæ ſequuntur, illa, quibus detractis, clamat Epicurus ſe neſcire, quid ſit bonum: adſint etiam formoſi pueri, qui miniſtrent; reſpondeat

his veſtis, argentum, Corinthium æs, aut Deliacum, ædificium, locus ipſe.

24. Hos ego aſotos bene quidem vivere, at beatè numquam dixerim: ex quo efficitur, non ut voluptas ne ſit voluptas, ſed ut voluptas non ſit ſummum bonum. Nec ille, qui Diogenem Stoïcum adoleſcens, pòſt autem Panætium audierat, Lælius, eo dictus eſt ſapiens, quòd non intelligeret quid ſuaviſſimum eſſet (nec enim ſequitur, ut cui cor ſapiat, ei non ſapiat palatum) ſed quia parvi id duceret.

O lapathe, ut jactere neceſſe eſt cognitu' cui ſis.
In quo Læliu' clamores ſophos ille ſolebat
Edere, compellans gumias ex ordine noſtros.

Lælius præclarè & rectè *ſophos*; illudque verè:

O Publi, ô gurges, Galloni, es homo miſer, inquit:
Cœnaſti in vita numquam bene, quum omnia in iſta
Conſumis ſquilla, atque acipenſere cum decumano.

Is hæc loquitur, qui in voluptate nihil ponens, negat eum bene cœnare, qui omnia ponat in voluptate; & tamen non negat libenter umquam cœnaſſe Gallonium (mentiretur enim) ſed bene. Ita graviter & ſeverè voluptatem ſecernit a bono: ex quo illud efficitur, qui bene cœnent, omnes libenter cœnare; qui libenter, non continuò bene: ſemper Lælius bene.

25. Quid bene? Dicet Lucilius, *coƈto, condito.* Sed cedo caput cœnæ: *ſermone bono.* Quid ex eo? *ſi quæri*, *libenter.* Veniebat enim ad cœnam, ut animo quieto ſatiaret desideria naturæ. Reƈtè ergo is negat, umquam bene cœnaſſe Gallonium; reƈtè, miſerum: quum præſertim in eo omne ſtudium conſumeret: quem libenter cœnaſſe nemo negat. Cur igitur non bene? Quia quod bene, id reƈtè, frugaliter, honeſtè: ille porrò malè, pravè, nequiter, turpiter cœnabat. Non igitur nec lapathi ſuavitatem acipenſeri Gallonii Lælius anteponebat, ſed ſuavitatem ipſam negligebat; quod non faceret, si in voluptate ſummum bonum poneret.

IX. Semovenda eſt igitur voluptas, non ſolùm ut reƈta ſequamini, ſed etiam ut loqui deceat frugaliter. Poſſumuſne igitur in vita ſummum bonum dicere, quum id ne in cœna quidem poſſe videamur? Quo modo autem philoſophus loquitur tria genera cupiditatum? naturales & neceſſarias: naturales, non neceſſarias: nec naturales, nec neceſſarias? primùm diviſit ineleganter: duo enim genera quæ erant, fecit tria: hoc eſt non dividere, ſed frangere rem: qui si diceret, cupiditatum eſſe duo genera, naturales & inanes: naturalium quoque item duo, neceſſarias & non neceſſarias: confeƈta res

eſſet: qui hæc didicerunt, quæ ille contemnit, sic ſolent: vitioſum eſt enim in dividendo partem in genere numerare.

27. Sed hoc ſanè concedamus: contemnit enim diſſerendi elegantiam: confuſè loquitur: gerendus eſt mos, modò rectè ſentiat. Et quidem illud ipſum non nimiùm probo (& tamen patior) philoſophum loqui de cupiditatibus finiendis. An poteſt cupiditas finiri? tollenda eſt atque extrahenda radicitus: quis eſt enim, in quo ſit cupiditas, quin rectè cupidus dici poſſit? Ergo & avarus erit, ſed finitè: & adulter, verùm habebit modum: & luxurioſus eodem modo. Qualis iſta philoſophia eſt, quæ non interitum afferat pravitati; ſed ſit contenta mediocritate vitiorum? quamquam in hac diviſione rem ipſam prorſus probo; elegantiam deſidero: appellet hæc deſideria naturæ: cupiditatis nomen ſervet aliò, ut, quum de avaritia, quum de intemperantia, quum de maximis vitiis loquetur, eam tamquam capitis accuſet.

28. Sed hæc quidem liberiùs ab eo dicuntur & ſæpius; quod equidem non reprehendo: eſt enim tanti philoſophi tamque nobilis, audacter ſua decreta defendere. Sed tamen ex eo, quòd eam voluptatem (quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari ſæpe vehe-

mentiùs, in magnis interdum verſatur anguſtiis, ut, hominum conſcientiâ remotâ, nihil tam turpe ſit, quod voluptatis cauſâ non videatur eſſe facturus: deinde, ubi erubuit (vis enim eſt permagna naturæ) confugit illuc, ut neget accedere quidquam poſſe ad voluptatem nihil dolentis. At iſte non dolendi ſtatus non vocatur voluptas. Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quòd res alia tota eſt? Reperiam multos, vel innumerabiles potiùs, non tam curioſos, nec tam moleſtos, quàm vos eſtis; quibus, quidquid velim, facilè perſuadeam. Quid ergo dubitamus, quin, ſi non dolere voluptas ſit ſumma, non eſſe in voluptate dolor ſit maximus? cur id non ita ſit? Quia dolori non voluptas contraria eſt, ſed doloris privatio.

X. Hoc verò non videre, maximo argumento eſt, eſſe voluptatem illam; quâ ſublatâ, neget ſe intelligere omnino, quid ſit bonum: eam autem ita perſequitur, quæ palato percipiatur, quæ auribus: cetera addit, quæ ſi appelles, honos præfandus ſit. Hoc igitur quod ſolum bonum ſeverus & gravis philoſophus novit, idem non videt ne expetendum quidem eſſe, quòd eam voluptatem hoc eodem auctore non deſideremus, quum dolore careamus: quamquam hæc ſunt contraria.

30. Hic ſi definire & dividere didiciſ-

ſet, si loquendi vim, si denique conſuetudinem verborum teneret, numquam in tantas ſalebras incidiſſet. Nunc vides, quid faciat: quam nemo umquam voluptatem appellat, & hanc in motu voluptatem, quæ duo ſunt, unum facit: sic enim has ſuaves & quasi dulces voluptates appellat: interdum ita extenuat, ut M'. Curium putes lòqui: interdum ita laudat, ut, quid præterea sit bonum, neget ſe poſſe ne ſuſpicari quidem: quæ jam oratio non a philoſopho aliquo, ſed a cenſore opprimenda eſt: non eſt enim vitium in oratione ſolùm, ſed etiam in moribus. Luxuriam non reprehendit, modò sit vacua infinitâ cupiditate & timore.

31. Hoc loco diſcipulos quærere videtur, ut, qui aſoti eſſe velint, philoſophi antè fiant. A primo, ut opinor, animantium ortu petitur origo ſummi boni. Simul atque natum animal eſt, gaudet voluptate, & eam appetit, ut bonum; aſpernatur dolorem, ut malum: de malis autem & bonis ab iis animalibus, quæ nondum depravata sint, ait optimè judicari. Hæc & tu ita poſuiſti, & verba veſtra ſunt. Quàm multa vitioſa! ſummum enim bonum & malum vagiens puer utrâ voluptate dijudicabit, ſtante, an movente? quoniam, si diis placet, ab Epicuro loqui diſcimus: si ſtante, hoc natura videlicet

vult, ſalvam eſſe ſe, quod concedimus: si movente, quod tamen dicitis, nulla turpis voluptas erit, quæ prætermitenda sit: & simul non proficiſcitur animal illud modò natum a ſumma voluptate; quæ eſt a te posita in non dolendo.

32. Nec tamen argumentum hoc Epicurus a parvis petivit, aut etiam a bestiis, quæ putat eſſe ſpecula naturæ, ut diceret, ab his, duce naturâ, hanc voluptatem expeti nihil dolendi: neque enim hæc movere poteſt appetitum animi: nec ullum habet ictum, quo pellat animum, ſtatus hic non dolendi: itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. At ille pellit, qui permulcet ſenſum voluptate. Itaque Epicurus ſemper hoc utitur, ut probet, voluptatem naturâ expeti; quòd ea voluptas, quæ in motu sit, & parvos ad ſe alliciat & beſtias; non illa ſtabilis, in qua tantùm ineſt nihil dolere. Quî igitur convenit, ab alia voluptate dicere naturam proficiſci, in alia ſummum bonum ponere?

XI. Beſtiarum verò nullum judicium puto: quamvis enim depravatæ non sint, pravæ tamen eſſe poſſunt. Ut bacillum aliud eſt inflexum & incurvatum de induſtria, aliud ita natum; sic ferarum natura non eſt illa quidem depravata malâ diſciplinâ, ſed naturâ ſuâ. Nec verò, ut

voluptatem expetat, natura movet infantem; ſed tantùm ut ſe ipſe diligat, ut integrum ſe ſalvumque velit. Omne enim animal, ſimul ut ortum eſt, & ſeipſum & omnes partes ſuas diligit; duaſque, quæ maximæ ſunt, in primis amplectitur, animum & corpus; deinde utriuſque partes: nam ſunt & in animo præcipua quædam, & in corpore; quæ quum leviter agnovit, tunc diſcernere incipit, ut ea, quæ prima data ſunt naturâ, appetat, aſperneturque contraria. In his primis naturalibus voluptas insit necne, magna quæſtio eſt: nihil verò putare eſſe, præter voluptatem, non membra, non ſenſus, non ingenii motum, non integritatem corporis, non valetudinem, ſummæ mihi videtur inſcitiæ.

34. Atque ab iſto capite fluere neceſſe eſt omnem rationem bonorum & malorum. Polemoni, etiam antè Ariſtoteli, ea prima viſa ſunt, quæ paulò antè dixi. Ergo nata eſt ſententia veterum Academicorum & Peripateticorum, ut finem bonorum dicerent, ſecundùm naturam vivere, id eſt, virtute adhibitâ frui primis a natura datis. Callipho ad virtutem nihil adjunxit nisi voluptatem: Diodorus, nisi vacuitatem doloris. His omnibus, quos dixi, conſequentes ſunt fines bonorum. *Ariſtippo* simplex voluptas: Stoicis con-

ſentire naturæ ; quod eſſe volunt e virtute, id eſt, honeſtè vivere : quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quæ naturâ evenirent, eligente ea, quæ eſſent ſecundùm naturam, rejicienteque contraria.

35. Ita tres ſunt fines expertes honeſtatis, unus Ariſtippi vel Epicuri, alter Hieronymi, Carneadis tertius : tres, in quibus honeſtas cum aliqua accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori : una simplex, cujus Zeno auctor, poſita in decore tota, id eſt, in honeſtate. Nam Pyrrho, Ariſto, Herillus jam diu abjecti. Reliqui ſibi conſtiterunt, ut extrema cum initiis convenirent ; ut Ariſtippo voluptas, Hieronymo doloris vacuitas, Carneadi frui principiis naturalibus, eſſet extremum.

XII. Epicurus autem, quum in prima commendatione voluptatem dixiſſet ; si eam, quam Ariſtippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille : sin eam, quam Hieronymus, feciſſet idem, ut voluptatem illam, non Ariſtippi, in prima commendatione poneret. Nam, quod ait, ſensibus ipsis judicari, voluptatem bonum eſſe ; dolorem malum : plus tribuit ſensibus, quàm nobis leges permittunt. Privatarum litium judices ſumus : nihil enim poſſumus judicare, nisi quod eſt noſtri judicii : in quo fruſtra judices

ſolent, quum ſententiam pronuntiant, addere, *Si quid mei judicii eſt:* si enim non fuit eorum judicii, nihilò magis, hoc non addito, illud eſt judicatum. Quid judicatur ſensibus? dulce, amarum: lene, aſperum: propè, longè: ſtare, movere: quadratum, rotundum.

37. Quam igitur pronuntiabit ſententiam ratio? Adhibitâ primùm divinarum humanarumque rerum ſcientiâ, quæ poteſt appellari rite ſapientia; deinde adjunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum ſatellites & miniſtras eſſe voluiſti; quarum adeo omnium ſententiâ pronuntiabit, primùm de voluptate, nihil eſſe ei loci, non modò ut ſola ponatur in ſummi boni ſede, quam quærimus, ſed ne illo quidem modo, ut ad honeſtatem applicetur. De vacuitate doloris eadem ſententia eſt.

38. Rejicietur etiam Carneades: nec ulla de ſummo bono ratio aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honeſtatis expers, probabitur: ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam conſideret: aut enim ſtatuet, nihil eſſe bonum, niſi honeſtum; nihil malum, niſi turpe: cetera aut omnino nihil habere momenti, aut tantùm, ut nec expetenda, nec fugienda, ſed eligenda modò aut rejicienda ſint: aut anteponet eam, quam quum hones-

tate ornatissimam, tum etiam ipsis initiis naturæ & totius perfectione vitæ locupletatam videbit: quod eò liquidiùs faciet, si perſpexerit, rerum inter eas verborumne sit controversia.

XIII. Hujus ego nunc auctoritatem ſequens idem faciam: quantum enim potero, minuam contentiones: omneſque simplices ſententias eorum, in quibus nulla ineſt virtutis adjunctio, omnino a philoſophia ſemovendas putabo: primùm Aristippi Cyrenaicorumque omnium; quos non eſt veritum, in ea voluptate, quæ maximâ dulcedine ſenſum moveret, ſummum bonum ponere, contemnentes iſtam vacuitatem doloris.

40. Hi non viderunt, ut ad curſum equum, ad arandum bovem, ad indagandum canem, sic hominem ad duas res, ut ait Ariſtoteles, intelligendum & agendum eſſe natum, quasi mortalem deum: contráque, ut tardam aliquam & languidam pecudem, ad paſtum & ad procreandi voluptatem hoc divinum animal ortum eſſe voluerunt; quo nihil mihi videtur abſurdius. Atque hæc contra Ariſtippum, qui eam voluptatem non modò ſummam, ſed ſolam etiam ducit; quam omnes unam appellamus voluptatem: aliter autem vobis placet: ſed ille, ut dixi, vitiosè: nec enim figura corporis, nec ratio excellens

ingenii humani ſignificat, ad hanc unam rem natum hominem, ut frueretur voluptatibus.

41. Nec verò audiendus Hieronymus; cui ſummum bonum eſt idem, quod vos interdum, vel potiùs nimiùm ſæpe dicitis, nihil dolere: non enim, ſi malum dolor eſt, carere eo malo ſatis eſt ad bene vivendum. Hoc dixerit potiùs Ennius,

Nimiùm boni eſt, cui nihil eſt mali.

Nos beatam vitam non depulſione mali, ſed adeptione boni judicemus: nec eam ceſſando, ſive gaudentem, ut Ariſtippus, ſive non dolentem, ut hic; ſed agendo aliquid, conſiderandove quæramus.

42. Quæ poſſunt eadem contra Carneadeum illud ſummum bonum dici, quod is non tam, ut probaret, protulit, quàm ut Stoicis, quibuſcum bellum gerebat, opponeret. Id autem ejuſmodi eſt, ut additum ad virtutem, auctoritatem videatur habiturum, & expleturum cumulatè vitam beatam; de quo omnis hæc quæſtio eſt. Nam qui ad virtutem adjungunt vel voluptatem, quam unam virtus minimi facit; vel vacuitatem doloris, quæ etiam ſi malo caret, tamen non eſt ſummum bonum; acceſſione utuntur non ita probabili, nec tamen, cur id tam parcè tam-

que reſtrictè faciant, intelligo: quaſi enim emendum eis ſit, quod addant ad virtutem, primùm viliſſimas res addunt: deinde ſingulas potiùs, quàm omnia quæ prima natura approbaviſſet, ea cum voluptate conjungerent.

43. Quæ quum Ariſtoni & Pyrrhoni omnino viſa ſunt pro nihilo, ut inter optimè valere & graviſſimè ægrotare nihil prorſus dicerent intereſſe, rectè jam pridem contra eos deſitum eſt diſputari: dum enim in una virtute ſic omnia eſſe voluerunt, ut eam rerum ſelectione exſpoliarent, nec ei quidquam aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur; virtutem ipſam, quam amplexabantur, ſuſtulerunt. Herillus autem, ad ſcientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit; ſed nec optimum, nec quo vita gubernari poſſit: itaque hic ipſe jam pridem eſt rejectus: poſt enim Chryſippum non ſanè eſt diſputatum.

XIV. Reſtatis igitur vos: nam cum Academicis incerta luctatio eſt; qui nihil affirmant, & quaſi deſperatâ cognitione certi id ſequi volunt, quodcumque veriſimile videatur. Cum Epicuro autem hòc eſt plus negotii, quòd e duplici genere voluptatis conjunctus eſt; quódque & ipſe, & amici ejus, & multi poſtea defenſores ejus ſententiæ fuerunt: & neſcio quomodo

do (is, qui auctoritatem minimam habet, maximam vim) populus cum illis facit: quos niſi arguimus, omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deſerenda eſt. Ita ceterorum ſententiis ſemotis, relinquitur non mihi cum Torquato, ſed virtuti cum voluptate certatio: quam quidem certationem, homo & acutus & diligens, Chryſippus non contemnit, totumque diſcrimen ſummi boni in eadem comparatione poſitum putat: ego autem exiſtimo, ſi honeſtum aliquid oſtendero, quod ſit ipſum vi ſuâ propter ſeque expetendum, jacere veſtra omnia. Itaque eo, quale ſit, breviter, ut tempus poſtulat, conſtituto, accedam ad omnia tua, Torquate, niſi memoria fortè defecerit.

45. Honeſtum igitur id intelligimus, quod tale eſt, ut detractâ omni utilitate, ſine ullis præmiis fructibuſve, per ſe ipſum poſſit jure laudari: quod quale ſit, non tam definitione, quâ ſum uſus, intelligi poteſt (quamquam aliquantùm poteſt) quàm communi omnium judicio, & optimi cujuſque ſtudiis atque factis; qui permulta ob eam unam cauſam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honeſtum eſt; etsi nullum conſecuturum emolumentum vident. Homines enim, etsi aliis multis, tamen hoc uno a beſtiis plurimùm differunt, quòd rationem habeant a natu-

ra datam, mentemque & acrem, & vigentem, celerriméque multa ſimul agitantem, &, ut ita dicam, ſagacem: quæ & cauſas rerum, & conſecutiones videat, & ſimilitudines transferat, & disjuncta conjungat, & cum præſentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ conſequentis ſtatum: eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his naturâ, & ſermone, & uſu congruentem, ut profectus a caritate domeſticorum ac ſuorum ſerpat longiùs, & ſe implicet primùm civium, deinde omnium mortalium ſocietate: atque, ut ad Archytam ſcripsit Plato, *non ſibi ſe ſoli natum meminerit, ſed patriæ, ſed ſuis*, ut perexigua pars ipſi relinquatur.

46. Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi, quod facillimè apparet, quum vacui curis, etiam quid in cœlo fiat, ſcire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus, id eſt, fidelia, ſimplicia, conſtantia: tum vana, falſa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium, malitiam, injuriam: eadem ratio habet in ſe quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis quàm ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia ſolùm, ſed etiam levia ducens: altum quiddam & excelſum, nihil timens, nemini cedens, ſemper invictum.

47. Atque his tribus generibus honeſtorum notatis, quartum ſequitur, & in eadem pulchritudine, & aptum ex illis tribus; in quo ineſt ordo & moderatio: cujus ſimilitudine perſpectâ in formarum ſpecie ac dignitate, tranſitum eſt ad honeſtatem dictorum atque factorum. Nam ex his tribus laudibus, quas antè dixi, & temeritatem reformidat, & non audet cuiquam aut dicto protervo, aut facto nocere, vereturque quidquam aut facere, aut loqui, quod parum virile videatur.

XV. Habes undique expletam & perfectam, Torquate, formam honeſtatis; quæ tota his quatuor virtutibus, quæ a te quoque commemoratæ ſunt, continetur. Hanc ſe tuus Epicurus omnino ignorare dicit, quam aut qualem eſſe velint, qui honeſtate ſummum bonum metiantur: si enim ad honeſtatem omnia referantur, neque in ea voluptatem dicant ineſſe; ait eos inani voce ſonare (his enim ipsis verbis utitur) neque intelligere, neque videre, ſub hac voce honeſtatis, quæ ſit ſubjicienda ſententia: ut enim conſuetudo loquitur, id ſolum dicitur honeſtum, quod eſt populari famâ glorioſum: quod, inquit, quamquam voluptatibus quibuſdam eſt ſæpe jucundius, tamen expetitur propter voluptatem.

49. Videſne quàm ſit magna diſſensio? Philoſophus nobilis, a quo non ſolùm Græcia & Italia, ſed etiam omnis barbaria commota eſt, honeſtum quid ſit, si id non eſt in voluptate, negat ſe intelligere: nisi fortè illud, quod multitudinis rumore laudetur. Ego autem hoc etiam turpe eſſe ſæpe judico: &, si quando turpe non ſit, tamen non eſſe non turpe, quum id a multitudine laudetur: quod si ſit ipſum per ſe rectum atque laudabile, non ob eam cauſam tamen illud dici honeſtum eſſe, quia laudetur a multis, ſed quia tale ſit, ut (vel si ignorarent id homines, vel si obmutuiſſent) ſuâ tamen pulchritudine eſſet ſpecieque laudabile. Itaque idem naturâ victus, cui obsiſti non poteſt, dicit alio loco id, quod a te etiam paulò antè dictum eſt, non poſſe jucundè vivi, nisi etiam honeſtè.

50. Quid nunc, *honeſtè*, dicit? idemne, quod *jucundè*? Ergo ita, non poſſe honeſtè vivi, nisi honeſtè vivatur: an nisi populari famâ? sine ea igitur jucundè negat poſſe vivere? Quid turpius, quàm ſapientis vitam ex insipientium ſermone pendere? Quid ergo hoc loco intelligit honeſtum? certè nihil, nisi quod poſſit ipſum propter ſe jure laudari: nam si propter voluptatem; quæ eſt iſta laus, quæ poſſit e macello peti? Non is vir eſt, ut,

quum honeſtatem eo loco habeat, ut ſine ea jucundè neget poſſe vivi, illud honeſtum, quod populare ſit, ſentiat, & ſine eo jucundè neget vivi poſſe; aut quidquam aliud honeſtum intelligat, niſi quod ſit rectum, ipſumque per ſe, ſuâ vi, ſuâ ſponte, ſuâ naturâ laudabile.

XVI. Itaque, Torquate, quum diceres, clamare Epicurum, non poſſe jucundè vivi, niſi honeſtè, & ſapienter, & juſtè viveretur, tu ipſi mihi gloriari videbare: tanta vis inerat in verbis, propter earum rerum, quæ ſignificabantur his verbis, dignitatem, ut altior fieres, ut interdum inſiſteres, ut nos intuens, quaſi teſtificarere laudari honeſtatem & juſtitiam aliquando ab Epicuro. Quàm te decebat iis verbis uti, quibus ſi philoſophi non uterentur, philoſophiâ omnino non egeremus? iſtorum enim verborum amore, quæ perrarò appellantur ab Epicuro, ſapientiæ, fortitudinis, juſtitiæ, temperantiæ, præſtantiſſimis ingeniis homines ſe ad philoſophiæ ſtudium contulerunt.

52. *Oculorum*, inquit Plato, *eſt in nobis ſenſus acerrimus; quibus ſapientiam non cernimus: quàm illa ardentes amores excitaret ſui, ſi videretur!* Cur tandem? an quòd ita callida eſt, ut optimè poſſit architectari voluptates? Cur juſtitia laudatur? aut unde eſt hoc contritum vetuſtate

proverbium? *Quicum in tenebris.* Hoc dictum in una re latissimè patet; ut in omnibus factis re, non teſte moveamur.

53. Sunt enim levia & perinfirma, quæ dicebantur a te, quum animi conſcientiâ improbos excruciari, tum etiam pœnæ timore; quâ aut afficiuntur aut ſemper ſunt in metu, ne afficiantur, aliquando. Non oportet timidum, aut imbecillo animo fingi; non bonum illum virum, qui, quidquid fecerit, ipſe ſe cruciet, omniaque formidet: ſed omnia callidè referentem ad utilitatem, acutum, verſutum, veteratorem, facilè ut excogitet, quo modo occultè, ſine teſte, ſine ullo conſcio fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, quum prætor quæſtionem inter ſicarios exercuiſſet, ita apertè cepit pecunias ob rem judicandam, ut anno proximo P. Scævola, tribunus plebis, ferret ad plebem, *Vellentne de ea re quæri*: quo plebiſcito decreta a ſenatu eſt conſuli quæſtio Cn. Cæpioni. Profectus in exſilium Tubulus ſtatim, nec reſpondere auſus: erat enim res aperta.

XVII. Non igitur de improbo, ſed callidè improbo quærimus (qualis Q. Pompeius in fœdere Numantino infitiando fuit) nec verò omnia timente, ſed primùm qui animi conſcientiam non curet; quam ſcilicet comprimere nihil eſt nego-

tii: is enim, qui occultus & tectus dicitur, tantum abeſt, ut ſe indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius improbè facto videatur: quid eſt enim aliud, eſſe verſutum.

55. Memini me adeſſe P. Sextilio Rufo, quum is ad amicos rem ita deferret, ſe eſſe heredem Q. Fadio Gallo; cujus in teſtamento ſcriptum eſſet, ſe ab eo rogatum, ut omnis hereditas ad filiam perveniret: id Sextilius factum negabat: poterat autem impunè: quis enim redargueret? nemo noſtrûm. Negabat; eratque verisimilius, hunc mentiri, cujus intereſſet, quàm illum, qui id ſe rogaſſe ſcripsiſſet, quod debuiſſet rogare: addebat etiam, ſe in legem Voconiam juratum contra eam facere non audere, niſi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adoleſcentes, ſed & multi ampliſſimi viri; quorum nemo cenſuit plus Fadiæ dandum, quàm poſſet ad eam lege Voconiâ pervenire. Tenuit permagnam Sextilius hereditatem; unde, si ſecutus eſſet eorum ſententiam, qui honeſta & recta emolumentis omnibus & commodis anteponerent, ne nummum quidem unum attigiſſet. Num igitur eum poſtea cenſes anxio animo aut ſollicito fuiſſe? nihil minùs: contràque, illâ hereditate dives; ob eamque rem lætus: magni enim æſtima-

bat pecuniam, non modò non contra leges, ſed etiam legibus partam: quæ quidem vel cum periculo eſt quærenda vobis: eſt enim effectrix multarum & magnarum voluptatum.

56. Ut igitur illis, qui, recta & honeſta quæ ſunt, ea ſtatuunt per ſe expetenda, adeunda ſunt quævis pericula decoris honeſtatiſque causâ; sic veſtris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda ſunt, ut adipiſcantur magnas voluptates. Si magna res, magna hereditas agetur, quum pecuniâ voluptates pariantur plurimæ, idem erit Epicuro veſtro faciendum, si ſuum finem bonorum ſequi volet, quod Scipioni, magnâ gloriâ propoſitâ, si Annibalem in Africam retraxiſſet. Itaque quantum adiit periculum? ad honeſtatem enim ille omnem conatum ſuum referebat, non ad voluptatem: sic veſter ſapiens magno aliquo emolumento commotus, cum causâ, si opus fuerit, dimicabit. Occultum facinus eſſe potuerit; gaudebit: deprehenſus, omnem pœnam contemnet: erit enim inſtructus ad mortem contemnendam, ad exsilium, ad ipſum etiam dolorem: quem quidem vos, quum improbis pœnam proponitis, impatibilem facitis; quum ſapientem ſemper boni plus habere vultis, tolerabilem.

XVIII. Sed finge non ſolùm callidum

eum, qui aliquid improbè faciat, verùm etiam præpotentem : ut M. Craſſus fuit, qui tamen ſolebat uti ſuo bono : ut hodie eſt noſter Pompeius, cui rectè facienti gratia eſt habenda ; eſſe enim quàm vellet iniquus, juſtus poterat impunè.

58. Quàm multa verò injuſtè fieri poſſunt, quæ nemo poſſit reprehendere ? Si te amicus tuus moriens rogaverit, ut hereditatem reddas filiæ ſuæ, nec uſquam id ſcripſerit, ut ſcripsit Fadius, nec cuiquam dixerit ; quid facies ? Tu quidem reddes ; ipſe Epicurus fortaſſe redderet : ut Sex. Peducæus, Sex. filius, is, qui hunc noſtrum reliquit, effigiem & humanitatis & probitatis ſuæ filium, tum doctus, tum omnium vir optimus & juſtiſſimus, quum ſciret nemo, eum rogatum a C. Plotio, equite Romano ſplendido, Nurſino, ultro ad mulierem venit, eique nihil opinanti viri mandatum expoſuit, hereditatemque reddidit. Sed ego ex te quæro (quoniam idem tu certè feciſſes) nonne intelligas, eò majorem vim eſſe naturæ, quòd ipsi vos, qui omnia ad veſtrum commodum, &, ut ipsi dicitis, ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos, ſed officium ſequi ? pluſque rectam naturam, quàm rationem pravam valere ?

59. Si ſcieris, inquit Carneades, aſpi-

dem occultè latere uſpiam, & velle aliquem imprudentem ſuper eam assidere, cujus mors tibi emolumentum futura sit: improbè feceris, nisi monueris, ne assideat: ſed impunè tamen, ſciſſe enim te quis coarguere possit? Sed nimis multa: perſpicuum eſt enim, nisi æquitas, fides, juſtitia proficiſcantur a natura, & si omnia hæc ad utilitatem referantur, virum bonum non poſſe reperiri: deque his rebus ſatis multa in noſtris de Republica libris ſunt dicta a Lælio.

XIX. Transfer idem ad modeſtiam, vel temperantiam, quæ eſt moderatio cupiditatum, rationi obediens. Satisne ergo pudori conſulat, si quis sine teſte libidini pareat? an eſt aliquid per ſe ipſum flagitioſum, etiam si nulla comitetur infamia? Quid fortes viri? voluptatumne calculis ſubductis prœlium ineunt, ſanguinem pro patria profundunt; an quodam animi ardore atque impetu concitati? Utrum tandem cenſes, Torquate, Imperioſum illum, si noſtra verba audiret, tuamne de ſe orationem libentiùs auditurum fuiſſe, an meam; quum ego dicerem, nihil eum feciſſe ſuâ causâ, omniaque reipublicæ; tu contrà nihil, nisi ſuâ? si verò id etiam explanare velles, apertiuſque diceres, nihil eum feciſſe, nisi voluptatis causâ, quo modo eum tandem laturum fuiſſe exiſtimes?

61. Eſto : fecerit, si ita vis, Torquatus propter ſuas utilitates : malo enim dicere, quàm voluptates, in tanto præſertim viro : num etiam ejus collega P. Decius, princeps in ea familia conſulatûs, quum ſe devoveret, & equo admiſſo in mediam aciem Latinorum irrueret, aliquid de voluptatibus ſuis cogitabat ? ubi autem caperet, aut quando, quum ſciret confeſtim eſſe moriendum ; eamque mortem ardentiore ſtudio peteret, quàm Epicurus voluptatem petendam putat ? quod quidem ejus factum nisi eſſet jure laudatum, non eſſet imitatus quarto conſulatu ſuo filius : neque porrò ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, conſul cecidiſſet in prœlio, ſeque e continenti genere tertiam victimam reipublicæ præbuiſſet.

62. Contineo me ab exemplis. Græcis hoc modicum eſt : Leonidas, Epaminondas, tres aliqui, aut quatuor. Ego, si noſtros colligere cœpero, perficiam illud quidem, ut ſe virtuti tradat conſtringendam voluptas : ſed dies me deficiet : &, ut A. Varius, qui eſt habitus judex durior, dicere conſeſſori ſolebat, quum, datis teſtibus, alii tamen citarentur, Aut hoc teſtium ſatis eſt, aut neſcio, quid ſatis sit ; sic a me ſatis datum eſt teſtium. Quid enim ? te ipſum, dignissimum majoribus tuis, voluptaſne induxit, ut ado-

leſcentulus eriperes P. Sullæ conſulatum? quem quum ad patrem tuum retuliſſes; fortiſſimum virum, qualis ille vel conſul, vel civis quum ſemper, tum poſt conſulatum fuit? quo quidem auctore nos ipſi ea geſſimus, ut omnibus potiùs quàm ipſis nobis conſuluerimus.

63. At quàm pulchrè dicere videbare; quum ex altera parte ponebas cumulatum aliquem plurimis & maximis voluptatibus, nullo nec præſenti, nec futuro dolore, ex altera autem, cruciatibus maximis, toto corpore, nullâ nec adjunctâ, nec ſperatâ voluptate; & quærebas, quis aut hoc miſerior, aut ſuperiore illo beatior foret? deinde concludebas, ſummum malum eſſe dolorem, ſummum bonum voluptatem?

XX. L. Thorius Balbus fuit, Lanuvinus, quem meminiſſe tu non potes: is ita vivebat, ut nulla tam exquiſita poſſet inveniri voluptas, quâ non abundaret: erat & cupidus voluptatum, & cujuſvis generis ejus intelligens, & copioſus: ita non ſuperſtitioſus, ut illa plurima in ſua patria ſacrificia & fana contemneret: ita non timidus ad mortem, ut in acie ſit ob rempublicam interfectus. Cupiditates non Epicuri diviſione finiebat, ſed ſuâ ſatietate: habebat tamen rationem valetudinis: utebatur iis exercitationibus, ut ad cœnam

& eſuriens & ſitiens veniret : eo cibo, qui & ſuaviſſimus eſſet, & idem faciliſſimus ad concoquendum : vino, & ad voluptatem, & ne noceret : cetera illa adhibebat, quibus demptis negat Epicurus intelligere, quid ſit bonum. Aberat omnis dolor : qui ſi adeſſet, nec molliter ferret; & tamen medicis plus, quàm philoſophis uteretur : color egregius, integra valetudo, ſumma gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate.

65. Hunc vos beatum : ratio quidem veſtra ſic cogit : at ego, huic quem anteponam, non audeo dicere : dicet pro me ipſa virtus; nec dubitabit iſti veſtro beato M. Regulum anteponere : quem quidem, quum ſuâ voluntate, nullâ vi coactus, præter fidem, quam dederat hoſti, ex patria Carthaginem revertiſſet, tum ipſum, quum vigiliis & fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuiſſe, quàm potantem in roſa Thorium. Bella magna geſſerat; bis conſul fuerat; triumpharat : nec tamen ſua illa ſuperiora tam magna, neque tam præclara ducebat, quàm illum ultimum caſum, quem propter fidem, conſtantiamque ſuſceperat : qui nobis miſerabilis videtur audientibus, illi perpetienti erat voluptarius : non enim hilaritate, nec laſciviâ, nec riſu, aut joco, comite levitatis, ſed ſæpe etiam triſtes firmitate, & conſtantiâ ſunt beati.

66. Stuprata per vim Lucretia a regis filio, teſtata cives, ſe ipſa interemit. Hic dolor populi Romani, duce & auctore Bruto, cauſa civitati libertatis fuit; ob ejuſque mulieris memoriam primo anno & vir, & pater ejus conſul eſt factus. Tenuis L. Virginius, unuſque de multis, ſexagesimo anno poſt libertatem receptam, virginem filiam ſuâ manu occidit, potiùs quàm ea App. Claudii libidini, qui tum erat ſummo in imperio, dederetur.

XXI. Aut hæc tibi, Torquate, ſunt vituperanda, aut patrocinium voluptatis repudiandum. Quod autem patrocinium, aut quæ iſta cauſa eſt voluptatis, quæ nec teſtes ullos e claris viris, nec laudatores poterit adhibere? ut enim nos ex annalium monumentis teſtes excitamus eos, quorum omnis vita conſumpta eſt in laboribus glorioſis, qui voluptatis nomen audire non poſſent; sic in veſtris diſputationibus hiſtoria muta eſt: numquam audivi in Epicuri ſchola Lycurgum, Solonem, Miltiadem, Themiſtoclem, Epaminondam nominari; qui in ore ſunt ceterorum omnium philoſophorum. Nunc verò, quoniam hæc nos etiam tractare cœpimus, ſuppeditabit nobis Atticus noſter e theſauris ſuis, quos & quantos viros habere teſtium ſat eſt. Nonne melius eſt

de his aliquid, quàm tantis voluminibus de Themiſta loqui? Sint iſta Græcorum: quamquam ab his philoſophiam & omnes ingenuas diſciplinas habemus: ſed tamen eſt aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis.

68. Pugnant Stoici cum Peripateticis: alteri negant quidquam eſſe bonum, niſi quod honeſtum ſit: alteri, plurimùm ſe, & longè, longéque plurimùm tribuere honeſtati, ſed tamen & in corpore, & extrà, eſſe quædam bona. Et certamen honeſtum, & diſputatio ſplendida: omnis eſt enim de virtutis dignitate contentio: at cum tuis quum diſſeras, multa ſunt audienda etiam de obſcœnis voluptatibus, de quibus ab Epicuro ſæpiſſime dicitur.

69. Non potes ergo iſta tueri, Torquate, mihi crede, ſi te ipſe, & tuas cogitationes, & ſtudia perſpexeris: pudebit te, inquam, illius tabulæ, quam Cleanthes, ſanè commodè, verbis pingere ſolebat. Jubebat eos, qui audiebant, ſecum ipſos cogitare pictam in tabula Voluptatem, pulcherrimo in veſtitu & ornatu regali, in ſolio ſedentem: præſtò eſſe virtutes, ut ancillulas, quæ nihil aliud agerent, nullum ſuum officium ducerent, niſi ut voluptati miniſtrarent, & eam tantùm ad aurem admonerent (si modò id picturâ intelligi poſſet) ut caveret, ne

quid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. Nos quidem virtutes, ſic natæ ſumus, ut tibi ſerviremus: aliud negotii nihil habemus.

XXII. At negat Epicurus (hoc enim veſtrum lumen eſt) quemquam, qui honeſtè non vivat, jucundè poſſe vivere: quaſi ego id curem, quid ille aiat, aut neget: illud quæro, quid ei, qui in voluptate ſummum bonum ponat, conſentaneum ſit dicere. Quid affers, cur Thorius, cur Poſtumius, cur Chius, cur omnium horum magiſter, Orata, non jucundiſſimè vixerit? Ipſe negat, ut antè dixi, luxurioſorum vitam reprehendendam, niſi planè fatui ſint, id eſt, niſi aut cupiant, aut metuant: quarum ambarum rerum quum medicinam pollicetur, luxuriæ licentiam pollicetur: his enim rebus detractis, negat ſe reperire in aſotorum vita quod reprehendat.

71. Non igitur poteſtis, voluptate omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem: nam nec vir bonus ac juſtus haberi debet, qui, ne malum habeat, abſtinet ſe ab injuria. Noſti credo illud:

Nemo pius eſt, qui pietatem . . .

Cave quidquam putes eſſe verius: nec enim, dum metuit, juſtus eſt; & certè,

ſi metuere deſtiterit, non erit: non metuet autem, ſive celare poterit, ſive opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certéque malet exiſtimari bonus vir, ut non ſit, quàm eſſe, ut non putetur. Ita, quod certiſſimum eſt, pro vera certaque juſtitia ſimulationem nobis juſtitiæ traditis; præcipitiſque quodam modo, ut noſtram ſtabilem conſcientiam contemnamus, aliorum errantem opinionem aucupemur. Quæ dici eadem de ceteris virtutibus poſſunt; quarum omnium fundamenta vos in voluptate, tamquam in aqua ponitis.

72. Quid enim? fortemne poſſumus dicere eumdem illum Torquatum? delector enim, quamquam te non poſſum, ut ais, corrumpere; delector, inquam, & familiâ veſtrâ, & nomine: & hercule mihi vir optimus noſtrique amantiſſimus, A. Torquatus, verſatur ante oculos; cujus quantum ſtudium & quàm insigne fuerit erga me temporibus illis, quæ nota ſunt omnibus, ſcire neceſſe eſt utrumque veſtrûm: quæ mihi ipſi, qui volo & eſſe & haberi gratus, grata non eſſent, niſi eum perſpicerem meâ cauſâ mihi amicum fuiſſe, non ſuâ: niſi hoc dicis, ſuâ, quòd intereſt omnium rectè facere. Si id dicis, vicimus: id enim volumus, id contendimus, ut officii fructus ſit ipſum officium.

73. Hoc ille tuus non vult, omnibus

que ex rebus voluptatem, quaſi mercedem, exigit: ſed ad illum redeo. Si voluptatis cauſâ cum Gallo apud Anienem depugnavit provocatus, & ex ejus ſpoliis ſibi & torquem & cognomen induit, nullam aliam ob cauſam, niſi quòd ei talia facta digna viro videbantur; fortem non puto. Jam ſi pudor, ſi modeſtia, ſi pudicitia, ſi, uno verbo, temperantia, pœnæ aut infamiæ metu coërcebuntur, non ſanctitate ſuâ ſe tuebuntur; quod adulterium, quod ſtuprum, quæ libido non ſe proripiet ac projiciet, aut occultatione propoſitâ, aut impunitate, aut licentiâ?

74. Quid? illud, Torquate, quale tandem videtur? te iſto nomine, ingenio, gloriâ, quæ facis, quæ cogitas, quæ contendis, quò referas, cujus rei cauſâ perficere, quæ conaris, velis, quod optimum denique in vita judices, non audere in conventu dicere? Quid enim mereri velis jam, quum magiſtratum inieris, & in concionem adſcenderis (eſt enim tibi edicendum, quæ ſis obſervaturus in jure dicendo: & fortaſſe etiam, ſi tibi erit viſum, aliquid de majoribus tuis, & de te ipſo dices, more majorum) quid merearis igitur, ut te dicas in eo magiſtratu omnia voluptatis cauſâ facturum eſſe? teque nihil feciſſe in vita, niſi voluptatis cauſâ? An me, inquis, tam amentem pu-

tas, ut apud imperitos iſto modo loquar? At tu eadem iſta dic in judicio, aut, ſi coronam times, dic in ſenatu: numquam facies: cur, niſi quòd turpis eſt oratio? mene ergo & Triarium dignos exiſtimas, apud quos turpiter loquare?

XXIII. Verùm, eſto: verbum ipſum voluptatis non habet dignitatem; nec nos fortaſſe intelligimus: hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos voluptatem quam dicatis; rem videlicet difficilem & obſcuram: individua quum dicitis, & intermundia, quæ nec ſunt ulla, nec poſſunt eſſe, intelligimus: voluptas, quæ paſſeribus nota eſt omnibus, a nobis intelligi non poteſt? Quid, ſi efficio, ut fateare, me non modò, quid ſit voluptas, ſcire (eſt enim jucundus motus in ſenſu) ſed etiam, quid eam tu velis eſſe? tum enim eam ipſam vis, quam modò ego dixi; & nomen imponis, in motu ut ſit, & faciat aliquam varietatem: tum aliam quamdam ſummam voluptatem, cui addi nihil poſſit; eam tum adeſſe, quum dolor omnis abſit, eamque ſtabilem appellas.

76. Sit ſanè iſta voluptas: dic in quovis conventu, te omnia facere, ne doleas: ſi ne hoc quidem ſatis amplè, ſatis honeſtè dici putas; dic te omnia & in iſto magiſtratu, & in omni vita, utilitatis tuæ causâ facturum, nihil niſi quod expediat,

nihil denique nisi tuâ causâ: quem clamorem concionis, aut quam ſpem conſulatûs ejus, qui tibi paratiſſimus eſt, futuram putes? Eamne igitur rationem ſequare, quâ tecum ipſe & cum tuis utare, profiteri autem & in medium proferre non audeas? At verò illa, quæ Peripatetici, quæ Stoici dicunt, ſemper tibi in ore ſunt, in judiciis, in ſenatu, *officium*, *æquitatem*, *dignitatem*, *fidem*, *recta*, *honeſta*, *digna imperio*, *digna populo Romano*, *omnia pericula pro republica*, *mori pro patria*. Hæc quum loqueris, nos barones ſtupemus; tu videlicet tecum ipſe rides: nam inter iſta tam magnifica verba tamque præclara, non habet ullum voluptas locum, non modò illa, quam in motu eſſe dicitis, quam omnes urbani, ruſtici, omnes, inquam, qui Latinè loquuntur, voluptatem vocant; ſed ne hæc quidem ſtabilis, quam, præter vos, nemo appellat voluptatem.

XXIV. Vide, ne non debeas verbis noſtris uti, ſententiis tuis. Quòd si vultum tibi, si inceſſum fingeres, quò gravior viderere, non eſſes tui similis: verba tu fingas, & ea dicas, quæ non ſentias, aut etiam, ut veſtitum, sic ſententiam habeas aliam domeſticam, aliam forenſem, ut in fronte oſtentatio sit, intus veritas occultetur? vide, quæſo, rectumne sit. Mihi quidem eæ veræ videntur opiniones, quæ honeſtæ, quæ

laudabiles, quæ glorioſæ, quæ in ſenatu, quæ apud populum, quæ in omni cœtu concilioque proferendæ ſint; ne id non pudeat ſentire, quod pudeat dicere

78. Amicitiæ verò locus ubi eſſe poteſt, aut quis amicus eſſe cuiquam, quem non ipſum amet propter ipſum? quid autem eſt amare, e quo nomen amicitiæ ductum eſt, nisi velle bonis aliquem affici quàm maximis, etiam si ad ſe ex iis nihil redeat? Et quidem prodeſt, inquis, mihi eo eſſe animo. Immo videri fortaſſe: eſſe enim, nisi eris, non potes: quî autem eſſe poteris, nisi te amor ipſe ceperit? quod non, ſubductâ utilitatis ratione, effici ſolet, ſed ipſum ex ſe oritur, & ſuâ ſponte naſcitur. At enim ſequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, quàm diu ſequetur utilitas; &, si utilitas amicitiam conſtituet, tollet eadem.

79. Sed quid ages tandem, si utilitas ab amicitia (ut fit ſæpe) defecerit? relinquesne? quæ iſta amicitia eſt? retinebis? quî convenit? quid enim de amicitia ſtatueris, vides. Ne in odium veniam, si amicum deſtitero tueri. Primùm cur iſta res digna odio eſt, nisi quòd eſt turpis? Quòd si, ne quo incommodo afficiare, non relinques amicum; tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur, optabis. Quòd si non modò utilitatem tibi nullam afferet,

ſed jacturæ rei familiaris erunt faciendæ, labores ſuſcipiendi, adeundum vitæ periculum; ne tum quidem te reſpicies, & cogitabis ſibi quemque natum eſſe & ſuis voluptatibus? vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus ille fecit Siculo tyranno? aut Pylades quum ſis, dices te eſſe Oreſtem, ut moriare pro amico? aut, ſi eſſes Oreſtes, Pyladem refelleres, te indicares? &, ſi id non probares, quò minùs ambo unà necaremini non precarere?

XXV. Faceres tu quidem, Torquate, hæc omnia: nihil enim arbitror magnâ laude dignum, quod te prætermiſſurum credam aut mortis aut doloris metu: non quæritur autem, quid naturæ tuæ conſentaneum ſit, ſed quid diſciplinæ: ratio iſta, quam defendis; præcepta, quæ didiciſti, quæ probas, funditus evertunt amicitiam: quamvis eam Epicurus, ut facit, in cœlum efferat laudibus. At coluit ipſe amicitias. Quaſi quis illum neget & bonum virum, & comem, & humanum fuiſſe: de ingenio ejus in his diſputationibus, non de moribus quæritur: ſit iſta in Græcorum levitate perverſitas, qui maledictis inſectantur eos, a quibus de veritate diſſentiunt. Sed quamvis comis in amicitiis tuendis fuerit, tamen ſi hæc vera ſunt (nihil enim affirmo) non ſatis acutus fuit.

81. At multis ſe probavit: & quidem jure fortaſſe; ſed tamen non graviſſimum eſt teſtimonium multitudinis: in omni enim arte, vel ſtudio, vel quavis ſcientia, vel in ipſa virtute, optimum quidque rariſſimum eſt. Ac mihi quidem, quòd & ipſe bonus vir fuit, & multi Epicurei fuerunt, & hodie ſunt, & in amicitiis fideles, & in omni vita conſtantes, & graves, nec voluptate, ſed officio conſilia moderantes, hòc videtur major vis honeſtatis & minor voluptatis: ita enim vivunt quidam, ut eorum vitâ refellatur oratio: atque ut ceteri exiſtimantur dicere meliùs, quàm facere, ſic hi mihi videntur facere meliùs, quàm dicere.

XXVI. Sed hæc nihil ſanè ad rem: illa videamus, quæ a te de amicitia dicta ſunt: e quibus unum mihi videbar ab ipſo Epicuro dictum cognoſcere: amicitiam a voluptate non poſſe divelli, ob eamque rem colendam eſſe, quòd ſine ea tutò & ſine metu vivi non poſſet, nec jucundè quidem poſſet. Satis eſt ad hoc reſponſum. Attuliſti aliud humanius horum recentiorum, numquam dictum ab ipſo illo, quod ſciam: primò utilitatis causâ amicum expeti: quum autem uſus acceſſiſſet, tum ipſum amari propter ſe, etiam omiſsâ ſpe voluptatis: hoc etsi multis modis reprehendi poteſt, tamen accipio quod dant:

mihi enim ſatis eſt, ipsis non ſatis: nam aliquando poſſe rectè fieri dicunt, nullâ exſpectatâ nec quæsitâ voluptate.

83. Poſuiſti etiam, dicere alios, fœdus quoddam inter ſe facere ſapientes, ut quemadmodum sint in ſe ipſos animati, eodem modo sint erga amicos: id & fieri poſſe, & ſæpe eſſe factum, & ad voluptates percipiendas maximè pertinere. Hoc fœdus facere si potuerunt, faciant etiam illud, ut æquitatem, modeſtiam, virtutes omnes per ſe ipſas gratis diligant. At verò, si fructibus, & emolumentis, & utilitatibus amicitias colemus, si nulla caritas erit, quæ faciat amicitiam ipſam ſuâ ſponte, vi ſuâ, ex ſe & propter ſe expetendam, dubium eſt, quin fundos & inſulas amicis anteponamus?

84. Licet hìc rurſus ea commemores, quæ optimis verbis ab Epicuro de laudibus amicitiæ dicta ſunt: non quæro, quid dicat, ſed quid convenienter rationi possit & ſententiæ ſuæ dicere. Utilitatis cauſâ amicitia eſt quæsita. Num igitur utiliorem tibi hunc Triarium putas eſſe poſſe, quàm si tua sint Puteolis granaria? Collige omnia, quæ ſoletis: præsidium amicorum. Satis eſt tibi in te, ſatis in legibus, ſatis & in mediocribus amicitiis præsidii: jam contemni non poteris: odium autem & invidiam facilè vitabis: ad eas enim res

ab

ab Epicuro præcepta dantur : & tamen non tantis vectigalibus ad liberalitatem utens , etiam sine hac Pyladea amicitia ; multorum te benevolentiâ præclarè & tuebere , & munies.

85. At quicum joca , ſeria , ut dicitur , quicum arcana , quicum occulta omnia ? Tecum optimè : deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac iſta eſſe non inopportuna : quid ad utilitatem tantæ pecuniæ ? Vides igitur , si amicitiam ſuâ caritate metiare , nihil eſſe præſtantius : sin emolumento , ſummas familiaritates prædiorum pretioſorum mercede ſuperari. Me igitur ipſum ames oportet , non mea , si veri amici futuri ſumus.

XXVII. Sed in rebus apertissimis nimiùm longi ſumus : perfecto enim & concluſo , neque virtutibus , neque amicitiis uſquam locum eſſe , si ad voluptatem omnia referantur ; nihil præterea magnopere dicendum : attamen , ne cui loco non videatur eſſe reſponſum , pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam.

86. Quoniam igitur omnis ſumma philoſophiæ ad beatè vivendum refertur , idque unum expetentes homines ſe ad hoc ſtudium contulerunt ; beatè autem vivere alii in alio , vos in voluptate ponitis , item contrà , omnem infelicitatem in dolore : id primùm videamus , beatè vivere veſtrum

quale ſit. Atque hoc dabitis, ut opinor; ſi modò ſit aliquid, eſſe beatum, id oportere totum poni in poteſtate ſapientis: nam, si amitti vita beata poteſt, beata eſſe non poteſt: quis enim confidit ſemper ſibi illud ſtabile & firmum permanſurum, quod fragile & caducum ſit? qui autem diffidet perpetuitati bonorum ſuorum, timeat neceſſe eſt, ne aliquando, amissis illis, ſit miſer: beatus autem eſſe in maximarum rerum timore nemo poteſt.

87. Nemo igitur eſſe beatus poteſt: neque enim in aliqua parte, ſed in perpetuitate temporis vita beata duci ſolet; neque appellatur omnino vita beata, niſi confecta atque abſoluta; nec poteſt quiſquam aliàs beatus eſſe, aliàs miſer: qui enim exiſtimabit poſſe ſe miſerum eſſe, beatus non erit: nam quum ſemel eſt ſuſcepta beata vita, tam permanet, quàm ipſa illa effectrix beatæ vitæ ſapientia; neque exſpectat ultimum tempus ætatis: quod Crœſo ſcribit Herodotus præceptum a Solone. At enim, quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus diuturnitatem quidem temporis ad beatè vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in brevitate temporis, quàm si illa ſit ſempiterna.

88. Hæc dicuntur inconſtantissimè: quum enim ſummum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore ætatis vo-

luptatem fieri majorem, quàm finito atque modico. Qui bonum omne in virtute ponit, is poteſt dicere perfici beatam vitam perfectione virtutis; negat enim ſummo bono afferre incrementum diem: qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, quî ſibi is conveniet, si negabit voluptatem creſcere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. An dolor longiſſimus quiſque miſerrimus: voluptatem non optabiliorem diuturnitas facit? Quid eſt igitur, cur ita ſemper deum appellet Epicurus *beatum & æternum*? demptâ enim æternitate nihilò beatior Jupiter, quàm Epicurus: uterque enim ſummo bono fruitur, id eſt, voluptate. At enim hic etiam dolore. At eum nihili facit: ait enim ſe, si uratur, *Quàm hoc ſuave!* dicturum.

89. Quâ igitur re a deo vincitur, si æternitate non vincitur, in quo quid eſt boni præter ſummam voluptatem, & eam ſempiternam? Quid ergo attinet glorioſè loqui, nisi conſtanter loquare? In voluptate corporis (addam, si vis, animi, dum ea ipſa, ut vultis, sit quod & in corpore) situm eſt vivere beatè. Quid? iſtam voluptatem perpetuam quis poteſt præſtare ſapienti? nam quibus rebus efficiuntur voluptates, hæ non ſunt in poteſtate ſapientis. Non enim in ipſa ſapientia positum eſt beatum eſſe, ſed in iis rebus, quas ſapien-

tia comparat ad voluptatem : totum autem id externum ; &, quod externum, id in caſu eſt. Ita fit beatæ vitæ domina fortuna ; quam Epicurus ait *exiguam intervenire ſapienti.*

XXVIII. Age, inquies, iſta parva ſunt: *ſapientem locupletat ipſa natura*, cujus divitias Epicurus ipſe parabiles eſſe docuit. Hæc bene dicuntur ; nec ego repugno ; ſed inter ſeſe ipſa pugnant: negat enim tenuiſſimo victu, id eſt, contemptiſſimis eſcis & potionibus, minorem voluptatem percipi, quàm rebus exquiſitiſſimis ad epulandum. Huic ego, si negaret quidquam intereſſe ad beatè vivendum, quali uteretur victu, concederem ; laudarem etiam ; verum enim diceret ; idque Socratem, qui voluptatem nullo loco numerat, audio dicentem, *cibi condimentum eſſe famem, potionis ſitim :* ſed qui, ad voluptatem omnia referens, vivit ut Gallonius, loquitur ut frugi ille Piſo, non audio : nec enim eum, quod ſentiat, dicere exiſtimo.

91. Naturales divitias dixit parabiles eſſe, quòd parvo eſſet natura contenta : certè, nisi voluptatem tanti æſtimaretis. *Non minor*, inquit, *voluptas percipitur ex vilissimis rebus, quàm ex pretiosissimis.* Hoc eſt non modò cor non habere, ſed ne palatum quidem : qui enim voluptatem ipſam contemnunt, iis licet dicere, ſe aci-

BIBLIOTECA NAZIONALE FIRENZE

penſerem menæ anteponere : cui verò in voluptate ſummum bonum eſt , huic omnia ſenſu , non ratione ſunt judicanda ; eaque dicenda optima, quæ ſint ſuavissima.

92. Verùm eſto : conſequatur ſummas voluptates, non modò parvo, ſed per me nihilo, si poteſt : sit voluptas non minor in naſturtio illo, quo veſci Perſas eſſe ſolitos ſcribit Xenophon, quàm in Syracuſanis mensis, quæ a Platone graviter vituperantur : sit, inquam, tam facilis, quàm vultis, voluptatis comparatio : quid de dolore dicemus ? cujus tanta tormenta ſunt, ut in his beata vita, si modò dolor ſummum malum eſt, eſſe non possit : ipſe enim Metrodorus, pene alter Epicurus, beatum eſſe deſcribit his ferè verbis : *quum corpus bene conſtitutum sit, & sit exploratum, ita futurum.* An id exploratum cuiquam poteſt eſſe, quo modo ſeſe habiturum sit corpus non dico ad annum, ſed ad veſperam ? dolor igitur, id eſt ſummum malum, metuetur ſemper, etiam si non aderit ; jam enim adeſſe poterit : quî poteſt igitur habitare in beata vita ſummi mali metus ?

93. Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris. Jam ipſum abſurdum, maximum malum negligi : ſed quæ tandem iſta ratio eſt ? Maximus dolor, inquit, brevis eſt. Primùm, quid tu dicis, breve ? deinde dolorem quem maximum ? quid

enim ? ſummus dolor plures dies manere non poteſt ? vide ne etiam menſes : niſi fortè eum dicis, qui ſimul atque arripuit, interficit. Quis iſtum dolorem timet ? illum mallem levares, quo optimum atque humaniſſimum virum, Cn. Octavium, M. filium, familiarem meum, confici vidi ; nec verò ſemel, nec ad breve tempus, ſed & ſæpe planè, & diu : quos ille, dii immortales ! quum omnes artus ardere viderentur, cruciatus perferebat, nec tamen miſer eſſe, quia ſummum id malum non erat : tantummodo laborioſus videbatur : at miſer, si in vitioſa & flagitioſa vita afflueret voluptatibus.

XXIX. Quòd autem magnum dolorem brevem, longinquum levem eſſe dicitis, id non intelligo quale sit : video enim & magnos & eoſdem bene longinquos dolores : quorum alia toleratio eſt verior ; quâ uti vos non poteſtis, qui honeſtatem ipſam per ſe non amatis. Fortitudinis quædam præcepta ſunt, ac pene leges, quæ effeminari virum vetant in dolore : quamobrem turpe putandum eſt, non dico dolere (nam id quidem eſt interdum neceſſe) ſed ſaxum illud Lemnium clamore Philoctetæo funeſtare :

Quod ejulatu, queſtu, gemitu, fremitibus
Reſonando multùm, flebiles voces refert.

Huic Epicurus comparet ſe, si poteſt:

Cui viperino morſu venæ viſcerum
Veneno imbutæ tetros cruciatus cient.

95. Sit Epicurus Philoctetа: *Si gravis dolor, brevis.* At jam decimum annum in ſpelunca jacet. *Si longus, levis:* dat enim intervalla & relaxat. Primùm non ſæpe: deinde quæ eſt iſta relaxatio, quum & præteriti doloris memoria recens eſt; & futuri atque impendentis torquet timor? Moriatur, inquit. Fortaſſe id optimum, ſed ubi illud, *Plus ſemper voluptatis?* si enim ita eſt; vide, ne facinus facias, quum mori ſuadeas. Potiùs ergo illa dicantur, turpe eſſe, viri non eſſe debilitari dolore, frangi, ſuccumbere. Nam iſta veſtra, *Si gravis, brevis; si longus, levis*, dictata ſunt. Virtutis, magnitudinis animi, patientiæ, fortitudinis fomentis dolor mitigari ſolet.

XXX. Audi, ne longè abeam, moriens quid dicat Epicurus; & intellige, facta ejus cum dictis diſcrepare. EPICURUS HERMACHO S. *Quum ageremus*, inquit, *vitæ beatum & eumdem ſupremum diem, ſcribebamus hæc: tanti autem morbi aderant veſicæ & viſcerum, ut nihil ad eorum magnitudinem poſſit accedere.* Ecce miſerum hominem, si dolor ſummum malum eſt: dici aliter non poteſt: ſed audia-

mus ipſum : *Compenſabatur tamen*, inquit; *cum his omnibus animi lætitia, quam capiebam memoriâ rationum inventorumque noſtrorum : ſed tu, ut dignum eſt tuâ erga me & erga philoſophiam voluntate, ab adoleſcentulo ſuſceptâ, fac ut Metrodori tueare liberos.*

97. Non ego jam Epaminondæ, non Leonidæ mortem hujus morti antepono : quorum alter quum viciſſet Lacedæmonios apud Mantineam, ſimulque ipſe gravi vulnere exanimari ſe videret; ut primùm diſpexit, quæsivit, ſalvuſne eſſet clypeus? quum ſalvum eſſe flentes ſui reſpondiſſent, rogavit, eſſentne fusi hoſtes? quumque id quoque, ut cupiebat, audiviſſet, evelli jussit eam, quâ erat transfixus, haſtam : ita multo ſanguine profuſo in lætitia & in victoria eſt mortuus. Leonidas autem, rex Lacedæmoniorum, ſe in Thermopylis, trecentoſque eos, quos eduxerat Spartâ, quum eſſet propoſita aut fuga turpis, aut glorioſa mors, oppoſuit hoſtibus. Præclaræ mortes ſunt imperatoriæ : philoſophi autem in ſuis lectulis plerumque moriuntur.

98. Refert tamen, quod ſibi videtur eſſe morienti magna laus : *Compenſabatur*, inquit, *cum ſummis doloribus lætitia.* Audio equidem philoſophi vocem, Epicure : ſed, quid tibi dicendum ſit, oblitus es.

Primùm enim, si vera ſunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc eſt, ſi vera ſunt tua ſcripta & inventa, gaudere non potes: nihil enim jam habes, quod ad corpus referas: eſt autem a te ſemper dictum, nec gaudere quemquam, niſi propter corpus, nec dolere. *Præteritis*, inquit, *gaudeo.* Quibuſnam præteritis? ſi ad corpus pertinentibus; rationes tuas te video compenſare cum iſtis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum: ſi autem ad animum; falſum eſt, quòd negas animi ullum eſſe gaudium, quod non referatur ad corpus. Cur deinde Metrodori liberos commendas? quid ex iſto tuo egregio officio & tantâ fide (ſic enim exiſtimo) ad corpus refers?

XXXI. Huc & illuc, Torquate, vos verſetis licet: nihil in hac præclara epiſtola ſcriptum ab Epicuro congruens & conveniens decretis ejus reperietis: ita redarguitur ipſe a ſeſe, vincunturque ſcripta ejus probitate ipſius ac moribus. Nam iſta commendatio puerorum, memoria & caritas amicitiæ, ſummorum officiorum in extremo ſpiritu conſervatio, indicat innatam eſſe homini probitatem gratuitam, non invitatam voluptatibus, nec præmiorum mercedibus evocatam: quod enim teſtimonium majus quærimus, quæ honeſta & recta ſint, ipſa eſſe optabilia per ſeſe;

quum videamus tanta officia morientis?

100. Sed, ut epiſtolam laudandam arbitror eam, quam modò totidem ferè verbis interpretatus ſum (quamquam ea cum ſumma ejus philoſophi nullo modo congruebat) sic ejuſdem teſtamentum non ſolùm a philoſophi gravitate, ſed etiam ab ipsius ſententia judico diſcrepare: ſcripsit enim, & multis ſæpe verbis, & breviter aptéque, in eo libro, quem modò nominavi, *mortem nihil ad nos pertinere: quod enim diſſolutum sit, id eſſe sine ſenſu; quod autem sine ſenſu sit, id nihil omnino ad nos pertinere.* Hoc ipſum elegantiùs poni meliúſque potuit. Nam quod ita positum eſt, Quod diſſolutum sit, id eſſe sine ſenſu, id ejuſmodi eſt, ut non ſatis planè dicat, quid sit diſſolutum.

101. Sed tamen intelligo, quid velit: quæro autem, quid sit, quòd, quum diſſolutione, id eſt, morte ſenſus omnis exſtinguatur; & quum reliqui nihil sit omnino, quod pertineat ad nos; tam accuratè tamque diligenter caveat & ſanciat, *ut Amynomachus & Timocrates, heredes ſui, de Hermachi ſententia dent, quod ſatis sit ad diem agendum natalem ſuum quotannis, menſe Gamelione: itemque omnibus menſibus, vicesimo die lunæ, dent ad eorum epulas, qui unà ſecum philoſophati ſunt, ut & ſui & Metrodori memoria colatur.*

102 Hæc ego non poſſum dicere non eſſe hominis & belli & humani; ſapientis verò nullo modo, phyſici præſertim, quem ſe ille eſſe vult, putare ullum eſſe cujuſquam diem natalem. Quid? veréne poteſt eſſe dies ſæpiùs, qui ſemel fuit? certè non poteſt. An ejuſdem modi? ne id quidem, niſi quum multa annorum interceſſerint millia, ut omnium ſiderum eódem, unde profecta ſint, fiat ad unum tempus reverſio: nullus eſt igitur cujuſquam dies natalis. At habetur. Et ego id ſcilicet neſciebam. Sed, ut ſit, etiamne poſt mortem coletur: idque teſtamento cavebit is, qui vobis quaſi oraculum ediderit, nihil poſt mortem ad nos pertinere? Hæc non erant ejus, qui innumerabiles mundos infinitaſque regiones, quarum nulla eſſet ora, nulla extremitas, mente peragraviſſet. Numquid tale Democritus? ut alios omittam, hunc appello, quem ille unum ſecutus eſt.

103. Quòd ſi dies notandus fuit, eumne potiùs, quo natus, an eum, quo ſapiens factus eſt? Non potuit, inquies, fieri ſapiens, niſi natus eſſet. Et iſto modo ne ſi avia quidem ejus nata non eſſet. Res tota, Torquate, non doctorum hominum, velle poſt mortem epulis celebrari memoriam ſui nominis: quos quidem dies quemadmodum agatis, & in quantam hominum facetorum urbanitatem incurratis,

non dico : nihil opus eſt litibus : tantùm dico, magis fuiſſe veſtrûm agere Epicuri diem natalem, quàm illius, teſtamento cavere ut ageretur.

XXXII. Sed, ut ad propoſitum revertamur (de dolore enim quum diceremus, ad iſtam epiſtolam delati ſumus) nunc totum illud concludi sic licet. Qui in ſummo malo eſt, is tum, quum in eo eſt, non eſt beatus : ſapiens autem ſemper beatus eſt, & eſt aliquando in dolore : non eſt igitur ſummum malum dolor. Jam illud quale tandem eſt ? *Bona præterita non effluere ſapienti, mala meminiſſe non oportere.* Primùm in noſtrane poteſtate eſt, quid meminerimus ? Themiſtocles quidem, quum ei Simonides, an quis alius artem memoriæ polliceretur, *Oblivionis*, inquit, *mallem : nam memini etiam quæ nolo, obliviſci non poſſum quæ volo.* Magno hic ingenio : ſed res ſe tamen sic habet, ut nimis imperioſi philoſophi sit, vetare meminiſſe. Vide, ne iſta sint Manliana veſtra, aut majora etiam, si imperes quod facere non poſſim.

105. Quid, si etiam jucunda memoria eſt præteritorum malorum ? ut proverbia nonnulla veriora sint, quàm veſtra dogmata : vulgò enim dicitur, *Jucundi acti labores :* nec malè Euripides (concludam, si potero, Latinè : Græcum enim hunc verſum noſtis omnes)

Suavis laborum eſt præteritorum memoria.

Sed ad bona præterita redeamus: quæ si a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulſus, egens, in palude demerſus, tropæorum recordatione levaret dolorem ſuum; audirem, & planè probarem. Nec enim abſolvi beata vita ſapientis, nec ad exitum perduci poterit, si prima quæque, bene ab eo conſulta atque facta, ipsius oblivione obruentur.

106. Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio vitam beatam facit, & quidem corpore perceptarum: nam si quæ ſunt aliæ, falſum eſt, omnes animi voluptates eſſe e corporis ſocietate. Corporis autem voluptas si etiam præterita delectat, non intelligo, cur Ariſtoteles Sardanapali epigramma tantopere derideat; in quo ille rex Aſſyriæ glorietur, ſe omnes ſecum libidinum voluptates abſtuliſſe: quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius ſentire poterat, quàm dum fruebatur; quo modo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, & prima quæque avolat, ſæpiuſque relinquit cauſas pœnitendi, quàm recordandi. Itaque beatior Africanus cum patria illo modo loquens,

Desine Roma tuos hoſtes... reliquaque præclarè:
Namque tibi monumenta mei peperere labores.

Laboribus hic præteritis gaudet; tu jubes voluptatibus: hic ſe ad ea revocat, e quibus nihil umquam retulerit ad corpus; tu totus hæres in corpore.

XXXIII. Illud autem ipſum quî obtineri poteſt, quod dicitis, omnes animi & voluptates & dolores ad corporis voluptates & dolores pertinere? Nihilne te delectat umquam? video, quicum loquar? te igitur, Torquate, ipſum per ſe nihil delectat? omitto dignitatem, honeſtatem, ſpeciem ipſam virtutum, de quibus antè dictum eſt: hæc leviora ponam: poëma, orationem, quum aut ſcribis, aut legis; quum omnium factorum, quum regionum conquiris hiſtoriam; signum, tabula, locus amœnus, ludi, venatio, villa Luculli (nam si tuam dicerem, latebram haberes: ad corpus diceres pertinere) ſed ea, quæ dixi, ad corpuſne refers? an eſt aliquid, quod te ſuâ ſponte delectet? Aut pertinacissimus fueris, si in eo perſtiteris, ad corpus ea, quæ dixi, referri: aut deſerueris totam Epicuri voluptatem, si negaveris.

108. Quod verò a te diſputatum eſt, majores eſſe voluptates & dolores animi quàm corporis, quia trium temporum particeps animus sit, corpore autem præſentia ſolùm ſentiantur: quid? probari poteſt, ut is, qui propter me aliquid gaudeat, plus quàm ego ipſe gaudeat? Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis, & major eſt animi voluptas quàm corporis. Ita fit, ut gratulator lætior sit quàm is, cui gratuletur. Sed, dum ef-

ficere vultis beatum ſapientem, quum maximas animo voluptates percipiat, omnibuſque partibus majores quàm corpore, quid occurrat non videtis: animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus majores, quàm corporis: ita miſer sit aliquando neceſſe eſt is, quem vos beatum ſemper vultis eſſe: nec verò id, dum omnia ad voluptatem doloremque referetis, efficietis umquam.

109. Quare aliud aliquid, Torquate, hominis ſummum bonum reperiendum eſt: voluptatem beſtiis concedamus; quibus vos de ſummo bono teſtibus uti ſoletis. Quid, si etiam beſtiæ multa faciunt, duce ſuâ quæque naturâ, partim indulgenter, vel cum labore; ut in gignendo, in educando perfacilè appareat, aliud quiddam iis propoſitum, non voluptatem? partim curſu & peregrinatione lætantur: congregatione aliæ cœtum quodam modo civitatis imitantur.

110. Videmus in quodam volucrium genere nonnulla indicia pietatis, cognitionem, memoriam: in multis etiam diſciplinam. Ergo in beſtiis erunt ſecreta a voluptate humanarum quædam ſimulacra virtutum; in ipsis hominibus virtus, nisi voluptatis cauſâ, nulla erit? & homini, qui ceteris animantibus plurimùm præſtat, præcipui a natura nihil datum eſſe dicemus?

XXXIV. Nos verò, si quidem in voluptate ſint omnia, longè multúmque ſuperamur a beſtiis: quibus ipſa terra fundit ex ſeſe paſtus varios, variéque abundantes, nihil laborantibus; nobis autem aut vix, aut ne vix quidem, ſuppetunt multo labore quærentibus. Nec tamen ullo modo ſummum pecudis bonum & hominis idem mihi videri poteſt: quid enim tanto opus eſt inſtrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concurſu honeſtissimorum ſtudiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem nisi ad voluptatem conquiruntur?

112. Ut, si Xerxes, quum tantis classibus, tantiſque equeſtribus & pedeſtribus copiis, Helleſponto junčto, Athone perfoſſo, maria ambulaviſſet, terramque navigaſſet, si quum tanto impetu in Græciam veniſſet, cauſam ejus quis ex eo quæreret tantarum copiarum tantique belli, mel ſe auferre ex Hymetto voluiſſe diceret, certè sine cauſa videretur tanta conatus: sic nos ſapientem, plurimis & graviſſimis artibus atque virtutibus inſtručtum & ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, ſed omne cœlum totamque cum univerſo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causâ dicemus tanta molitum.

113. Ad altiora quædam & magnificen-

tiora, mihi crede, Torquate, nati ſumus: nec id ex animi ſolùm partibus, in quibus ineſt memoria rerum innumerabilium, & ea quidem infinita; ineſt conjectura conſequentium, non multùm a divinatione differens; ineſt moderator cupiditatis pudor; ineſt ad humanam ſocietatem juſtitiæ fida cuſtodia; ineſt in perpetiendis laboribus adeundiſque periculis firma & ſtabilis doloris mortiſque contemptio: ergo hæc in animis: tu autem etiam membra ipſa ſenſuſque considera; qui tibi, ut reliquæ corporis partes, non comites ſolùm virtutum, ſed miniſtri etiam videbuntur.

114. Quid, si in ipſo corpore multa voluptati præponenda ſunt, ut vires, valetudo, velocitas, pulchritudo? quid tandem in animis cenſes? in quibus doctiſsimi illi veteres ineſſe quiddam cœleſte & divinum putaverunt. Quòd si eſſet in voluptate ſummum bonum, ut dicitis; optabile eſſet, in voluptate maxima, nullo intervallo interjecto, dies noctesque verſari, quum omnes ſenſus dulcedine omni quasi perfusi moverentur. Quis eſt autem dignus nomine hominis, qui unum diem totum velit eſſe in iſto genere voluptatis?

115. Cyrenaici quidem non recuſant: veſtri hæc verecundiùs; illi fortaſſe conſtantiùs. Sed luſtremus animo non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes a majoribus nominabantur: ſed quæro,

num exiſtimes non dico Homerum, Archilochum, Pindarum, ſed Phidiam, Polycletum, Zeuxin, ad voluptates artes ſuas direxiſſe? Ergo opifex plus ſibi proponet ad formarum, quàm civis excellens ad factorum pulchritudinem?

116. Quæ autem eſt aliâ cauſa erroris tanti, tam longè latéque diffuſi, nisi quòd is, qui voluptatem ſummum bonum eſſe decernit, non cum ea parte animi, in qua ineſt ratio atque consilium, ſed cum cupiditate, id eſt, cum animi levissima parte deliberat? Quæro enim de te: si ſunt dii, ut vos etiam putatis, quî poſſunt eſſe beati, quum voluptates corpore percipere non possint? aut si sine eo genere voluptatis beati ſunt, cur ſimilem animi uſum in ſapiente eſſe nolitis?

XXXV. Lege laudationes, Torquate; non eorum, qui ſunt ab Homero laudati, non Cyri, non Ageſilai, non Ariſtidis, non Themiſtoclis, non Philippi, non Alexandri: lege noſtrorum hominum, lege veſtræ familiæ: neminem videbis ita laudatum, ut artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. Non elogia monumentorum id ſignificant, velut hoc ad portam unicum: *Plurimæ conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe virum.*

117. Idne conſensiſſe de Calatino plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuiſſe, quòd præſtantissimus fuiſſet in

conficiendis voluptatibus? Ergo in iis adoleſcentibus bonam ſpem eſſe dicemus & magnam indolem, quos ſuis commodis inſervituros, & quidquid ipsis expediat facturos arbitramur? nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium conſequatur? quanta confusio? tollitur beneficium; tollitur gratia; quæ ſunt vincula concordiæ: nec enim, si tuam ob cauſam cuiquam commodes, beneficium illud habendum eſt, ſed fœneratio: nec gratia deberi videtur ei, qui ſuam ob cauſam commodaverit. Maximas verò virtutes jacere omnes neceſſe eſt, voluptate dominante. Sunt etiam turpitudines plurimæ, quæ, nisi honeſtas naturâ plurimùm valeat, cur non cadant in ſapientem non eſt facile defendere.

118. Ac, ne plura complectar (ſunt enim innumerabilia) bene laudata virtus voluptatis aditus intercludat neceſſe eſt: quod jam a me exſpectare noli: tute introſpice in mentem tuam ipſe: eamque omni cogitatione pertractans, percunctare ipſe te, perpetuiſne malis voluptatibus perfruens, in ea, quam ſæpe uſurpabas, tranquillitate degere omnem ætatem sine dolore; aſſumpto etiam illo, quod vos quidem adjungere ſoletis, ſed fieri non poteſt, sine doloris metu: an, quum de omnibus gentibus optimè mererere, quum opem indigentibus ſalutemque ferres, vel

Herculis perpeti ærumnas, ſic enim majores noſtri labores non fugiendos, triſtiſſimo tamen verbo ærumnas etiam in deo nominaverunt. Exigerem ex te, cogeremque ut reſponderes, niſi vererer, ne Herculem ipſum ea, quæ pro ſalute gentium ſummo labore geſſiſſet, voluptatis cauſâ geſſiſſe diceres.

119. Quæ quum dixiſſem, Habeo, inquit Torquatus, ad quos iſta referam: &, quamquam aliquid ipſe poteram, tamen invenire malo paratiores familiares noſtros. Credo, Syronem dicis & Philodemum, quum optimos viros, tum doctiſſimos homines. Rectè, inquit, intelligis. Age ſanè, inquam; ſed erat æquius, Triarium aliquid de noſtra diſſenſione judicare. Immo, inquit arridens, iniquum, hac quidem de re: tu enim iſta leniùs; hic Stoicorum more nos vexat. Tum Triarius, Poſthac quidem, inquit, audaciùs: nam hæc ipſa mihi erunt in promptu, quæ modò audivi; nec antè aggrediar, quàm te ab iſtis, quos dicis, inſtructum videro. Quæ quum eſſent dicta, finem fecimus & ambulandi, & diſputandi.

DE FINIBUS

LIBER TERTIUS.

VIRTUTEM eſſe ſummum bonum, turpe verò ſummum malum, ex Stoicorum placitis defendit Cato, ſed vocabulis aut novis, aut in uſum prorſus alium detortis; unde nonnulla in hoc & ſequenti libro obſcuritas: & quidem, ut ait ipſe Cato infrà n. 14. Habet hæc Stoicorum ratio difficilius quiddam & obſcurius.

VOLUPTATEM equidem, Brute, si ipſa pro ſe loquatur, nec tam pertinaces habeat patronos, conceſſuram arbitror, convictam ſuperiore libro, dignitati: etenim sit impudens, si virtuti diutius repugnet, aut si honeſtis jucunda anteponat, aut pluris eſſe contendat dulcedinem corporis titillantem, ex eave natam lætitiam, quàm gravi-

tatem animi, atque conſtantiam. Quare illam quidem dimittamus, & ſuis ſe finibus tenere jubeamus, ne blanditiis ejus illecebriſque impediatur diſputandi ſeveritas.

2. Quærendum eſt enim, ubi ſit illud ſummum bonum, quod reperire volumus, quoniam & voluptas ab eo remota eſt, & eadem ferè contra eos dici poſſunt, qui vacuitatem doloris finem bonorum eſſe voluerunt. Nec verò ita ullum probetur ſummum bonum, ut virtute careat; quâ nihil poteſt eſſe præſtantius. Itaque quamquam in eo ſermone, qui cum Torquato eſt habitus, non remiſſi fuimus, tamen hæc acrior eſt cum Stoicis parata contentio: quæ enim de voluptate dicuntur, ea nec acutiſſimè, nec abſconditè diſſeruntur: neque enim qui defendunt eam, verſuti in diſſerendo ſunt; nec qui contrà dicunt, cauſam difficilem repellunt.

3. Ipſe etiam dicit Epicurus, ne argumentandum quidem eſſe de voluptate, quòd ſit poſitum ejus judicium in ſenſibus, ut commoneri nos ſatis ſit, nihil attineat doceri. Quare illa nobis ſimplex fuit in utramque partem diſputatio: nec enim in Torquati ſermone quidquam implicatum aut tortuoſum fuit; noſtraque, ut mihi videtur, dilucida oratio. Stoicorum autem non ignoras quàm ſit ſubtile, vel ſpinoſum potiùs, diſſerendi genus; idque quum Græ-

cis, tum magis nobis, quibus etiam verba parienda ſunt, imponendaque nova novis rebus nomina: quod quidem nemo mediocriter doctus mirabitur, cogitans in omni arte, cujus uſus vulgaris communiſque non sit, multam novitatem nominum eſſe, quum conſtituantur earum rerum vocabula, quæ in quaque arte verſentur. Itaque & dialectici & physici verbis utuntur iis, quæ ipſi Græciæ nova ſunt: geometræ verò, musici, grammatici, etiam more quodam loquuntur ſuo: item ipſæ rhetorum artes, quæ ſunt totæ forenſes atque populares, verbis tamen in docendo quasi privatis utuntur ac ſuis.

II. Atque, ut omittam has artes elegantes & ingenuas, ne opifices quidem tueri ſua artificia poſſent, nisi vocabulis uterentur nobis incognitis, usitatis sibi. Quin etiam agricultura, quæ abhorret ab omni politiore elegantia, tamen eas res, in quibus verſatur, nominibus notavit novis: quò magis hoc philoſopho faciendum eſt: ars eſt enim philoſophia vitæ; de qua diſſerens arripere verba de foro non poteſt.

5. Quamquam ex omnibus philoſophis Stoici plurima novaverunt: Zeno quoque, eorum princeps, non tam rerum inventor fuit, quàm novorum verborum. Quòd si in ea lingua, quam plerique uberiorem putant, conceſſum a Græcia eſt, ut doctiſſi-

mi homines, de rebus non pervagatis; inuſitatis verbis uterentur; quantò id nobis magis concedendum, qui ea nunc primùm audemus attingere? Et si, quod ſæpe diximus, & quidem cum aliqua querela, non Græcorum modò, ſed etiam eorum, qui ſe Græcos magis quàm noſtros haberi volunt, nos non modò non vinci a Græcis verborum copiâ, ſed eſſe in ea etiam ſuperiores; elaborandum eſt, ut hoc non in noſtris ſolùm artibus, ſed etiam in illorum ipſorum conſequamur: quamquam ea verba, quibus ex inſtituto veterum utimur pro Latinis, ut ipſa *philoſophia*, ut *rhetorica*, *dialectica*, *grammatica*, *geometria*, *musica*, quamquam Latinè ea dici poterant, tamen, quoniam uſu præcepta ſunt, noſtra ducamus. Atque hæc quidem de rerum nominibus.

6. De ipsis rebus autem ſæpenumero, Brute, vereor, ne reprehendar, quum hæc ad te ſcribam, qui quum in philoſophia, tum in optimo genere philoſophiæ tantùm proceſſeris: quod si facerem quasi te erudiens, jure reprehenderer: ſed ab eo plurimùm abſum; neque, ut ea cognoscas, quæ tibi notissima ſunt, ad te mitto, ſed quia facillimè in nomine tuo acquiesco, & quia te habeo æquissimum eorum ſtudiorum, quæ mihi communia tecum ſunt, exiſtimatorem & judicem. Attendes igitur,

igitur, ut ſoles, diligenter, eamque controversiam dijudicabis, quæ mihi fuit cum avunculo tuo, divino ac ſingulari viro.

7. Nam, in Tuſculano quum eſſem; vellemque e bibliotheca pueri Luculli quibuſdam libris uti, veni in ejus villam, ut eos ipſe (ut ſolebam) inde promerem: quò quum veniſſem, M. Catonem, quem ibi eſſe neſcieram, vidi in bibliotheca ſedentem, multis circumfuſum Stoicorum libris: erat enim, ut ſcis, in eo inexhauſta aviditas legendi, nec ſatiari poterat; quippe qui ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans, in ipſa curia ſoleret legere ſæpe, dum ſenatus cogeretur, nihil operæ reipublicæ detrahens; quò magis tum in ſummo otio, maximaque copia, quasi helluari libris, si hoc verbo in tam clara re utendum eſt, videbatur.

8. Quod quum accidiſſet, ut alter alterum nec-opinatò videremus, ſurrexit ſtatim: deinde prima illa, quæ in congreſſu ſolemus: Quid tu, inquit, huc? a villa enim, credo: &, si ibi te eſſe ſciſſem, ad te ipſe veniſſem. Heri, inquam, ludis commissis, ex urbe profectus veni ad veſperum: cauſa autem fuit huc veniendi, ut quoſdam hinc libros promerem. Et quidem, Cato, totam hanc copiam jam Lucullo noſtro notam eſſe oportebit: nam his libris eum malo, quàm reliquo ornatu

villæ delectari: eſt enim mihi magnæ curæ; quamquam hoc quidem proprium tuum munus eſt, ut ita erudiatur, ut & patri, & Cæpioni noſtro, & tibi tam propinquo reſpondeat. Laboro autem non ſine cauſa: nam & avi ejus memoriâ moveor (nec enim ignoras, quanti fecerim Cæpionem; qui, ut opinio mea fert, in principibus jam eſſet, ſi viveret) & Lucullus mihi verſatur ante oculos, vir quum omnibus excellens, tum mecum & amicitiâ & omni voluntate ſententiâque conjunctus.

9. Præclarè, inquit, facis, quum & eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi teſtamento liberos ſuos commendavit, & puerum diligis. Quòd autem meum munus dicis, non equidem recuſo; ſed te adjungo ſocium: addo etiam illud, multa jam mihi dare ſigna puerum & pudoris, & ingenii: ſed ætatem vides. Video equidem, inquam: ſed tamen jam infici debet iis artibus, quas ſi, dum eſt tener, combiberit, ad majora veniet paratior. Sic, & quidem diligentiùs ſæpiuſque, iſta loquemur inter nos, agemuſque communiter: ſed reſideamus, inquit, ſi placet: itáque fecimus.

III. Tum ille: Tu autem, quum ipſe tantùm librorum habeas, quos hîc tandem requiris? Commentarios quoſdam, in-

quam, Ariſtotelios, quos hîc ſciebam eſſe, veni ut auferrem, quos legerem, dum eſſem otioſus; quod quidem nobis (ut ſcis) non ſæpe contingit. Quàm vellem, inquit, te ad Stoicos inclinaviſſes! erat enim, si cujuſquam, certè tuum, nihil præter virtutem in bonis ducere. Vide, ne magis, inquam, tuum fuerit, quum re idem tibi quod mihi videretur, non nova te rebus nomina imponere: ratio enim noſtra conſentit, oratio pugnat. Minimè verò, inquit ille, conſentit: quidquid enim præter id, quod honeſtum sit, expetendum eſſe dixeris, in boniſque numeraveris; & honeſtum ipſum, quasi virtutis lumen, exſtinxeris, & virtutem penitus everteris.

11. Dicuntur iſta, Cato, magnificè, inquam: ſed videſne verborum gloriam tibi cum Pyrrhone & Ariſtone, qui omnia exæquent, eſſe communem? de quibus cupio ſcire quid ſentias. Egone, quæris, inquit, ſcire quid ſentiam? quos bonos viros, fortes, juſtos, moderatos, aut audivimus in republica fuiſſe, aut ipsi vidimus, qui, sine ulla doctrina naturam ipſam ſecuti, multa laudabilia fecerunt, eos meliùs a natura inſtitutos fuiſſe, quàm inſtitui potuiſſent a philoſophia, si ullam aliam probaviſſent, præter eam, quæ nihil aliud in bonis habet, nisi honeſtum; nihil, nisi turpe, in malis: ceteræ philoſophorum

F ij

diſciplinæ, omnino alia magis aliâ, ſed tamen omnes, quæ rem ullam virtutis expertem aut in bonis aut in malis numerent, eas non modò nihil adjuvare arbitror, neque afferre quò meliores ſimus, ſed ipſam depravare naturam: nam si hoc non obtineatur, id ſolum bonum eſſe, quod honeſtum sit; nullo modo probari poſſit, beatam vitam virtute effici: quod si ita sit, cur opera philoſophiæ sit danda neſcio: si enim ſapiens aliquis miſer eſſe poſſit, næ ego iſtam glorioſam memorabilemque virtutem non magno æſtimandam putem.

IV. Quæ adhuc, Cato, a te dicta ſunt, eadem, inquam, dicere poſſes, si ſequerere Pyrrhonem, aut Ariſtonem: nec enim ignoras, his iſtud honeſtum, non ſummum modò, ſed etiam (ut tu vis) ſolum bonum videri: quod si ita eſt, ſequitur id ipſum, quod te velle video, omnes ſemper beatos eſſe ſapientes: hoſne igitur laudas, & hanc eorum ſententiam ſequi nos cenſes oportere? Minimè verò iſtorum quidem, inquit: quum enim virtutis hoc proprium sit, earum rerum, quæ ſecundùm naturam sint, habere delectum; qui omnia sic exæquaverunt, ut in utramque partem ita paria redderent, uti nullâ ſelectione uterentur, virtutem ipſam ſuſtulerunt.

13. Iſtud quidem, inquam, optimè di-

cis: ſed quæro, nonne tibi faciendum idem ſit, nihil dicenti bonum, quod non rectum honeſtumque ſit, reliquarum rerum diſcrimen omne tollenti? Si quidem, inquit, tollerem: ſed relinquo.

14. Quonam modo, inquam, si una virtus, unum iſtud, quod honeſtum appellas, rectum, laudabile, decorum (erit enim notius quale ſit, pluribus notatum vocabulis idem declarantibus) id ergo, inquam, si ſolum eſt bonum, quid habebis præterea, quod ſequare? aut, si nihil malum, nisi quod turpe, inhoneſtum, indecorum, pravum, flagitioſum, fœdum (ut hoc quoque pluribus nominibus insigne faciamus) quid præterea dices eſſe fugiendum? Non ignoranti, inquit, tibi, quid sim dicturus, ſed aliquid, ut ego ſuſpicor, ex mea brevi reſponsione arripere cupienti, non reſpondebo ad ſingula: explicabo potiùs, quoniam otioſi ſumus, nisi alienum putas, totam Zenonis Stoicorumque ſententiam. Minimè id quidem, inquam, alienum: multúmque ad ea, quæ quærimus, explicatio tua iſta profecerit. Experiamur igitur, inquit, etsi habet hæc Stoicorum ratio difficilius quiddam & obſcurius: nam quum in Græco ſermone hæc ipſa quondam rerum nomina novarum nova videbantur, quæ nunc conſuetudo diuturna trivit; quid cenſes in Latino fore?

15. Facillimum id quidem eſt, inquam: si enim Zenoni licuit, quum rem aliquam inveniſſet inusitatam, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur non liceat Catoni? nec tamen exprimi verbum e verbo neceſſe erit, ut interpretes indiſerti ſolent, quum sit verbum, quod idem declaret, magis usitatum. Equidem ſoleo etiam, quod uno Græci, si aliter non poſſum, idem pluribus verbis exponere: & tamen puto concedi nobis oportere, ut Græco verbo utamur, si quando minùs occurret Latinum, ne hoc ephippiis & acratophoris potiùs, quàm proegmenis & apoproegmenis concedatur: quamquam hæc quidem *præposita* rectè & *rejecta* dicere licebit. Bene facis, inquit, quòd me adjuvas: & iſtis quidem, quæ modò dixiſti, utar potiùs Latinis: in ceteris ſubvenies, si me hærentem videbis. Sedulò, inquam, faciam. Sed *Fortuna fortes*: quare conare, quæſo: quid enim hòc poſſumus agere divinius?

V. Placet his, inquit, quorum ratio mihi probatur, simul atque natum sit animal (hinc enim eſt ordiendum) ipſum sibi conciliari & commendari ad ſe conſervandum, & ad ſuum ſtatum, & ad ea, quæ conſervantia ſunt ejus ſtatûs, diligenda; alienari autem ab interitu, iiſque rebus, quæ interitum videantur afferre: id

ita eſſe sic probant, quòd, antequam voluptas aut dolor attigerit, ſalutaria appetant parvi, aſpernenturquē contraria; quod non fieret, nisi ſtatum ſuum diligerent, interitum timerent: fieri autem non poſſet, ut appeterent aliquid, nisi ſenſum haberent ſui, eóque ſe & ſua diligerent: ex quo intelligi debet, principium ductum eſſe a ſe diligendi.

17. In principiis autem naturalibus diligendi ſui, plerique Stoici non putant voluptatem eſſe ponendam: quibus ego vehementer aſſentior; ne, si voluptatem natura poſuiſſe in iis rebus videatur, quæ primæ appetuntur, multa turpia ſequantur: ſatis eſſe autem argumenti videtur, quamobrem illa, quæ naturâ prima ſunt adſcita, naturâ diligamus, quòd eſt nemo, quin, quum utrumvis liceat, aptas malit & integras omnes partes corporis, quàm eodem uſu imminutas aut detortas habere. Rerum autem cognitiones, vel, si hæc verba aut minùs placent, aut minùs intelliguntur, καταλήψεις appellemus licet; eas igitur ipſas propter ſe adſciſcendas arbitramur, quòd habeant quiddam in ſe quasi complexum & continens veritatem: id autem in parvis intelligi poteſt, quos delectari videamus, etiam si eorum nihil interſit, si quid ratione per ſe ipsi invenerunt.

18. Artes etiam ipſas propter ſe aſſumendas putamus; tum quia ſit in his aliquid dignum âſſumptione, tum quòd conſtent ex cognitionibus, & contineant quiddam in ſe ratione conſtitutum & viâ: a falſa autem aſſensione magis nos alienatos eſſe, quàm a ceteris rebus, quæ ſunt contra naturam, arbitramur. Jam membrorum, id eſt partium corporis, alia videntur propter eorum uſum a natura eſſe donata, ut manus, crura, pedes, ut ea, quæ ſunt intus in corpore, quorum utilitas quanta sit a medicis etiam diſputatur: alia autem nullam ob utilitatem, quasi ad quemdam ornatum, ut cauda pavoni, plumæ versicolores columbis, viris mammæ, atque barba.

19. Hæc dicuntur fortaſſe jejuniùs: ſunt enim quasi prima elementa naturæ; quibus ubertas orationis adhiberi vix poteſt, nec equidem eam cogito conſectari: verumtamen quum de rebus grandioribus dicas, ipſæ res verba pariunt: ita fit quum gravior, tum etiam ſplendidior oratio. Eſt ut dicis, inquam: ſed tamen omne, quod de re bóna dilucidè dicitur, mihi præclarè dici videtur: iſtius modi autem res dicere ornatè velle, puerile eſt; planè autem & perſpicuè expedire poſſe, docti & intelligentis viri.

VI. Progrediamur igitur, quoniam,

inquit, ab his principiis naturæ diſceſſimus; quibus congruere debent, quæ ſequuntur: ſequitur autem prima diviſio hæc. Æſtimabile eſſe dicitur (ſic enim, ut opinor, appellemus) id, quod aut ipſum ſecundùm naturam ſit, aut tale quid efficiat, ut ſelectione dignum propterea ſit, quòd aliquod pondus habeat dignum æſtimatione; quam illi ἀξίαν vocant: contráque inæſtimabile, quod ſit ſuperiori contrarium. Initiis igitur ita conſtitutis, ut ea, quæ ſecundùm naturam ſunt, ipſa propter ſe ſumenda ſint, contrariaque item rejicienda; primum eſt officium (id enim appello καθῆκον) ut ſe conſervet in naturæ ſtatu: deinceps ut ea teneat, quæ ſecundùm naturam ſint, pellatque contraria: quâ inventâ ſelectione & item rejectione, ſequitur deinceps cum officio ſelectio: deinde ea perpetua, tum ad extremum conſtans conſentaneaque naturæ: in qua primùm ineſſe incipit & intelligi, quid ſit, quod verè bonum poſſit dici.

21. Prima eſt enim conciliatio hominis ad ea, quæ ſunt ſecundùm naturam: ſimul autem cepit intelligentiam, vel notionem potiùs, quam appellant ἔννοιαν illi, viditque rerum agendarum ordinem, &, ut ita dicam, concordiam; multò eam pluris æſtimavit, quàm omnia illa, quæ primùm dilexerat: atque ita cognitione & ratione

collegit, ut ſtatueret, in eo collocatum ſummum illud hominis per ſe laudandum & expetendum bonum: quod quum poſitum ſit in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus *convenientiam*, ſi placet: quum igitur in eo ſit id bonum, quò referenda ſunt omnia honeſtè facta, ipſumque honeſtum, quod in bonis ducitur, quamquam pòſt oritur, tamen id ſolum vi ſuâ & dignitate expetendum eſt: eorum autem, quæ ſunt prima naturæ, propter ſe nihil eſt expetendum.

22. Quum verò illa, quæ officia eſſe dixi, proficiſcantur ab initiis naturæ; ea ad hæc referri neceſſe eſt: ut rectè dici poſſit, omnia officia eò referri, ut adipiſcamur principia naturæ: nec tamen ut hoc ſit bonorum ultimum, proptèrea quòd non ineſt in primis naturæ conciliationibus honeſta actio: conſequens enim eſt, & pòſt oritur, ut dixi: eſt tamen ea ſecundùm naturam, multóque nos ad ſe expetendam magis hortatur, quàm ſuperiora omnia. Sed ex hoc primùm error tollendus eſt, ne quis ſequi exiſtimet, ut duo ſint ultima bonorum. Ut enim, ſi cui ſit propoſitum collimare haſtam aliquò, aut ſagittam, ſicut nos ultimum in bonis diximus; ſic illi facere omnia, quæ poſſit, ut collineet: huic in ejus ſimilitudine omnia ſint facienda, ut collineet: & tamen ut

omnia faciat, quò propoſitum aſſequatur: ſed hoc, quaſi ultimum, quale nos ſummum in vita bonum dicimus: illud autem, ut feriat, quaſi ſeligendum, non expetendum.

VII. Quum autem omnia officia a principiis naturæ proficiſcantur, ab iiſdem neceſſe eſt proficiſci ipſam ſapientiam. Sed quemadmodum ſæpe fit, ut is, qui commendatus ſit alicui, pluris eum faciat, cui commendatus ſit, quàm illum, a quo; ſic minimè mirum eſt, primò nos ſapientiæ commendari ab initiis naturæ, pòſt autem ipſam ſapientiam nobis cariorem fieri quàm illa ſint, a quibus ad hanc venerimus. Atque ut membra nobis ita data ſunt, ut ad quamdam rationem vivendi data eſſe appareant; ſic appetitio animi, quæ ὁρμὴ Græcè vocatur, non ad quodvis genus vitæ, ſed ad quamdam formam vivendi videtur data; itemque & ratio, & perfecta ratio.

24. Ut enim hiſtrioni actio, ſaltatori motus, non quivis, ſed certus quidam eſt datus; ſic vita agenda eſt certo genere quodam, non quolibet: quod genus conveniens conſentaneumque dicimus. Nec enim gubernationi aut medicinæ ſimilem ſapientiam eſſe arbitramur, ſed actioni illi potiùs, quam modò dixi, & ſaltationi, ut in ipſa arte inſit, non foris petatur extre-

mum, id eſt artis effectio. Et tamen eſt etiam alia cum his ipsis artibus ſapientiæ dissimilitudo; propterea quòd in illis, quæ rectè facta ſunt, non continentur tamen omnes partes, e quibus conſtant: quæ autem nos aut *recta*, aut *rectè facta* dicamus, si placet, illi autem appellant κατορθώματα, omnes numeros virtutis continent: ſola enim ſapientia in ſe tota converſa eſt: quod idem in ceteris artibus non fit.

25. Inſcitè autem medicinæ & gubernationis ultimum cum ultimo ſapientiæ comparatur: ſapientia enim & animi magnitudinem complectitur, & juſtitiam, & ut omnia, quæ homini accidant, infra ſe eſſe judicet: quod idem in ceteris artibus non contingit. Tenere autem virtutes eas ipſas, quarum modò mentionem feci, nemo poterit, nisi ſtatuerit, nihil eſſe, quod intersit aut differat aliud ab alio, præter honeſta & turpia. Videamus nunc, quàm sint præclarè illa iis, quæ jam poſui, conſequentia.

26. Quum enim hoc sit extremum (ſentis enim, credo, me jam diu, quòd τέλος Græcus dicat, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum ſummum: licebit etiam finem pro extremo aut ultimo dicere) quum ergo hoc sit extremum, congruenter naturæ convenienterque vivere; neceſſariò ſequitur, omnes ſapientes ſemper

feliciter, abſolutè, fortunatè vivere, nullâ re impediri, nullâ prohiberi, nullâ egere. Quod autem continet non magis eam diſciplinam, de qua loquor, quàm vitam fortunaſque noſtras, id eſt, ut, quod honeſtum ſit, id ſolum bonum judicemus; poteſt id quidem fusè, & copiosè, & omnibus electissimis verbis, gravissimiſque ſententiis rhetoricè & augeri & ornari: ſed conſectaria me Stoicorum brevia & acuta delectant.

VIII. Concluduntur igitur eorum argumenta sic: Quod eſt bonum, omne laudabile eſt: quod autem laudabile eſt, omne honeſtum eſt: bonum igitur quod eſt, honeſtum eſt. Satiſne hoc concluſum videtur? Certè. Quod enim efficiebatur ex his duobus, quæ erant ſumpta, in eo vides eſſe concluſum. Duorum autem, e quibus effecta conclusio eſt, contra ſuperius dici ſolet, non omne bonum eſſe laudabile: nam quod laudabile sit, honeſtum eſſe conceditur. Illud autem perabſurdum, bonum eſſe aliquid, quod non expetendum sit; aut expetendum, quod non placens; aut, si id, non etiam diligendum: ergo & probandum: ita etiam laudabile: id autem honeſtum: ita fit, ut, quod bonum sit, id etiam honeſtum sit.

28. Deinde quæro, quis aut de miſera vita possit gloriari, aut non de beata? de

ſola igitur beata : ex quo efficitur, gloriatione, ut ita dicam, dignam eſſe beatam vitam : quod non possit quidem nisi honeſtæ vitæ jure contingere. Ita fit, ut honeſta vita beata vita sit : & quoniam is, cui contingit, ut jure laudetur, habet insigne quiddam ad decus & ad gloriam, ut ob ea, quæ tanta sint, beatus dici jure possit ; idem de vita talis viri rectiſſimè dicitur : ita, si beata vita honeſtate cernitur ; quod honeſtum eſt, id bonum ſolum habendum eſt.

29. Quod verò negari nullo modo possit, quem umquam ſtabili, & firmo, & magno animo, quem fortem virum dicimus effici poſſe, nisi conſtitutum sit, non eſſe malum dolorem ? Ut enim qui mortem in malis ponit, non poteſt eam non timere ; sic nemo ulla in re poteſt id, quod malum eſſe decernit, non curare, idque contemnere : quo posito & omnium aſſenſu approbato, illud aſſumitur, eum, qui magno sit animo atque forti, omnia, quæ cadere in hominem possint, deſpicere ; & pro nihilo putare : quæ quum ita sint, effectum eſt, nihil eſſe malum, quod turpe non sit. Atque iſte vir altus & excellens, magno animo, verè fortis, infra ſe omnia humana ducens, is inquam, quem efficere volumus, quem quærimus certè, & confidere sibi debet, & ſuæ vitæ &

actæ & conſequenti, & bene de ſe judicare, ſtatuens nihil mali poſſe incidere ſapienti: ex quo intelligitur idem illud, ſolum bonum eſſe, quod honeſtum ſit; idque eſſe beatè vivere, honeſtè, id eſt, cum virtute vivere.

IX. Nec verò ignoro varias philoſophorum fuiſſe ſententias, eorum dico, qui ſummum bonum, quod ultimum appello, in animo ponerent: quas quamquam vitiosè quidam ſecuti ſunt, tamen non modò his tribus, qui virtutem a ſummo bono ſegregaverunt, quum aut voluptatem, aut vacuitatem doloris, aut prima naturæ in ſummis bonis ponerent, ſed etiam alteris tribus, qui mancam fore putaverunt, ſine aliqua accessione, virtutem, ob eamque rem trium earum rerum, quas ſuprà dixi, singuli singulas addiderunt: his tamen omnibus eos antepono, cuicuimodi ſunt, qui ſummum bonum in animo atque in virtute poſuerunt.

31. Sed ſunt tamen perabſurdi & ii, qui, cum ſcientia vivere, ultimum bonorum, & qui nullam rerum differentiam eſſe dixerunt, atque ita ſapientem beatum fore, nihil aliud alii momento ullo anteponentem: ut quidam Academici conſtituiſſe dicuntur, extremum bonorum & ſummum munus eſſe ſapientis, obsiſtere viſis, aſſenſuſque ſuos firmè ſuſtinere. His

singulis copiosè reſponderi ſolet : ſed quæ perſpicua ſunt, longa eſſe non debent. Quid autem apertius, quàm, si ſelectio nulla sit ab iis rebus, quæ contra naturam sint, earum rerum, quæ sint ſecundùm naturam, tollatur omnis ea, quæ quæratur laudeturque prudentia ? Circumſcriptis igitur iis ſententiis, quas poſui, & iis, quæ similes earum ſunt, relinquitur, ut ſummum bonum sit, vivere, ſcientiam adhibentem earum rerum, quæ naturâ eveniant; ſeligentem, quæ ſecundùm naturam; &, si quæ contra naturam ſunt, rejicientem : id eſt, convenienter congruenterque naturæ vivere.

32. Sed in ceteris artibus quum dicitur *artificiosè*, poſterum quodam modo & conſequens putandum eſt, quod illi ἐπιγεννηματικὸν appellant; quod autem in quo *ſapienter* dicimus, id a primo rectissimè dicitur: quidquid enim a ſapiente proficiſcitur, id continuò debet expletum eſſe omnibus ſuis partibus; in eò enim positum eſt id, quod dicimus eſſe expetendum. Nam ut peccatum eſt, patriam prodere, parentes violare, fana depeculari, quæ ſunt in effectu : sic timere, sic mœrere, sic in libidine eſſe, peccatum eſt, etiam sine effectu : verùm ut hæc non in poſteris & in conſequentibus, ſed in primis continuò peccata ſunt; sic ea, quæ proficiſcuntur a virtu-

te, ſuſceptione primâ, non perfectione, recta ſunt judicanda.

X. Bonum autem, quod in hoc ſermone toties uſurpatum eſt, id etiam definitione explicatur: ſed eorum definitiones paulùm oppidò inter ſe differunt, & tamen eódem ſpectant. Ego aſſentior Diogeni, qui bonum definierit, id, quod eſſet naturâ abſolutum: id autem ſequens, illud etiam quod prodeſſet (ὠφέλημα enim sic appellemus) motum aut ſtatum eſſe dixit naturâ abſoluti. Quumque rerum notiones in animis fiant, si aut uſu aliquid cognitum sit, aut conjunctione, aut similitudine, aut collatione rationis; hoc quarto, quod extremum poſui horum, boni notitia facta eſt: quum enim ab iis rebus, quæ ſunt ſecundùm naturam, adſcendit animus collatione rationis, tum ad notionem boni pervenit.

34. Hoc autem ipſum bonum, non acceſſione, neque creſcendo, aut cum ceteris comparando, ſed propriâ vi ſuâ & ſentimus & appellamus bonum. Ut enim mel, etsi dulcissimum eſt, ſuo tamen proprio genere ſaporis, non comparatione cum aliis, dulce eſſe ſentitur; sic bonum hoc, de quo agimus, eſt illud quidem plurimi æſtimandum, ſed ea æſtimatio genere valet, non magnitudine: nam quum æſtimatio, quæ ἀξία dicitur, neque in bonis

numerata ſit, neque rurſus in malis; quantumcumque eò addideris, in ſuo genere manebit: alia eſt igitur propria æſtimatio virtutis; quæ genere, non creſcendo, valet.

35. Nec verò perturbationes animorum, quæ vitam inſipientium miſeram acerbamque reddunt (quas Græci πάθη appellant: poteram ego verbum ipſum interpretans, morbos appellare; ſed non conveniret ad omnia: quis enim miſericordiam, aut ipſam iracundiam, morbum ſolet dicere? at illi dicunt πάθος. Sit igitur *perturbatio*, quæ nomine ipſo vitioſa declarari videtur) nec hæ perturbationes vi aliquâ naturali moventur; omneſque hæ ſunt genere quatuor, partibus plures, ægritudo, formido, libido, quamque Stoici communi nomine corporis & animi ἡδονὴν appellant, ego malo lætitiam appellare, quaſi geſtientis animi elationem voluptariam: perturbationes autem nullâ naturæ vi commoventur; omniaque ea ſunt opiniones ac judicia levitatis: itaque his ſapiens ſemper vacabit.

XI. Omne autem, quod honeſtum ſit, id eſſe propter ſe expetendum, commune nobis eſt cum multorum aliorum philoſophorum ſententiis: præter enim tres diſciplinas, quæ virtutem a ſummo bono excludunt, ceteris omnibus philoſophis hæc

eſt tuenda ſententia; maximè tamen Stoicis, qui nihil aliud in bonorum numero, niſi honeſtum, eſſe voluerunt. Sed hæc quidem eſt perfacilis & perexpedita defenſio. Quis eſt enim, aut quis umquam fuit aut avaritiâ tam ardenti, aut tam effrenatis cupiditatibus, ut eamdem illam rem, quam adipiſci ſcelere quovis velit, non multis partibus malit ad ſeſe, etiam omni impunitate propoſitâ, sine facinore, quàm illo modo pervenire?

37. Quam verò utilitatem, aut quem fructum petentes, ſcire cupimus, illa, quæ occulta nobis ſunt, quo moveantur, quibuſque de causis ea verſentur in cœlo? quis autem tam agreſtibus inſtitutis vivit, aut quis contra ſtudia naturæ tam vehementer obduruit, ut a rebus cognitu dignis abhorreat, eaſque sine voluptate aut utilitate aliqua non requirat, & pro nihilo putet? aut quis eſt, qui Manliorum, aut Africanorum, aut ejus, quem tu in ore ſemper habes, proavi mei, ceterorumque virorum fortium atque omni virtute præſtantium, facta, dicta, conſilia cognoſcens, nullâ animo afficiatur voluptate?

38. Quis autem honeſta in familia inſtitutus & educatus ingenuè, non ipsâ turpitudine, etiam si eum læſura non sit, offenditur? quis animo æquo videt eum,

quem impurè ac flagitiosè putet vivere? quis non odit ſordidos, vanos, leves, futiles? Quid autem dici poterit, si turpitudinem non ipſam per ſe fugiendam eſſe ſtatuerimus, quò minùs homines tenebras & ſolitudinem nacti, nullo dedecore ſe abſtineant, nisi eos per ſe fœditate ſuâ turpitudo ipſa deterreat? Innumerabilia dici poſſunt in hanc ſententiam; ſed non neceſſe eſt: nihil eſt enim, de quo minùs dubitari possit, quàm & honeſta expetenda per ſe, & eodem modo turpia per ſe eſſe fugienda.

39. Conſtituto autem illo, de quo antè diximus, quod honeſtum sit, id eſſe ſolum bonum; intelligi neceſſe eſt, pluris id, quod honeſtum sit, æſtimandum eſſe, quàm illa media, quæ ex eo comparentur. Stultitiam autem, & temeritatem, & injuſtitiam, & intemperantiam quum dicimus eſſe fugienda propter eas res, quæ ex ipsis eveniant, non ita dicimus, ut cum illo, quod positum eſt, ſolum id eſſe malum, quod turpe sit, hæc pugnare videatur oratio; propterea quòd ea non ad corporis incommodum referuntur, ſed ad turpes actiones, quæ oriuntur e vitiis: quas enim Græci κακίας appellant, vitia malo, quàm malitias, nominare.

XII. Næ tu, inquam, Cato, verbis illuſtribus, & id, quod vis, declarantibus.

Itaque mihi videris Latinè docere philoſophiam, & ei quaſi civitatem dare; quæ quidem adhuc peregrinari Romæ videbatur, nec offerre ſeſe noſtris ſermonibus: & iſta maximè propter limatam quamdam & rerum & verborum tenuitatem. Scio enim eſſe quoſdam, qui quâvis linguâ philoſophari poſſint: nullis enim partitionibus, nullis definitionibus utuntur; ipſique dicunt ea ſe modò probare, quibus natura tacita aſſentiatur: itaque in rebus minimè obſcuris non multus eſt apud eos diſſerendi labor. Quare attendo te ſtudiosè, &, quæcumque rebus iis, de quibus hic ſermo eſt, nomina imponis, memoriæ mando: mihi enim erit iiſdem iſtis fortaſſe jam utendum. Virtutibus igitur rectiſſimè mihi videris, & ad conſuetudinem noſtræ orationis, vitia poſuiſſe contraria: quod enim vituperabile eſt per ſe ipſum, id eo ipſo vitium nominatum puto, vel etiam a vitio dictum vituperari: ſin κακίαν malitiam dixiſſes, ad aliud nos unum certum vitium conſuetudo Latina traduceret: nunc omni virtuti vitium contrario nomine opponitur.

41. Tum ille: His igitur ita poſitis, inquit, ſequitur magna contentio; quâ tractatâ a Peripateticis molliùs (eſt enim eorum conſuetudo dicendi non ſatis acuta, propter ignorationem dialecticæ) Carnea-

des tuus, egregiâ quadam exercitatione in dialecticis, ſummâque eloquentiâ, rem in ſummum diſcrimen adduxit; propterea quòd pugnare non deſtitit, in omni hac quæſtione, quæ de bonis & malis appelletur, non eſſe rerum Stoicis cum Peripateticis controverſiam, ſed nominum: mihi autem nihil tam perſpicuum videtur, quàm has ſententias eorum philoſophorum re inter ſe magis, quàm verbis, diſſidere: majorem multò inter Stoicos & Peripateticos rerum eſſe aio diſcrepantiam quàm verborum: quippe, quum Peripatetici omnia, quæ ipsi bona appellant, pertinere dicant ad beatè vivendum; noſtri non ex omni quod æſtimatione aliquâ dignum ſit, compleri beatam vitam putent.

XIII. An verò certius quidquam poteſt eſſe, quàm illorum ratione, qui dolorem in malis ponunt, non poſſe ſapientem beatum eſſe, quum equuleo torqueatur? eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certè cogit, uti in omnibus tormentis conſervetur beata vita ſapienti. Etenim si dolores eoſdem tolerabiliùs patiuntur, qui excipiunt eos pro patria, quàm qui leviore de cauſa; opinio facit, non natura, vim doloris aut majorem, aut minorem.

43. Ne illud quidem eſt conſentaneum, ut, si, quum tria genera bonorum ſint,

quæ ſententia eſt Peripateticorum, eò beatior quiſque ſit, quò ſit corporis aut externis bonis plenior; ut hoc idem approbandum ſit nobis, ut, qui plura habeat ea, quæ in corpore magni æſtimantur, ſit beatior: illi enim corporis commodis compleri vitam beatam putant; noſtri nihil minùs: nam quum ita placeat, ne eorum quidem bonorum, quæ nos bona naturæ appellemus, frequentiâ beatiorem vitam fieri, aut magis expetendam, aut pluris æſtimandam; certè minùs ad beatam vitam pertinet multitudo corporis commodorum.

44. Etenim si & ſapere expetendum ſit, & valere; conjunctum utrumque magis expetendum ſit, quàm ſapere ſolum: neque tamen, si utrumque ſit æſtimatione dignum, pluris ſit conjunctum, quàm ſapere ipſum ſeparatum: nam qui valetudinem æſtimatione aliquâ dignam judicamus, neque tamen eam in bonis ponimus, iidem cenſemus nullam eſſe tantam æſtimationem, ut ea virtuti anteponatur: quod idem Peripatetici non tenent; quibus dicendum eſt, quæ & honeſta actio ſit, & sine dolore, eam magis eſſe expetendam, quàm si eſſet eadem actio cum dolore: nobis aliter videtur: rectè, ſecusne, poſtea: ſed poteſtne rerum major eſſe diſſensio?

XIV. Ut enim obſcuratur & offunditur luce ſolis lumen lucernæ; & ut interit magnitudine maris Ægæi ſtilla muriæ; & ut in divitiis Crœſi teruncii acceſſio; & gradus unus in ea via, quæ eſt hinc in Indiam: ſic, quum ſit is bonorum finis, quem Stoici dicunt, omnis iſta rerum in corpore ſitarum æſtimatio ſplendore virtutis & magnitudine obſcuretur & obruatur atque intereat neceſſe eſt. Et quemadmodum opportunitas (ſic enim appellemus εὐκαιρίαν) non fit major productione temporis (habent enim ſuum modum quæcumque opportuna dicuntur) ſic recta effectio (κατόρθωσιν enim ita appello, quoniam rectum factum κατόρθωμα) recta igitur effectio, item convenientia, denique ipſum bonum, quod in eo poſitum eſt, ut naturæ conſentiat, creſcendo acceſſionem nullam habet.

46. Ut enim opportunitas illa, ſic hæc, de quibus dixi, non fiunt temporis productione majora: ob eamque cauſam Stoicis non videtur optabilior, nec magis expetenda beata vita, ſi ſit longa, quàm ſi brevis: utunturque ſimili. Ut ſi cothurni laus illa eſſet, ad pedem aptè convenire, neque multi cothurni paucis anteponerentur, nec majores minoribus: ſic quorum omne bonum convenientiâ atque opportunitate finitur, nec plura paucioribus, nec

nec longinquiora brevioribus anteponentur.

47. Nec verò ſatis acutè dicunt: Si bona valetudo pluris æſtimanda ſit longa quàm brevis, ſapientiæ quoque uſus longiſſimus quiſque ſit plurimi: non intelligunt, valetudinis æſtimationem ſpatio judicari; virtutis, opportunitate: ut videantur qui illud dicant, iidem hoc eſſe dicturi, bonam mortem & bonum partum meliorem longum eſſe quàm brevem: non vident, alia brevitate pluris æſtimari; alia diuturnitate.

48. Itaque conſentaneum eſt his, quæ dicta ſunt, ratione illorum, qui illum bonorum finem, quod appellamus extremum, quod ultimum, creſcere putent poſſe, iiſdem placere, eſſe alium alio etiam ſapientiorem, itemque alium magis alio vel peccare, vel rectè facere: quod nobis non licet dicere, qui creſcere bonorum finem non putamus. Ut enim qui demersi ſunt in aqua, nihilò magis reſpirare possunt, si non longè abſunt a ſummo, ut jam jamque possint emergere, quàm si etiam tum eſſent in profundo; nec catulus ille, qui jam appropinquat ut videat, plus cernit quàm is, qui modò eſt natus: ita qui processit aliquantùm ad virtutis aditum, nihilò minùs in miſeria eſt quàm ille, qui nihil processit.

XV. Hæc mirabilia videri intelligo: ſed quum certè ſuperiora firma, ac vera ſint, his autem ea conſentanea & conſequentia; ne de eorum quidem veritate eſt dubitandum: ſed quamquam negent, nec virtutes, nec vitia creſcere; attamen utrumque eorum fundi quodam modo & quaſi dilatari putant. Divitias autem Diogenes cenſet non eam modò vim habere, ut quaſi duces ſint ad voluptatem & ad valetudinem bonam, ſed etiam ut ea contineant; non idem facere eas in virtute, neque in ceteris artibus, ad quas eſſe dux pecunia poteſt, continere autem non poteſt. Itaque ſi voluptas, aut ſi bona valetudo ſit in bonis, divitias quoque in bonis eſſe ponendas: at, ſi ſapientia bonum ſit, non ſequi, ut etiam divitias bonum eſſe dicamus: nec ab ulla re, quæ non ſit in bonis, id quod ſit in bonis, contineri poteſt: ob eamque cauſam, quia cognitiones comprehenſioneſque rerum, e quibus efficiuntur artes, appetitionem movent; quum divitiæ non ſint in bonis, nulla ars divitiis contineri poteſt.

50. Quod ſi de artibus concedamus, virtutis tamen non ſit eadem ratio; propterea quòd hæc plurimæ commentationis & exercitationis indigeat, quod idem in artibus non ſit; & quòd virtus ſtabilitatem, firmitatem, conſtantiam totius vitæ

complectatur, nec eadem hæc in artibus eſſe videamus. Deinceps explicatur differentia rerum; quam si non ullam eſſe diceremus, confunderetur omnis vita, ut ab Ariſtone: nec ullum ſapientiæ munus aut opus inveniretur, quum inter res eas, quæ ad vitam degendam pertinerent, nihil omnino intereſſet, neque ullum delectum adhiberi oporteret: itaque quum ſatis eſſet conſtitutum, id ſolum eſſe bonum, quod eſſet honeſtum, & id malum ſolum, quod turpe; tum inter illa quæ nihil valerent ad beatè miserévе vivendum, aliquid tamen, quo differrent, eſſe voluerunt, ut eſſent eorum alia æſtimabilia, alia contrà, alia neutrum.

51. Quæ autem æſtimanda eſſent, eorum in aliis ſatis eſſe cauſæ, quamobrem quibuſdam anteponerentur, ut in valetudine, ut in integritate ſenſuum, ut in doloris vacuitate, ut in gloria, divitiis, ſimilibus rebus: alia autem non eſſe ejuſmodi. Itemque eorum, quæ nullâ æſtimatione digna eſſent, partim ſatis habere cauſæ, quamobrem rejicerentur, ut dolorem, morbum, ſenſuum amiſſionem, paupertatem, ignominiam, ſimilia horum: partim non. Itemque hinc eſſe illud exortum, quod Zeno προηγμένον, contráque quod ἀποπροηγμένον nominavit, quum uteretur in lingua copioſa factis tamen nominibus

ac novis; quod nobis in hac inopi lingua non conceditur; quamquam tu hanc copioſiorem etiam dicere ſoles. Sed non alienum eſt, quò faciliùs vis verbi intelligatur, rationem hujus verbi faciendi Zenonis exponere.

XVI. Ut enim, inquit, nemo dicit, in regia regem ipſum quaſi productum eſſe ad dignitatem (id enim eſt προηγμένον) ſed eos, qui in aliquo honore ſint, quorum ordo proximè accedit, ut ſecundus ſit ad regium principatum: ſic in vita non ea, quæ primario loco ſunt, ſed ea, quæ ſecundum locum obtinent προηγμένα, id eſt producta, nominentur: quæ vel ita appellemus (id erit verbum e verbo) vel promota & remota, vel, ut dudum diximus, præpoſita, vel præcipua, & illa rejecta: re enim intellectâ in verborum uſu faciles eſſe debemus.

53. Quoniam autem omne, quod eſt bonum, primum locum tenere dicimus, neceſſe eſt, nec bonum eſſe, nec malum hoc, quod præpoſitum, vel præcipuum nominamus: itaque id definimus, quod ſit indifferens, cum æſtimatione mediocri: quod enim illi ἀδιάφορον dicunt, id mihi ità occurrit, ut indifferens dicerem. Neque enim illud fieri poterat ullo modo, ut nihil relinqueretur in mediis, quod aut ſecundùm naturam eſſet, aut contrà;

nec, quum id relinqueretur, nihil in his poneretur, quod ſatis æſtimabile eſſet; nec, hoc poſito, non aliqua eſſent præpoſita.

54. Rectè igitur hæc facta diſtinctio eſt: atque etiam ab iis, quò faciliùs res perſpici poſſit, hoc ſimile ponitur. Ut enim, inquiunt, ſi hoc fingamus eſſe quaſi finem & ultimum, ita jacere talum, ut rectus aſſiſtat: qui ita talus erit jactus, ut cadat rectus, præpoſitum quiddam habebit ad finem; qui aliter, contrà: neque tamen illa præpoſitio tali ad eum, quem dixi, finem pertinebit: ſic ea, quæ ſunt præpoſita, referuntur illa quidem ad finem, ſed ad ejus vim naturamque nihil pertinent.

55. Sequitur illa diviſio, ut bonorum alia ſint ad illud ultimum pertinentia (ſic enim appello, quæ τελικὰ dicuntur: nam hoc ipſum inſtituamus, ut placuit, pluribus verbis dicere, quod uno non poterimus, ut res intelligatur) alia autem efficientia, quæ Græci ποιητικὰ, alia utrumque. De pertinentibus nihil eſt bonum, præter actiones honeſtas: de efficientibus, nihil præter amicum: ſed & pertinentem, & efficientem ſapientiam volunt eſſe: nam quia ſapientia eſt conveniens actio, eſt ex illo pertinenti genere, quod dixi: quòd autem honeſtas actiones affert, & efficit, ideo efficiens dici poteſt.

XVII. Hæc, quæ præpoſita dicimus; partim ſunt per ſe ipſa præpoſita, partim quòd aliquid efficiunt, partim ob utrumque: per ſe, ut quidam habitus oris & vultûs, ut ſtatus, ut motus; in quibus ſunt & præponenda quædam, & rejicienda: alia ob eam rem præpoſita dicuntur, quòd ex ſe aliquid efficiant, ut pecunia: alia autem ob utramque rem, ut integri ſenſus, ut bona valetudo.

57. De bona autem fama (quam enim appellant εὐδοξίαν, aptius eſt hoc loco bonam famam appellare, quàm gloriam) Chryſippus quidem & Diogenes, detractâ utilitate, ne digitum quidem, ejus causâ, porrigendum eſſe dicebant; quibus ego vehementer aſſentior: qui autem poſt eos fuerunt, quum Carneadem ſuſtinere non poſſent, hanc, quam dixi, bonam famam, ipſam propter ſe præpoſitam & ſumendam eſſe dixerunt, eſſeque hominis ingenui & liberaliter educati, velle bene audire a parentibus, a propinquis, a bonis etiam viris, idque propter rem ipſam, non propter uſum: dicuntque, ut liberis conſultum velimus, etiam si poſthumi futuri sint, propter ipſos; sic futuræ poſt mortem famæ tamen eſſe propter rem, etiam detracto uſu, conſulendum.

58. Sed quum, quod honeſtum sit, id ſolum bonum eſſe dicamus, conſentaneum

tamen eſt, fungi officio, quum id officium nec in bonis ponamus, nec in malis: eſt enim aliquid in his rebus probabile, & quidem ita, ut ejus ratio reddi poſſit: ergo ut etiam probabiliter acti ratio reddi poſſit. Eſt autem *officium*, quod ita factum eſt, ut ejus facti probabilis ratio reddi poſſit: ex quo intelligitur, officium medium quoddam eſſe, quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis: quoniamque in his rebus, quæ neque in virtutibus ſunt, neque in vitiis, eſt tamen quiddam, quod uſui poſſit eſſe, tollendum id non eſt. Eſt autem ejus generis actio quoque quædam, & quidem talis, ut ratio poſtulet agere aliquid & facere eorum: quod autem ratione actum ſit, id officium appellamus. Eſt igitur officium ejus generis, quod nec in bonis ponatur, nec in contrariis.

XVIII. Atque perſpicuum etiam illud eſt, in iſtis rebus mediis aliquid agere ſapientem: judicat igitur, quum agit, officium illud eſſe: qui quoniam numquam fallitur in judicando, erit in mediis rebus officium: quod efficitur etiam hac concluſione rationis. Quoniam enim videmus eſſe quiddam, quod rectè factum appellemus, id autem eſt perfectum officium; erit autem etiam inchoatum: ut, si juſtè

depoſitum reddere in rectè factis ſit, in officiis ponatur depoſitum reddere: illo enim addito, *juſtè*, facit rectè factum: per ſe autem hoc ipſum *reddere* in officio ponitur: quoniamque non dubium eſt, quin in iis, quæ media dicimus, ſit aliud ſumendum, aliud rejiciendum: quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur: ex quo intelligitur, quoniam ſe ipſos omnes naturâ diligunt, tam insipientem, quàm ſapientem, ſumpturum quæ ſecundùm naturam ſint, rejecturumque contraria. Ita eſt quoddam commune officium ſapientis, & insipientis: ex quo efficitur, verſari in iis, quæ media dicamus.

60. Sed quum ab his omnia proficiſcantur officia, non sine cauſa dicitur ad ea referri omnes noſtras cogitationes: in his & exceſſum e vita, & in vita manſionem: in quo enim plura ſunt, quæ ſecundùm naturam ſunt, hujus officium eſt in vita manere: in quo autem aut ſunt plura contraria, aut fore videntur, hujus officium eſt e vita excedere: ex quo apparet, & ſapientis eſſe aliquando officium, excedere e vita, quum beatus ſit; & ſtulti manere in vita, quum ſit miſer.

61. Nam bonum illud, & malum, quod ſæpe jam dictum eſt, poſtea conſequitur: prima autem illa naturæ, ſive ſecunda, si-

ve contraria, ſub judicium ſapientis & delectum cadunt; eſtque illa ſubjecta quasi materia ſapientiæ: itaque & manendi in vita, & migrandi ratio omnibus iis rebus, quas ſuprà dixi, metienda: nam neque virtute retinetur in vita, neque iis, qui sine virtute ſunt, mors eſt oppetenda; & ſæpe officium eſt ſapientis, deſciſcere a vita, quum sit beatissimus, si id opportunè facere possit; quod eſt convenienter naturæ vivere: sic enim cenſent, opportunitatis eſſe beatè vivere: itaque a ſapientia præcipitur, ſe ipſam, si uſus sit, ſapiens ut relinquat. Quamobrem quum vitiorum iſta vis non sit, ut cauſam afferant mortis voluntariæ; perſpicuum eſt, etiam ſtultorum, qui iidem miſeri sint, officium eſſe manere in vita, si sint in majore parte earum rerum, quas ſecundùm naturam eſſe dicimus. Et quoniam excedens e vita & manens æquè miſer eſt, nec diuturnitas magis ei vitam fugiendam facit; non sine cauſa dicitur, iis, qui pluribus naturalibus frui possint, eſſe in vita manendum.

XIX. Pertinere autem ad rem arbitrantur, intelligi naturâ fieri, ut liberi a parentibus amentur; a quo initio profectam communem humani generis ſocietatem perſequimur: quod primum intelligi debet

figurâ membriſque corporum; quæ ipſa declarant procreandi a natura habitam eſſe rationem. Neque verò hæc inter ſe congruere poſſint, ut natura & procreari vellet, & diligi procreatos non curaret. Atque etiam in beſtiis vis naturæ inſpici poteſt; quarum in fœtu & in educatione laborem quum cernimus, naturæ ipsius vocem videmur audire. Quare ut perſpicuum eſt, naturâ nos a dolore abhorrere; sic apparet a natura ipſa, ut eos, quos genuerimus, amemus impelli.

63. Ex hoc naſcitur, ut etiam communis hominum inter homines naturalis sit commendatio, ut oporteat hominem ab homine, ob id ipſum quòd homo sit, non alienum videri: ut enim in membris alia ſunt tamquam sibi nata, ut oculi, ut aures; aliqua etiam ceterorum membrorum uſum adjuvant, ut crura, ut manus; sic immanes quædam beſtiæ sibi ſolùm natæ ſunt: at illa, quæ in concha patula pinna dicitur; iſque, qui enat e concha, qui, quòd eam cuſtodiat, pinnoteres vocatur, in eamque quum ſe recipit, includitur, ut videatur monuiſſe, ut caveret; itemque formicæ, apes, ciconiæ, aliorum etiam causâ quædam faciunt. Multò magis hæc conjunctio eſt hominis: itaque naturâ ſumus apti ad cœtus, concilia, civitates.

64. Mundum autem cenſent regi numine deorum, eumque eſſe quaſi communem urbem & civitatem hominum & deorum; & unumquemque noſtrûm ejus mundi eſſe partem; ex quo illud naturâ conſequi, ut communem utilitatem noſtræ anteponamus: ut enim leges omnium ſalutem ſingulorum ſaluti anteponunt; ſic vir bonus, & ſapiens, & legibus parens, & civilis officii non ignarus, utilitati omnium plus quàm unius alicujus aut ſuæ conſulit. Nec magis vituperandus eſt proditor patriæ, quàm communis utilitatis aut ſalutis deſertor, propter ſuam utilitatem aut ſalutem: ex quo fit, ut laudandus ſit is, qui mortem oppetat pro republica, quòd doceat, cariorem eſſe patriam nobis, quàm noſmetipſos: quoniamque illa vox inhumana & ſcelerata ducitur eorum, qui negant ſe recuſare, quò minùs ipſis mortuis terrarum omnium deflagratio conſequatur; quod vulgari quodam verſu Græco pronuntiari ſolet: certè verum eſt, etiam iis, qui aliquando futuri ſint, eſſe propter ipſos conſulendum.

XX. Ex hac animorum affectione teſtamenta commendationeſque morientium natæ ſunt: quódque nemo in ſolitudine vitam agere velit, ne cum infinita quidem voluptatum abundantia; facilè intelligitur,

nos ad conjunctionem congregationemque hominum & ad naturalem communitatem eſſe natos. Impellimur autem naturâ, ut prodeſſe velimus quàm plurimis, in primiſque docendo, rationibuſque prudentiæ tradendis. Itaque non facile eſt invenire, qui quod ſciat ipſe, non tradat alteri. Ita non ſolùm ad diſcendum propenſi ſumus, verùm etiam ad docendum.

66. Atque ut tauris naturâ datum eſt, ut pro vitulis contra leones ſummâ vi impetuque contendant; ſic ii, qui valent opibus, atque id facere poſſunt, ut de Hercule & de Libero accepimus, ad ſervandum genus hominum naturâ incitantur. Atque etiam, Jovem quum optimum & maximum dicimus, quumque eumdem ſalutarem, hoſpitalem, ſtatorem; hoc intelligi volumus, ſalutem hominum in ejus eſſe tutela. Minimè autem convenit, quum ipſi inter nos viles neglectique ſimus, poſtulare, ut diis immortalibus cari ſimus, & ab his diligamur. Quemadmodum igitur membris utimur priùs, quàm didicimus, cujus ea utilitatis causâ habeamus; ſic inter nos naturâ ad civilem communitatem conjuncti & conſociati ſumus: quod ni ita ſe haberet, nec juſtitiæ ullus eſſet, nec bonitati locus.

67. Et quo modo hominum inter ho-

mines juris eſſe vincula putant, sic homini nihil juris eſſe cum beſtiis : præclarè enim Chrysippus, cetera nata eſſe hominum causâ & deorum ; eos autem communitatis & ſocietatis ſuæ; ut beſtiis homines uti ad utilitatem ſuam possint sine injuria : quoniamque ea natura eſſet hominis, ut ei cum genere humano quasi civile jus intercederet ; qui id conſervaret, eum juſtum ; qui migraret, injuſtum fore. Sed quemadmodum, theatrum quum commune sit, rectè tamen dici poteſt, ejus eſſe eum locum, quem quiſque occuparit; sic in urbe mundove communi non adverſatur jus, quò minùs ſuum quidque cujuſque sit.

68. Quum autem ad tuendos conſervandoſque homines hominem natum eſſe videamus; conſentaneum eſt huic naturæ, ut ſapiens velit gerere & adminiſtrare rempublicam; atque, ut e natura vivat, uxorem adjungere, & velle ex ea liberos. Ne amores quidem ſanctos a ſapiente alienos eſſe arbitrantur. Cynicorum autem rationem atque vitam alii cadere in ſapientem dicunt, si quis ejuſmodi fortè caſus inciderit, ut id faciendum sit : alii nullo modo.

69. Ut verò conſervetur omnis homini erga hominem ſocietas, conjunctio, ca-

ritas; & emolumenta, & detrimenta; quæ ὠφελήματα & βλάμματα appellant, communia eſſe voluerunt; quorum altera proſunt, nocent altera: nec ſolùm ea communia, verùm etiam paria eſſe dixerunt. Commoda autem & incommoda (ita enim εὐχρηστήματα & δυσχρηστήματα appello) communia eſſe voluerunt, paria noluerunt: illa enim, quæ proſunt aut quæ nocent, aut bona ſunt aut mala; quæ ſint paria neceſſe eſt: commoda autem & incommoda in eo genere ſunt, quæ præpoſita & rejecta dicimus: ea poſſunt paria non eſſe: ſed emolumenta communia eſſe dicuntur. Rectè autem facta & peccata non habentur communia.

XXI. Amicitiam autem adhibendam eſſe cenſent, quia ſit ex eo genere, quæ proſunt. Quamquam autem in amicitia alii dicant, æquè caram eſſe ſapienti rationem amici ac ſuam; alii autem ſibi cuique cariorem ſuam; tamen hi quoque poſteriores fatentur, alienum eſſe a juſtitia, ad quam nati eſſe videamur, detrahere quid de aliquo, quod ſibi aſſumat: minimè verò probatur huic diſciplinæ, de qua loquor, aut amicitiam, aut juſtitiam propter utilitates adſciſci aut probari: eædem enim utilitates poterunt eas labefactare atque pervertere: etenim nec juſtitia, nec

amicitia eſſe omnino poterunt, niſi ipſæ per ſe expetantur.

71. Jus autem, quod ita dici appellarique poſſit, id eſſe naturâ; alienumque eſſe a ſapiente non modò injuriam cui facere, verùm etiam nocere. Nec verò rectum eſt cum amicis aut bene meritis conſociare aut conjungere injuriam; graviſſiméque & veriſſimè defenditur, numquam æquitatem ab utilitate poſſe ſejungi: &, quidquid æquum juſtumque eſſet, id etiam honeſtum; viciſſimque, quidquid eſſet honeſtum, id juſtum etiam atque æquum fore.

72. Ad eaſque virtutes, de quibus diſputatum eſt, dialecticam etiam adjungunt, & phyſicam: eaſque ambas virtutum nomine appellant: alteram, quòd habeat rationem, ne cui falſo aſſentiamur, neve umquam captioſâ probabilitate fallamur, eaque, quæ de bonis & malis diceremus, ut tenere tuerique poſſimus: nam ſine hac arte quemvis arbitrabantur a vero abduci, fallique poſſe: rectè igitur, ſi omnibus in rebus temeritas ignoratioque vitioſa eſt, ars ea, quæ tollit hæc, virtus nominata eſt.

73. Phyſicæ quoque non ſine cauſa tributus idem eſt honos; propterea quòd qui convenienter naturæ victurus ſit, ei &

proficiſcendum eſt ab omni mundo, & ab ejus procuratione: nec verò poteſt quiſquam de bonis & de malis verè judicare, nisi omni cognitâ ratione naturæ, & vitæ etiam deorum, & utrùm conveniat, necne, natura hominis cum univerſa: quæque ſunt vetera præcepta ſapientium, qui jubent *tempori parere*, & *ſequi deum*, & *ſe noſcere*, & *nihil nimis*; hæc sine physicis quam vim habeant (& habent maximam) videre nemo poteſt. Atque etiam ad juſtitiam colendam, ad tuendas amicitias & reliquas caritates quid natura valeat, hæc una cognitio poteſt tradere. Nec verò pietas adverſus deos, nec quanta his gratia debeatur, sine explicatione naturæ intelligi poteſt.

XXII. Sed jam ſentio me eſſe longiùs provectum, quàm proposita ratio poſtularet: verùm admirabilis compositio disciplinæ, incredibiliſque rerum traxit ordo: quem, per deos immortales! nonne miraris? quid enim aut in natura, quâ nihil eſt aptius, nihil deſcriptius, aut in operibus manu factis tam compositum, tamque compactum & coagmentatum inveniri poteſt? quid poſterius priori non convenit? quid ſequitur, quod non reſpondeat ſuperiori? quid non sic aliud ex alio nectitur, ut non, si ullam litteram moveris, labent

omnia? nec tamen quidquam eſt, quod moveri possit. Quàm gravis verò, quàm magnifica, quàm conſtans conficitur perſona Sapientis? qui, quum ratio docuerit, quòd honeſtum eſſet, id eſſe ſolum bonum, ſemper sit neceſſe eſt beatus, veréque omnia iſta nomina possideat, quæ irrideri ab imperitis ſolent.

75. Rectiùs enim appellabitur rex; quàm Tarquinius, qui nec ſe, nec ſuos regere potuit: rectiùs magiſter populi (is enim eſt dictator) quàm Sulla, qui trium peſtiferorum vitiorum, luxuriæ, avaritiæ, crudelitatis magiſter fuit: rectiùs dives quàm Craſſus, qui, nisi eguiſſet, numquam Euphratem nullâ belli causâ transire voluiſſet: rectè ejus omnia dicentur, qui ſcit uti ſolus omnibus: rectè etiam pulcher appellabitur; animi enim lineamenta ſunt pulchriora quàm corporis: rectè ſolus liber, nec dominationi cujuſquam parens, neque obediens cupiditati.

76. Rectè invictus, cujus etiam si corpus conſtringatur, animo tamen vincula injici nulla possint: neque exſpectet ultimum tempus ætatis, ut tum denique judicetur, beatuſne fuerit, quum extremum vitæ diem morte confecerit; quod ille unus e ſeptem ſapientibus non ſapienter Crœſum monuit: nam si beatus umquam

fuiſſet, beatam vitam uſque ad illum a Cyro exſtructum rogum protuliſſet. Quod si ita eſt, ut neque quiſquam nisi bonus vir, & omnes boni beati sint; quid philoſophiâ magis colendum, aut quid eſt virtute divinius?

DE FINIBUS

LIBER QUARTUS.

Hoc libro continetur Ciceronis disputatio contra Catonianam, id eſt, Peripateticæ rationis defensio, & Stoicæ impugnatio.

I. QUÆ quum dixiſſet, finem ille: ego autem, Næ tu, inquam, Cato, iſta expoſuiſti tam multa memoriter, tam obſcura dilucidè: itaque aut omittamus contrà omnino velle aliquid, aut ſpatium ſumamus ad cogitandum: tam enim diligenter, &, si minùs verè (nam nondum id quidem audeo dicere) ſed tamen accuratè non modò fundatam, verùm etiam exſtructam diſciplinam non eſt facile perdiscere. Tum ille, Ain' tandem, inquit? quum ego te hac novâ lege videam eodem die accuſatori reſpondere, & tribus horis perorare, in hac me cauſa tempus dilaturum putas? quæ tamen a te agetur

non melior, quàm illæ ſunt, quas interdum obtines. Quare iſtam quoque aggredere, tractatam præſertim & ab aliis, & a te ipſo ſæpe, ut tibi deeſſe non poſſit oratio.

2. Tum ego, Non mehercule, inquam, ſoleo temerè contra Stoicos: non quò illis admodum aſſentiar; ſed pudore impedior: ita multa dicunt, quæ vix intelligam. Obſcura, inquit, quædam eſſe confiteor; nec tamen ab illis ita dicuntur de induſtria; ſed ineſt in rebus ipsis obſcuritas. Cur igitur eaſdem res, inquam, Peripateticis dicentibus, verbum nullum eſt, quod non intelligatur? Eaſdemne res, inquit? an parum diſſerui, non verbis Stoicos a Peripateticis, ſed universâ re & *totâ* ſententiâ diſſidere? Atqui, inquam, Cato, si iſtud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. Putabam equidem ſatis, inquit, me dixiſſe: quare ad ea primùm, si videtur: sin aliud quid voles, poſtea. Immo iſtud quidem, inquam: quo loco quidque poſtulo, reſponde arbitratu meo. Ut placet, inquit: etsi enim illud erat aptius, æquum cuique concedere.

II. Exiſtimo igitur, inquam, Cato, veteres illos Platonis auditores, Speusippum, Ariſtotelem, Xenocratem; deinde eorum, Polemonem, Theophraſtum, ſatis & copiosè & eleganter habuiſſe con-

ſtitutam diſciplinam, ut non eſſet cauſa Zenoni, quum Polemonem audiſſet, cur & ab eo ipſo & a ſuperioribus dissideret, quorum fuit hæc inſtitutio: in qua animadvertas velim, quid putes mutandum, nec exſpectes, dum ad omnia dicam, quæ a te dicta ſunt: universâ enim illorum ratione cum tota veſtra confligendum puto.

4. Qui quum viderent, ita nos eſſe natos, ut & communiter ad eas virtutes apti eſſemus, quæ notæ illuſtreſque ſunt, juſtitiam dico, temperantiam, ceteraſque generis ejuſdem, quæ omnes similes artium reliquarum, materiâ tantùm ad meliorem partem & tractatione differunt; eaſque ipſas virtutes viderent nos magnificentiùs appetere & ardentiùs; habere etiam insitam quamdam vel potiùs innatam cupiditatem ſcientiæ, natoſque eſſe ad congregationem hominum & ad ſocietatem communitatemque generis humani, eaque in maximis ingeniis maximè elucere: totam philoſophiam tres in partes diviſerunt; quam partitionem a Zenone retentam eſſe videmus.

5. Quarum quum una sit, quâ mores conformari putantur; differo eam partem, quæ quasi ſtirps eſt hujus quæſtionis: qui sit enim finis bonorum, mox; hoc loco tantùm dico, a veteribus Peripateticis Academiciſque, qui re conſentientes, vo-

cabulis differebant, eum locum, quem civilem rectè appellaturi videmur, Græcè πολιτικὸν, graviter & copiosè eſſe tractatum.

III. Quàm multa illi de republica ſcripſerunt? quàm multa de legibus? quàm multa non ſolùm præcepta in artibus, ſed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt? primùm enim ipſa illa, quæ ſubtiliter diſſerenda erant, politè aptéque dixerunt, quum definientes, tum partientes; ut veſtri etiam: ſed vos ſqualidiùs; illorum, vides, quàm niteat oratio.

6. Deinde ea, quæ requirebant orationem ornatam & gravem, quàm magnificè ſunt dicta ab illis? quàm ſplendidè? de juſtitia, de fortitudine, de amicitia, de ætate degenda, de philoſophia, de capeſſenda republica, de temperantia, de omni virtute, non hominum more ſpinas vellentium, ut Stoici, nec oſſa nudantium, ſed eorum, qui grandia ornatè vellent, enucleatè minora dicere. Itaque quæ ſunt eorum conſolationes? quæ cohortationes? quæ etiam monita & consilia, ſcripta ad ſummos viros? Erat enim apud eos, ut eſt rerum ipſarum natura, sic dicendi exercitatio, duplex: nam quidquid quæritur, id habet aut generis ipsius sine perſonis temporibuſque, aut iis adjunctis, facti, aut juris, aut nominis controverſiam: ergo

in utroque exercebantur; eaque diſciplina effecit tantam illorum utroque in genere dicendi copiam.

7. Totum genus hoc & Zeno, & ab eo qui ſunt, aut non potuerunt, aut noluerunt, certè reliquerunt: quamquam ſcripsit artem rhetoricam Cleanthes, Chryſippus etiam, ſed sic, ut, si quis obmuteſcere concupierit, nihil aliud legere debeat: itaque vides, quo modo loquantur: nova verba fingunt; deſerunt uſitata. At quanta conantur? mundum hunc omnem oppidum eſſe noſtrum. Incendit igitur eos, qui audiunt: vides, quantam rem agas; ut, Circeis qui habitet, totum hunc mundum ſuum municipium eſſe exiſtimet. Quid? ille incendat? reſtinguet citiùs, si ardentem acceperit. Iſta ipſa, quæ tu breviter, regem, dictatorem, divitem ſolum eſſe ſapientem, a te quidem aptè ac rotundè: quippe; habes enim a rhetoribus. Illorum verò iſta ipſa quàm exilia! De virtutis vi, quam tantam volunt eſſe, ut beatum per ſe efficere possit, pungunt, quasi aculeis, interrogatiunculis anguſtis; quibus etiam qui aſſentiuntur, nihil commutantur animo, & iidem abeunt, qui venerant: res enim fortaſſe veræ, certè graves, non ita tractantur, ut debent, ſed aliquantò minutiùs.

IV. Sequitur diſſerendi ratio, cognitioque naturæ: nam de ſummo bono mox, ut dixi, videbimus, & ad id explicandum diſputationem omnem conferemus. In iis igitur partibus duabus nihil erat, quod Zeno commutare geſtiret: res enim præclarè ſe habent, & quidem in utraque parte: quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad diſſerendum valet, prætermiſſum eſt? qui & definierunt plurima; & definiendi artes reliquerunt: quodque eſt definitioni adjunctum, ut res in partes dividatur, id & fit ab illis, &, quemadmodum fieri oporteat, traditur: item de contrariis; a quibus ad genera formaſque generum devenerunt. Jam argumenti ratione concluſi caput eſſe faciunt ea, quæ perſpicua dicunt; deinde ordinem ſequuntur; tum, quid verum ſit in ſingulis, extrema concluſio eſt.

9. Quanta autem ab illis varietas argumentorum, ratione concludentium, eorumque cum captioſis interrogationibus diſſimilitudo? quid, quòd pluribus locis quaſi denuntiant, ut neque ſenſuum fidem ſine ratione, nec rationis ſine ſenſibus exquiramus, atque ut ne eorum alterum ab altero ſeparemus? Quid? ea, quæ dialectici nunc tradunt & docent, nonne ab illis inſtituta ſunt & inventa? de quibus etsi a Chryſippo maximè eſt elaboratum,

tamen

tamen a Zenone minùs multò quàm ab antiquis: ab hoc autem quædam non meliùs quàm veteres; quædam omnino relicta.

10. Quumque duæ ſint artes, quibus perfectè ratio & oratio compleatur, una inveniendi, altera diſſerendi: hanc poſteriorem & Stoici, & Peripatetici; priorem autem illi egregiè tradiderunt, hi omnino ne attigerunt quidem: nam e quibus locis, quaſi theſauris, argumenta depromerentur, veſtri ne ſuſpicati quidem ſunt, ſuperiores autem artificio & viâ tradiderunt: quæ quidem res efficit, ne neceſſe ſit, iiſdem de rebus ſemper quaſi dictata decantare, neque a commentariolis ſuis diſcedere. Nam qui ſciet, ubi quidque poſitum ſit, quáque eò veniat, is, etiam ſi quid obrutum erit, poterit eruere, ſemperque eſſe in diſputando ſuus. Quòd etsi ingeniis magnis præditi quidam dicendi copiam ſine ratione conſequuntur; ars tamen eſt dux certior, quàm natura: aliud eſt enim poëtarum more verba fundere; aliud ea, quæ dicas, ratione & arte diſtinguere.

V. Similia dici poſſunt de explicatione naturæ, quâ hi utuntur & veſtri: neque verò ob duas modò cauſas, quod Epicuro videtur, ut pellatur mortis & religionis metus; ſed etiam modeſtiam quam-

dam cognitio rerum cœleſtium affert iis, qui videant, quanta ſit etiam apud deos moderatio, quantus ordo; & magnitudinem animi, deorum opera & facta cernentibus; juſtitiam etiam, quum cognitum habeas, quod ſit ſummi rectoris & domini numen, quod consilium, quæ voluntas: cujus ad naturam apta ratio, vera illa & ſumma lex a philoſophis dicitur.

12. Ineſt in eadem explicatione naturæ inſatiabilis quædam e cognoſcendis rebus voluptas; in qua una, confectis rebus neceſſariis, vacui negotiis, honeſtè ac liberaliter poſſumus vivere. Ergo in hac ratione tota de maximis ferè rebus Stoici illos ſecuti ſunt, ut & deos eſſe, & quatuor ex rebus omnia conſtare dicerent. Quum autem quæreretur res admodum difficilis, num quinta quædam natura videretur eſſe, ex qua ratio & intelligentia oriretur, in quo etiam de animis, cujus generis eſſent, quæreretur; Zeno id dixit eſſe ignem: nonnulla deinde aliter, ſed ea pauca: de maxima autem re, eodem modo, divinâ mente atque naturâ mundum univerſum atque ejus maximas partes adminiſtrari. Materiam verò rerum & copiam apud hos exilem; apud illos uberrimam reperiemus.

13. Quàm multa ab his conquisita & collecta ſunt de omnium animantium ge-

nere, ortu, membris, ætatibus? quàm multa de rebus iis, quæ gignuntur e terra? quàm multæ, quámque de rebus variis & cauſæ, cur quidque fiat, & demonſtrationes, quemadmodum quæque fiant? qua ex omni copia, plurima & certissima argumenta ſumuntur ad cujuſque rei naturam explicandam. Ergo adhuc, quantùm equidem intelligo, cauſa non videtur fuiſſe mutandi nominis: non enim, si omnia non ſequebatur, idcirco non erat ortus illinc. Equidem etiam Epicurum, in physicis quidem, Democritum puto; pauca mutat, vel plura ſanè: at quum e plurimis eadem dicit, tum certè de maximis: quod item quum veſtri faciant, non ſatis magnam tribuunt inventoribus gratiam.

VI. Sed hæc hactenus. Nunc videamus, quæſo, de ſummo bono, quod continet philoſophiam, ecquid tandem attulerit, quamobrem ab inventoribus, tamquam a parentibus, diſſentiret. Hoc igitur loco, quamquam a te, Cato, diligenter eſt explicatus finis hic bonorum, qui continet philoſophiam, & quis a Stoicis, & quemadmodum diceretur; tamen ego quoque exponam, ut perſpiciamus, si potuerimus, quidnam a Zenone novi sit allatum. Quum enim ſuperiores, e quibus planissimè Polemo, ſecundùm naturam vivere ſummum bonum eſſe dixiſſent, his

verbis tria ſignificari Stoici dicunt; unum ejuſmodi, vivere adhibentem ſcientiam earum rerum, quæ naturâ evenirent. Hunc ipſum Zenonis aiunt finem eſſe, declarantem illud, quod a te dictum eſt, convenienter naturæ vivere.

15. Alterum ſignificare idem, ut ſi diceretur, officia omnia media, aut pleraque ſervantem, vivere: hoc ſic expoſitum diſſimile eſt ſuperiori: illud enim rectum, quod κατόρθωμα dicebas, contingit ſapienti ſoli; hoc autem inchoati cujuſdam officii eſt, non perfecti, quod cadere in nonnullos inſipientes poteſt. Tertium autem, omnibus aut maximis rebus iis, quæ ſecundùm naturam ſint, fruentem vivere: hoc non eſt poſitum in noſtra actione: completur enim & ex eo genere vitæ, quod virtute finitur, & ex iis rebus, quæ ſecundùm naturam ſunt, neque ſunt in noſtra poteſtate. Sed hoc ſummum bonum, quod tertiâ ſignificatione intelligitur, eaque vita, quæ ex ſummo bono degitur, quia conjuncta ei virtus eſt, in ſapientem ſolum cadit: iſque finis bonorum, ut ab ipſis Stoicis ſcriptum videmus, a Xenocrate atque ab Ariſtotele conſtitutus eſt. Itaque ab his conſtitutio illa prima naturæ, a qua tu quoque ordiebare, his propè verbis exponitur.

VII. Omnis natura vult eſſe conſer-

vatrix ſui, ut & ſalva ſit, & in genere conſervetur ſuo: ad hanc rem aiunt artes quoque requiſitas, quæ naturam adjuvarent; in quibus ea numeratur in primis, quæ eſt vivendi ars, ut tueatur quod a natura datum ſit, quod deſit, acquirat: iidemque diviſerunt naturam hominis in animum & corpus: quumque eorum utrumque per ſe expetendum eſſe dixiſſent, virtutes quoque utriuſque eorum per ſe expetendas eſſe dicebant: & quum animum quadam infinitâ laude anteponerent corpori, virtutes quoque animi bonis corporis anteponebant.

17. Sed quum ſapientiam totius hominis cuſtodem & procuratricem eſſe vellent, quæ eſſet naturæ comes & adjutrix; hoc ſapientiæ munus eſſe dicebant, ut eum tueretur, qui conſtaret ex animo & corpore; in utroque juvaret eum, atque contineret: atque ita re primò ſimpliciter collocatâ, reliqua ſubtiliùs perſequentes, corporis bona facilem quamdam rationem habere cenſebant: de animi bonis accuratiùs exquirebant; in primiſque reperiebant, in his ineſſe juſtitiæ ſemina: primique ex omnibus philoſophis a natura tributum eſſe docuerunt, ut ii, qui procreati eſſent, a procreatoribus amarentur, & id, quod temporum ordine antiquius eſt, ut conjugia virorum & uxorum, naturâ con-

junƈta eſſe dicerent; qua ex ſtirpe orirentur amicitiæ cognationum: atque ab his initiis profeƈti, omnium virtutum & originem & progressionem perſecuti ſunt: ex quo magnitudo quoque animi exsiſtebat, quâ facilè poſſet repugnari obsiſtique fortunæ, quòd maximæ res eſſent in poteſtate ſapientis: varietates autem injuriaſque fortunæ facilè veterum philoſophorum præceptis inſtituta vita ſuperabat.

18. Principiis autem a natura datis, amplitudines quædam bonorum excitabantur, partim profeƈtæ a contemplatione rerum occultiorum, quòd erat insitus menti cognitionis amor, ex quo etiam rationis explicandæ, diſſerendique cupiditas conſequebatur; quódque hoc ſolum animal natum eſt pudoris ac verecundiæ particeps, appetenſque conjunƈtionum hominum ac ſocietatum, animadvertenſque in omnibus rebus, quas ageret aut diceret, ne quid ab eo fieret, nisi honeſtè & decorè: his initiis, ut antè dixi, tamquam ſeminibus, a natura datis, temperantia, modeſtia, juſtitia, & omnis honeſtas perfeƈtè abſoluta eſt.

VIII. Habes, inquam, Cato, formam eorum, de quibus loquor, philoſophorum: quâ expositâ ſcire cupio, quæ cauſa sit, cur Zeno ab hac antiqua inſtitutione deſciverit; quidnam horum ab eo non

ſit probatum. Quódne omnem naturam conſervatricem ſui dixerint? an quòd omne animal ipſum ſibi commendatum, ut ſe & ſalvum in ſuo genere incolumeque vellet? an, quum omnium artium is finis eſſet, quid natura maximè quæreret, idem ſtatui debere de totius arte vitæ? an quòd, quum animo conſtaremus & corpore, & hæc ipſa, & eorum virtutes per ſe eſſe ſumendas? an verò diſplicuit ea, quæ tributa eſt animi virtutibus tanta præſtantia? an quæ de prudentia, de cognitione rerum, de conjunctione generis humani, quæque ab eiſdem de temperantia, de modeſtia, de magnitudine animi, de omni honeſtate dicuntur? Fatebuntur Stoici, hæc omnia dicta eſſe præclarè: neque enim eam cauſam Zenoni deſciſcendi fuiſſe: alia quædam dicent.

20. Credo, magna antiquorum eſſe peccata, quæ ille veri inveſtigandi cupidus nullo modo ferre potuerit. Quid enim perverſius, quid intolerabilius, quid ſtultius, quàm bonam valetudinem, quàm dolorum omnium vacuitatem, quàm integritatem oculorum reliquorumque ſenſuum ponere in bonis, potiùs quàm dicere, nihil omnino inter eas res iiſque contrarias intereſſe? ea enim omnia, quæ illi bona dicerent, præpoſita eſſe, non bona: itemque illa, quæ in corpore excel-

lerent, ſtultè antiquos dixiſſe per ſe eſſe expetenda; & ſumenda potiùs, quàm expetenda: eademque de omni vita, quæ in una virtute consiſteret: illam vitam, quæ etiam ceteris rebus, quæ eſſent ſecundùm naturam, abundaret, magis expetendam non eſſe, ſed magis ſumendam: quumque ipſa virtus efficiat ita beatam vitam, ut beatior eſſe non possit, tamen quædam deeſſe ſapientibus, tum, quum ſunt beatissimi: itaque eos id agere, ut a ſe dolores, morbos, debilitates repellant.

IX. O magnam vim ingenii, cauſamque juſtam, cur nova exsiſteret diſciplina! Perge porrò: ſequentur enim, quæ tu ſcientissimè complexus es, omnem insipientiam & injuſtitiam, alia vitia similia eſſe, omniaque peccata eſſe paria, eosque, qui naturâ doctrinâque longè ad virtutem processiſſent, nisi eam plenè conſecuti eſſent, ſummè eſſe miſeros, neque inter eorum vitam & improbissimorum quidquam omnino intereſſe: ut Plato, tantus ille vir, si ſapiens non fuerit, nihilò meliùs quàm quivis improbissimus, nec beatiùs vixerit. Hæc videlicet eſt correctio philoſophiæ veteris & emendatio; quæ omnino aditum habere nullum poteſt in urbem, in forum, in curiam: quis enim ferre poſſet ita loquentem eum, qui ſe auctorem vitæ, graviter & ſapienter a-

gendæ, profiteretur, nomina rerum commutantem; quumque idem ſentiret, quod omnes, quibus rebus eamdem vim tribueret, alia nomina imponentem; verba modò mutantem, de opinionibus nihil detrahentem?

22. Patronuſne cauſæ, in epilogo pro reo dicens, negaret eſſe malum exsilium, publicationem bonorum? hæc rejicienda eſſe, non fugienda? nec miſericordem judicem eſſe oportere? in concione autem si loqueretur, si Annibal ad portas veniſſet murumque jaculo trajeciſſet, negaret eſſe in malis capi, venire, interfici, patriam amittere? an ſenatus, quum triumphum Africano decerneret, QUOD EJUS VIRTUTE, AUT FELICITATE poſſet dicere, si neque virtus in nullo, nisi in ſapiente, nec felicitas verè dici poteſt? quæ eſt igitur iſta philoſophia, quæ communi more in foro loquitur, in libellis, ſuo? præſertim quum, quod illi verbis ſuis significent, in eo nihil novetur, de ipsis rebus nihil mutetur, eædem res maneant alio modo.

23. Quid enim intereſt, divitias, opes, valetudinem, bona dicas, anne præpoſita, quum ille, qui iſta bona dicit, nihilò plus his tribuat quàm tu, qui eadem illa præpoſita nominas? Itaque homo in primis ingenuus & gravis, dignus illâ familiari-

tate Scipionis & Lælii, Panætius, quum ad Q. Tuberonem de dolore patiendo ſcriberet; quod eſſe caput debebat, si probari poſſet, numquam poſuit, non eſſe malum dolorem; ſed quid eſſet & quale; quantumque in eo ineſſet alieni; deinde quæ ratio eſſet perferendi: cujus quidem, quoniam Stoicus fuit, ſententiâ, condemnata mihi videtur eſſe immanitas iſta verborum.

X. Sed, ut propiùs ad ea, Cato, accedam, quæ a te dicta ſunt, preſſiùs agamus, eaque, quæ modò dixiſti, cum iis conferamus, quæ tuis antepono. Quæ ſunt igitur communia vobis cum antiquis, his sic utamur; quasi conceſſis: quæ in contorversiam veniunt, de iis, si placet, diſſeramus. Mihi verò, inquit, placet agi ſubtiliùs, &, ut ipſe dixiſti, preſſiùs: quæ enim adhuc protuliſti, popularia ſunt: ego autem a te elegantiora desidero.

25. A mene tu, inquam? ſed tamen enitar, &, si minùs mihi multa occurrent, non fugiam iſta popularia. Sed primùm poſitum sit, noſmetipſos commendatos eſſe nobis, primamque ex natura hanc habere appetitionem, ut conſervemus noſmetipſos: hoc convenit: ſequitur illud, ut animadvertamus, qui simus ipsi, ut nos, quales oportet eſſe, ſervemus. Sumus igitur homines: ex animo conſtamus & cor-

pore, quæ ſunt cujuſdam modi; noſque oportet, ut prima appetitio naturalis poſtulat, hæc diligere, conſtituereque ex his finem illum ſummi boni atque ultimi: quem, ſi prima vera ſint, ita conſtitui neceſſe eſt, earum rerum, quæ ſunt ſecundùm naturam, quàm plurima & quàm maxima adipiſci. Hunc igitur finem illi tenuerunt: quodque ego plurimis verbis, illi breviùs, *ſecundùm naturam vivere*: hoc his bonorum videtur extremum.

XI. Age nunc, iſti doceant, vel tu potiùs (quis enim iſta meliùs?) quonam modo ab iiſdem principiis profecti, efficiatis, ut honeſtè vivere (id eſt enim vel ex virtute, vel naturæ congruenter vivere) ſummum bonum ſit, & quonam modo aut quo loco corpus ſubitò deſerueritis, omniaque ea, quæ quum ſecundùm naturam ſint, abſint a noſtra poteſtate; ipſum denique officium: quæro igitur, quo modo hæ tantæ commendationes, a natura profectæ, ſubitò a ſapientia relictæ ſint.

27. Quòd ſi non hominis ſummum bonum quæreremus, ſed cujuſdam animantis; is autem eſſet nihil, niſi animus (liceet enim fingere aliquid ejuſmodi, quò verum faciliùs reperiamus) tamen illi animo non eſſet hic veſter finis: deſideraret enim valetudinem, vacuitatem doloris: appe-

teret etiam conſervationem ſui, earumque rerum cuſtodiam; finemque sibi conſtitueret, ſecundùm naturam vivere: quod eſt, ut dixi, habere ea, quæ ſecundùm naturam ſunt, vel omnia, vel plurima & maxima.

28. Cujuſcumque enim modi animal conſtitueris; neceſſe eſt, etiam si id sine corpore sit, ut fingimus, tamen eſſe in animo quædam similia eorum, quæ sint in corpore; ut nullo modo, nisi ut expoſui, conſtitui possit finis bonorum. Chrysippus autem, exponens differentias animantium, ait alias earum corpore excellere, alias autem animo, nonnullas valere utrâque re; deinde diſputat, quod cujusque generis animantis ſtatui deceat extremum: quum autem hominem in eo genere poſuiſſet, ut ei tribueret animi excellentiam; ſummum bonum id conſtituit, non ut excellere animo, ſed uti nihil eſſe, præter animum, videretur.

XII. Uno autem modo in virtute ſola ſummum bonum rectè poneretur, si quod eſſet animal, quod totum ex mente conſtaret; idipſum tamen sic, ut ea mens nihil haberet in ſe, quod eſſet ſecundùm naturam; ut valetudo eſt. Sed id ne cogitari quidem poteſt, quale sit, ut non repugnet ipſum sibi. Sin dicit obſcurari quædam, nec apparere, quia valde parva

ſint, nos quoque concedimus; quod dicit Epicurus de voluptate, quæ minimæ ſint voluptates, eas obſcurari ſæpe & obrui: ſed non ſunt in eo genere tantæ commoditates corporis, tamque productæ temporibus, tamque multæ. Itaque, in quibus, propter earum exiguitatem, obſcuratio conſequitur, ſæpe accidit, ut nihil intereſſe noſtra fateamur, ſint illa, necne ſint; ut in ſole, quod a te dicebatur, lucernam adhibere nihil intereſt, aut teruncium adjicere Crœſi pecuniæ.

30. Quibus autem in rebus obſcuratio tanta non ſit, fieri tamen poteſt, ut id ipſum, quod intereſt, non ſit magnum: ut ei, qui jucundè vixerit annos decem, ſi æquè vita jucunda menſtrua addatur, quia momentum aliquod habeat ad jucundum accessio, bonum ſit; ſin autem id non concedatur, non continuò vita beata tollitur. Bona autem corporis huic ſunt, quod poſteriùs poſui, ſimiliora: habent enim accessionem dignam, in qua elaboretur; ut mihi in hoc Stoici jocari videantur interdum, quum ita dicant, ſi ad illam vitam, quæ cum virtute degatur, ampulla aut ſtrigilis accedat, ſumpturum ſapientem eam vitam potiùs, quò hæc adjecta ſint, nec beatiorem tamen ob eam cauſam fore.

31. Hoc ſimile tandem eſt non riſu

potiùs, quàm oratione ejiciendum? ampulla enim ſit, necne ſit, quis non jure optimo irrideatur, ſi laboret? at verò gravitate membrorum & cruciatu dolorum ſi quis quem levet, magnam ineat gratiam; nec, ſi ille ſapiens ad tortoris equuleum a tyranno ire cogatur, ſimilem habeat vultum, ac ſi ampullam perdidiſſet: ſed, ut magnum & difficile certamen iniens, quum ſibi cum capitali adverſario, dolore, depugnandum videret, excitaret omnes rationes fortitudinis ac patientiæ; quarum præſidio iniret illud difficile, ut dixi, magnumque prœlium. Deinde non quæremus, quid obſcuretur aut intereat, quia ſit admodum parvum; ſed quid tale ſit, ut expleat ſummam: una voluptas e multis obſcuratur in illa vita voluptaria; ſed tamen ea quamvis parva ſit, pars eſt ejus vitæ, quæ poſita eſt in voluptate: nummus in Crœſi divitiis obſcuratur; pars eſt tamen divitiarum: quare obſcurentur etiam hæc, quæ ſecundùm naturam eſſe dicimus, in vita beata; ſint modò partes beatæ vitæ.

XIII. Atqui, ſi, ut convenire debet inter nos, eſt quædam appetitio naturalis ea quæ ſecundùm naturam ſunt appetens, eorum omnium eſt aliqua ſumma facienda: quo conſtituto, tum licebit otioſè iſta quærere, de magnitudine rerum, de ex-

cellentia, quanta in quoque ſit ad beatè vivendum, de iſtis ipſis obſcurationibus, quæ propter exiguitatem vix aut ne vix quidem appareant. Quid, de quo nulla diſſenſio eſt? nemo enim eſt, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum ſimile eſſet id, ad quod omnia referuntur, quod eſt ultimum rerum appetendarum. Omnis enim eſt natura diligens ſui: quæ eſt enim, quæ ſe umquam deſerat, aut partem aliquam ſui, aut ejus partis habitum, aut vim, aut ullius earum rerum, quæ ſecundùm naturam ſint, aut motum, aut ſtatum? quæ autem natura ſuæ primæ inſtitutionis oblita eſt? nulla profectò, quin ſuam vim retineat a primo ad extremum.

33. Quo modo igitur evenit, ut hominis natura ſola eſſet, quæ hominem relinqueret, quæ oblivіſceretur corporis, quæ ſummum bonum non in toto homine, ſed in parte hominis poneret? quo modo autem, quod ipſi etiam fatentur, conſtatque inter omnes, conſervabitur, ut ſimile ſit omnium naturale illud ultimum, de quo quæritur? tum enim eſſet ſimile, si in ceteris quoque naturis id cuique eſſet ultimum, quod in quaque excelleret: tale enim viſum eſſet ultimum Stoicorum.

34. Quid dubitas igitur mutare principia naturæ? quid enim dicis, omne ani-

mal, ſimul atque sit ortum, applicatum eſſe ad ſe diligendum; eſſeque in ſe conſervando occupatum? quin potiùs ita dicis, omne animal applicatum eſſe ad id, quod in eo sit optimum, & in ejus unius occupatum eſſe cuſtodia, reliquaſque naturas nihil aliud agere, nisi ut id conſervent, quod in quaque optimum sit? quo modo autem optimum, si bonum præterea nullum eſt? si autem reliqua appetènda ſunt, cur, quod eſt ultimum rerum appetendarum, id non aut ex omnium earum, aut ex plurimarum & maximarum appetitione concluditur? Ut Phidias poteſt a primo inſtituere signum, idque perficere; poteſt ab alio inchoatum accipere & abſolvere: huic eſt ſapientia similis: non enim ipſa genuit hominem, ſed accepit a natura inchoatum; hanc intuens, debet inſtitutum illud, quasi signum, abſolvere.

35. Qualem igitur natura hominem inchoavit? & quod eſt munus, quod opus ſapientiæ? quid eſt, quod ab ea abſolvi & perfici debeat? Si nihil in eo quidem perficiendum eſt, præter motum ingenii quemdam, id eſt, rationem, neceſſe eſt, huic ultimum eſſe, ex virtute vitam fingere; rationis enim perfectio eſt virtus: si nihil, nisi corpus, ſumma erunt illa, valetudo, vacuitas doloris, pulchritudo, & cetera: nunc de hominis ſummo bono quæritur.

XIV. Quid ergo dubitamus in tota ejus natura quærere quid ſit effectum? Quum enim conſtet inter omnes, omne officium munuſque ſapientiæ in hominis cultu eſſe occupatum: alii (ne me exiſtimes contra *Stoicos* ſolùm dicere) eas ſententias afferunt, ut ſummum bonum in eo genere ponant, quod ſit extra noſtram poteſtatem, tamquam de animali aliquo loquantur: alii contrà, quasi nullum corpus ſit hominis, ita præter animum, nihil curant; quum præſertim ipſe quoque animus non inane neſcio quid ſit (neque enim id poſſum intelligere) ſed in quodam genere corporis; ut ne is quidem virtute unâ contentus ſit, ſed appetat vacuitatem doloris: quamobrem utrique idem faciunt, ut ſi lævam partem negligerent, dexteram tuerentur; aut ipsius animi, ut fecit Herillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent: eorum enim omnium, multa prætermittentium, dum eligant aliquid, quod ſequantur, quasi curta ſententia: at verò illa perfecta atque plena, eorum, qui quum de hominis ſummo bono quærerent, nullam in eo neque animi neque corporis partem vacuam tutelâ reliquerunt.

37. Vos autem, Cato, quia virtus, ut omnes fatemur, altissimum locum in homine & maximè excellentem tenet, &

quòd eos, qui ſapientes ſunt, abſolutos & perfectos putamus, aciem animorum noſtrorum virtutis ſplendore præſtringitis: in omni enim animante eſt ſummum aliquid atque optimum, ut in equis, in canibus; quibus tamen & dolore vacare opus eſt, & valere: sic igitur in homine perfectio iſta, in eo potiſſimùm, quod eſt optimum, id eſt, in virtute laudatur. Itaque mihi non ſatis videmini conſiderare, quod iter sit naturæ, quæque progressio: non enim hoc, quod facit in frugibus, ut, quum ad ſpicam perduxerit ab herba, relinquat & pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, quum eum ad rationis habitum perduxerit: ſemper enim ita aſſumit aliquid, ut ea, quæ prima dederit, ne deſerat.

38. Itaque ſenſibus rationem adjunxit; &, ratione effectâ, ſenſus non reliquit. Ut si cultura vitium, cujus hoc munus eſt, ut efficiat, ut vitis cum partibus ſuis omnibus quàm optimè ſe habeat (ſed sic intelligamus: licet enim, ut vos quoque ſoletis, fingere aliquid docendi causâ) si igitur illa cultura vitium in vite insit, ipſa cetera, credo, velit, quæ ad colendam vitem attinebunt, sicut antea; ſe autem omnibus vitis partibus præferat, ſtatuatque nihil eſſe melius in vite quàm ſe: similiter ſenſus, quum acceſsit ad naturam,

tuetur illam quidem, ſed etiam tuetur ſe: quum autem aſſumpta ratio eſt, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa prima naturæ hujus tutelæ ſubjiciantur.

39. Itaque non diſcedit ab eorum curatione, quibus præpoſita vitam omnem debet gubernare; ut mirari ſatis eorum inconſtantiam non poſſimus: naturalem enim appetitionem, quam vocant ὁρμὴν, itemque officium, ipſam etiam virtutem, tuentem eſſe volunt earum rerum, quæ ſecundùm naturam ſunt: quum autem ad ſummum bonum volunt pervenire, tranſiliunt omnia, & duo nobis opera pro uno relinquunt; ut alia ſumamus, alia appetamus, potiùs quàm uno fine omnia concludant.

XV. At enim, nam dicitis virtutem non poſſe conſtitui, si ea, quæ extra virtutem sint, ad beatè vivendum pertineant: quod totum contrà eſt. Introduci enim virtus nullo modo poteſt, nisi omnia quæ leget, quæque rejiciet, unam referantur ad ſummam: nam si omnino ea negligimus, in Ariſtonea vitia & peccata incidemus, obliviſcemurque quæ virtuti ipſi principia dederimus: sin ea non negligimus, neque tamen ad finem ſummi boni referemus, non multùm ab Herilli levitate aberrabimus: duarum enim vitarum nobis erunt inſtituta capienda: facit enim ille duo ſe-

juncta ultima bonorum ; quæ , ut eſſent vera, conjungi debuerunt : nunc iſta ſeparantur, ut disjuncta sint: quo nihil poteſt eſſe perverſius.

41. Itaque contrà eſt, ac dicitis; nam conſtitui virtus nullo modo poteſt , nisi ea, quæ ſunt prima naturæ , ut ad ſummam pertinentia , tenebit. Quæsita enim virtus eſt, non quæ relinqueret naturam , ſed quæ tueretur. At illa , ut vobis placet , partem quamdam tuetur , reliquam deſerit. Atque ipſa inſtitutio hominis si loqueretur, hæc diceret: Primos ſuos quasi cœptus appetendi fuiſſe , ut ſe conſervaret in ea natura in qua ortus eſſet. Nondum autem explanatum ſatis erat , quid maximè natura vellet : explanetur igitur. Quid ergo aliud intelligetur , nisi ut ne qua pars naturæ negligatur? in qua si nihil eſt præter rationem, sit in una virtute finis bonorum: sin eſt etiam corpus, iſta explanatio naturæ nempe hoc effecerit , ut ea , quæ ante explicationem tenebamus , relinquamus. Ergo id eſt convenienter naturæ vivere, a natura diſcedere.

42. Ut quidam philoſophi, quum a ſenſibus profecti majora quædam ac diviniora vidiſſent, ſenſus reliquerunt : sic iſti , quum ex appetitione rerum virtutis pulchritudinem adſpexiſſent , omnia , quæ

propter virtutem ipſam viderant, abjecerunt; obliti, naturam omnem appetendarum rerum ita latè patere, ut a principiis permanaret ad fines; neque intelligunt, ſe rerum illarum pulchrarum atque admirabilium fundamenta ſubducere.

XVI. Itaque mihi videntur omnes quidem illi erraſſe, qui finem bonorum eſſe dixerunt honeſtè vivere. Sed alius alio magis: Pyrrho ſcilicet maximè, qui virtute conſtitutâ, nihil omnino, quod appetendum ſit, relinquat: deinde Ariſto, qui nihil relinquere non eſt auſus; introduxit autem, quibus commotus ſapiens appeteret aliquid, quod cuique in mentem incideret, & quodcumque tamquam occurreret: is hòc melior quàm Pyrrho, quòd vel aliquod genus appetendi dedit; deterior quàm ceteri, quòd penitus a natura recessit. Stoici autem, quòd finem bonorum in una virtute ponunt, similes ſunt illorum: quòd autem principium officii quærunt, meliùs quàm Pyrrho: quòd ea occurrentia non fingunt, vincunt Ariſtonem: quòd autem ea, quæ ad naturam accommodata & per ſe aſſumenda eſſe dicunt, non adjungunt ad finem bonorum, deſciſcunt a natura, & quodam modo ſunt non diſſimiles Ariſtonis: ille enim occurrentia neſcio quæ comminiſcebatur; hi autem ponunt illi quidem prima natu-

ræ, ſed ea ſejungunt a finibus & a ſumma bonorum: quæ quum proponunt, ut ſit aliqua rerum ſelectio, naturam videntur ſequi: quum autem negant, ea quidquam ad beatam vitam pertinere, rurſus naturam relinquunt.

44. Atque adhuc ea dixi, cur cauſa Zenoni non fuiſſet, quamobrem a ſuperiorum auctoritate diſcederet: nunc reliqua videamus; nisi aut ad hæc, Cato, dicere aliquid vis, aut nos jam longiores ſumus. Neutrum verò, inquit ille: nam & a te perfici iſtam diſputationem volo, nec tua mihi oratio longa videri poteſt. Optimè, inquam: quid enim mihi poteſt eſſe optatius, quàm cum Catone, omnium virtutum auctore, de virtutibus diſputare?

45. Sed primùm illud vide, gravissimam illam veſtram ſententiam, quæ familiam ducit, *Honeſtum quod ſit, id eſſe ſolum bonum; honeſtéque vivere, bonorum finem*, communem fore vobis cum omnibus, qui in una virtute conſtituunt finem bonorum: quodque dicitis, informari non poſſe virtutem, si quidpiam, nisi quod honeſtum ſit, numeretur, idem dicetur ab illis, quos modò nominavi: mihi autem æquius videbatur, Zenonem cum Polemone diſceptantem, a quo, quæ eſſent principia naturæ, acceperat, a communibus initiis progredientem, videre ubi pri-

mùm insiſteret, & unde cauſa controverſiæ naſceretur; non ſtantem cum iis, qui ne dicerent quidem ſua ſumma bona eſſe a natura profecta, uti iiſdem argumentis, quibus illi uterentur, iiſdemque ſententiis.

XVII. Minimè verò illud probo, quòd, quum docuiſtis, ut vobis videmini, ſolum bonum eſſe, quod honeſtum ſit, tum rurſum dicitis, initia proponi neceſſe eſſe apta & accommodata naturæ, quorum ex electione virtus poſſit exsiſtere: non enim in ſelectione virtus ponenda erat, ut idipſum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret: nam omnia, quæ ſumenda, quæque legenda aut optanda ſunt, ineſſe debent in ſumma bonorum, ut is, qui eam adeptus ſit, nihil præterea deſideret. Videſne, ut, quibus ſumma eſt in voluptate, perſpicuum ſit, quid iis faciendum ſit, aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quò ſpectare, quid ſequi, quid fugere debeant. Sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur; apparet ſtatim, quæ ſint officia, quæ actiones: vobis autem, quibus nihil eſt aliud propoſitum, niſi rectum atque honeſtum, unde officii, unde agendi principium naſcatur, non reperietis.

47. Hoc igitur quæretis omnes, & ii, qui quodcumque in mentem veniat, aut

quodcumque occurrat, ſe ſequi dicent; & vos, qui ad naturam revertemini: quibus natura jure reſponderit, non eſſe verum, aliunde finem beatè vivendi, a ſe principia rei gerendæ peti: eſſe enim unam rationem, quâ & principia rerum agendarum & ultima bonorum continerentur: atque, ut Ariſtonis eſſet exploſa ſententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio, nec eſſe res ullas, præter virtutes & vitia, inter quas quidquam omnino intereſſet; sic errare Zenonem, qui nulla in re, nisi in virtute aut vitio, propensionem, ne minimi quidem momenti ad ſummum bonum adipiſcendum eſſe diceret: &, quum ad beatam vitam nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum eſſe in his momenta diceret: quasi verò hæc appetitio non ad ſummi boni adeptionem pertineret. Quid autem minùs conſentaneum eſt, quàm, quod aiunt, cognito ſummo bono, reverti ſe ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id eſt, officii? Non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea, quæ ſecundùm naturam ſunt, appetenda; ſed ab his & appetitio & actio commovetur.

XVIII. Nunc venio ad illa tua brevia, quæ conſectaria eſſe dicebas: & primum illud, quo nihil poteſt eſſe brevius; Bonum omne, laudabile; laudabile autem

tem omne honeſtum : igitur omne bonum, honeſtum. O plumbeum pugionem! Quis enim tibi illud primum conceſſerit? quo quidem conceſſo, nihil opus eſt ſecundo : ſi enim omne bonum laudabile eſt, omne laudabile honeſtum eſt.

49. Quis tibi ergo iſtud dabit, præter Pyrrhonem, Ariſtonem, eorumve ſimiles? quos tu non probas. Ariſtoteles, Xenocrates, tota illa familia, non dabit; quippe qui valetudinem, vires, divitias, gloriam, multa alia bona eſſe dicant, laudabilia non dicant : & hi quidem ita non ſolâ virtute finem bonorum contineri putant, ut rebus tamen omnibus virtutem anteponant. Quid cenſes eos eſſe facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine ſegregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam, ſi qui Carneadeum finem tueri volunt? Jam aut Callipho, aut Diodorus, quo modo poterunt tibi iſtud concedere, qui ad honeſtatem aliud adjungant, quod ex eodem genere non ſit?

50. Placet igitur tibi, Cato, quum res ſumpſeris non conceſſas, ex illis efficere quod velis? Jam ille ſorites, in quo nihil putatis eſſe vitioſius, Quod bonum ſit, id eſſe optabile; quod optabile, id eſſe expetendum; quod expetendum, lauda-

bile ; deinde reliqui gradus : ſed ego in hoc reſiſto : eodem enim modo tibi nemo dabit, quod expetendum sit, id eſſe laudabile. Illud verò minimè conſectarium, ſed in primis hebes illorum, gloriatione dignam eſſe beatam vitam, quòd non possit sine honeſtate contingere, ut jure quiſquam glorietur.

51. Dabit hoc Zenoni Polemon, etiam magiſter ejus, & tota illa gens, & reliqui, qui virtutem omnibus rebus multò anteponentes, adjungunt ei tamen aliquid ſummo in bono finiendo. Si enim virtus digna eſt gloriatione, ut eſt, tantumque præſtat ceteris rebus, ut dici vix possit; & beatus eſſe poterit virtute unâ præditus, carens ceteris; nec tamen illud tibi concedet, præter virtutem nihil in bonis eſſe ducendum. Illi autem, quibus ſummum bonum sine virtute eſt, non dabunt fortaſſe, vitam beatam habere in quo jure possit gloriari; etsi illi quidem etiam voluptates faciunt interdum glorioſas. Vides igitur, te aut ea ſumere, quæ non concedantur, aut ea, quæ etiam conceſſa, te nihil juvent.

XIX. Equidem in omnibus iſtis concluſionibus hoc putarem philoſophiâ nobiſque dignum, & maximè quum ſummum bonum quæreremus, vitam noſtram, conſilia, voluntates, non verba corrigi: quis

enim poteſt iſtis, quæ te, ut ais, delectant, brevibus & acutis, auditis, de ſententia decedere? Nam quum ea ſpectant & avent audire, cur dolor malum non ſit, dicunt illi, aſperum eſſe dolere, moleſtum, odioſum, contra naturam, difficile toleratu: ſed, quia nulla ſit in dolore nec fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitudo, non eſſe illud malum. Hæc qui audierit, ut ridere non curet, diſcedet tamen nihilò firmior ad dolorem ferendum, quàm venerat: tu autem negas fortem eſſe quemquam poſſe, qui dolorem malum putet.

53. Cur fortior ſit, ſi illud, quod tute concedis, aſperum & vix ferendum putabit? ex rebus enim timiditas, non ex vocabulis naſcitur. Et ais, ſi una littera commota ſit, fore, tota ut labet diſciplina: utrum igitur tibi litteram videor, an totas paginas commovere? ut enim ſit apud illos, id quod eſt a te laudatum, ordo rerum conſervatus, & omnia inter ſe apta & connexa (ſic enim aiebas) tamen perſequi non debemus, ſi a falſis principiis profecta congruent ipſa ſibi, & a propoſito non aberrant.

54. In prima igitur conſtitutione Zeno tuus a natura receſſit; quumque ſummum bonum poſuiſſet in ingenii præſtantia, quam

virtutem vocamus, nec quidquam aliud bonum eſſe dixiſſet, niſi quod eſſet honeſtum, nec virtutem poſſe conſtare, ſi in ceteris rebus eſſet quidquam, quod aliud alio melius eſſet aut pejus: his propoſitis, tenuit prorſus conſequentia: rectè dicis: negare enim non poſſum: ſed ita falſa ſunt ea, quæ conſequuntur, ut illa, e quibus hæc nata ſunt, vera eſſe non poſſint.

55. Docent enim nos (ut ſcis) dialectici, ſi ea quæ rem aliquam ſequantur, falſa ſint, falſam illam ipſam eſſe, quam ſequantur. Ita fit illa conclusio non ſolùm vera, ſed ita perſpicua, ut dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere: Si illud, hoc: non autem hoc: igitur ne illud quidem. Sic, conſequentibus veſtris ſublatis, prima tolluntur. Quæ ſequuntur igitur? *Omnes, qui non ſunt ſapientes, æquè miſeros eſſe: Sapientes omnes ſummè beatos eſſe: Rectè facta omnia æqualia: Omnia peccata paria*: quæ quum magnificè primò dici viderentur, conſiderata minùs probantur: ſenſus enim cujuſque, & natura rerum, atque ipſa veritas clamat quodam modo, non poſſe adduci, ut inter eas res, quas Zeno exæquaret, nihil intereſſet.

XX. Poſtea tuus ille Pœnulus (ſcis enim Citiæos, clientes tuos, e Phœnicia profectos) homo igitur acutus cauſam non ob-

tinens, repugnante naturâ, verba verſare cœpit: & primùm rebus iis, quas nos bonas ducimus, concessit, ut haberentur aptæ, habiles, & ad naturam accommodatæ: faterique cœpit, ſapienti, hoc eſt, ſummè beato, commodiùs tamen eſſe, si ea quoque habeat, quæ bona non audet appellare; naturâ ipsâ commodata eſſe concedit: negatque, Platonem, si ſapiens non sit, eadem eſſe in cauſa, quâ tyrannum Dionysium: huic mori optimum eſſe, propter deſperationem ſapientiæ; illi, propter ſpem, vivere: peccata autem partim eſſe tolerabilia, partim nullo modo, propterea quòd alia peccata plures, alia pauciores quasi numeros officii præterirent: jam insipientes alios ita eſſe, ut nullo modo ad ſapientiam poſſent pervenire; alios, qui poſſent, si id egiſſent, ſapientiam conſequi.

57. Hic loquebatur aliter atque omnes; ſentiebat idem quod ceteri: nec verò minoris æſtimanda ducebat ea, quæ ipſe bona negaret eſſe, quàm illi, qui ea bona eſſe dicebant. Quid igitur voluit sibi, qui illa mutaverit? Saltem aliquid de pondere detraxiſſet, & paulò minoris æſtimaviſſet ea, quàm Peripatetici, ut ſentire quoque aliud, non ſolùm dicere videretur. Quid? de ipſa beata vita, ad quam omnia referuntur,

quæ dicitis? negatis eam eſſe, quæ expleta ſit omnibus iis rebus, quas natura deſideret; totamque eam in una virtute ponitis: quumque omnis controverſia aut de re ſoleat, aut de nomine eſſe; utraque earum naſcitur, si aut res ignoratur, aut erratur in nomine: quorum si neutrum eſt, opera danda eſt, ut verbis utamur quàm uſitatissimis & quàm maximè aptis, id eſt, rem declarantibus. Num igitur dubium eſt, quin, si in re ipſa nihil peccatur a ſuperioribus, verbis illi commodiùs utantur?

XXI. Videamus igitur ſententias eorum; tum ad verba redeamus. Dicunt appetitionem animi moveri, quum aliquid ei ſecundùm naturam eſſe videatur; omniaque, quæ ſecundùm naturam ſunt, æſtimatione aliquâ digna; eaque pro eo, quantum in quoque ſit ponderis, eſſe æſtimanda: quæque ſecundùm naturam ſint, partim nihil habere in ſeſe ejus appetitionis, de qua ſæpe jam diximus, quæ nec honeſta, nec laudabilia dicantur: partim, quæ voluptatem habeant in omni animante, ſed in homine rationem etiam: ex iis quæ ſint apta, ea honeſta, ea pulchra, ea laudabilia: illa autem ſuperiora, naturalia nominantur: quæ conjuncta cum honeſtis, vitam beatam perficiunt & abſolvunt.

59. Omnium autem eorum commodorum (quibus non illi plus tribuunt, qui illa bona eſſe dicunt, quàm Zeno, qui negat) longè præſtantiſſimum eſſe, quod honeſtum eſſet atque laudabile: ſed, ſi duo honeſta propoſita ſint, alterum cum valetudine, alterum cum morbo, non eſſe dubium, ad utrum eorum natura nos ipſa deductura ſit: ſed tamen tantam vim honeſtatis eſſe, tantumque eam rebus omnibus præſtare & excellere, ut nullis nec ſuppliciis, nec præmiis demoveri poſſit ex eo, quod rectum eſſe decreverit; omniaque, quæ dura, difficilia, adverſa videantur, ea virtutibus iis, quibus a natura eſſemus ornati, obteri poſſe: non facilia illa quidem, nec contemnenda (quid enim eſſet in virtute tantum?) ſed ut hoc judicaremus, non eſſe in his partem maximam poſitam aut beatè aut ſecus vivendi. Ad ſummum, ea, quæ Zeno æſtimanda, & ſumenda, & apta naturæ eſſe dixit, eadem illi bona appellant: vitam autem beatam illi eam, quæ conſtaret ex iis rebus, quas dixi, aut plurimis, aut graviſſimis. Zeno autem, quod ſuam, quod propriam ſpeciem habeat, cur appetendum ſit, id ſolum bonum appellat; beatam autem vitam eam ſolam, quæ cum virtute degatur.

60. Si de re diſceptari oportet; nulla mihi tecum, Cato, poteſt eſſe diſſensio: nihil eſt enim, de quo aliter ſentias atque ego: modò commutatis verbis ipſas res conferamus. Nec hoc ille non vidit, ſed verborum magnificentiâ eſt & gloriâ delectatus: qui si ea, quæ dicit, ita ſentiret, ut verba significant; quid inter eum, & vel Pyrrhonem, vel Ariſtonem intereſſet? sin autem eos non probabat, quid attinuit cum iis, quibuſcum re concinebat, verbis diſcrepare?

XXII. Quid si reviviſcant Platonici illi, & deinceps qui eorum auditores fuerunt, & tecum ita loquantur? Nos quum te, M. Cato, ſtudiosissimum philoſophiæ, juſtissimum virum, optimum judicem, religiosissimum teſtem audiremus, admirati ſumus, quid eſſet, cur nobis Stoicos anteferres, qui de rebus bonis & malis ſentirent ea, quæ ab hoc Polemone Zeno cognoverat; nominibus uterentur iis, quæ primâ ſpecie admirationem, re explicatâ, riſum moverent. Tu autem, si tibi illa probabantur, cur non propriis verbis illa tenebas? sin te auctoritas commovebat; nobiſne omnibus, & Platoni ipsi, neſcio quem illum anteponebas? præſertim quum in republica princeps eſſe velles, ad eamque tuendam cum ſumma

tua dignitate maximè a nobis ornari atque inſtrui poſſes ? nobis enim iſta quæſita, a nobis deſcripta, notata, præcepta ſunt: omniumque rerumpublicarum rectiones, genera, ſtatus, mutationes, leges etiam & inſtituta ac mores civitatum perſcripſimus: eloquentiæ verò, quæ & principibus maximè ornamento eſt, & quâ te audivimus valere, plurimùm quantum tibi ex monumentis noſtris addidiſſes? Ea quum dixiſſent, quid tandem talibus viris reſponderes? Rogarem te, inquit, ut diceres pro me tu idem, qui illis orationem dictaviſſes; vel potiùs paulùm loci mihi, ut his reſponderem, dares; niſi & te audire nunc mallem, & iſtis tamen alio tempore reſponſurus eſſem, tunc ſcilicet, quum tibi.

XXIII. Atqui, ſi verum reſpondere velles, Cato, hæc erant dicenda, Non eos tibi non probatos, tantis ingeniis homines tantâque auctoritate, ſed te animadvertiſſe, quas res illi propter antiquitatem parum vidiſſent, eas a Stoicis eſſe perſpectas, eiſdemque de rebus hos tum acutiùs diſſeruiſſe, tum ſenſiſſe graviùs & fortiùs: quippe qui primùm valetudinem bonam expetendam negent eſſe, eligendam dicant; non quia ſit bonum valere, ſed quia ſit non nihilò æſtimandum; ne-

que tamen minoris quàm illis videatur; qui illud non dubitant bonum dicere. Hoc verò te ferre non potuiſſe, quòd antiqui illi, quasi barbati, ut nos de noſtris ſolemus dicere, crediderint, ejus, qui honeſtè viveret, si idem & bene valeret, bene audiret, copioſius eſſet, optabiliorem fore vitam, melioremque, & magis expetendam, quàm illius, qui æquè vir bonus, multis modis eſſet, ut Ennii Alcmæo,

Circumventus morbo, exsilio, atque inopiâ.

63. Illi igitur antiqui non tam acutè optabiliorem illam vitam putant, præſtantiorem, beatiorem: Stoici autem tantummodo præponendam in ſeligendo, non quò beatior hæc vita sit, ſed quòd ad naturam accommodatior: & qui ſapientes non ſunt, omnes æquè miſeros eſſe. Stoici hoc videlicet viderunt (illos autem id fugerat ſuperiores) qui arbitrabantur, homines ſceleribus & parricidiis inquinatos, nihilò miſeriores eſſe quàm eos, qui quum caſtè & integrè viverent, nondum perfectam illam ſapientiam eſſent conſecuti: atque hoc loco similitudines eas, quibus illi uti ſolent, dissimillimas proferebas.

64. Quis enim ignorat, si plures ex alto emergere velint, propiùs fore eos qui-

dem ad reſpirandum, qui ad ſummam jam aquam appropinquant, ſed nihilò magis reſpirare poſſe, quàm eos, qui ſunt in profundo? nihil ergo adjuvat procedere & progredi in virtute, quò minùs miſerrimus ſit, antequam ad eam pervenerit, quoniam in aqua nihil adjuvat: & quoniam catuli, qui jam diſpecturi ſunt, cæci æquè & ii, qui modò nati; Platonem quoque neceſſe eſt, quoniam nondum videbat ſapientiam, æquè cæcum animo ac Phalarim fuiſſe.

XXIV. Iſta ſimilia non ſunt, Cato; in quibus quamvis multùm proceſſeris, tamen illud in eadem cauſa eſt, a quo abeſſe velis, donec evaſeris: nec enim ille reſpirat antè quàm emerſit, & catuli æquè cæci priuſquam diſpexerunt, ac ſi ita futuri ſemper eſſent. Illa ſunt ſimilia: hebes acies eſt cuipiam oculorum; corpore alius langueſcit: hi curatione adhibitâ levantur in dies; alter valet plus quotidie, alter videt: hi ſimiles ſunt omnibus, qui virtuti ſtudent; levantur vitiis, levantur erroribus: niſi fortè cenſes Tib. Gracchum patrem non beatiorem fuiſſe quàm filium, quum alter ſtabilire rempublicam ſtuduerit, alter evertere: nec tamen ille erat ſapiens: quis enim hoc? aut quando? aut ubi? aut unde? ſed quia ſtudebat

laudi & dignitati, multùm in virtute proceſſerat.

66. Conferam autem avum tuum, Druſum, cum C. Graccho ejus ferè æquali? quæ hic reipublicæ vulnera imponebat, eadem ille ſanabat. Si nihil eſt, quod tam miſeros faciat, quàm impietas & ſcelus; ut jam omnes insipientes sint miſeri, quod profectò ſunt; non eſt tamen æquè miſer, qui patriæ conſulit, & is, qui illam exſtinctam cupit: levatio igitur vitiorum magna fit iis, qui habent ad virtutem progressionis aliquantulum.

67. Veſtri autem progressionem ad virtutem fieri aiunt, levationem vitiorum fieri negant. At, quo utantur homines acuti argumento ad probandum, operæ pretium eſt conſiderare. Quarum, inquiunt, artium ſumma creſcere poteſt, earum etiam contrariorum ſumma poterit augeri: ad virtutis autem ſummam accedere nihil poteſt; ne vitia quidem igitur creſcere poterunt, quæ ſunt virtutum contraria. Utrùm igitur tandem, perſpicuiſne dubia aperiuntur, an dubiis perſpicua tolluntur? Atqui hoc perſpicuum eſt, vitia alia in aliis eſſe majora; illud dubium, ad id, quod ſummum bonum dicitis, ecquænam fieri possit accessio: vos autem quum perſpicuis dubia debeatis il-

luſtrare, dubiis perſpicua conamini tollere.

68. Itaque uſus eâdem ratione, quâ ſum paulò antè uſus, hærebitis: ſi enim propterea vitia alia aliis majora non ſunt, quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quidquam poteſt accedere; quoniam perſpicuum eſt, vitia non eſſe omnium paria, finis bonorum vobis mutandus eſt. Teneamus enim illud neceſſe eſt, quum conſequens aliquod falſum sit, illud, cujus id conſequens sit, non poſſe eſſe verum.

XXV. Quæ eſt igitur cauſa iſtarum anguſtiarum? glorioſa oſtentatio in conſtituendo ſummo bono: quum enim, quod honeſtum sit, id ſolum bonum eſſe confirmatur, tollitur cura valetudinis, diligentia rei familiaris, adminiſtratio reipublicæ, ordo gerendorum negotiorum, officia vitæ: ipſum denique illud honeſtum, in quo uno vultis eſſe omnia, deſerendum eſt: quæ diligentissimè contra Ariſtonem dicuntur a Chrysippo. Ex ea difficultate illæ *fallaciloquentiæ* (ut ait Accius) malitiæ natæ ſunt.

69. Quòd enim ſapientia pedem ubi poneret non habebat, ſublatis officiis omnibus; officia autem tollebantur, delectu omni & diſcrimine remoto (quæ enim eſſe poterant, rebus omnibus sic

exæquatis, ut inter eas nihil intereſſet?) ex his anguſtiis iſta evaſerunt deteriora, quàm Ariſtonis: illa tamen ſimplicia; veſtra verſuta. Roges enim Ariſtonem, bonane ei videantur hæc, vacuitas doloris, divitiæ, valetudo? neget. Quid, quæ contraria ſunt his, malane? nihilò magis. Zenonem roges: reſpondeat totidem verbis. Admirantes quæramus ab utroque, quonam modo vitam agere poſſimus, si nihil intereſſe noſtra putemus, valeamus, ægrine ſimus; vacemus, an cruciemur dolore; frigus, famem propulſare poſſimus, necne poſſimus: vives, inquit Ariſto, magnificè atque præclarè: quod erit cumque viſum ages, numquam angêre, numquam cupies, numquam timebis.

70. Quid Zeno? portenta hæc eſſe dicit, nec eâ ratione ullo modo vivi; ſed differre inter honeſtum & turpe nimium quantum, neſcio quid immenſum: inter ceteras res nihil omnino intereſſe. Idem adhuc (audi reliqua, & riſum contine, si potes) Media illa, inquit, inter quæ nihil intereſt, tamen ejuſmodi ſunt, ut eorum alia eligenda ſint, alia rejicienda, alia omnino negligenda, hoc eſt, ut eorum alia velis, alia nolis, alia non cures. At modò dixeras, nihil in his rebus eſſe, quod intereſſet. Et nunc idem dico, inquies, ſed ad virtutes & ad vitia nihil intereſſe.

XXVI. Quis iſtuc, quæſo, neſciebat? Verùm audiamus. Iſta, inquit, quæ dixiſti, valere, locupletem eſſe, non dolere, bona non dico: ſed dicam Græcè προηγμένα: Latinè autem producta: ſed præpoſita, aut præcipua malo; ſic tolerabiliùs & molliùs. Illa autem, egeſtatem, morbum, dolorem, non appello mala, ſed, ſi libet, rejectanea. Itaque illa non dico me expetere, ſed legere; nec optare, ſed ſumere: contraria autem non fugere, ſed quaſi ſecernere. Quid ait Ariſtoteles, reliquique Platonis alumni? Se omnia, quæ ſecundùm naturam ſint, bona appellare; quæ autem contrà, mala.

72. Videſne igitur, Zenonem tuum cum Ariſtone verbis conſiſtere, re diſſidere: cum Ariſtotele & illis re conſentire, verbis diſcrepare? cur igitur, quum de re conveniat, non malimus uſitatè loqui? Aut doceat, paratiorem me ad contemnendam pecuniam fore, ſi illam in rebus præpoſitis, quàm ſi in bonis duxero; fortioremque in patiendo dolore, ſi eum aſperum & difficilem perpeſſu & contra naturam eſſe, quàm ſi malum dixero.

73. Facetè M. Piſo, familiaris noſter, & alia multa, & hoc loco Stoicos irridebat. Quòd enim (aiebat) bonum negas eſſe divitias, præpoſitum eſſe dicis, quid

adjuvas? avaritiamne minuis? Quòd ſi verbum ſequimur, primùm longius verbum, *præpoſitum*, quàm *bonum*. Nihil ad rem. Ne ſit ſanè: at certè gravius: nam bonum ex quo appellatum ſit neſcio; præpoſitum ex eo credo, quod præponatur aliis: id mihi magnum videtur. Itaque dicebat plus tribui divitiis a Zenone, qui eas in præpoſitis poneret, quàm ab Ariſtotele, qui bonum eſſe divitias fateretur; ſed nec magnum bonum, & præ rectis honeſtiſque contemnendum ac deſpiciendum, nec magnopere expetendum: omninoque de omnibus iſtis verbis a Zenone mutatis ita diſputabat, & quæ bona negarentur eſſe ab eo, & quæ mala, illa lætioribus nominibus ab eo appellari quàm a nobis, hæc triſtioribus.

XXVII. Piſo igitur hoc modo, vir optimus, tuique, ut ſcis, amantissimus. Nos paucis ad hæc additis, finem faciamus aliquando: longum eſt enim ad omnia reſpondere, quæ a te dicta ſunt: nam ex iiſdem verborum præſtigiis & regna nata vobis ſunt, & imperia, & divitiæ, & tantæ quidem, ut omnia, quæ ubique sint, ſapientis eſſe dicatis: ſolum præterea formoſum, ſolum liberum, ſolum civem: ſtultorum omnia contraria, quos etiam inſanos eſſe vultis. Hæc

παράδοξα illi, nos admirabilia dicamus. Quid autem habent admirationis, quum propè acceſſeris? conferam tecum, quam cuique verbo rem ſubjicias; nulla erit controverſia. Omnia peccata paria dicitis. Non ego tecum jam ita loquar, ut iiſdem his de rebus, quum L. Murenam, te accuſante, defenderem: apud imperitos tum illa dicta ſunt; aliquid etiam coronæ datum: nunc agendum eſt ſubtiliùs.

75. Peccata paria quonam modo? quia nec honeſto quidquam honeſtius, nec turpi turpius. Perge porrò: nam de iſto magna diſſensio eſt: illa argumenta propria videamus, cur omnia peccata sint paria. Ut, inquit, in fidibus plurimis, si nulla earum ita contentis nervis sit, ut concentum ſervare possit, omnes æquè incontentæ ſunt; sic peccata, quia diſcrepant, æquè diſcrepant: paria ſunt igitur. Hìc ambiguo ludimur: æquè enim contingit omnibus fidibus, ut incontentæ sint; illud non continuò, ut æquè incontentæ: collatio igitur iſta te nihil juvat: nec enim omnes avaritias si æquè avaritias eſſe dixerimus, ſequitur etiam ut æquas eſſe dicamus.

76. Ecce aliud simile dissimile. Ut enim, inquit, gubernator æquè peccat, si palearum navem evertit, & si auri; item æquè

peccat, qui parentem, & qui ſervum injuriâ verberat. Hoc non videre, cujus generis onus navis vehat, ad gubernatoris artem nihil pertinere? itaque aurum, paleamne portet; ad bene aut ad malè gubernandum nihil intereſſe: at quid inter parentem & ſervulum interſit intelligi & poteſt, & debet: ergo in gubernando nihil, in officio plurimùm intereſt, quo in genere peccetur. Et, ſi in ipſa gubernatione negligentiâ eſt navis everſa, majus eſt peccatum in auro, quàm in palea: omnibus enim artibus volumus attributam eſſe eam, quæ communis appellatur prudentia; quam omnes, qui cuique artificio præſunt, debent habere. Ita ne hoc modo paria quidem peccata ſunt.

XXVIII. Urgent tamen, & nihil remittunt. Quoniam, inquiunt, omne peccatum imbecillitatis & inconſtantiæ eſt; hæc autem vitia in omnibus ſtultis æquè magna ſunt; neceſſe eſt paria eſſe peccata. Quaſi verò aut concedatur, in omnibus ſtultis æquè magna eſſe vitia, & eâdem imbecillitate & inconſtantiâ L. Tubulum fuiſſe, quâ illum, cujus is condemnatus eſt rogatione, P. Scævolam: aut quaſi nihil inter res quoque ipſas, in quibus peccatur, interſit; ut, quò hæ majores minoreſve ſint, eò, quæ peccentur in his rebus, aut majora ſint, aut minora.

78. Itaque (jam enim concludatur oratio) hoc uno vitio maximè mihi premi videntur tui Stoici, quòd ſe poſſe putant duas contrarias ſententias obtinere : quid enim eſt tam repugnans, quàm eumdem dicere, quod honeſtum sit, ſolum id bonum eſſe, qui dicat, appetitionem rerum ad vivendum accommodatarum a natura profectam ? Ita quum ea volunt retinere, quæ ſuperiori ſententiæ conveniunt, in Ariſtonem incidunt : quum id fugiunt, re eadem defendunt quæ Peripatetici ; verba tenent mordicus ; quæ rurſus dum sibi evelli ex ordine nolunt, horridiores evadunt, aſperiores, duriores & oratione, & moribus.

79. Quam illorum triſtitiam atque aſperitatem fugiens Panætius, nec acerbitatem ſententiarum, nec diſſerendi ſpinas probavit ; fuitque in altero genere mitior, in altero illuſtrior ; ſemperque habuit in ore Platonem, Ariſtotelem, Xenocratem, Theophraſtum, Dicæarchum, ut ipsius ſcripta declarant : quos quidem tibi ſtudioſè & diligenter tractandos magnopere cenſeo.

80. Sed quoniam adveſperaſcit, & mihi ad villam revertendum eſt ; nunc quidem hactenus : verùm hoc idem ſæpè faciamus. Nos verò, inquit ille : nam quid poſſu-

mus facere melius ? & hanc quidem primam exigam a te operam , ut audias me , quæ a te dicta ſunt , refellentem : ſed memento , te , quæ nos ſentiamus , omnia probare , ni quòd verbis aliter utamur ; mihi autem veſtrorum nihil probari. Scrupulum , inquam , abeunti : ſed videbimus. Quæ quum eſſent dicta , diſcessimus,

DE FINIBUS

LIBER QUINTUS.

In hoc libro Peripateticæ de ſummo bono rationis explicatio Piſoni tribuitur.

QUUM audiviſſem Antiochum, Brute, ut ſolebat, cum M. Piſone, in eo gymnaſio, quod Ptolemæium vocatur, unáque nobiſcum Q. frater, & T. Pomponius, & L. Cicero, frater noſter, cognatione patruelis, amore germanus; conſtituimus inter nos, ut ambulationem pomeridianam conficeremus in Academia, maximè quòd is locus ab omni turba id temporis vacuus eſſet. Itaque ad tempus ad Piſonem omnes: inde vario ſermone ſex illa a Dipylo ſtadia confecimus: quum autem veniſſemus in Academiæ non sine cauſa nobilitata ſpatia, ſolitudo erat ea, quam volueramus.

2. Tum Piſo, Naturâne nobis hoc, in-

quit, datum dicam, an errore quodam; ut, quum ea loca videamus, in quibus memoriâ dignos viros acceperimus multùm eſſe verſatos, magis moveamur, quàm si quando eorum ipſorum aut facta audiamus, aut ſcriptum aliquod legamus? velut ego nunc moveor: venit enim mihi Platonis in mentem; quem accepimus primum hic diſputare ſolitum; cujus etiam illi hortuli propinqui non memoriam ſolùm mihi afferunt, ſed ipſum videntur in conſpectu meo hic ponere: hìc Speusippus, hìc Xenocrates, hìc ejus auditor Polemo; cujus ipſa illa ſessio fuit, quam videmus. Equidem etiam curiam noſtram (Hoſtiliam dico, non hanc novam, quæ mihi minor eſſe videtur, poſteaquam eſt major) ſolebam intuens, Scipionem, Catonem, Lælium, noſtrum verò in primis avum cogitare. Tanta vis admonitionis ineſt in locis; ut non sine cauſa ex his memoriæ ducta sit diſciplina.

3. Tum Quintus, Eſt planè, Piſo, ut dicis, inquit: nam me ipſum huc modò venientem convertebat ad ſeſe Coloneus ille locus, cujus incola Sophocles ob oculos verſabatur; quem ſcis quàm admirer, quámque eo delecter: me quidem ad altiorem memoriam Œdipodis huc venientis, & illo mollissimo carmine, quænam eſſent ipſa hæc loca, requirentis, ſpecies quæ-

dam commovit, inanis ſcilicet, ſed commovit tamen. Tum Pomponius, At ego, quem vos, ut deditum Epicuro, inſectari ſoletis, ſum multùm equidem cum Phædro, quem unicè diligo, ut ſcitis, in Epicuri hortis, quos modò præteribamus: ſed veteris proverbii admonitu, vivorum memini: nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam; cujus imaginem non modo in tabulis noſtri familiares, ſed etiam in poculis & in annulis habent.

II. Hic ego, Pomponius quidem, inquam, noſter jocari videtur, & fortaſſe ſuo jure: ita enim Athenis ſe collocavit, ut sit pene unus ex Atticis, ut inde etiam cognomen videatur habiturus. Ego autem tibi, Piſo, aſſentior, uſu hoc evenire, ut acriùs aliquantò & attentiùs de claris viris, locorum admonitu, cogitemus: ſcis enim me quodam tempore Metapontum veniſſe tecum, nec ad hoſpitem antè devertiſſe, quàm Pythagoræ ipſum illum locum, ubi vitam ediderat, ſedemque viderim: hoc autem tempore, etsi multa in omni parte Athenarum ſunt in ipsis locis indicia ſummorum virorum, tamen ego illâ moveor exedrâ: modò enim fuit Charmadas, quem videre videor: eſt enim nota imago; a ſedeque ipſa tantâ ingenii magnitudine orbata desiderari illam vocem puto.

5. Tum Piſo, Quoniam igitur aliquid omnes, quid Lucius noſter, inquit? an eum locum libenter invisit, ubi Demoſthenes & Æſchines inter ſe decertare ſoliti ſunt? ſuo enim quiſque ſtudio maximè ducitur. Et ille, quum erubuiſſet, Noli, inquit, ex me quærere, qui in Phalericum etiam deſcenderim; quo in loco ad fluctum aiunt declamare ſolitum Demoſthenem, ut fremitum aſſueſceret voce vincere: modò etiam paulùm ad dextram de via declinavi, ut ad Periclis ſepulcrum accederem: quamquam id quidem infinitum eſt in hac urbe: quacumque enim ingredimur, in aliquam hiſtoriam veſtigium ponimus.

6. Tum Piſo, Atqui, Cicero, inquit, iſta ſtudia, si ad imitandos ſummos viros ſpectant, ingenioſorum ſunt; sin tantummodo ad indicia veteris memoriæ cognoſcenda, curioſorum: te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut ſpero, ut eos, quos noviſſe vis, etiam imitari velis. Hìc ego, Etsi facit hic quidem, inquam, Piſo (ut vides) ea, quæ præcipis; tamen mihi grata eſt hortatio tua. Tum ille amicissimè, ut ſolebat, Nos verò, inquit, omnes omnia ad hujus adoleſcentiam conferamus, in primiſque ut aliquid ſuorum ſtudiorum philoſophiæ quoque impertiat, vel ut te imitetur, quem amat; vel ut illud

illud ipſum, quod ſtudet, facere poſſit ornatiùs. Sed utrùm hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tuâ ſponte propenſus es? mihi quidem Antiochum, quem audis, ſatis bellè videris attendere. Tum ille timidè, vel potiùs verecundè, Facio, inquit, equidem: ſed audiſtine modò de Charmada? rapior illuc: revocat autem Antiochus: nec eſt præterea, quem audiamus.

III. Tum Piſo, Etsi hoc, inquit, fortaſſe non poterit sic abire, quum hic adsit (me autem dicebat) tamen audebo te ab hac Academia nova ad veterem illam vocare; in qua ut dicere Antiochum audiebas, non ii ſoli numerantur, qui Academici vocantur, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor, ceteriqne, ſed etiam Peripatetici veteres, quorum princeps Ariſtoteles, quem, excepto Platone, haud ſcio an rectè dixerim principem philoſophorum. Ad eos igitur converte te, quæſo: ex eorum enim ſcriptis & inſtitutis quum omnis doctrina liberalis, omnis hiſtoria, omnis ſermo elegans ſumi poteſt, tum varietas eſt tanta artium, ut nemo sine eo inſtrumento ad ullam rem illuſtriorem ſatis ornatus possit accedere: ab his oratores, ab his imperatores, ac rerumpublicarum principes exſtiterunt: ut ad minora veniam, mathematici,

poëtæ, muſici, medici denique ex hac, tamquam ex omnium artium officina, profecti ſunt.

8. Ad quæ ego, Scis me, inquam, iſtud idem ſentire, Piſo: ſed a te opportunè mentio facta eſt: ſtudet enim meus audire Cicero, quænam ſit iſtius veteris, quam commemoras, Academiæ de finibus bonorum, Peripateticorumque ſententia: cenſemus autem te facillimè id explanare poſſe, quòd & Staſeam Neapolitanum multos annos habueris apud te, & complures jam menſes Athenis hæc ipſa te ex Antiocho videmus exquirere. Et ille ridens, Age age, inquit: ſatis enim ſcitè me noſtri ſermonis principium eſſe voluiſti: exponamus adoleſcenti, si qua fortè poſſumus: dat enim id nobis ſolitudo: quòd si quis deus diceret, numquam putarem, me in Academia, tamquam philoſophum, diſputaturum: ſed ne, dum huic obſequor, vobis moleſtus sim. Mihi, inquam, qui te id ipſum rogavi? Tum Quintus & Pomponius quum idem ſe velle dixiſſent, Piſo exorſus eſt: cujus oratio, attende quæſo, Brute, ſatiſne videatur Antiochi complexa eſſe ſententiam; quam tibi, qui fratrem ejus Ariſtum frequenter audieris, maximè probatam exiſtimo.

IV. Sic eſt igitur locutus. Quantus ornatus in Peripateticorum diſciplina ſit,

ſatis eſt a me, ut brevissimè potui, paulò antè dictum. Sed eſt forma ejus diſciplinæ, sicut ferè ceterarum, triplex: una pars eſt naturæ; diſſerendi altera; vivendi tertia. Natura sic ab iis inveſtigata eſt, ut nulla pars cœlo, mari, terrâ (ut poëticè loquar) prætermiſſa sit. Quin etiam, quum de rerum initiis omnique mundo locuti eſſent, ut multa non modò probabili argumentatione, ſed etiam neceſſariâ mathematicorum ratione concluderent; maximam materiam ex rebus per ſe investigatis ad rerum occultarum cognitionem attulerunt.

10. Perſecutus eſt Ariſtoteles animantium omnium ortus, victus, figuras: Theophraſtus autem ſtirpium naturas, omniumque ferè rerum, quæ e terra gignerentur, cauſas atque rationes; qua ex cognitione facilior facta eſt inveſtigatio rerum occultissimarum: diſſerendique ab iiſdem non dialecticè ſolùm, ſed etiam oratoriè præcepta ſunt tradita; ab Ariſtoteleque principe de singulis rebus in utramque partem dicendi exercitatio eſt inſtituta, ut non contra omnia ſemper, sicut Arcesilas, diceret, & tamen, ut in omnibus rebus, quidquid ex utraque parte dici poſſet, expromeret.

11. Quum autem tertia pars bene vivendi præcepta quæreret, ea quoque eſt ab iiſdem non ſolùm ad privatæ vitæ ra-

tionem, ſed etiam ad rerumpublicarum rectionem relata: omnium ferè civitatum non Græciæ ſolùm, ſed etiam barbariæ, ab Ariſtotele mores, inſtituta, diſciplinas; a Theophraſto leges etiam cognovimus: quumque uterque eorum docuiſſet, qualem in republica principem eſſe conveniret; pluribus præterea quum ſcripsiſſet, qui eſſet optimus reipublicæ ſtatus; hoc ampliùs Theophraſtus, quæ eſſent in republica inclinationes rerum & momenta temporum, quibus eſſet moderandum, utcumque res poſtularet. Vitæ autem degendæ ratio maximè quidem illis placuit quieta, in contemplatione & cognitione posita rerum; quæ quia deorum erat vitæ simillima, ſapiente viſa eſt dignissima. Atque his de rebus & ſplendida eſt eorum & illuſtris oratio.

V. De ſummo bono, quia duo genera librorum ſunt, unum populariter ſcriptum, quod ἐξωτερικὸν appellabant; alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt; non ſemper idem dicere videntur: nec in ſumma tamen ipſa aut varietas eſt ulla, apud hos quidem, quos nominavi, aut inter ipſos diſſensio: ſed quum beata vita quæratur, idque sit unum, quod philoſophia ſpectare & ſequi debeat; sitne ea tota sita in poteſtate ſapientis, an possit aut labefactari, aut eripi rebus adver-

ſis, in eo nonnumquam variari inter eos & dubitari videtur: quod maximè efficit Theophraſti de beata vita liber, in quo multùm admodum fortunæ datur: quod si ita ſe habeat, non possit beatam præſtare vitam ſapientia. Hæc mihi videtur delicatior, ut ita dicam, molliorque ratio, quàm virtutis vis gravitaſque poſtulat: quare teneamus Ariſtotelem, & ejus filium Nicomachum; cujus accuratè ſcripti de moribus libri dicuntur illi quidem eſſe Ariſtotelis; ſed non video, cur non potuerit patri ſimilis eſſe filius. Theophrastum tamen adhibeamus ad pleraque, dummodo plus in virtute teneamus, quàm ille tenuit, firmitatis & roboris.

13. Simus igitur contenti his: namque horum poſteri, meliores illi quidem, meâ ſententiâ, quàm reliquarum philoſophi diſciplinarum; ſed ita degenerant, ut ipsi ex ſe nati eſſe videantur. Primùm Theophraſti Strato, physicum ſe voluit; in quo etsi eſt magnus, tamen nova pleraque, & perpauca de moribus. Hujus Lyco, oratione locuples, rebus ipsis jejunior. Concinnus deinde & elegans hujus Ariſto; ſed ea, quæ desideratur a magno philoſopho, gravitas in eo non fuit: ſcripta ſanè & multa & polita; ſed neſcio quo pacto auctoritatem oratio non habet.

14. Prætereo multos, in his doctum

hominem & ſuavem Hieronymum; quem jam cur Peripateticum appellem neſcio; ſummum enim bonum expoſuit vacuitatem doloris: qui autem de ſummo bono diſſentit, de tota philoſophiæ ratione diſſentit. Critolaus imitari antiquos voluit, & quidem eſt gravitate proximus, & redundat oratio: attamen is quidem in patriis inſtitutis manet. Diodorus, ejus auditor, adjungit ad honeſtatem vacuitatem doloris. Hic quoque ſuus eſt; de ſummoque bono diſſentiens, dici verè Peripateticus non poteſt. Antiquorum autem ſententiam Antiochus noſter mihi videtur perſequi diligentissimè; quam eamdem Ariſtotelis fuiſſe & Polemonis docet.

VI. Facit igitur Lucius noſter prudenter, qui audire de ſummo bono potissimùm velit: hoc enim conſtituto in philoſophia, conſtituta ſunt omnia: nam ceteris in rebus sive prætermiſſum, sive ignoratum eſt quippiam, non plus incommodi eſt, quàm quanti quæque earum rerum eſt, in quibus neglectum eſt aliquid; ſummum autem bonum si ignoretur, vivendi rationem ignorari neceſſe eſt; ex quo tantus error conſequitur, ut, quem in portum ſe recipiant, ſcire non possint: cognitis autem rerum finibus, quum intelligitur, quid sit & bonorum extremum & malorum, inventa vitæ via eſt conformatioque omnium officiorum.

16. Eſt igitur, quò quidque referatur; ex quo, id quod omnes expetunt, beatè vivendi ratio inveniri & comparari poteſt: quod quoniam in quo ſit, magna diſſensio eſt; Carneadea nobis adhibenda divisio eſt, quâ noſter Antiochus libenter uti ſolet. Ille igitur vidit, non modò quot fuiſſent adhuc philoſophorum de ſummo bono, ſed quot omnino eſſe poſſent ſententiæ. Negabat igitur ullam eſſe artem, quæ ipſa a ſe proficiſceretur: etenim ſemper illud extrà eſt, quod arte comprehenditur. Nihil opus eſt exemplis hoc facere longius: eſt enim perſpicuum, nullam artem in ſe verſari, ſed eſſe aliud artem ipſam, aliud quod propoſitum ſit arti. Quoniam ut medicina valetudinis, navigationis gubernatio, ſic vivendi ars eſt prudentia; neceſſe eſt eam quoque ab alia re eſſe conſtitutam, & profectam.

17. Conſtitit autem ferè inter omnes, id, in quo prudentia verſaretur, & quod aſſequi vellet, aptum & accommodatum naturæ eſſe oportere, & tale, ut ipſum per ſe invitaret & alliceret appetitum animi, quem ὁρμὴν Græci vocant. Quid autem ſit, quod ita moveat, itáque a natura in primo ortu appetatur, non conſtat, deque eo eſt inter philoſophos, quum ſummum bonum exquiritur, omnis diſſensio: totius enim quæſtionis ejus, quæ ha-

betur de finibus bonorum & malorum; quum quæritur, in his quid ſit extremum & ultimum, fons reperiendus eſt, in quo ſint prima invitamenta naturæ: quo invento, omnis ab eo, quasi capite, de ſummo bono & malo diſputatio ducitur.

VII. Voluptatis alii primum appetitum putant, & primam depulsionem doloris: alii cenſent primum adſcitum, doloris vacuitatem, & primum declinatum, dolorem: ab his alii, quæ prima ſecundùm naturam nominant, proficiſcuntur; in quibus numerant incolumitatem conſervationemque omnium partium, valetudinem, ſenſus integros, doloris vacuitatem, vires, pulchritudinem, ceteraque generis ejusdem; quorum ſimilia ſunt prima in animis quasi virtutum igniculi & ſemina. Ex his tribus quum unum aliquod ſit, quo primùm natura moveatur vel ad appetendum, vel ad repellendum, nec quidquam omnino, præter hæc tria, poſſit eſſe; neceſſe eſt omnino officium aut fugiendi, aut ſequendi, ad eorum aliquid referri; ut illa prudentia, quam artem vitæ eſſe diximus, in earum trium rerum aliqua verſetur, a qua totius vitæ ducat exordium.

19. Ex eo autem, quod ſtatuerit eſſe, quo primùm natura moveatur, exsiſtet etiam recti ratio atque honeſti, quæ cum uno aliquo ex tribus illis congruere poſ-

ſit; ut id honeſtum ſit, facere omnia; aut voluptatis cauſâ, etiam ſi eam non conſequare; aut non dolendi, etiam ſi id aſſequi nequeas; aut eorum, quæ ſecundùm naturam, adipiſcendi. Ita fit, ut, quanta differentia eſt in principiis naturalibus, tanta ſit in finibus bonorum malorumque diſſimilitudo. Alii rurſus iiſdem a principiis omne officium referunt aut ad voluptatem, aut ad non dolendum, aut ad prima illa ſecundùm naturam obtinenda.

20. Expoſitis jam igitur ſex de ſummo bono ſententiis, trium proximarum hi principes; voluptatis, Ariſtippus; non dolendi, Hieronymus; fruendi rebus iis, quas primas ſecundùm naturam eſſe diximus, Carneades, non ille quidem auctor, ſed defenſor, diſſerendi cauſâ, fuit. Superiores tres erant, quæ eſſe poſſent: quarum eſt una ſola defenſa, eaque vehementer. Nam voluptatis cauſâ facere omnia, quum, etiam ſi nihil conſequamur, tamen ipſum illud conſilium ita faciendi, per ſe expetendum, & honeſtum, & ſolum bonum ſit, nemo dicit: ne vitationem quidem doloris ipſam per ſe quiſquam in rebus expetendis putavit, ne ſi etiam evitare poſſet: at verò facere omnia, ut adipiſcamur quæ ſecundùm naturam ſint, etiam ſi ea non aſſequamur,

id eſſe & honeſtum, & ſolum per ſe expetendum, & ſolum bonum Stoici dicunt.

VIII. Sex igitur hæ ſunt ſimplices de ſummo bonorum malorumque ſententiæ; duæ ſine patrono, quatuor defenſæ. Junctæ autem & duplices expoſitiones ſummi boni tres omnino fuerunt; nec verò plures, ſi penitus rerum naturam videas, eſſe potuerunt: nam aut voluptas adjungi poteſt ad honeſtatem, ut Calliphoni, Dinomachoque placuit; aut doloris vacuitas, ut Diodoro; aut prima naturæ, ut antiquis; quos eoſdem Academicos & Peripateticos nominamus. Sed quoniam non poſſunt omnia ſimul dici; hæc in præſentia nota eſſe debebunt, voluptatem ſemovendam eſſe; quando ad majora quædam, ut jam apparebit, nati ſumus: de vacuitate doloris eadem ferè dici ſolent, quæ de voluptate: quoniam igitur & de voluptate cum Torquato, & de honeſtate, in qua una omne bonum poneretur, cum Catone eſt diſputatum: primùm, quæ contra voluptatem dicta ſunt, eadem ferè cadunt contra vacuitatem doloris.

22. Nec verò alia ſunt quærenda contra Carneadeam illam ſententiam: quocumque enim modo ſummum bonum sic exponitur, ut id vacet honeſtate; nec officia, nec virtutes in ea ratione, nec ami-

citiæ conſtare poſſunt. Conjunctio autem cum honeſtate vel voluptatis, vel non dolendi, id ipſum honeſtum, quod amplecti vult, efficit turpe: ad eas enim res referre quæ agas, quarum una, ſi quis malo careat, in ſummo eum bono dicat eſſe; altera verſetur in leviſſima parte naturæ; obſcurantis eſt omnem ſplendorem honeſtatis, ne dicam inquinantis. Reſtant Stoici, qui quum a Peripateticis & Academicis omnia tranſtuliſſent, nominibus aliis eaſdem res ſecuti ſunt. Hos contra ſingulos dici eſt melius: ſed nunc, quod agimus: de illis, quum volemus.

23. Democriti autem ſecuritas, quæ eſt animi tamquam tranquillitas, quam appellant εὐθυμίαν, eò ſeparanda fuit ab hac diſputatione, quia iſta animi tranquillitas ea ipſa eſt beata vita: quærimus autem, non quæ ſit, ſed unde ſit. Jam exploſæ ejectæque ſententiæ Pyrrhonis, Ariſtonis, Herilli, quòd in hunc orbem, quem circumſcripſimus, incidere non poſſunt, adhibendæ omninò non fuerunt: nam quum omnis hæc quæſtio de finibus, & quaſi de extremis bonorum & malorum, ab eo proficiſcatur, quod dicimus naturæ eſſe aptum & accommodatum, quodque ipſum per ſe primum appetatur; hoc totum & ii tollunt, qui in rebus iis, in quibus nihil aut honeſtum, aut turpe ſit, negant

eſſe ullam cauſam, cur aliud alii anteponatur, nec inter eas res quidquam omninò putant intereſſe: & Herillus, ſi ita ſensit, nihil eſſe bonum, præter ſcientiam, omnem consilii capiendi cauſam inventionemque officii ſuſtulit. Sic, excluſis ſententiis reliquorum, quum præterea nulla eſſe poſsit, hæc antiquorum valeat neceſſe eſt.

IX. Ergo inſtituto veterum, quo etiam Stoici utuntur, hinc capiamus exordium. Omne animal ſe ipſum diligit, &, ſimul atque ortum eſt, id agit, ut ſe conſervet, quòd hic ei primus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datur, ſe ut conſervet, atque ita ſit affectum, ut optimè ſecundùm naturam affectum eſſe poſsit. Hanc initio conſtitutionem confuſam habet & incertam, ut tantummodo ſe tueatur, qualecumque ſit: ſed nec quid ſit, nec quid poſsit, nec quid ipsius natura ſit, intelligit. Quum autem proceſſit paulùm, & quatenus quìdquid ſe attingat, ad ſeque pertineat, perſpicere cœpit; tum ſensim incipit progredi, ſeſeque agnoſcere, & intelligere quam ob cauſam habeat eum, quem diximus animi appetitum; cœptatque & ea, quæ naturæ apta ſentit, appetere, & propulſare contraria. Ergo omni animali illud, quod appetit, poſitum eſt in eo, quod naturæ eſt

accommodatum. Ita finis bonorum exſiſtit, ſecundùm naturam vivere, ſic affectum, ut optimè affici poſſit, ad naturamque accommodatiſſimè.

25. Quoniam autem ſua cujuſque animantis natura eſt, neceſſe eſt quoque finem omnium hunc eſſe, ut natura expleatur: nihil enim prohibet, quædam eſſe & inter ſe animalibus reliquis, & cum beſtiis homini communia; quoniam omnium eſt natura communis; ſed extrema illa & ſumma quæ quærimus, inter animalium genera diſtincta & diſpertita ſunt, & ſua cuique propria, & ad id apta, quod cujuſque natura deſiderat.

26. Quare quum dicimus, omnibus animalibus extremum eſſe, ſecundùm naturam vivere; non ita accipiendum eſt, quaſi dicamus, unum eſſe omnium extremum: ſed ut omnium artium rectè dici poteſt commune eſſe, ut in aliqua ſcientia verſentur, ſcientiam autem ſuam cujuſque artis eſſe; ſic commune animalium omnium ſecundùm naturam vivere, ſed naturas eſſe diverſas, ut aliud equo ſit natura, aliud bovi, aliud homini, & tamen in omnibus ſumma communis, & quidem non ſolùm in animalibus, ſed etiam in rebus omnibus iis, quas natura alit, auget, & tuetur; in quibus videmus, ea, quæ gignuntur e terra, multa quodam modo

efficere ipſa ſibi per ſe, quò ad vivendum creſcendumque valeant, & ſuo genere perveniant ad extremum: ut jam liceat unâ comprehensione omnia complecti; non dubitemque dicere, omnem naturam eſſe conſervatricem ſui, idque habere propoſitum quasi finem & extremum, ſe ut cuſtodiat quàm in optimo ſui generis ſtatu: ut neceſſe sit, omnium rerum, quæ naturâ vigeant, similem eſſe finem, non eumdem: ex quo intelligi debet, homini id eſſe in bonis ultimum, ſecundùm naturam vivere; quod ita interpretemur, vivere ex hominis natura undique perfecta & nihil requirente.

27. Hæc igitur nobis explicanda ſunt: ſed si enodatiùs, vos ignoſcetis: hujus enim ætati, & huic, nunc hoc primùm fortaſſe audienti, ſervire debemus. Ita prorſus, inquam: etsi ea quidem, quæ adhuc dixiſti, quamvis ad ætatem rectè iſto modo dicerentur.

X. Expoſita igitur, inquit, terminatione rerum expetendarum, cur iſta ſe res ita habeat, ut dixi, deinceps demonſtrandum eſt. Quamobrem ordiamur ab eo, quod primum poſui, quod idem reapſe primum eſt, ut intelligamus, omne animal ſeipſum diligere: quod quamquam dubitationem non habet (eſt enim infixum in ipſa natura, comprehenditur ſuis cujuſ-

que ſensibus, sic, ut, contrà si quis dicere velit, non audiatur) tamen, ne quid prætermittamus, rationes quoque, cur hoc ita sit, afferendas puto.

28. Etsi qui poteſt intelligi aut cogitari, eſſe aliquod animal, quod ſe oderit? res enim concurrent contrariæ: nam quum appetitus ille animi aliquid ad ſe trahere cœperit conſultò, quod sibi obsit, quia sit sibi inimicus; quum id ſuâ causâ faciet; & oderit ſe, & simul diliget: quod fieri non poteſt: neceſſe eſt quidem, si quis sibi ipsi inimicus eſt, eum, quæ bona ſunt, mala putare; bona contrà, quæ mala: & quæ appetenda, fugere; & quæ fugienda, appetere: quæ sine dubio vitæ ſunt eversio. Neque enim, si nonnulli reperiuntur, qui aut laqueos, aut alia exitia quærant, aut, ut ille apud Terentium, qui decrevit *tantiſper ſe minùs injuriæ ſuo gnato facere*, ut ait ipſe, *dum fiat miſer*, inimicus ipſe sibi putandus eſt.

29. Sed alii dolore moventur, alii cupiditate: iracundiâ etiam multi efferuntur; & quum in mala ſcientes irruunt, tamen ſe optimè sibi conſulere arbitrantur: itaque dicunt, nec dubitant,

Mihi sic uſus eſt: tibi ut opus eſt facto, face.

Velut, qui ipsi sibi bellum indixiſſent, cruciari dies, noctes torqueri vellent;

nec verò ſeſe ipsi accuſarent ob eam cauſam, quòd ſeſe malè rebus ſuis conſuluiſſe dicerent: eorum enim hæc eſt querela, qui sibi cari ſunt, ſeſeque diligunt. Quare, quotieſcumque dicetur malè de ſe quis mereri, sibique eſſe inimicus atque hoſtis, vitam denique fugere, intelligatur aliquam ſubeſſe ejuſmodi cauſam, ut ex eo ipſo possit intelligi, sibi quemque eſſe carum. Nec verò id ſatis eſt, neminem eſſe, qui ipſe ſe oderit; ſed illud quoque intelligendum eſt, neminem eſſe, qui, quo modo ſe habeat, nihil ſua cenſeat intereſſe: tolletur enim appetitus animi, si, ut in iis rebus, inter quas nihil intereſt, neutram in partem propensiores ſumus, item in nobiſmetipsis, quemadmodum affecti simus, nihil noſtra arbitrabimur intereſſe.

XI. Atque etiam illud, si quis dicere velit, perabſurdum sit, ita diligi a ſeſe quemque, ut ea vis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, non ad eum ipſum, qui ſeſe diligat: hoc quum in amicitiis, quum in officiis, quum in virtutibus dicitur, quomodocumque dicitur, intelligi tamen quid dicatur poteſt; in nobis autem ipsis ne intelligi quidem, ut propter aliam quampiam rem, verbi gratiâ, propter voluptatem, nos amemus. Propter nos enim illam, non propter eam noſmetipſos diligimus.

31. Quamquam quid eſt, quod magis perſpicuum ſit, non modò carum ſibi quemque, verùm etiam vehementer carum eſſe? quis eſt enim, aut quotus quiſque, cui, mors quum appropinquet,

Non refugiat timido ſanguen, atque exalbeſcat metu?

Etſi hoc quidem eſt in vitio, diſſolutionem naturæ tam valde perhorreſcere; quod item eſt reprehendendum in dolore: ſed quia ferè ſic afficiuntur omnes, ſatis argumenti eſt, ab interitu naturam abhorrere: idque quò magis quidam ita faciunt, ut jure etiam reprehendantur, hòc magis intelligendum eſt, hæc ipſa nimia in quibuſdam futura non fuiſſe, niſi quædam eſſent modica naturâ. Nec verò dico eorum metum mortis, qui quia privari ſe vitæ bonis arbitrentur, aut quia quaſdam poſt mortem formidines extimeſcant, aut ſi metuant, ne cum dolore moriantur, idcirco mortem fugiant: in parvis enim ſæpe, qui nihil eorum cogitant, ſi quando his ludentes minamur præcipitaturos alicunde, extimeſcunt. Quin etiam feræ, inquit Pacuvius,

Quibus abeſt ad præcavendum intelligendi aſtutia,

ſibi injecto terrore mortis horreſcunt.

32. Quis autem de ipſo ſapiente aliter exiſtimat, quin, etiam quum decreverit

eſſe moriendum , tamen diſceſſu a ſuis atque ipsâ relinquendâ luce moveatur? Maximè autem in hoc quidem genere vis eſt perſpicua naturæ , quum & mendicitatem multi perpetiantur , ut vivant ; & angantur appropinquatione mortis confecti homines ſenectute ; & ea perferant, quæ Philoctetam videmus in fabulis ; qui quum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen vitam aucupio ſagittarum :

Configebat tardus celeres, ſtans volantes,

ut apud Accium eſt ,

Pennarumque contextu corpori tegumenta faciebat.

33. De hominum genere , aut omnino de animalium loquor ; quum arborum & ſtirpium eadem pene natura ſit. Sive enim, ut doctiſſimis viris viſum eſt , major aliqua cauſa atque divinior hanc vim ingenuit , ſive hoc ita ſit fortuitò ; videamus ea , quæ terra gignit , corticibus & radicibus valida ſervari ; quod contingit animalibus ſenſuum diſtributione , & quadam compactione membrorum. Qua quidem de re , quamquam aſſentior iis , qui hæc omnia regi naturâ putant ; quæ ſi natura negligat , ipſa eſſe non poſſint ; ita tamen concedo , ut , qui de hoc diſſentiunt , vel exiſtiment quod velint , vel hoc intel-

ligant, si quando naturam hominis dicam, hominem dicere me; nihil enim hoc differt: nam priùs poterit a ſe quiſque diſcedere, quàm appetitum earum rerum, quæ sibi conducant, amittere. Jure igitur gravissimi philoſophi initium ſummi boni a natura petiverunt, & illum appetitum rerum, ad naturam accommodatarum, ingeneratum putaverunt omnibus, qui continentur eâ commendatione naturæ, quâ ſe ipsi diligunt.

XII. Deinceps videndum eſt, quoniam ſatis apertum eſt sibi quemque naturâ eſſe carum, quæ sit hominis natura: id eſt enim, de quo quærimus. Atqui perſpicuum eſt, hominem e corpore animoque conſtare, quum primæ sint animi partes, ſecundæ corporis: deinde id quoque videmus, & ita figuratum corpus, ut excellat aliis, animumque ita conſtitutum, ut & ſensibus inſtructus sit, & habeat præſtantiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit mirabilis quædam vis rationis, & cognitionis, & ſcientiæ, virtutumque omnium: nam quæ corporis ſunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, & cognitionem habent faciliorem: itaque ab his ordiamur.

35. Corporis igitur noſtri partes, totaque figura, & forma, & ſtatura, quàm apta ad naturam sit apparet: neque eſt

dubium, quin frons, oculi, aures, & reliquæ partes, quales propriæ ſunt hominis, intelligatur: ſed certè opus eſt ea valere & vigere, naturales motus uſuſque habere, ut nec abſit quid eorum, nec ægrum debilitatumve sit: id enim natura desiderat. Eſt etiam actio quædam corporis, quæ motus & ſtatus naturæ congruentes tenet; in quibus si peccetur diſtortione & depravatione quadam, aut motu ſtatuve deformi, ut si aut manibus ingrediatur quis, aut non antè, ſed retrò; fugere planè ſe ipſe, & hominem ex homine exſuens naturam odiſſe videatur. Quamobrem etiam ſessiones quædam, & flexi fractique motus, quales protervorum hominum aut mollium eſſe ſolent, contra naturam ſunt; ut, etiam si animi vitio id eveniat, tamen in corpore immutari hominis natura videatur. Itaque e contrario moderati æquabileſque habitus, affectiones, uſuſque corporis, apta eſſe ad naturam videntur.

36. Jam verò animus non eſſe ſolùm, ſed etiam cujuſdam modi debet eſſe, ut & omnes partes habeat incolumes, & de virtutibus nulla desit. Atque in ſensibus eſt ſua cujuſque virtus, ut ne quid impediat, quò minùs ſuo ſenſus quiſque munere fungatur in iis rebus celeriter expeditéque percipiendis, quæ ſubjectæ ſunt ſensibus.

XIII. Animi autem, & ejus animi partis, quæ princeps eſt, quæque mens nominatur, plures ſunt virtutes, ſed duo prima genera: unum earum, quæ ingenerantur ſuâpte naturâ, appellanturque non voluntariæ; alterum earum, quæ, in voluntate poſitæ, magis proprio nomine appellari ſolent, quarum eſt excellens in animorum laude præſtantia: prioris generis eſt docilitas, memoria; quæ ferè omnia appellantur uno ingenii nomine; eaſque virtutes qui habent, ingenioſi vocantur: alterum autem genus eſt magnarum verarumque virtutum, quas appellamus voluntarias, ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, juſtitiam, & reliquas ejuſdem generis.

37. Et ſummatim quidem hæc erant de corpore animoque dicenda; quibus quaſi informatum eſt, quod hominis natura poſtulet. Ex quo perſpicuum eſt, quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaque & in animo & in corpore perfecta velimus eſſe, ea nobis ipſa cara eſſe propter ſe, & in iis eſſe ad bene vivendum momenta maxima: nam cui propoſita ſit conſervatio ſui, neceſſe eſt huic partes quoque ſui caras eſſe, carioreſque, quò perfectiores ſint, & magis in ſuo genere laudabiles: ea enim vita expetitur, quæ ſit animi corporiſque expleta virtutibus; in

eoque ſummum bonum poni neceſſe eſt, quandoquidem id tale eſſe debet, ut rerum expetendarum sit extremum: quo cognito, dubitari non poteſt, quin, quum ipsi homines sibi sint per ſe & ſuâ ſponte cari, partes quoque & corporis, & animi, & earum rerum, quæ ſunt in utriuſque motu & ſtatu, ſuâ caritate colantur, & per ſe ipſæ appetantur.

38. Quibus expositis, facilis eſt conjectura, ea maximè eſſe expetenda ex noſtris, quæ plurimùm habent dignitatis; ut optimæ cujuſque partis, quæ per ſe expetatur, virtus sit expetenda maximè. Ita fiet, ut animi virtus corporis virtuti anteponatur, animique virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariæ; quæ quidem propriè virtutes appellantur, multúmque excellunt, propterea quòd ex ratione gignuntur, quâ nihil eſt in homine divinius. Etenim omnium rerum, quas & creat natura, & tuetur, quæ aut sine animo sint, aut non multò ſecus, earum ſummum bonum in corpore eſt; ut non inſcitè illud dictum videatur in ſue, animam illi pecudi datam pro ſale, ne putreſceret.

XIV. Sunt autem beſtiæ quædam, in quibus ineſt aliquid simile virtutis, ut in leonibus, ut in canibus, ut in equis; in quibus non corporum ſolùm, ut in ſui-

bus, ſed etiam animorum aliqua ex parte motus quoſdam videmus: in homine autem ſumma omnis animi eſt, & in animo, rationis; ex qua virtus eſt, quæ rationis abſolutio definitur; quam etiam atque etiam explicandam putant.

39. Earum etiam rerum, quas terra gignit, educatio quædam & perfectio eſt, non diſſimilis animantium: itaque & vivere vitem & mori dicimus; arboremque & novellam, & vetulam, & vigere, & ſeneſcere: ex quo non eſt alienum, ut animantibus, sic illis & apta quædam ad naturam aptare, & aliena; earumque augendarum & alendarum quamdam cultricem eſſe, quæ sit ſcientia atque ars agricolarum, quæ circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur, ut, quò natura ferat, eò possit ire; ut ipſæ vites, si loqui poſſent, ita ſe tractandas tuendaſque eſſe fateantur. Et nunc quidem, quod eam tuetur, ut de vite potiſſimùm loquar, eſt id extrinſecus: in ipſa enim parum magna vis eſt, ut quàm optimè ſe habere possit, si nulla cultura adhibeatur.

40. At verò si ad vitem ſenſus acceſſerit, ut appetitum quemdam habeat, & per ſe ipſa moveatur, quid facturam putas? an ea, quæ per vinitorem antea conſequebatur, & per ſe ipſam curabit? ſed

videſne acceſſuram ei curam, ut ſenſus quoque ſuos eorumque omnium appetitum, &, si qua sint ei membra adjuncta, tueatur? sic ad illa, quæ ſemper habuit, junget ea, quæ poſtea acceſſerint; nec eumdem finem habebit, quem cultor ejus habebat; ſed volet ſecundùm eam naturam, quæ poſtea ei adjuncta sit, vivere: ita similis erit ei finis boni, atque antea fuerat, nec idem tamen: non enim jam ſtirpis bonum quæret, ſed animalis. Quòd si non ſenſus modò ei sit datus, verùm etiam animus hominis; non neceſſe eſt, & illa priſtina manere, ut tuenda? & inter hæc multò eſſe cariora, quæ acceſſerint? animique optimam quamque partem carissimam? in eaque expletione naturæ ſummi boni finem consiſtere, quum longè multúmque præſtet mens atque ratio? Sic & extremum omnium appetendorum, æquè ductum a prima commendatione naturæ, multis gradibus adſcendit, ut ad ſummum perveniret; quod cumulatur ex integritate corporis, & ex mentis ratione perfecta

XV. Quum igitur ea sit, quam expoſui, forma naturæ; si, ut initio dixi, simul atque ortus eſſet, ſe quiſque cognoſceret, judicareque poſſet quæ vis & totius eſſet naturæ & partium singularum, continuò videret quid eſſet hoc quod quærimus,

mus, omnium rerum, quas expetimus, ſummum & ultimum; nec ulla in re peccare poſſet; nunc verò a primo quidem mirabiliter occulta natura eſt, nec perſpici, nec cognoſci poteſt: progredientibus autem ætatibus, ſenſim tardéve potiùs quaſi noſmetipſos cognoſcimus. Itaque illa prima commendatio, quæ a natura noſtri facta eſt, nobis obſcura & incerta eſt; primuſque appetitus ille animi tantùm agit, ut ſalvi atque integri eſſe poſſimus: quum autem diſpicere cœpimus & ſentire quid ſimus, & quid animantibus ceteris differamus, tum ea ſequi incipimus, ad quæ nati ſumus.

42. Quam ſimilitudinem videmus in beſtiis, quæ primò, in quo loco natæ ſunt, ex eo ſe non commovent: deinde ſuo quæque appetitu movetur: ſerpere anguiculos, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, nepas aculeis; ſuam denique cuique naturam eſſe ad vivendum ducem: quæ ſimilitudo in genere etiam humano apparet: parvi enim primo ortu ſic jacent, tamquam omnino ſine animo ſint: quum autem paulùm firmitatis acceſſerit, & animo utuntur, & ſenſibus, conniturturque ut ſeſe erigant, & manibus utantur: & eos agnoſcunt, a quibus educantur: deinde æqualibus delectantur, libenterque ſe cum

his congregant, dantque ſe ad ludendum; fabellarumque auditione ducuntur; deque eo, quod ipſis ſuperat, aliis gratificari volunt: animadvertuntque ea, quæ domi fiunt, curioſius; incipiuntque commentari aliquid & diſcere: & eorum, quos vident, volunt non ignorare nomina; quibuſque rebus cum æqualibus decertant, si vincunt, efferunt ſe lætitiâ; victi debilitantur, animoſque demittunt: quorum sine cauſa fieri nihil putandum eſt.

43. Eſt enim naturâ sic generata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur; ob eamque cauſam parvi virtutum ſimulacris, quarum in ſe habent ſemina, sine doctrina moventur: ſunt enim prima elementa naturæ; quibus auctis, virtutis quaſi carmen efficitur. Nam quum ita nati factique ſimus, ut & agendi aliquid, & diligendi aliquos, & liberalitatis, & referendæ gratiæ principia in nobis contineremus, atque ad ſcientiam, prudentiam, fortitudinemque aptos animos haberemus, a contrariiſque rebus alienos; non sine cauſa eas, quas dixi, in pueris virtutum quaſi ſcintillulas videmus, e quibus accendi philoſophi ratio debet, ut eam, quasi Deum, ducem ſubſequens, ad naturæ perveniat extremum: nam, ut ſæpe jam dixi, in infirma ætate imbecillaque mente vis

naturæ per caliginem cernitur ; quum autem progrediens confirmatur animus, agnoſcit ille quidem naturæ vim , ſed ita, ut progredi poſſit longiùs , per ſe ſit tamen inchoata.

XVI. Intrandum eſt igitur in rerum naturam , & penitus , quid ea poſtulet, pervidendum : aliter enim noſmetipſos noſſe non poſſumus : quod præceptum, quia majus erat quàm ut ab homine videretur , idcirco assignatum eſt Deo. Jubet igitur nos Pythius Apollo *noſcere noſmetipſos* : cognitio autem hæc eſt una , ut vim noſtri corporis animique norimus , ſequamurque eam vitam , quæ rebus ipsis perfruatur. Quoniam autem is animi appetitus a principio fuit , ut ea , quæ dixi , quàm perfectissima a natura haberemus ; confitendum eſt , quum id adepti simus , quod appetitum sit , in eo quasi ultimo consiſtere naturam , atque id eſſe ſummum bonum : quod certè univerſum ſuâ ſponte ipſum expeti , & propter ſe , neceſſe eſt , quoniam antè demonſtratum eſt , etiam singulas ejus partes eſſe per ſe expetendas.

45. In enumerandis autem corporis commodis si quis prætermiſſam a nobis voluptatem putabit , in aliud tempus quæſtio differatur : utrùm enim ſit voluptas in iis rebus , quas primas ſecundùm

naturam eſſe diximus, necne sit, ad id, quod agimus, nihil intereſt. Si enim (ut mihi quidem videtur) non explet bona naturæ voluptas, jure prætermiſſa eſt: sin eſt in ea, quod quidam volunt, nihil impedit noſtram hanc comprehenſionem ſummi boni: quæ enim conſtituta ſunt prima naturæ, ad ea si voluptas acceſſerit, unum aliquod acceſſerit commodum corporis, neque eam conſtitutionem ſummi boni, quæ eſt propoſita, mutaverit.

XVII. Et adhuc quidem ita nobis progreſſa ratio eſt, ut ea duceretur omnis a prima commendatione naturæ: nunc autem aliud jam argumentandi ſequamur genus, ut non ſolùm, quia nos diligamus, ſed quia cujuſque partis naturæ & in corpore & in animo ſua quæque vis sit, idcirco in his rebus ſummâ, noſtrâ ſponte moveamur. Atque ut a corpore ordiar, videſne, ut, si qua in membris prava, aut debilitata, aut imminuta sint, occultent homines? ut etiam contendant & elaborent, si efficere poſſint, ut aut non appareat corporis vitium, aut quàm minimum appareat? multoſque etiam dolores curationis causâ perferant? ut, si ipſe uſus membrorum non modò non major, verùm etiam minor futurus sit, eorum tamen ſpecies ad naturam rever-

tatur? etenim quum omnes naturâ totos ſe expetendos putent, nec id ob aliam rem, ſed propter ipſos; neceſſe eſt ejus etiam partes propter ſe expeti, quod univerſum propter ſe expetatur.

47. Quid? in motu & in ſtatu corporis nihilne eſt, quod animadvertendum eſſe ipſa natura judicet? quemadmodum quis ambulet, ſedeat, qui ductus oris, qui vultus in quoque sit; nihilne eſt in his rebus, quod dignum libero aut indignum eſſe ducamus? nonne odio dignos multos putamus, qui quodam motu aut ſtatu videntur naturæ legem & modum contempsiſſe? Et, quoniam hæc deducuntur de corpore, quid eſt, cur non rectè pulchritudo etiam ipſa propter ſe expetenda ducatur? nam si pravitatem imminutionemque corporis propter ſe fugiendam putamus; cur non etiam, ac fortaſſe magis, propter ſe formæ dignitatem ſequamur? &, si turpitudinem fugiamus in ſtatu & motu corporis, quid eſt, cur pulchritudinem non ſequamur? atque etiam valetudinem, vires, vacuitatem doloris non propter utilitatem ſolùm, ſed etiam ipſas propter ſe expetamus? Quoniam enim natura ſuis omnibus expleri partibus vult, hunc ſtatum corporis per ſe ipſum expetit, qui eſt maximè e natura; quæ tota perturbatur, si aut ægrum

corpus eſt, aut dolet, aut caret viribus.

XVIII. Videamus animi partes, quarum eſt adſpectus illuſtrior; quæ quò ſunt excelsiores, eò dant clariora indicia naturæ. Tantus eſt igitur innatus in nobis cognitionis amor & ſcientiæ, ut nemo dubitare poſſit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur. Videmuſne, ut pueri ne verberibus quidem a contemplandis rebus perquirendiſque deterreantur? ut pulsi requirant, & aliquid ſcire ſe gaudeant? ut aliis narrare geſtiant? ut pompâ, ludis, atque ejuſmodi ſpectaculis teneantur, ob eamque rem vel famem & ſitim perferant? Quid verò? qui ingenuis ſtudiis atque artibus delectantur, nonne videmus eos nec valetudinis nec rei familiaris habere rationem? omniaque perpeti, ipsâ cognitione & ſcientiâ captos? & cum maximis curis & laboribus compenſare eam, quam ex diſcendo capiant, voluptatem?

49. Mihi quidem Homerus hujuſmodi quiddam vidiſſe videtur in iis, quæ de Sirenum cantibus finxerit: neque enim vocum ſuavitate videntur, aut novitate quadam & varietate cantandi revocare eos ſolitæ, qui prætervehebantur, ſed quia multa ſe ſcire profitebantur; ut homines ad earum ſaxa diſcendi cupiditate adhæreſcerent: ita enim invitant Ulyſſem (nam

verti, ut quædam Homeri, sic iſtum ipſum locum.)

O decus Argolicum, quin puppim flectis Uyſſes,
Auribus ut noſtros poſſis agnoſcere cantus:
Nam nemo hæc umquam eſt tranſvectus cærula curſu;
Quin priùs adſtiterit vocum dulcedine captus;
Pòſt variis avido ſatiatus pectore musis,
Doctior ad patrias lapſus pervenerit oras.
Nos grave certamen belli, cladémque tenemus;
Græcia quam Trojæ divino numine vexit;
Omniaque e latis rerum veſtigia terris.

Vidit Homerus, probari fabulam non poſſe, si cantiunculis tantus vir irretitus teneretur: ſcientiam pollicentur; quam non erat mirum ſapientiæ cupido patriâ eſſe cariorem. Atque omnia quidem ſcire, cujuſcumque modi sint, cupere, curioſorum: duci verò majorum rerum contemplatione ad cupiditatem ſcientiæ, ſummorum virorum eſt putandum.

XIX. Quem enim ardorem ſtudii cenſetis fuiſſe in Archimede, qui dum in pulvere quædam deſcribit attentiùs, ne patriam quidem captam eſſe ſenſerit? quantum Ariſtoxeni ingenium conſumptum videmus in musicis? quo ſtudio Ariſtophanem putamus ætatem in litteris duxiſſe? quid de Pythagora? quid de Platone aut Democrito loquar, a quibus propter diſ-

cendi cupiditatem videmus ultimas terras eſſe peragratas? quæ qui non vident, nihil umquam magnâ cognitione dignum amaverunt. Atque hoc loco, qui propter animi voluptates coli dicunt ea ſtudia, quæ dixi, non intelligunt idcirco eſſe ea propter ſe expetenda, quòd, nullâ utilitate objectâ, delectentur animi, atque ipsâ ſcientiâ, etiam si incommodatura sit, gaudeant.

51. Sed quid attinet de rebus tam apertis plura requirere? ipsi enim quæramus a nobis, ſtellarum motus contemplationeſque rerum cœleſtium, eorumque omnium, quæ naturæ obſcuritate occultantur, cognitiones, quemadmodum nos moveant; & quid hiſtoria delectet, quam ſolemus perſequi uſque ad extremum: prætermiſſa repetimus, inchoata perſequimur. Nec verò ſum inſcius, eſſe utilitatem in hiſtoria, non modò voluptatem. Quid, quum fictas fabulas, e quibus utilitas nulla duci poteſt, cum voluptate legimus?

52. Quid, quum volumus nomina eorum, qui quid geſſerint, nota nobis eſſe, parentes, patriam, multa præterea minimè neceſſaria? quid, quòd homines infimâ fortunâ, nullâ ſpe rerum gerendarum, opifices denique, delectentur hiſtoriâ? maximéque eos videre poſſumus res

geſtas audire & legere velle, qui a ſpe gerendi abſunt, confecti ſenectute. Quocirca intelligi neceſſe eſt, in ipsis rebus, quæ diſcuntur & cognoſcuntur, invitamenta ineſſe, quibus ad diſcendum cognoſcendumque moveamur.

53. Ac veteres quidem philoſophi, in beatorum inſulis, fingunt, qualis futura ſit vita ſapientium, quos curâ omni liberatos, nullum neceſſarium vitæ cultum aut paratum requirentes, nihil aliud eſſe acturos putant, nisi ut omne tempus in quærendo ac diſcendo, in naturæ cognitione conſumant. Nos autem non ſolùm beatæ vitæ iſtam oblectationem videmus, ſed etiam levamentum miſeriarum: itaque multi quum in poteſtate eſſent hoſtium aut tyrannorum, multi in cuſtodia, multi in exsilio, dolorem ſuum doctrinæ ſtudiis levaverunt.

54. Princeps hujus civitatis Phalereus Demetrius, quum patriâ pulſus eſſet injuriâ, ad Ptolemæum ſe regem Alexandriam contulit; qui quum in hac ipſa philoſophia, ad quam te hortamur, excelleret, Theophraſtique eſſet auditor, multa præclara in illo calamitoſo otio ſcripsit, non ad uſum aliquem ſuum, quo erat orbatus; ſed animi cultus ille erat ei quasi quidam humanitatis cibus. Equidem e Cn. Aufidio, prætorio, erudito homine, ocu-

lis capto, ſæpe audiebam, quum ſe lucis magis quàm utilitatis desiderio moveri diceret. Somnum denique nobis, nisi requietem corporibus & medicinam quamdam laboris afferret, contra naturam putaremus datum; aufert enim ſenſus, actionemque tollit omnem: itaque, si aut requietem natura non quæreret, aut eam poſſet aliâ quadam ratione conſequi, facilè pateremur; qui etiam nunc agendi aliquid, diſcendique causâ, propè contra naturam vigilias ſuſcipere ſoleamus.

XX. Sunt autem clariora, vel planè perſpicua, nec dubitanda indicia naturæ, maximè ſcilicet in homine, ſed in omni animali, ut appetat animus aliquid agere ſemper, neque ullâ conditione quietem ſempiternam possit pati. Facile eſt hæc cernere in primis puerorum ætatulis: quamquam enim vereor, ne nimius in hoc genere videar; tamen omnes veteres philoſophi, maximè noſtri, ad incunabula accedunt, quòd in pueritia facillimè ſe arbitrentur naturæ voluptatem poſſe cognoſcere. Videmus igitur, ut conquieſcere ne infantes quidem possint: quum verò paulùm proceſſerint, lusionibus vel laboriosis delectantur, ut ne verberibus quidem deterreri possint; eaque cupiditas agendi aliquid adoleſcit unà cum ætatibus. Itaque, ne si jucundissimis quidem nos ſomniis

uſuros putemus, Endymionis ſomnum nobis velimus dari; idque si accidat, mortis inſtar putemus.

56. Quin etiam inertissimos homines, neſcio quâ singulari nequitiâ præditos, videmus tamen & animo & corpore moveri ſemper, & quum re nullâ impediantur neceſſariâ, aut alveolum poſcere, aut quærere quempiam ludum, aut ſermonem aliquem requirere: quumque non habeant ingenuas ex doctrina oblectationes, circulos aliquos & ſessiunculas conſectari. Ne beſtiæ quidem, quas delectationis causâ concludimus, quum copiosiùs alantur, quàm si eſſent liberæ, facilè patiuntur ſeſe contineri; motuſque ſolutos & vagos, a natura sibi tributos, requirunt.

57. Itaque, ut quiſque optimè natus inſtitutuſque eſt, eſſe omnino nolit in vita, si gerendis negotiis orbatus possit paratissimis veſci voluptatibus: nam aut privatim aliquid gerere malunt; aut, qui altiore animo ſunt, capeſſunt rempublicam honoribus imperiiſque adipiſcendis, aut totos ſe ad ſtudia doctrinæ conferunt: qua in vita, tantum abeſt ut voluptates conſectentur, etiam curas, ſollicitudines, vigilias perferunt; optimâque parte hominis, quæ in nobis divina ducenda eſt, ingenii & mentis acie fruuntur, nec vo-

luptatem requirentes, nec fugientes laborem: nec verò intermittunt aut admirationem earum rerum, quæ ſunt ab antiquis repertæ, aut inveſtigationem novarum: quo ſtudio quum ſatiari non poſſunt, omnium ceterarum rerum obliti, nihil abjectum, nihil humile cogitant: tantaque eſt vis talibus in ſtudiis, ut eos etiam, qui ſibi alios propoſuerunt fines bonorum, quos utilitate aut voluptate dirigunt, tamen in rebus quærendis explicandiſque naturis ætates conterere videamus.

XXI. Ergo hoc quidem apparet, nos ad agendum eſſe natos: actionum autem genera plura, ut obſcurentur etiam minora majoribus: maximæ autem ſunt, primùm, ut mihi quidem videtur, & iis, quorum nunc in ratione verſamur, conſideratio cognitioque rerum cœleſtium, & earum, quas a natura occultatas & latentes indagare ratio poteſt: deinde rerumpublicarum adminiſtratio, aut adminiſtrandi ſcientia; tum prudens, temperata, fortis, & juſta ratio, reliquæque virtutes, & actiones virtutibus congruentes; quæ uno verbo complexi omnia, *honeſta* dicimus; ad quorum etiam cognitionem & uſum jam corroborati, naturâ ipſâ præeunte deducimur. Omnium enim rerum principia parva ſunt, ſed ſuis pro-

greſſionibus uſa augentur; nec ſine cauſa: in primo enim ortu ineſt teneritas & mollities quædam, ut nec res videre optimas, nec agere poſſint: virtutis enim beatæque vitæ, quæ duo maximè expetenda ſunt, feriùs lumen apparet; multò etiam feriùs, ut planè, qualia ſint, intelligantur: præclarè enim Plato, *Beatum, cui etiam in ſenectute contigerit, ut ſapientiam veraſque opiniones aſſequi poſſit.*

59. Quare, quoniam de primis naturæ commodis ſatis dictum eſt, nunc de majoribus, conſequentibuſque videamus. Natura igitur corpus quidem hominis ſic & genuit, & formavit, ut alia in primo ortu perficeret, alia progrediente ætate fingeret; neque ſanè multùm adjumentis externis & adventitiis uteretur: animum autem reliquis rebus ita perfecit, ut corpus; ſenſibus enim ornavit ad res percipiendas idoneis, ut nihil, aut non multùm adjumento ullo ad ſuam conformationem indigeret: quod autem in homine præſtantiſſimum atque optimum eſt, id deſeruit: etſi dedit talem mentem, quæ omnem virtutem jam accipere poſſet, ingenuitque ſine doctrina notitias parvas rerum maximarum, & quaſi inſtituit docere, & induxit in ea, quæ inerant, tamquam elementa virtutis: ſed virtutem ipſam inchoavit; nihil ampliùs.

60. Itaque noſtrum eſt (quod noſtrum dico, artis eſt) ad ea principia, quæ accepimus, conſequentia exquirere, quoad ſit id, quod volumus, effectum : quod quidem pluris ſit haud paulò, magiſque ipſum propter ſe expetendum, quàm aut ſenſus, aut corporis ea, quæ diximus ; quibus tantum præſtat mentis excellens perfectio, ut vix cogitari poſſit, quid interſit. Itaque omnis honos, omnis admiratio, omne ſtudium, ad virtutem & ad eas actiones, quæ virtuti ſunt conſentaneæ, refertur ; eaque omnia, quæ aut ita in animis ſunt, aut ita geruntur, uno nomine *honeſta* dicuntur : quorum omnium quæque ſint notitiæ, quæque ſignificentur rerum vocabulis, quæque cujuſque vis & natura ſit, mox videbimus.

XXII. Hoc autem loco tantùm explicemus, hæc, honeſta quæ dico, præterquam quòd noſmetipſos diligamus, præterea ſuâpte naturâ per ſe eſſe expetenda : indicant pueri, in quibus, ut in ſpeculis, natura cernitur. Quanta ſtudia decertantium ſunt ? quantaque ipſa certamina ? ut illi efferuntur lætitiâ, quum vicerint ? ut pudet victos ? ut ſe accuſari nolunt ? quàm cupiunt laudari ? quos illi labores non perferunt, ut æqualium principes ſint ? quæ memoria eſt in his bene merentium ? quæ referendæ gratiæ cupiditas ? atque ea in

optima quaque indole maximè apparent; in qua hæc honeſta, quæ intelligimus, a natura tamquam adumbrantur, ſed hæc in pueris expreſſa.

62. In iis verò ætatibus, quæ jam confirmatæ ſunt, quis eſt tam diſſimilis homini, qui non moveatur & offenſione turpitudinis, & comprobatione honeſtatis? quis eſt, qui non oderit libidinoſam, protervam adoleſcentiam? quis contrà in illa ætate pudorem, conſtantiam, etiam si ſua nihil intersit, non tamen diligat? quis Pullum Numitorem, Fregellanum, proditorem, quamquam reipublicæ noſtræ profuit, non odit? quis urbis conſervatorem Codrum, quis Erechthei filias non maximè laudat? cui Tubuli nomen odio non eſt? quis Ariſtidem mortuum non diligit?

63. An oblivifcimur, quantopere in audiendo, in legendoque moveamur, quum piè, quum amicè, quum magno animo aliquid factum cognoſcimus? Quid loquar de nobis, qui ad laudem & ad decus nati, ſuſcepti, inſtituti ſumus? qui clamores vulgi atque imperitorum excitantur in theatris, quum illa dicuntur?

Ego ſum Oreſtes.

contràque ab altero,

Immo enimvero ego ſum, inquam, Oreſtes.

Quum autem etiam exitus ab utroque datur, conturbato errantique regi: ambo ergo unà vivere precamur. Quoties hoc agitur, ecquandove, niſi admirationibus maximis? Nemo eſt igitur, qui non hanc affectionem animi probet atque laudet; quâ non modò utilitas nulla quæritur, ſed contra utilitatem etiam conſervatur fides.

64. Talibus exemplis non fictæ ſolùm fabulæ, verùm etiam hiſtoriæ refertæ ſunt, & quidem maximè noſtræ. Nos enim ad ſacra Idæa accipienda optimum virum delegimus: nos tutores miſimus regibus: noſtri imperatores pro ſalute patriæ ſua capita voverunt: noſtri conſules regem inimiciſſimum, mœnibus jam appropinquantem, monuerunt, a veneno ut caveret: noſtra in republica & quæ per vim oblatum ſtuprum voluntariâ morte lueret, inventa eſt; & qui interficeret filiam, ne ſtupraretur: quæ quidem omnia, & innumerabilia præterea, quis eſt, qui non intelligat, & eos, qui fecerunt, dignitatis ſplendore ductos, immemores fuiſſe utilitatum ſuarum, noſque, quum ea laudemus, nullâ aliâ re, niſi honeſtate duci?

XXIII. Quibus rebus expoſitis (nec enim ſum copiam, quam potui, quia dubitatio in re nulla erat, perſecutus) ſed

his rebus concluditur profectò, & virtutes omnes, & honeſtum illud, quod ex his virtutibus exoritur, & in his hæret, eſſe per ſe expetendum. In omni autem honeſto, de quo loquimur, nihil eſt tam illuſtre, nec quod latiùs pateat, quàm conjunctio inter homines hominum, & quasi quædam ſocietas & communicatio utilitatum, & ipſa caritas generis humani; quæ nata a primo ſatu, quo a procreatoribus nati diliguntur, & tota domus conjugio & ſtirpe conjungitur, ſerpit ſenſim foras cognationibus primùm, tum affinitatibus, deinde amicitiis; pòſt vicinitatibus; tum civibus, & iis, qui publicè ſocii atque amici ſunt; deinde totius complexu gentis humanæ; quæ animi affectio ſuum cuique tribuens, atque hanc, quam dico, ſocietatem conjunctionis humanæ munificè & æquè tuens, juſtitia dicitur; cui adjunctæ ſunt pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quæque ſunt generis ejuſdem.

66. Atque hæc ita juſtitiæ propria ſunt, ut sint virtutum reliquarum communia: nam quum sic hominis natura generata sit, ut habeat quiddam innatum quasi civile atque populare, quod Græci πολιτικὸν vocant; quidquid aget quæque virtus, id a communitate, & ea, quam expoſui, caritate atque ſocietate humana non abhorrebit; vicissimque juſtitia, ut ipſa ſe fundet

uſu in ceteras virtutes, sic illas expetet: ſervari enim juſtitia, niſi a forti viro, niſi a ſapiente non poteſt. Qualis eſt igitur omnis hæc, quam dico, conſpiratio, conſenſuſque virtutum, tale eſt illud ipſum honeſtum; quandoquidem honeſtum aut ipſa virtus eſt, aut res geſta virtute: quibus in rebus vita conſentiens, virtutibuſque reſpondens, recta, & honeſta, & conſtans, & naturæ congruens exiſtimari poteſt.

67. Atque hæc conjunctio confuſioque virtutum tamen a philoſophis ratione quadam diſtinguitur: nam quum ita copulatæ connexæque ſunt, ut omnes omnium participes sint, nec alia ab alia poſſit ſeparari; tamen proprium ſuum cujuſque munus eſt, ut fortitudo in laboribus periculiſque cernatur; temperantia in prætermittendis voluptatibus; prudentia in delectu bonorum & malorum; juſtitia in ſuo cuique tribuendo: quando igitur ineſt in omni virtute cura quædam quaſi foras ſpectans, alioſque appetens atque complectens, exsiſtit illud, ut amici, ut fratres, ut propinqui, ut affines, ut cives, ut omnes denique (quando unam ſocietatem hominum eſſe volumus) propter ſe expetendi sint.

68. Atque eorum nihil eſt ejus generis, ut sit in fine atque extremo bonorum. Ita fit, ut duo genera propter ſe expetendo-

tum reperiantur : unum, quod eſt in iis, in quibus completur illud extremum ; quæ ſunt aut animi, aut corporis : hæc autem, quæ ſunt extrinſecus, id eſt, quæ neque in animo ſunt, neque in corpore, ut amici, ut parentes, ut liberi, ut propinqui, ut ipſa patria, ſunt illa quidem ſuâ ſponte cara, ſed eodem in genere, quo illa, non ſunt : nec verò quiſquam ſummum bonum aſſequi umquam poſſet, si omnia illa, quæ ſunt extrà, quamquam expetenda, ſummo bono continerentur.

XXIV. Quo modo igitur, inquies ; verum eſſe poterit, omnia referri ad ſummum bonum, si amicitiæ, si propinquitates, si reliqua externa ſummo bono non continentur ? Hac videlicet ratione ; quòd ea, quæ externa ſunt, iis tuemur officiis, quæ oriuntur a ſuo cujuſque genere virtutis : nam & amici cultus, & parentis, & qui officio fungitur, in eo ipſo prodeſt, quòd, ita fungi officio, in rectè factis eſt ; quæ ſunt orta virtutibus : quæ quidem ſapientes ſequuntur, utentes tamquam duce naturâ ; non perfecti autem homines, & tamen ingeniis excellentibus præditi, excitantur ſæpe gloriâ, quæ habet formam honeſtatis, & ſimilitudinem. Quòd si ipſam honeſtatem undique perfectam & abſolutam, rem unam præclarissimam omnium maximéque laudandam, penitus vi-

derent ; quonam gaudio complerentur, quum tantopere ejus adumbratâ opinione lætentur ?

70. Quem enim deditum voluptatibus, cupiditatum incendiis inflammatum, in iis potiendis, quæ acerrimè concupiviſſet, tantâ lætitiâ perfundi arbitramur, quantâ aut ſuperiorem Africanum Annibale victo; aut poſteriorem Carthagine everſa ? quem Tiberina decurſio, feſto illo die, tanto gaudio affecit, quanto L. Paulum, quum regem Perſen captum adduceret, eodem flumine invectum ?

71. Agè nunc, Luci noſter, exſtrue animo altitudinem excellentiamque virtutum : jam non dubitabis, quin earum compotes homines, magno animo erectoque viventes, ſemper ſint beati : qui omnes motus fortunæ mutationeſque rerum & temporum leves & imbecilles fore intelligant, si in virtutis certamen venerint : illa enim, quæ ſunt a nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatiſſimam vitam, ſed ita, ut sine illis poſſit beata vita exſiſtere : ita enim parvæ & exiguæ ſunt iſtæ acceſſiones bonorum, ut, quemadmodum ſtellæ in radio ſolis, sic iſtæ in virtutum ſplendore ne cernantur quidem.

72. Atque hoc ut verè dicitur, parva eſſe ad beatè vivendum momenta iſta cor-

poris commodorum ; ſic nimis violentum eſt, nulla eſſe dicere : qui enim ſic diſputant, obliti mihi videntur, quæ ipſi fecerint principia naturæ : tribuendum igitur eſt his aliquid, dummodo, quantum tribuendum ſit, intelligas. Eſt tamen philoſophi, non tam glorioſa quàm vera quærentis, nec pro nihilo putare ea, quæ ſecundùm naturam illi ipſi glorioſi eſſe fatebantur, & videre tantam vim virtutis, tantamque, ut ita dicam, auctoritatem honeſtatis, ut reliqua non illa quidem nulla, ſed ita parva ſint, ut nulla eſſe videantur. Hæc eſt nec omnia ſpernentis præter virtutem, & virtutem ipſam ſuis laudibus amplificantis oratio : denique hæc eſt undique completa & perfecta explicatio ſummi boni : hinc ceteri particulas arripere conati, ſuam quiſque videri voluit afferre ſententiam.

XXV. Sæpe ab Ariſtotele, a Theophraſto mirabiliter eſt laudata per ſe ipſa rerum ſcientia : hoc uno captus Herillus ſcientiam ſummum bonum eſſe defendit, nec rem ullam aliam per ſe expetendam. Multa ſunt dicta ab antiquis de contemnendis ac deſpiciendis rebus humanis : hoc unum Ariſto tenuit ; præter vitia atque virtutes negavit rem eſſe ullam aut fugiendam, aut expetendam. Poſitum eſt a noſtris in iis rebus, quæ ſecundùm naturam

eſſent, non dolere: hoc Hieronymus ſummum bonum eſſe dixit. At verò Callipho, & poſt eum Diodorus, quum alter voluptatem adamaviſſet, alter vacuitatem doloris; neuter honeſtate carere potuit, quæ eſt à noſtris laudata maximè.

74. Quin etiam ipsi voluptarii diverticula quærant, & virtutes habeant in ore totos dies, voluptatemque primò duntaxat expeti dicant; deinde conſuetudine quasi alteram naturam effici, quâ impulsi multa faciunt, nullam quærentes voluptatem. Stoici reſtant: hi quidem non unam aliquam aut alteram a nobis, ſed totam ad ſe noſtram philoſophiam tranſtulerunt: atque, ut reliqui fures, earum rerum, quas clepſerunt, signa commutant; sic illi, ut ſententiis noſtris pro ſuis uterentur, nomina, tamquam rerum notas, mutaverunt. Ita relinquitur ſola hæc diſciplina digna ſtudiosis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris viris, digna principibus, digna regibus.

75. Quæ quum dixiſſet, paulúmque inſtitiſſet, Quid eſt, inquit? ſatiſne vobis videor pro meo jure in veſtris auribus commentatus? Et ego, Tu verò, inquam, Piſo, ut ſæpe aliàs, sic hodie ita iſta noſſe viſus es, ut, si tui copia nobis ſemper fieret, non multùm Græcis ſupplicandum putarem: quod quidem eò probavi magis,

quia memini, Staſeam Neapolitanum, doctorem illum tuum, nobilem ſanè Peripateticum, aliquantò iſta ſecus dicere ſolitum, aſſentientem iis, qui multùm in fortuna ſecunda aut adverſa, multùm in bonis aut malis corporis ponerent. Eſt ut dicis, inquit; ſed hæc ab Antiocho, noſtro familiari, dicuntur multò meliùs & fortiùs, quàm a Staſea dicebantur: quamquam ego non quæro, quid tibi a me probatum ſit, ſed huic Ciceroni noſtro, quem diſcipulum cupio a te abducere.

XXVI. Tum Lucius, mihi verò iſta valde probata ſunt: quod item fratri puto. Tum mihi Piſo, Quid ergo, inquit? daſne adoleſcenti veniam? an eum diſcere ea mavis, quæ quum præclarè didicerit, nihil ſciat? Ego verò iſti, inquam, permitto: ſed nonne meminiſti, mihi licere probare iſta, quæ ſunt a te dicta? quis enim poteſt ea, quæ probabilia videantur ei, non probare? An verò, inquit, quiſquam poteſt probare, quod perceptum, quod comprehenſum, quod cognitum non habet? Non eſt iſta, inquam, Piſo, magna diſſenſio: nihil eſt enim aliud, quamobrem nihil percipi mihi poſſe videatur, niſi quòd percipiendi vis ita definitur a Stoicis, ut negent quidquam poſſe percipi, niſi tale verum, quale falſum eſſe non possit: itaque hæc cum illis eſt diſſenſio, cum Peri-

pateticis nulla ſanè. Sed hæc omittamus; habent enim & bene longam & ſatis litigioſam diſputationem.

77. Illud mihi a te nimiùm feſtinanter dictum videtur, ſapientes omnes eſſe ſemper beatos: neſcio quo modo prætervolavit oratio: quod nisi ita efficitur; quæ Theophraſtus de fortuna, de dolore, de cruciatu corporis dixit, cum quibus conjungi beatam vitam nullo modo poſſe putavit, vereor ne vera sint: nam illud vehementer repugnat, eumdem & beatum eſſe & multis malis oppreſſum: hæc quo modo conveniant, non ſanè intelligo. Utrùm igitur tibi non placet, inquit, virtutis tantam vim eſſe, ut ad beatè vivendum ſe ipſa contenta ſit? an, si id probas, ita fieri poſſe negas, ut ii, qui virtutis compotes sint, etiam malis quibuſdam affecti, beati sint? Ego verò volo in virtute vim eſſe quàm maximam: ſed, quanta sit, aliàs; nunc tantùm, poſſitne eſſe tanta, si quidquam extra virtutem habeatur in bonis.

78. Atqui, inquit, Si Stoicis concedis, ut virtus ſola, si adsit, vitam efficiat beatam; concedis etiam Peripateticis: quæ enim mala illi non audent appellare, aſpera autem, & incommoda, & rejicienda, & aliena naturæ eſſe concedunt, ea nos mala dicimus, ſed exigua & porrò minima.

ma. Quare ſi poteſt eſſe beatus is, qui eſt in aſperis rejiciendiſque rebus, poteſt is quoque eſſe, qui eſt in parvis malis. Et ego, Piſo, inquam, ſi eſt quiſquam, qui acutè in cauſis videre ſoleat, quæ res agatur, is es profectò tu: quare attende, quæſo; nam adhuc, meo fortaſſe vitio, quid ego quæram non perſpicis. Iſtic ſum, inquit, exſpectoque quid ad id, quod quæram, reſpondeas.

XXVII. Reſpondebo, me non quærere, inquam, hoc tempore, quid virtus poſſit efficere, ſed quid conſtanter dicatur, quid ipſum a ſe diſſentiat. Quo igitur, inquit, modo? Quia quum a Zenone, inquam, hoc magnificè, tamquam ex oraculo, editur, *Virtus ad beatè vivendum ſe ipſa contenta eſt.* Quare, inquit? Reſpondet, *Quia niſi quod honeſtum eſt, nullum eſt aliud bonum.* Non quæro jam, verumne ſit; illud dico, ea, quæ dicat, præclarè inter ſe cohærere.

80. Dixerit hoc idem Epicurus, Semper beatum eſſe ſapientem; quod quidem ſolet ebullire nonnumquam: quem quidem, quum ſummis doloribus conficiatur, ait dicturum: *Quàm ſuave eſt! quàm nihil curo!* non pugnem cum homine, cur tantum habeat in natura boni: illud urgeam, non intelligere eum, quid ſibi dicendum ſit, quum dolorem ſummum malum eſſe

dixerit. Eadem nunc mea adversùm te oratio eſt; dicis eadem omnia & bona & mala, quæ quidem dicunt, qui numquam philoſophum pictum, ut dicitur, viderunt; valetudinem, vires, ſtaturam, formam, integritatem unguiculorum omnium, bona; deformitatem, morbum, debilitatem, mala.

81. Jam illa externa, parcè tu quidem: ſed hæc, quum corporis bona ſint, eorum conficientia certè in bonis numerabis, amicos, liberos, propinquos, divitias, honores, opes. Contra hæc attende me nihil dicere: si iſta mala ſunt, in quæ poteſt incidere ſapiens, ſapientem eſſe, non eſſe ad beatè vivendum ſatis. Immo verò, inquit, ad beatissimè vivendum, parum eſt; ad beatè verò, ſatis. Animadverti, inquam, te iſto modo paulò antè ponere; & ſcio ab Antiocho noſtro dici sic ſolere: ſed quid minùs probandum, quàm eſſe aliquem beatum, nec ſatis beatum? Quod autem ſatis eſt, eò quidquid acceſſerit, nimium eſt; & nemo nimiùm beatus eſt; & nemo beato beatior.

82. Ergo, inquit, tibi Q. Metellus, qui tres filios conſules vidit, e quibus unum etiam & cenſorem & triumphantem, quartum autem prætorem, eoſque ſalvos reliquit, & tres filias nuptas, quum ipſe conſul, cenſor etiam augurque fuiſſet, & triumphaſſet; ut ſapiens fuerit, nonne beatior

quàm, ut item ſapiens fuerit, qui in poteſtate hoſtium, vigiliis & inediâ necatus eſt Regulus?

XXVIII. Quid me iſtud rogas, inquam? Stoicos roga. Quid igitur, inquit, eos reſponſuros putas? Nihilò beatiorem eſſe Metellum, quàm Regulum. Inde igitur, inquit, audiendum eſt. Tamen a propoſito, inquam, aberramus: non enim, inquam, quæro, quid verum; ſed quid cuique dicendum ſit. Utinam quidem dicerent alium alio beatiorem! jam ruinas videres: in virtute enim ſola & in ipſo honeſto quum ſit bonum poſitum, quumque nec virtus, ut placet illis, nec honeſtum creſcat, idque bonum ſolum ſit, quo qui potiatur, neceſſe eſt beatus ſit, quum id augeri non poſſit, in quo uno poſitum eſt beatum eſſe; quì poteſt eſſe quiſquam alius alio beatior? videſne, ut hæc concinant? Et hercule (fatendum eſt enim quod ſentio) mirabilis eſt apud illos contextus rerum: reſpondent extrema primis, media utriſque, omnia omnibus: quid ſequatur, quid repugnet, vident. In geometria prima ſi dederis, danda ſunt omnia. Concede nihil eſſe bonum, niſi quod honeſtum ſit: concedendum eſt, in virtute ſola poſitam eſſe beatam vitam. Vide rurſus retrò: dato hoc, dandum erit illud; quod veſtri non item.

M ij

84. Tria genera bonorum. Proclivius currit oratio: venit ad extremum: hæret in ſalebra: cupit enim dicere, Nihil poſſe ad beatam vitam deeſſe ſapienti. Honeſta oratio, Socratica, Platonis etiam. Audeo dicere, inquit. Non poteſt, nisi retexeris illa: paupertas si malum eſt, mendicus beatus eſſe nemo poteſt, quamvis sit ſapiens. At Zeno eum non beatum modò, ſed etiam divitem dicere auſus eſt. Dolere, malum: in crucem qui agitur, beatus eſſe non poteſt. Bonum, liberi: miſera orbitas. Bonum, patria: miſerum exsilium. Bonum, valetudo: miſerum, morbus. Bonum, integritas corporis: miſera debilitas. Bonum incolumis acies: miſera cæcitas. Quæ si poteſt singula conſolando levare, univerſa quo modo ſuſtinebit? Sit enim idem cæcus, debilis, morbo gravissimo affectus, exſul, orbus, egens, torqueatur equuleo: quem hunc appellas, Zeno? Beatum, inquit. Etiam beatissimum? Quippe, inquiet, quum tam docuerim, gradus iſtam rem non habere, quàm virtutem, in qua sit etiam ipſum beatum.

85. Tibi hoc incredibile, quia beatissimum. Quid tuum? credibile? Si enim ad populum me vocas; eum, qui ita sit affectus, beatum numquam probabis: si ad prudentes; alterum fortaſſe dubitabunt, sitne tantum in virtute, ut eâ præditi, vel

in Phalaridis tauro beati ſint ; alterùm non dubitabunt, quin & Stoici convenientia ſibi dicant, & vos repugnantia. Theophraſti igitur, inquit, tibi liber ille placet de beata vita? Tamen aberramus a propoſito: &, ne longiùs, Prorſus, inquam, Piſo, ſi iſta mala ſunt, placet.

86. Nonne igitur tibi videntur, inquit, mala? Id quæres? inquam: in quo, utrum reſpondero, verſes te huc atque illuc neceſſe eſt. Quo tandem modo, inquit? Quia ſi mala ſunt, is, qui erit in his, beatus non erit; ſi mala non ſunt, jacet omnis ratio Peripateticorum. Et ille ridens, Video, inquit, quid agas; ne diſcipulum abducam times. Tu verò, inquam, ducas licet, ſi ſequatur: erit enim mecum, ſi tecum erit.

XXIX. Audi igitur, inquit, Luci; tecum enim mihi inſtituenda oratio eſt. Omnis auctoritas philoſophiæ, ut ait Theophraſtus, conſiſtit in beata vita comparanda: beatè enim vivendi cupiditate incenſi omnes ſumus. Hoc mihi cum tuo fratre convenit: quare hoc videndum eſt, poſſitne nobis hoc ratio philoſophorum dare. Pollicetur certè: niſi enim id faceret, cur Plato Ægyptum peragravit, ut a ſacerdotibus barbaris numeros & cœleſtia acciperet? cur pòſt Tarentum ad Archytam? cur ad ceteros Pythagoreos, Eche-

cratem, Timæum, Acrionem Locros, ut, quum Socratem expreſſiſſet, adjungeret Pythagoreorum diſciplinam, eaque, quæ Socrates repudiabat, addiſceret? cur ipſe Pythagoras & Ægyptum luſtravit, & Perſarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit? tot maria tranſmisit? cur hæc eadem Democritus? qui (verè, falſone, quæreremus) dicitur oculis ſe privaſſe: certè ut quàm minimè animus a cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit, agros deſeruit incultos, quid quærens aliud nisi beatam vitam? quam si etiam in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa inveſtigatione naturæ conſequi volebat, ut eſſet bono animo: id enim ille ſummum bonum, εὐθυμίαν, & ſæpe ἀθαμβίαν appellat, id eſt, animum terrore liberum.

88. Sed hæc etsi præclarè, nondum tamen & perpolita: pauca enim, neque ea ipſa enucleatè ab hoc, de virtute quidem, dicta: pòſt enim hæc in hac urbe primùm a Socrate quæri cœpta; deinde in hunc locum delata ſunt: nec dubitatum, quin in virtute omnis, ut bene, sic etiam beatè vivendi ſpes poneretur: quæ quum Zeno didiciſſet a noſtris; ut in actionibus præſcribi ſolet, de re eadem egit alio modo. Hoc tu nunc in illo probas. Scilicet vocabulis rerum mutatis, inconſtantiæ cri-

men ille effugit; nos effugere non poſſumus? Ille Metelli vitam negat beatiorem, quàm Reguli; præponendam tamen; nec magis expetendam, ſed magis ſumendam; &, si optio eſſet, eligendam Metelli, rejiciendam Reguli. Ego, quam ille præponendam & magis eligendam, beatiorem hanc appello; nec ullo minimo momento plus ei vitæ tribuo, quàm Stoici.

89. Quid intereſt, nisi quòd ego res notas notis verbis appello; illi nomina nova quærunt, quibus idem dicant? Ita quemadmodum in ſenatu ſemper eſt aliquis, qui interpretem poſtulet; sic iſti nobis cum interprete audiendi ſunt. Bonum appello, quidquid ſecundùm naturam eſt; quod contrà, malum: nec ego ſolus; ſed tu etiam, Chrysippe, in foro, domi: in ſchola deſinis. Quid ergo? aliter homines, aliter philoſophos loqui putes oportere, quanti quidque sit? aliter doctos, & indoctos? Sed quum conſtiterit inter doctos, quanti res quæque sit; si homines eſſent, usitatè loquerentur: dum res maneant, verba fingant arbitratu ſuo.

XXX. Sed venio ad inconſtantiæ crimen, ne ſæpius dicas, me aberrare; quam tu ponis in verbis, ego positam in re putabam. Si ſatis erit hoc perceptum, in quo adjutores Stoicos optimos habemus, tantam vim eſſe virtutis, ut omnia, si ex

altera parte ponantur, ne appareant quidem: quum omnia, quæ illi commoda certè dicunt eſſe, & ſumenda, & eligenda, & præpoſita, quæ ita definiunt, ut ſatis magno æſtimanda ſint; hæc igitur quum ego tot nominibus a Stoicis appellata, partim novis & commentitiis, ut iſta *producta* & *reducta*, partim idem ſignificantibus; quid enim intereſt, expetas, an eligas? mihi quidem etiam lautius videtur, quod eligitur, & ad quod delectus adhibetur: ſed, quum ego iſta bona omnia dixero, tantùm refert quàm magna dicam; quum expetenda, quàm valde: ſin autem nec expetenda ego magis, quàm tu eligenda; nec illa pluris æſtimanda ego, qui bona, quàm tu, qui producta appellas; omnia iſta neceſſe eſt obſcurari, nec apparere, & in virtutes, tamquam in ſolis radios, incurrere.

91. At enim, qua in vita eſt aliquid mali, ea eſſe beata non poteſt. Ne ſeges quidem igitur ſpicis uberibus & crebris, si avenam uſpiam videris: nec mercatura quæſtuoſa, si in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. An hoc uſquequaque, aliter in vita? & non ex maxima parte de tota judicabis? An dubium eſt, quin virtus ita maximam partem obtineat in rebus humanis, ut reliquas obruat? Audebo igitur, quæ ſecundùm naturam ſint,

bona appellare, nec fraudare ſuo veteri nomine, potiùs quàm aliquid novum exquirere; virtutis autem amplitudinem quaſi in altera libræ lance ponere.

92. Terram, mihi crede, ea lanx & maria deprimet: ſemper enim ex eo, quod maximas partes continet, latiſſiméque funditur, tota res appellatur. Dicimus aliquem hilarè vivere: igitur, ſi ſemel triſtior effectus eſt, hilara vita amiſſa eſt? At hoc in eo M. Craſſo, quem ſemel ait in vita riſiſſe Lucilius, non contigit, ut eâ re minùs ἀγέλαστος, ut ait idem, vocaretur. Polycratem Samium felicem appellant: nihil acciderat ei, quod nollet, niſi quòd annulum, quo delectabatur, in mare abjecerat. Ergo infelix unâ moleſtiâ? felix rurſus, quum is ipſe annulus in præcordiis piſcis inventus eſt? Ille verò, ſi inſipiens (quod certè, quoniam tyrannus) numquam beatus: ſi ſapiens; ne tum quidem miſer, quum ab Oroete prætore Darei in crucem actus eſt. At multis malis affectus. Quis negat? ſed ea mala virtutis magnitudine obruebantur.

XXXI. An ne hoc quidem Peripateticis concedis, ut dicant, omnium virorum bonorum, id eſt, ſapientum, omnibuſque virtutibus ornatorum, vitam omnibus partibus plus habere ſemper boni, quàm mali? Quis hoc dicit? Stoici ſcili-

cet? minimè: ſed iſti ipſi, qui voluptate & dolore omnia metiuntur, nonne clamant, Sapienti plus ſemper adeſſe quod velit, quàm quod nolit? Quum tantum igitur in virtute ponant ii, qui ſe fatentur virtutis cauſâ, niſi ea voluptatem acciret, ne manum quidem verſuros fuiſſe; quid facere nos oportet, qui quamvis minimam animi præſtantiam omnibus bonis corporis anteire dicamus, ut ea ne in conſpectu quidem relinquantur? quis enim eſt, qui hæc cadere in ſapientem dicere audeat, ut, ſi fieri poſſit, virtutem in perpetuum abjiciat, ut dolore omni liberetur? quis noſtrûm dixerit, quos non pudet ea, quæ Stoici aſpera dicunt, mala dicere, meliùs eſſe, turpiter aliquid facere cum voluptate, quàm honeſtè cum dolore?

94. Nobis Heracleotes ille Dionyſius flagitioſè deſciviſſe videtur a Stoicis propter oculorum dolorem: quaſi verò hoc didiciſſet a Zenone, non dolere, quum doleret? Illud audierat, nec tamen didicerat, malum illud non eſſe, quia turpe non eſſet; & eſſe ferendum viro. Hic ſi Peripateticus fuiſſet, permanſiſſet, credo, in ſententia, quoniam dolorem dicunt malum eſſe: de aſperitate autem ejus fortiter ferendâ præcipiunt eadem, quæ Stoici. Et quidem Arceſilas tuus, etſi fuit in diſſerendo pertinacior, tamen noſter fuit:

erat enim Polemonis : is quum arderet podagræ doloribus, viſitaſſetque hominem Carneades, Epicuri perfamiliaris, & triſtis exiret, Mane, quæſo, inquit, Carneade noſter: nihil illinc huc pervenit: oſtendit pedes, & pectus. Attamen hic mallet non dolere.

XXXII. Hæc igitur eſt noſtra ratio, quæ tibi videtur inconſtans: quum propter virtutis cœleſtem quamdam, & divinam, tantamque præſtantiam, ut, ubi virtus ſit, reſque magnæ, ſumendæ, laudabileſque virtute geſtæ, ibi eſſe miſeria & ærumna non poſſit, tamen labor poſſit & moleſtia; non dubitem dicere, omnes ſapientes ſemper beatos eſſe, ſed tamen fieri poſſe, ut ſit alius alio beatior. Atqui iſte locus eſt, Piſo, tibi etiam atque etiam confirmandus, inquam; quem ſi tenueris, non modò meum Ciceronem, ſed etiam me ipſum abducas licebit.

Tum Quintus, Mihi quidem inquit, ſatis hoc firmatum videtur. Lætor quidem, philoſophiam, cujus antea ſupellectilem pluris æſtimabam, quàm poſſeſſiones reliquorum, ita mihi dives videbatur, ut ab ea petere poſſem, quidquid in ſtudiis noſtris concupiſſem; hanc igitur lætor etiam acutiorem repertam, quàm ceteras: quod quidam ei deeſſe dicebant. Non quàm noſtram quidem, inquit Pomponius

M vj

jocans : ſed mehercule pergrata mihi oratio tua : quæ enim dici Latinè poſſe non arbitrabar, ea dicta ſunt a te, nec minùs planè , quàm dicuntur a Græcis , verbis aptis. Sed tempus eſt, si videtur ; & rectà quidem ad me. Quod quum ille dixiſſet, & ſatis diſputatum videretur, in oppidum ad Pomponium perreximus omnes.

TUSCULANARUM

DISPUTATIONUM

LIBER PRIMUS.

De contemnenda morte.

A nomine villæ, quæ priùs fuit Sullæ dictatoris, has diſputationes, quinque libris & totidem diebus abſolutas, Tuſculanas inſcripsit Cicero, in quibus Stoicorum dogmata auſteriora quæque maximè probantur. Dialogorum formâ ſcriptæ ſunt, uno interrogante, altero reſpondente. Perſonæ colloquentes in editis, & in recentioribus mſſ. notantur litteris M. A. quarum alterâ ipſe Cicero, alterâ auditor aut adoleſcens designantur. Has autem litteras non ab ipſo Cicerone appositas

fuiſſe patet ex codicibus antiquiſſimis, in quibus nulla comparent. Libri hujus primi tota diſputatio eſt, an mors ſit malum.

1. QUUM defenſionum laboribus, ſenatoriiſque muneribus aut omnino, aut magna ex parte eſſem aliquando liberatus, retuli me, Brute, te hortante maximè, ad ea ſtudia, quæ retenta animo, remiſſa temporibus, longo intervallo intermiſſa revocavi: &, quum omnium artium, quæ ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio & diſciplina, ſtudio ſapientiæ, quæ philoſophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis litteris illuſtrandum putavi: non quia philoſophia Græcis & litteris & doctoribus percipi non poſſet; ſed meum ſemper judicium fuit, omnia noſtros aut inveniſſe per ſe ſapientiùs quàm Græcos; aut accepta ab illis feciſſe meliora, quæ quidem digna ſtatuiſſent, in quibus elaborarent.

2. Nam mores & inſtituta vitæ, reſque domeſticas ac familiares, nos profectò & meliùs tuemur & lautiùs: rem verò publicam noſtri majores certè melioribus temperaverunt & inſtitutis & legibus. Quid loquar de re militari? in qua quum

virtute noſtri multùm valuerunt, tum plus etiam diſciplinâ. Jam illa, quæ naturâ, non litteris aſſecuti ſunt, neque cum Græcia, neque ullâ cum gente ſunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta conſtantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum majoribus noſtris comparanda?

3. Doctrinâ Græcia nos & omni litterarum genere ſuperabat; in quo erat facile vincere non repugnantes: nam quum apud Græcos antiquiſsimum sit e doctis genus poetarum, si quidem Homerus fuit & Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo; feriùs poëticam nos accepimus: annis enim ferè CCCCCX poſt Romam conditam Livius fabulam dedit, C. Claudio, Cæci filio, M. Tuditano, conſulibus, anno ante natum Ennium, qui fuit major natu quàm Plautus, ut & Nævius.

II. Serò igitur a noſtris poetæ vel cogniti, vel recepti. Quamquam eſt in Originibus, ſolitos eſſe in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus; honorem tamen huic generi non fuiſſe declarat oratio Catonis, in qua objecit, ut probrum, M. Nobiliori, quòd is in provinciam poëtas duxiſſet: duxerat autem conſul ille in Æto-

liam, ut ſcimus, Ennium. Quò minùs igitur honoris erat poëtis, eò minora ſtudia fuerunt: nec tamen, si qui magnis ingeniis in eo genere exſtiterunt, non ſatis Græcorum gloriæ reſponderunt.

4. An cenſemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum eſſet, quòd pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos & Parrhasios fuiſſe? Honos alit artes, omneſque incendimur ad ſtudia gloriâ; jacentque ea ſemper, quæ apud quoſque improbantur. Summam eruditionem Græci sitam cenſebant in nervorum vocumque cantibus: igitur & Epaminondas, princeps, meo judicio, Græciæ, fidibus præclarè ceciniſſe dicitur: Themiſtocleſque aliquot ante annos, quum in epulis recuſaſſet lyram, habitus eſt indoctior. Ergo in Græcia musici floruerunt, diſcebantque id omnes, nec, qui neſciebat, ſatis excultus doctrinâ putabatur. In ſummo apud illos honore geometria fuit: itaque nihil mathematicis illuſtrius: at nos, metiendi, ratiocinandique utilitate, hujus artis terminavimus modum.

III. At contra oratorem celeriter complexi ſumus: nec eum primò eruditum, aptum tamen ad dicendum: pòſt autem eruditum. Nam Galbam, Africanum, Lælium, doctos fuiſſe traditum eſt; ſtudioſum autem eum, qui iis ætate an-

teibat, Catonem; pòſt verò Lepidum, Carbonem, Gracchos; deinde ita magnos noſtram ad ætatem, ut non multùm aut nihil omnino Græcis cederetur. Philoſophia jacuit uſque ad hanc ætatem, nec ullum habuit lumen litterarum Latinarum; quæ illuſtranda & excitanda nobis eſt, ut, si occupati profuimus aliquid civibus noſtris, prosimus etiam, si poſſumus, otiosi.

6. In quo eò magis nobis eſt elaborandum, quòd multi jam eſſe Latini libri dicuntur ſcripti inconsideratè ab optimis illis quidem viris, ſed non ſatis eruditis. Fieri autem poteſt, ut rectè quis ſentiat, & id quod ſentit, politè eloqui non possit: ſed mandare quemquam litteris cogitationes ſuas, qui eas nec diſponere, nec illuſtrare possit, nec delectatione aliquâ allicere lectorem, hominis eſt intemperanter abutentis & otio, & litteris. Itaque ſuos libros ipsi legunt cum ſuis, nec quiſquam attingit, præter eos, qui eamdem licentiam ſcribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriæ laudi noſtrâ attulimus induſtriâ, multò ſtudiosiùs philoſophiæ fontes aperiemus, e quibus etiam illa manabat.

IV. Sed, ut Ariſtoteles, vir ſummo ingenio, ſcientiâ, copiâ, quum motus eſſet Iſocratis rhetoris gloriâ, dicere etiam

cœpit adoleſcentes docere, & prudentiam cum eloquentia jungere; ſic nobis placet nec priſtinum dicendi ſtudium deponere, & in hac majore & uberiore arte verſari: hanc enim perfectam philoſophiam ſemper judicavi, quæ de maximis quæſtionibus copiosè poſſet ornatéque dicere: in quam exercitationem ita nos ſtudiosè operam dedimus, ut jam etiam ſcholas Græcorum more habere auderemus; ut nuper tuum poſt diſceſſum in Tuſculano, quum eſſent plures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere poſſem: ut enim antea declamitabam cauſas, quod nemo me diutius fecit; ſic hæc nunc mihi ſenilis eſt declamatio. Ponere jubebam, de quo quis audire vellet; & id aut ſedens, aut ambulans diſputabam.

8. Itaque dierum quinque ſcholas, ut Græci appellant, in totidem libros contuli: fiebat autem ita, ut, quum is, qui audire vellet, dixiſſet, quid ſibi videretur, tum ego contrà dicerem: hæc eſt enim, ut ſcis, vetus & Socratica ratio contra alterius opinionem diſſerendi: nam ita facillimè, quid veriſimillimum eſſet, inveniri poſſe Socrates arbitrabatur. Sed quò commodiùs diſputationes noſtræ explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo ita naſcetur exordium.

V. AUDITOR. Malum mihi videtur eſſe mors. MARCUS. Iiſne, qui mortui ſunt, an iis, quibus moriendum eſt? A. Utriſque. M. Eſt miſerum igitur, quoniam malum. A. Certè. M. Ergo & ii, quibus evenit jam, ut morerentur, & ii, quibus eventurum eſt, miſeri. A. Mihi ita videtur. M. Nemo ergo non miſer? A. Prorſus nemo. M. Et quidem, ſi tibi conſtare vis, omnes, quicumque nati ſunt, eruntve, non ſolùm miſeri, ſed etiam ſemper miſeri: nam ſi ſolos eos diceres miſeros, quibus moriendum eſſet, neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes; moriendum eſt enim omnibus; eſſet tamen miſeriæ finis in morte: quoniam autem etiam mortui miſeri ſunt, in miſeriam naſcimur ſempiternam: neceſſe eſt enim, miſeros eſſe eos, qui centum millibus annorum antè occiderunt, vel potiùs omnes, quicumque nati ſunt. A. Ita prorſus exiſtimo.

10. M. Dic, quæſo, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, tranſvectio Acherontis, mento ſummam aquam attingens siti enectus Tantalus? Num illud,

quod Siſyphu' verſat
Saxum ſudans nitendo, neque proficit hilum?

Fortaſſe etiam inexorabiles judices, Minos, & Rhadamanthus; apud quos nec

te L. Craſſus defendet, nec M. Antonius, nec, quamquam apud Græcos judices res agetur, poteris adhibere Demoſthenem: tibi ipsi pro te erit maximâ coronâ cauſa dicenda. Hæc fortaſſe metuis, & idcirco mortem cenſes eſſe ſempiternum malum.

VI. A. Adeone me delirare cenſes, ut iſta eſſe credam? M. An tu hæc non credis? A. Minimè verò. M. Malè hercule narras. A. Cur? quæſo. M. Quia diſertus eſſe poſſem, si contra iſta dicerem. A. Quis enim non in ejuſmodi cauſa? aut quid negotii eſt, hæc poëtarum & pictorum portenta convincere? M. Atqui pleni ſunt libri philoſophorum contra iſta ipſa diſſerentium. A. Ineptè ſanè: quis eſt enim tam excors, quem iſta moveant? M. Si ergo apud inferos miſeri non ſunt, ne ſunt quidem apud inferos ulli. A. Ita prorſus exiſtimo. M. Ubi ergo ſunt ii, quos miſeros dicis? aut quem locum incolunt? si enim ſunt, nuſquam eſſe non poſſunt. A. Ego verò nuſquam eſſe illos puto. M. Igitur ne eſſe quidem. A. Prorſus iſto modo; & tamen miſeros ob id ipſum quidem, quia nulli ſunt.

12. M. Jam mallem Cerberum metueres quàm iſta tam inconsideratè diceres. A. Quî tandem? M. Quem eſſe negas, eumdem eſſe dicis: ubi eſt acumen tuum?

quum enim miſerum eſſe dicis, tum eum, qui non ſit, dicis eſſe. A. Non ſum ita hebes, ut iſtuc dicam. M. Quid dicis igitur? A. Miſerum eſſe, verbi causâ, M. Craſſum, qui illas fortunas morte dimiſerit: miſerum Cn. Pompeium, qui tantâ dignitate, tantâ gloriâ sit orbatus: omnes denique miſeros, qui hac luce careant. M. Revolveris eódem: sint enim oportet, si miſeri ſunt: tu autem modò negabas eos eſſe, qui mortui eſſent: si igitur non ſunt, nihil poſſunt eſſe; ita ne miſeri quidem ſunt. A. Non dico fortaſſe etiam quod ſentio: nam iſtud ipſum, non eſſe, quum fueris, miſerrimum puto. M. Quid? miſerius, quàm omnino numquam fuiſſe? Ita, qui nondum nati ſunt, miſeri jam ſunt, quia non ſunt; & nos ipsi, si poſt mortem miſeri futuri ſumus, miſeri fuimus antequam nati. Ego autem non commemini, antequam ſum natus, me miſerum: tu si melíore memoriâ es, velim ſcire ecquid de te recordere.

VII. A. Ita jocaris, quasi ego dicam eos miſeros, qui nati non ſunt, & non eos miſeros, qui mortui ſunt. M. Eſſe ergo eos dicis. A. Immo, quia non ſunt, quum fuerint, eos miſeros eſſe. M. Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quàm non modò miſerum, ſed omnino quidquam eſſe, qui non sit? an tu egreſſus

portâ Capenâ, quum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum ſepulcra vides, miſeros putas illos? A. Quoniam me verbo premis, poſthac non ita dicam, *miſeros eſſe*, ſed tantùm *miſeros* ob id ipſum, quia non ſunt. M. Non dicis igitur, *Miſer eſt M. Craſſus*, ſed tantùm, *Miſer M. Craſſus*.

14. A. Ita planè. M. Quaſi non neceſſe sit, quidquid isto modo pronunties, id aut eſſe, aut non eſſe. An tu dialecticis ne imbutus quidem es? in primis enim hoc traditur: Omne pronuntiatum (sic enim mihi in præſentia occurrit, ut appellarem ἀξίωμα: utar pòſt alio, ſi invenero melius) id ergo eſt pronuntiatum, quod eſt verum aut falſum: quum dicis igitur, *Miſer M. Craſſus*: aut hoc dicis, *Miſer eſt M. Craſſus*, ut poſſit judicari, verum id falſumne sit; aut nihil dicis omnino. A. Agè, jam concedo non eſſe miſeros, qui mortui ſunt, quoniam extorsiſti, ut faterer, qui omnino non eſſent, eos ne miſeros quidem eſſe poſſe. Quid? qui vivimus, quum moriendum sit, nonne miſeri ſumus? quæ enim poteſt in vita eſſe jucunditas, quum dies & noctes cogitandum sit, jam jamque eſſe moriendum.

VIII. M. Ecquî ergo intelligis, quantùm mali de humana conditione dejeceris?

A. Quonam modo? M. Quia, si mori etiam mortuis miſerum eſſet, infinitum quoddam & ſempiternum malum haberemus in vita. Nunc video calcem; ad quam quum ſit decurſum, nihil ſit præterea extimeſcendum. Sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec inſulsi hominis, ut Siculi, ſententiam ſequi. A. Quam? non enim novi. M. Dicam, ſi potero, Latinè; ſcis enim me Græcè loqui in Latino ſermone non plus ſolere, quàm in Græco Latinè. A. Et rectè quidem: ſed quæ tandem eſt Epicharmi iſta ſententia? M.

Emori nolo: ſed me eſſe mortuum nihil æſtimo.

A. Jam agnoſco Græcum. Sed quoniam coëgiſti, ut concederem, qui mortui eſſent, eos miſeros non eſſe, perfice, ſi potes, ut ne moriendum quidem eſſe miſerum putem.

16. M. Jam iſtuc quidem nihil negotii eſt: ſed etiam majora molior. A. Quo modo hoc nihil negotii eſt? aut quæ ſunt tandem iſta majora? M. Quia, quoniam poſt mortem nihil eſt mali, ne mors quidem eſt malum; cui proximum tempus eſt poſt mortem, in quo mali nihil eſſe concedis: ita ne moriendum quidem eſſe, malum eſt: id eſt enim, perveniendum eſſe ad id, quod non eſſe malum confi-

temur. A. Uberiùs iſta quæſo ; hæc enim ſpinosiora , priùs , ut confitear , me cogunt , quàm ut aſſentiar : ſed quæ ſunt ea , quæ dicis te majora moliri ? M. Ut doceam , si possim , non modò malum non eſſe mortem , ſed bonum etiam eſſe. A. Non poſtulo id quidem ; aveo tamen audire : ut enim non efficias quod vis , tamen , mors ut malum non sit , efficies. Sed nihil te interpellabo : continentem orationem audire malo. M. Quid ? si te rogavero aliquid , non reſpondebis ? A. Superbum id quidem eſſet : ſed , nisi quid neceſſe erit , malo non roges.

IX. M. Geram tibi morem ; & ea , quæ vis , ut potero , explicabo : nec tamen quasi Pythius Apollo , certa ut sint & fixa , quæ dixero ; ſed ut homunculus unus e multis , probabilia conjecturâ ſequens : ultrà enim quò progrediar , quàm ut veri videam similia , non habeo : certa dicent ii , qui & percipi ea poſſe dicunt , & ſe ſapientes eſſe profitentur. A. Tu , ut videtur : nos ad audiendum parati ſumus.

18. M. Mors igitur ipſa , quæ videtur notissima res eſſe , quid sit , primùm eſt videndum : ſunt enim , qui diſceſſum animi a corpore putent eſſe mortem ; ſunt , qui nullum cenſeant fieri diſceſſum , ſed unà animum & corpus occidere , animumque in corpore exſtingui. Qui diſcedere

dere animum cenſent, alii ſtatim dissipari, alii diu permanere, alii ſemper. Quid ſit porrò ipſe animus, aut ubi, aut unde, magna diſſensio eſt: aliis cor ipſum animus videtur; ex quo *excordes*, *vecordes*, *concordeſque* dicuntur; & Nasica ille prudens, bis conſul, *Corculum*, &

Egregiè cordatus *homo Catus Ælius' Sextus.*

19. Empedocles animum eſſe cenſet cordi ſuffuſum ſanguinem: aliis pars quædam cerebri viſa eſt animi principatum tenere: aliis nec cor ipſum placet, nec cerebri quamdam partem eſſe animum; ſed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi eſſe ſedem & locum. Animum autem alii animam, ut ferè noſtri: ipſum declarat nomen: nam & agere animam, & efflare dicimus; dicimus & animoſos, & bene animatos, & ex animi ſententia: ipſe autem *animus* ab anima dictus eſt. Zenoni Stoico animus ignis videtur.

X. Sed hæc quidem, quæ dixi, cor, ſanguinem, cerebrum, animam, ignem, vulgò: reliqua ferè singuli. Ut multò antè veteres, proximè autem Ariſtoxenus, musicus, idemque philoſophus, ipsius corporis intentionem quamdam, velut in cantu & fidibus, quæ harmonia dicitur; sic ex corporis totius natura & figura, varios motus cieri, tamquam in cantu

ſonos. Hic ab artificio ſuo non receſſit; & tamen dixit aliquid, quod ipſum quale eſſet, erat multò antè & dictum & explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram & quaſi corpus negavit eſſe, verùm numerum dixit eſſe, cujus vis, ut jam antea Pythagoræ viſum erat, in natura maxima eſſet. Ejus doctor Plato triplicem finxit animam; cujus principatum, id eſt, rationem, in capite, ſicut in arce, poſuit; & duas partes parere voluit, iram & cupiditatem, quas locis diſcluſit: iram in pectore, cupiditatem ſubter præcordia locavit.

21. Dicæarchus autem in eo ſermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum diſputantium, primo libro multos loquentes facit; duobus Pherecratem quemdam Phthiotam ſenem, quem ait a Deucalione ortum, diſſerentem inducit, nihil eſſe omnino animum, & hoc eſſe nomen totum inane; fruſtraque animalia & animantes appellari; neque in homine ineſſe animum, vel animam, nec in beſtia; vimque omnem eam, quâ vel agamus quid, vel ſentiamus, in omnibus corporibus vivis æquabiliter eſſe fuſam, nec ſeparabilem a corpore eſſe, quippe quæ nulla ſit, nec ſit quidquam, niſi corpus unum & ſimplex, ita figuratum, ut temperatione naturæ vigeat & ſentiat.

22. Ariſtoteles longè omnibus (Platonem ſemper excipio) præſtans & ingenio & diligentiâ, quum quatuor nota illa genera principiorum eſſet complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quamdam naturam cenſet eſſe, e qua ſit mens: cogitare enim, & providere, & diſcere, & docere, & invenire aliquid, & tam multa alia, meminiſſe, amare, odiſſe, cupere, timere, angi, lætari; hæc & similia eorum in horum quatuor generum nullo ineſſe putat: quintum genus adhibet, vacans nomine: & sic ipſum animum, ἐντελέχειαν appellat novo nomine, quasi quamdam continuatam motionem & perennem.

XI. Nisi quæ me fortè fugiunt, hæ ſunt ferè omnium de animo ſententiæ. Democritum enim magnum quidem illum virum, ſed levibus & rotundis corpuſculis efficientem animum concurſu quodam fortuito, omittamus: nihil eſt enim apud iſtos, quod non atomorum turba conficiat. Harum ſententiarum quæ vera sit, deus aliquis viderit: quæ verisimillima, magna quæſtio eſt. Utrùm igitur inter has ſententias dijudicare malumus, an ad propositum redire?

23. A. Cuperem equidem utrumque, si poſſet: ſed eſt difficile confundere. Quare si, ut iſta non diſſerantur, liberari

mortis metu poſſumus, id agamus: sin id non poteſt, nisi hac quæſtione animorum explicatâ, nunc, si videtur, hoc: illud, aliàs. M. Quod malle te intelligo, id puto eſſe commodius: efficiet enim ratio, ut quæcumque vera sit earum ſententiarum, quas expoſui, mors aut malum non sit, aut sit bonum potiùs.

24. Nam si cor, aut ſanguis, aut cerebrum eſt animus, certè, quoniam eſt corpus, interibit cum reliquo corpore: si anima eſt fortaſſe, dissipabitur: si ignis, exſtinguetur: si eſt Ariſtoxeni harmonia, diſſolvetur. Quid de Dicæarcho dicam, qui nihil omnino animum dicat eſſe? His ſententiis omnibus nihil poſt mortem pertinere ad quemquam poteſt; pariter enim cum vita ſenſus amittitur: non ſentientis autem, nihil eſt, ullam in partem quod intersit. Reliquorum ſententiæ ſpem afferunt, si te fortè hoc delectat, poſſe animos, quum e corporibus exceſſerint, in cœlum, quasi in domicilium ſuum, pervenire.

25. A. Me verò delectat; idque, primùm ita eſſe; deinde, etiam si non sit, mihi tamen perſuaderi velim. M. Quid tibi ergo operâ noſtrâ opus eſt? num eloquentiâ Platonem ſuperare poſſumus? evolve diligenter ejus eum librum, qui eſt de animo; ampliùs quod desideres,

nihil erit. A. Feci mehercule, & quidem ſæpius: ſed neſcio quo modo, dum lego, aſſentior; quum poſui librum, & mecum ipſe de immortalitate animorum cœpi cogitare, aſſenſio omnis illa elabitur. M. Quid hoc? daſne aut manere animos poſt mortem, aut morte ipſâ interire? A. Do verò. M. Quid, ſi maneant? A. Beatos eſſe concedo. M. Si intereant? A. Non eſſe miſeros, quoniam ne ſint quidem: jam iſtuc, coacti a te, paulò antè conceſſimus. M. Quo modo igitur aut cur mortem malum tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miſeros, ſenſu carentes?

12. A. Expone igitur, niſi moleſtum eſt, primùm animos, ſi potes, remanere poſt mortem; tum, ſi minùs id obtinebis (eſt enim arduum) docebis carere omni malo mortem: ego enim iſtuc ipſum vereor, ne malum ſit, non dico carere ſenſu, ſed carendum eſſe. M. Auctoribus quidem ad iſtam ſententiam, quam vis obtineri, uti optimis poſſumus; quòd in omnibus causis & debet & ſolet valere plurimùm: & primùm quidem omni antiquitate; quæ quò propiùs aberat ab ortu & divina progenie, hòc meliùs ea fortaſſe, quæ erant vera, cernebat.

27. Itaque unum illud erat inſitum priſcis illis, quos *Caſcos* appellat Ennius,

eſſe in morte ſenſum, neque exceſſu vitæ sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque quum multis aliis rebus, tum e pontificio jure & cæremoniis ſepulcrorum intelligi licet; quas maximis ingeniis præditi nec tantâ curâ coluiſſent, nec violatas tam inexpiabili religione ſanxiſſent, niſi hæreret in eorum mentibus, mortem non interitum eſſe omnia tollentem atque delentem, ſed quamdam quaſi migrationem commutationemque vitæ, quæ claris viris & feminis dux in cœlum ſoleret eſſe, in ceteris humi retineretur, & permaneret tamen.

28. Ex hoc & noſtrorum opinione

Romulus in cælo cum diis agit ævum,

ut famæ aſſentiens dixit Ennius; & apud Græcos, indeque perlapſus ad nos, & uſque ad Oceanum Hercules tantus & tam præſens habetur deus: hinc Liber deus, Semele natus: eademque famæ celebritate Tyndaridæ fratres, qui non modò adjutores in prœliis victoriæ populi Romani, ſed etiam nuntii fuiſſe perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a noſtris? Quid? totum propè cœlum, ne plures perſequar, nonne humano genere completum eſt?

XIII. Si verò ſcrutari vetera, & ex

his ea, quæ ſcriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner; ipsi illi, majorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cœlum reperientur. Quære, quæ quorum demonſtrantur ſepulcra in Græcia; reminiſcere, quoniam es initiatus, quæ tradantur myſteriis; tum denique, quàm hoc latè pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quæ multis pòſt annis tractari cœpiſſent, physica didiciſſent, tantum sibi perſuaſerant, quantum naturâ admonente cognoverant: rationes & cauſas rerum non tenebant: visis quibuſdam ſæpe movebantur, hiſque maximè nocturnis, ut viderentur ii, qui vitâ exceſſerant, vivere.

30. Ut porrò firmiſſimum hoc afferri videtur, cur deos eſſe credamus, quòd nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit deorum opinio. Multi de diis prava ſentiunt; id enim vitioſo more effici ſolet; omnes tamen eſſe vim & naturam divinam arbitrantur: nec verò id collocutio hominum aut conſenſus efficit: non inſtitutis opinio eſt confirmata, non legibus: omni autem in re conſensio omnium gentium, lex naturæ putanda eſt. Quis eſt igitur, qui ſuorum mortem primùm non eò lugeat, quòd eos orbatos vitæ commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem;

luctum ſuſtuleris : nemo enim mœret ſuo incommodo : dolent fortaſſe, & anguntur : ſed illa lugubris lamentatio fletuſque mœrens ex eo eſt, quòd eum, quem diliximus, vitæ commodis privatum arbitramur, idque ſentire. Atque hæc ita ſentimus naturâ duce, nullâ ratione nullâque doctrinâ.

XIV. Maximum verò argumentum eſt, naturam ipſam de immortalitate animorum tacitam judicare, quòd omnibus curæ ſunt, & maximè quidem, quæ poſt mortem futura sint. *Serit arbores, quæ alteri ſeculo prosint*, ut ait Statius in Synephebis : quid ſpectans, nisi etiam poſtera ſecula ad ſe pertinere ? Ergo arbores ſeret diligens agricola, quarum adſpiciet baccam ipſe numquam : vir magnus leges, inſtituta, rempublicam non ſeret ? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum, quid teſtamentorum diligentia, quid ipſa ſepulcrorum monumenta, quid elogia significant, nisi nos futura etiam cogitare ?

32. Quid illud ? num dubitas, quin ſpecimen naturæ capi deceat ex optima quaque natura ? quæ eſt igitur melior in hominum genere natura, quàm eorum, qui ſe natos ad homines juvandos, tutandos, conſervandos arbitrantur ? Abiit ad deos Hercules : numquam abiiſſet, nisi,

quum inter homines eſſet, eam ſibi viam muniviſſet. Vetera jam iſta & religione omnium conſecrata.

XV. Quid in hac republica tot tantoſque viros ob rempublicam interfectos cogitaſſe arbitramur? iiſdemne ut finibus nomen ſuum, quibus vita, terminaretur? Nemo umquam ſine magna ſpe immortalitatis ſe pro patria offerret ad mortem. Licuit eſſe otioſo Themiſtocli, licuit Epaminondæ, licuit, ne & vetera & externa quæram, mihi: ſed neſcio quo modo inhæret in mentibus quasi ſeculorum quoddam augurium futurorum; idque in maximis ingeniis altiſſimiſque animis & exſiſtit maximè, & apparet facillimè: quo quidem dempto, quis tam eſſet amens, qui ſemper in laboribus & periculis viveret?

34. Loquor de principibus: quid poëtæ? nonne poſt mortem nobilitari volunt? unde ergo illud?

Adſpicite, ó cives, ſenis Ennii imagini' formam:
Hic veſtrûm panxit maxima facta patrum.

Mercedem gloriæ flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloriâ: idemque,

Nemo me lacrymis decoret, nec Funera leſſum
Faxit. Cur? volito vivu' per ora virûm.

Sed quid poëtas? opifices poſt mortem

nobilitari volunt. Quid enim Phidias ſui ſimilem ſpeciem inclusit in clypeo Minervæ, quum inſcribere non liceret? Quid noſtri philoſophi? nonne in his ipsis libris, quos ſcribunt de contemnenda gloria, ſua nomina inſcribunt?

35. Quòd si omnium conſenſus, naturæ vox eſt; omneſque, qui ubique ſunt, conſentiunt eſſe aliquid, quod ad eos pertineat, qui e vita ceſſerint; nobis quoque idem exiſtimandum eſt: &, si, quorum aut ingenio aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia naturâ optimâ sint, cernere naturæ vim maximè; verisimile eſt, quum optimus quiſque maximè poſteritati ſerviat, eſſe aliquid, cujus is poſt mortem ſenſum sit habiturus.

XVI. Sed ut deos eſſe naturâ opinamur, qualeſque sint ratione cognoſcimus; sic permanere animos arbitramur conſenſu nationum omnium: qua in ſede maneant, qualeſque sint, ratione diſcendum eſt: cujus ignoratio finxit inferos, eaſque formidines, quas tu contemnere non sine cauſa videbare. In terram enim cadentibus corporibus, hiſque humo tectis, e quo dictum eſt *humari*, ſub terra cenſebant reliquam vitam agi mortuorum: quam eorum opinionem magni errores conſecuti ſunt; quos auxerunt poëtæ.

37. Frequens enim conſeſſus theatri, in quo ſunt mulierculæ & pueri, movetur audiens tam grande carmen:

Adſum, atque advenio Acheronte, vix, viâ altâ atque arduâ,
Per ſpeluncas ſaxis ſtructas aſperis, pendentibus,
Maximis: ubi rigida conſtat craſſa caligo inferûm.

Tantumque valuit error, qui mihi quidem jam ſublatus videtur, ut, corpora cremata quum ſcirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quæ ſine corporibus nec fieri poſſent, nec intelligi: animos enim per ſe ipſos viventes non poterant mente complecti; formam aliquam figuramque quærebant. Inde Homeri tota νεκυία: inde ea, quæ meus amicus Appius νεκρομαντεῖα faciebat: inde in vicinia noſtra Averni lacus,

Unde animæ excitantur obſcurâ umbrâ, aperto oſtio
Alti Acherontis, ſalſo ſanguine, mortuorum imagines.

Has tamen imagines loqui volunt; quod fieri nec ſine lingua, nec ſine palato, nec ſine faucium, laterum, pulmonum vi & figura poteſt: nihil enim animo videre poterant; ad oculos omnia referebant.

38. Magni autem eſt ingenii, revocare mentem a ſenſibus, & cogitationem a

conſuetudine abducere. Itaque credo equidem etiam alios tot ſeculis, ſed, quod litteris exſtet, Pherecydes Syrius primus dixit, animos hominum eſſe ſempiternos; antiquus ſanè; fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem diſcipulus ejus Pythagoras confirmavit; qui quum Superbo regnante in Italiam veniſſet, tenuit magnam illam Græciam quum honore ex diſciplina, tum etiam auctoritate; multaque ſecula poſtea ſic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

XVII. Sed redeo ad antiquos. Rationem illi ſententiæ ſuæ non ferè reddebant, niſi quid erat numeris aut deſcriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognoſceret, in Italiam veniſſe, & in ea quum alios multos, tum Archytam Tymæumque cognoviſſe, & didiciſſe Pythagorea omnia; primumque de animorum æternitate non ſolùm ſenſiſſe idem, quod Pythagoras; ſed rationem etiam attuliſſe: quam, niſi quid dicis, prætermittamus, & hanc totam ſpem immortalitatis relinquamus.

40. A. An tu, quum me in ſummam exſpectationem adduxeris, deſeris? errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias ſcio, & quem ex tuo ore admiror, quàm cum iſtis vera ſentire. M. Macte virtute: ego enim ipſe cum

eodem ipſo non invitus erraverim. Num igitur dubitamus ſicut pleraque, ſic & hoc? (quamquam hoc quidem minimè; perſuadent enim mathematici) terram in medio mundi ſitam ad univerſi cœli complexum quaſi puncti inſtar obtinere, quod κέντρον illi vocant: eam porrò naturam eſſe quatuor omnia gignentium corporum, ut quaſi partita habeant inter ſe & diviſa momenta: terrena & humida ſuopte nutu & ſuo pondere ad pares angulos in terram & in mare ferantur; reliquæ duæ partes, una ignea, altera animalis, ut illæ ſuperiores in medium locum mundi gravitate ferantur & pondere, ſic hæ ſurſum rectis lineis in cœleſtem locum ſubvolent, ſive ipſæ naturâ ſuperiora appetentes, ſive quòd a gravioribus leviora naturâ repellantur. Quæ quum conſtent, perſpicuum debet eſſe, animos, quum e corpore excesſerint, ſive illi ſint animales, id eſt, ſpirabiles, ſive ignei, ſublimè ferri. Si verò aut numerus quidam ſit animus, quod ſubtiliter magis quàm dilucidè dicitur, aut quinta illa non nominata magis quàm non intellecta natura; multò etiam integriora ac puriora ſunt, ut a terra longiſſimè ſe efferant. Horum igitur aliquid eſt animus, ne tam vegeta mens aut in corde cerebrove, aut in Empedocleo ſanguine demerſa jaceat.

XVIII. Dicæarchum verò cum Ariſtoxeno æquali & condiſcipulo ſuo, doctos ſanè homines, omittamus; quorum alter ne condoluiſſe quidem umquam videtur, qui animum ſe habere non ſentiat: alter ita delectatur ſuis cantibus, ut eos etiam ad hæc transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis ſonorum noſſe poſſumus, quorum varia compoſitio etiam harmonias efficit plures: membrorum verò ſitus & figura corporis, vacans animo, quam poſſit harmoniam efficere non video: ſed hic quidem, quamvis eruditus ſit, ſicut eſt, hæc magiſtro concedat Ariſtoteli; canere ipſe doceat: bene enim illo proverbio Græcorum præcipitur,

Quam quiſque norit artem, in hac ſe exerceat.

42. Illam verò funditus ejiciamus individuorum corporum levium & rotundorum concurſionem fortuitam; quam tamen Democritus concalefactam & ſpirabilem, id eſt animalem, eſſe vult. Is autem animus, qui, si eſt horum quatuor generum, ex quibus omnia conſtare dicuntur, ex inflammata anima conſtat, ut potiſſimùm videri video Panætio, ſuperiora capeſſat neceſſe eſt: nihil enim habent hæc duo genera proni, & ſupera ſemper petunt: ita, ſive diſſipantur, procul

à terris id evenit: sive permanent & conſervant habitum ſuum, hòc etiam magis neceſſe eſt ferantur ad cœlum, & ab his perrumpatur & dividatur craſſus hic & concretus aër, qui eſt terræ proximus: calidior eſt enim, vel potiùs ardentior animus, quàm eſt hic aër, quem modò dixi craſſum atque concretum: quod ex eo ſciri poteſt, quia corpora noſtra, terreno principiorum genere confecta, ardore animi concaleſcunt.

XIX. Accedit, ut eò faciliùs animus evadat ex hoc aëre, quem ſæpe jam appello craſſum, eumque perrumpat, quòd nihil eſt animo] velocius; nulla eſt celeritas, quæ poſſit cum animi celeritate contendere: qui si permanet incorruptus, ſuique similis; neceſſe eſt ita feratur, ut penetret & dividat omne cœlum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur; quod & humidum & caliginoſum eſt, propter exhalationes terræ: quam regionem quum ſuperavit animus, naturamque ſui similem contigit & agnovit; junctis ex anima tenui, & ex ardore ſolis temperato, ignibus insiſtit, & finem altiùs ſe efferendi facit: tum enim ſui similem & levitatem & calorem adeptus, tamquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur; eaque ei demum naturalis eſt ſedes, quum ad ſui similem pe-

netravit; in quo nulla re egens aletur & ſuſtentabitur iiſdem rebus, quibus aſtra ſuſtentantur & aluntur.

44. Quumque corporis facibus inflammari ſoleamus ad omnes ferè cupiditates, eóque magis incendi, quòd iis æmulemur, qui ea habëant, quæ nos habere cupiamus; profectò beati erimus, quum, corporibus relictis, & cupiditatum & æmulationum erimus expertes: quodque nunc facimus, quum laxati curis ſumus, ut ſpectare aliquid velimus & viſere, id multò tum faciemus liberiùs; totoſque nos in contemplandis rebus perſpiciendiſque ponemus, propterea quòd & naturâ ineſt in mentibus noſtris inſatiabilis quædam cupiditas veri videndi; & oræ ipſæ locorum illorum, quò pervenerimus, quò faciliorem nobis cognitionem rerum cœleſtium, eò majorem cognoſcendi cupiditatem dabunt. Hæc enim pulchritudo etiam in terris patriam illam & avitam (ut ait Theophraſtus) philoſophiam, cognitionis cupiditate incenſam, excitavit: præcipuè verò fruentur eâ, qui tum etiam, quum, has terras incolentes, circumfuſi erant caligine, tamen acie mentis diſpicere cupiebant.

XX. Etenim si nunc aliquid aſſequi ſe putant, qui oſtium Ponti viderunt, & eas anguſtias, per quas penetravit ea, quæ eſt nominata

Argo, quia Argivi in ea, delecti viri,
Vecti, petebant pellem inauratam arietis;

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda:

quod tandem ſpectaculum fore putamus; quum totam terram contueri licebit, ejusque quum ſitum, formam, circumſcriptionem, tum & habitabiles regiones, & rurſum omni cultu propter vim frigoris aut caloris vacantes?

46. Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quæ videmus: neque enim eſt ullus ſenſus in corpore, ſed, ut non ſolùm physici docent, verùm etiam medici, qui iſta aperta & patefacta viderunt, viæ quasi quædam ſunt ad oculos, ad aures, ad nares, a ſede animi perforatæ: itaque ſæpe aut cogitatione aut aliquâ vi morbi impediti, apertis atque integris & oculis & auribus, nec videmus, nec audimus; ut facilè intelligi possit, animum & videre & audire, non eas partes, quæ quasi feneſtræ ſunt animi; quibus tamen ſentire nihil queat mens, nisi id agat, & adsit. Quid, quòd eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, ſaporem, calorem, odorem, ſonum? quæ numquam quinque nuntiis animus cognoſceret, nisi ad eum

omnia referrentur, & is omnium judex ſolus eſſet.

47. Atque ea profectò tum multò puriora & dilucidiora cernentur, quum, quò natura fert, liber animus pervenerit: nam nunc quidem, quamquam foramina illa, quæ patent ad animum a corpore, calliſſimo artificio natura fabricata eſt, tamen terrenis concretiſque corporibus ſunt intercepta quodam modo: quum autem nihil erit præter animum; nulla res objecta impediet, quò minùs percipiat, quale quidque sit.

XXI. Quamvis copiosè hæc diceremus, si res poſtularet, quàm multa, quàm varia, quanta ſpectacula animus in locis cœleſtibus eſſet habiturus. Quæ quidem cogitans, ſoleo ſæpe mirari nonnullorum inſolentiam philoſophorum, qui naturæ cognitionem admirantur, ejuſque inventori & principi gratias exſultantes agunt, eumque venerantur, ut deum: liberatos enim ſe per eum dicunt gravissimis dominis, errore ſempiterno, & diurno ac nocturno metu: quo errore? quo metu? quæ eſt anus tam delira, quæ timeat iſta, quæ vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

Acherusia templa, alta Orci ſalvete infera,
Pallida Lethes, obnubila tenebris loca.

Non pudet philoſophum in eo gloriari, quòd hæc non timeat, & quòd falſa eſſe cognoverit? ex quo intelligi poteſt, quàm acuti naturâ ſint, qui hæc ſine doctrina credituri fuerint.

49. Præclarum autem neſcio quid adepti ſunt, qui didicerunt, ſe, quum tempus mortis veniſſet, totos eſſe perituros: quod ut ſit (nihil enim pugno) quid habet iſta res aut lætabile, aut glorioſum? Nec tamen mihi ſanè quidquam occurrit, cur non Pythagoræ ſit & Platonis vera ſententia: ut enim rationem Plato nullam afferret (vide quid homini tribuam) ipsâ auctoritate me frangeret: tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, ſibi certè perſuaſiſſe videatur.

XXII. Sed plurimi contrà nituntur, animoſque, quaſi capite damnatos, morte multant; neque aliud eſt quidquam, cur incredibilis his animorum videatur æternitas, niſi quòd nequeunt, qualis animus ſit vacans corpore, intelligere, & cogitatione comprehendere: quaſi verò intelligant, qualis ſit in ipſo corpore, quæ conformatio, quæ magnitudo, qui locus: aut, ſi jam poſſent in homine vivo cerni omnia, quæ nunc tecta ſunt, caſurusne in conſpectum videatur; an tanta ſit ejus tenuitas, ut fugiat aciem.

51. Hæc reputent iſti, qui negant, ani-

mum ſine corpore ſe intelligere poſſe? videbunt, quem in ipſo corpore intelligant. Mihi quidem, naturam animi intuenti, multò difficilior occurrit cogitatio, multóque obſcurior, qualis animus in corpore ſit, tamquam alienæ domi, quàm qualis, quum exierit, & in liberum cœlum, quaſi in domum ſuam, venerit. Niſi enim, quod numquam vidimus, id quale ſit, intelligere poſſumus; certè, & deum ipſum, & divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti non poſſumus. Dicæarchus quidem & Ariſtoxenus, quia difficilis erat animi, quid aut qualis eſſet, intelligentia, nullum omninò animum eſſe dixerunt.

52. Eſt illud quidem vel maximum, animo ipſo animum videre; & nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis, quo monet, ut ſe quiſque noſcat: non enim, credo, id præcipit, ut membra noſtra aut ſtaturam figuramve noſcamus; neque nos corpora ſumus; neque ego tibi hæc dicens, corpori tuo dico: quum igitur, *Noſce te*, dicit, hoc dicit, Noſce animum tuum: nam corpus quidem quaſi vas eſt, aut aliquod animi receptaculum: ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. Hunc igitur noſſe, niſi divinum eſſet, non eſſet hoc acrioris cujuſdam animi præceptum tributum a deo, ſe ipſum poſſe cognoſcere.

53. Sed si, qualis ſit animus, ipſe animus neſciet; dic, quæſo, ne eſſe quidem ſe ſciet? ne moveri quidem ſe? ex quo illa ratio nata eſt Platonis, quæ a Socrate eſt in Phædro explicata, a me autem poſita eſt in ſexto libro de Republica.

XXIII. *Quod ſemper movetur, id æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quodque ipſum agitatur aliunde, quando finem habet motûs, vivendi quoque finem habeat neceſſe eſt: ſolum igitur, quod ſe ipſum movet, quia numquam deſeritur a ſe, numquam ne moveri quidem deſinit: quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium eſt movendi: principii autem nulla eſt origo. Nam ex principio oriuntur omnia; ipſum autem nulla ex re alia naſci poteſt: nec enim eſſet id principium, quod gigneretur aliunde. Quòd si numquam oritur, ne occidit quidem umquam: nam principium exſtinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec a ſe aliud creabit; ſi quidem neceſſe eſt a principio oriri omnia. Ita fit, ut motûs principium ex eo ſit, quod ipſum a ſe movetur: id autem nec naſci poteſt, nec mori; vel concidat omne cœlum, omniſque natura conſiſtat neceſſe eſt, nec vim ullam nanciſcatur, quâ primo impulſu moveatur. Quum pateat igitur, æternum id eſſe, quod ſeipſum moveat; quis eſt, qui*

hanc naturam animis eſſe tributam neget? inanimum eſt enim omne, quod pulſu agitatur externo: quod autem eſt animale, id motu cietur interiore & ſuo: nam hæc eſt propria natura animi, atque vis: quæ si eſt una ex omnibus, quæ ſe ipſa ſemper moveat; neque nata certè eſt, & æterna eſt.

55. Licet concurrant plebeii omnes philoſophi (sic enim ii, qui a Platone, & Socrate, & ab ea familia diſſident, appellandi videntur) non modò nihil umquam tam eleganter explicabunt, ſed ne hoc quidem ipſum, quàm ſubtiliter concluſum ſit, intelligent. Sentit igitur animus ſe moveri: quod quum ſentit, illud unà ſentit, ſe vi ſuâ, non alienâ moveri; nec accidere poſſe, ut ipſe umquam a ſe deſeratur: ex quo efficitur æternitas: niſi quid habes ad hæc. A. Ego verò facilè ſum paſſus, ne in mentem quidem mihi aliquid contrà venire: ita iſti faveo ſententiæ.

XXIV. M. Quid illa tandem, num leviora cenſes? quæ declarant ineſſe in animis hominum divina quædam: quæ si cernerem quemadmodum naſci poſſent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. Nam ſanguinem, bilem, pituitam, oſſa, nervos, venas, omnem denique membrorum & totius corporis figuram videor poſſe dicere, unde concreta & quo

modo facta sint: animum ipſum, si nihil eſſet in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam naturâ putarem hominis vitam ſuſtentari, quàm vitis, quàm arboris; hæc enim etiam dicimus vivere: item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret aut fugeret, id quoque eſſet ei commune cum beſtiis.

57. Habet primùm memoriam, & eam infinitam, rerum innumerabilium; quam quidem Plato recordationem eſſe vult ſuperioris vitæ. Nam in illo libro, qui inſcribitur *Menon*, pusionem quemdam Socrates interrogat quædam geometrica de dimensione quadrati: ad ea sic ille reſpondet, ut puer; & tamen ita faciles interrogationes ſunt, ut gradatim reſpondens eòdem perveniat, quò si geometrica didiciſſet: ex quo effici vult Socrates, ut diſcere nihil aliud sit, nisi recordari: quem locum multò etiam accuratiùs explicat in eo ſermone, quem habuit eo ipſo die, quo excessit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis eſſe videatur, bene interroganti reſpondentem, declarare, ſe non tum illa diſcere, ſed reminiſcendo recognoſcere; nec vero fieri ullo modo poſſe, ut a pueris tot rerum atque tantarum insitas & quasi consignatas in animis notiones, quas ἐννοίας vocant, haberemus, nisi animus, antequam in

corpus intraviſſet, in rerum cognitione viguiſſet.

58. Quumque nihil eſſet, ut omnibus locis a Platone diſſeritur (nihil enim ille putat eſſe, quod oriatur & intereat; idque ſolum eſſe, quod ſemper tale ſit, qualem *ideam* appellat ille, nos *ſpeciem*) non potuit animus hæc in corpore incluſus agnoſcere; cognita attulit: ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur: neque ea planè videt animus, quum repentè in tam inſolitum tamque perturbatum domicilium immigravit; ſed quum ſe collegit atque recreavit, tum agnoſcit illa reminiſcendo: ita nihil aliud eſt diſcere, nisi recordari.

59. Ego autem majore etiam quodam modo memoriam admiror: quid eſt enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde natam? Non quæro, quantâ memoriâ Simonides fuiſſe dicatur, quantâ Theodectes, quantâ is, qui a Pyrrho legatus ad ſenatum eſt miſſus, Cineas, quantâ nuper Charmadas, quantâ, qui modò fuit, Scepsius Metrodorus, quantâ noſter Hortensius: de communi omnium memoria loquor, & eorum maximè, qui in aliquo majore ſtudio & arte verſantur; quorum quanta mens ſit, difficile eſt exiſtimare; ita multa meminerunt.

XXV. Quorſus igitur hæc ſpectat oratio?

tio? Quæ sit illa vis, & unde, intelligendum puto: non eſt certè nec cordis, nec ſanguinis, nec cerebri, nec atomorum: anima sit ignisve, neſcio; nec me pudet, ut iſtos, fateri neſcire quod neſciam: illud si ulla alia de re obſcura affirmare poſſem, sive anima, sive ignis sit animus, eum jurarem eſſe divinum. Quid enim, obſecro te, terrâne tibi, aut hoc nebuloſo & caliginoſo cœlo, aut ſata aut concreta videtur tanta vis memoriæ? si, quid sit hoc, non vides; at, quale sit, vides: si ne id quidem; at, quantum sit, profectò vides.

61. Quid igitur? utrùm capacitatem aliquam in animo putamus eſſe, quò tamquam in aliquod vas ea, quæ meminimus, infundantur? abſurdum id quidem; qui enim fundus, aut quæ talis animi figura intelligi poteſt? aut quæ tanta omnino capacitas? An imprimi quasi ceram animum putamus, & memoriam eſſe signatarum rerum in mente veſtigia? quæ poſſunt verborum, quæ rerum ipſarum eſſe veſtigia? quæ porrò tam immenſa magnitudo, quæ illa tam multa possit effingere?

62. Quid illa vis, quæ tandem eſt, quæ inveſtigat occulta, quæ inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena mortalique natura & caduca concreta ea videtur? aut qui primus, quod

ſummæ ſapientiæ Pythagoræ viſum eſt, omnibus rebus impoſuit nomina? aut qui diſſipatos homines congregavit, & ad ſocietatem vitæ convocavit? aut qui ſonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis litterarum notis terminavit? aut qui errantium ſtellarum curſus, regreſſiones, inſtitiones notavit? Omnes magni; etiam ſuperiores, qui fruges, qui veſtitum, qui tecta, qui cultum vitæ, qui præſidia contra feras invenerunt: a quibus manſuefacti & exculti, a neceſſariis artificiis ad elegantiora defluximus: nam & auribus oblectatio magna parta eſt, inventâ & temperatâ varietate & naturâ ſonorum; & aſtra ſuſpeximus, tum ea, quæ ſunt infixa certis locis, tum illa non re, ſed vocabulo errantia: quorum converſiones, omneſque motus, qui animo vidit, is docuit, ſimilem animum ſuum ejus eſſe, qui ea fabricatus eſſet in cœlo.

63. Nam quum Archimedes lunæ, ſolis, quinque errantium motus in ſphæram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timæo mundum ædificavit Platonis deus, ut tarditate & celeritate diſſimillimos motus una regeret converſio. Quòd ſi hoc in mundo fieri ſine deo non poteſt, ne in ſphæra quidem eoſdem motus Archimedes ſine divino ingenio potuiſſet imitari.

XXVI. Mihi verò ne hæc quidem no-

tiora & illuſtriora carere vi divinâ videntur; ut ego aut poëtam grave plerumque carmen sine cœleſti aliquo mentis inſtinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi majore fluere, abundantem ſonantibus verbis, uberibuſque ſententiis. Philoſophia verò, omnium mater artium, quid eſt aliud, niſi, ut Plato ait, donum, ut ego, inventum deorum? Hæc nos primùm ad illorum cultum, deinde ad jus hominum, quod ſitum eſt in generis humani ſocietate, tum ad modeſtiam magnitudinemque animi erudivit; eademque ab animo, tamquam ab oculis, caliginem diſpulit, ut omnia ſupera, infera, prima, ultima, media videremus.

65. Prorſus hæc divina mihi videtur vis, quæ tot res efficiat & tantas. Quid eſt enim memoria rerum & verborum? quid porrò inventio? profectò id, quo nec in deo quidquam majus intelligi poteſt. Non enim ambroſiâ deos, aut nectare, aut Juventate pocula miniſtrante, lætari arbitror; nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum ait propter formam, ut Jovi bibere miniſtraret: non juſta cauſa, cur Laomedonti tanta fieret injuria: fingebat hæc Homerus, & humana ad deos transferebat: divina mallem ad nos. Quæ autem divina? vigere, ſapere, invenire, meminiſſe. Ergo ani-

mus, ut ego dico, divinus eſt; ut Euripides audet dicere, deus: & quidem ſi deus aut anima, aut ignis eſt, idem eſt animus hominis: nam ut illa natura cœleſtis & terrâ vacat & humore; ſic utriuſque harum rerum humanus animus eſt expers: ſin autem eſt quinta quædam natura ab Ariſtotele inducta primùm; hæc & deorum eſt, & animorum.

XXVII. Hanc nos ſententiam ſecuti, his ipſis verbis in Conſolatione hoc expreſſimus: *Animorum nulla in terris origo inveniri poteſt: nihil enim eſt in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum eſſe videatur; nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum: his enim in naturis nihil ineſt, quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura provideat, & complecti poſſit præſentia; quæ ſola divina ſunt: nec invenietur umquam, unde ad hominem venire poſſint, niſi a Deo: ſingularis eſt igitur quædam natura atque vis animi, ſejuncta ab his uſitatis notiſque naturis. Ita quidquid eſt illud, quod ſentit, quòd ſapit, quod vult, quòd viget, cæleſte & divinum eſt; ob eámque rem æternum ſit neceſſe eſt. Nec verò Deus ipſe, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi poteſt, niſi mens ſoluta quædam & libera, ſegregata ab omni con-*

cretione mortali, omnia ſentiens & movens, ipſaque prædita motu ſempiterno. Hoc e genere atque eadem e natura eſt humana mens.

XXVIII. Ubi igitur, aut qualis eſt iſta mens? Ubi tua, aut qualis? poteſne dicere? an, ſi omnia ad intelligendum non habeo, quæ habere vellem, ne iis quidem, quæ habeo, mihi per te uti licebit? non valet tantum animus, ut ſe ipſum ipſe videat; at, ut oculus, ſic animus ſeſe non videns alia cernit: non videt autem, quod minimum eſt, formam ſuam: fortaſſe; quamquam id quoque; ſed relinquamus: vim certè, ſagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Hæc magna, hæc divina, hæc ſempiterna ſunt. Quâ facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quærendum quidem eſt.

68. Ut, quum videmus ſpeciem primùm candoremque cœli; deinde converſionis celeritatem tantam, quantam cogitare non poſſumus; tum viciſſitudines dierum atque noctium, commutationeſque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum & ad temperationem corporum aptas; eorumque omnium moderatorem & ducem ſolem; lunamque accretione & diminutione luminis, quaſi faſtorum notantem & ſignantem dies; tum in eodem orbe, in XII partes diſtributo, quinque

ſtellas ferri, eoſdem curſus conſtantissimè ſervantes, diſparibus inter ſe motibus; nocturnamque cœli formam undique sideribus ornatam; tum globum terræ eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris diſtantibus habitabilem & cultum; quarum altera, quam nos incolimus, ſub axe posita ad ſtellas ſeptem, unde

Horrifer
Aquilonis ſtridor gelidas molitur nives:

altera Auſtralis, ignota nobis, quam vocant Græci ἀντίχθονα:

69. Ceteras partes incultas, quòd aut frigore rigeant, aut urantur calore: hîc autem, ubi habitamus, non intermittit ſuo tempore

Cælum miteſcere, arbores frondeſcere,
Vites lætiſcere, pampinis pubeſcere,
Rami baccarum ubertate incurviſcere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes ſcatere, herbis prata conveſtirier:

tum multitudinem pecudum, partim ad veſcendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora veſtienda; hominemque ipſum, quasi contemplatorem cœli, ac deorum, ipſorumque cultorem; atque hominis utilitati agros omnes & maria parentia.

XXIX. Hæc igitur & alia innumerabilia quum cernimus, poſſumuſne dubitare, quin his præsit aliquis vel effector, si hæc nata ſunt, ut Platoni videtur; vel, si ſemper fuerint, ut Ariſtoteli placet, moderator tanti operis & muneris? sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides, tamen ut deum agnoſcis ex operibus ejus, sic ex memoria rerum, & inventione, & celeritate motûs, omnique pulchritudine virtutis, vim divinam mentis agnoſcito. In quo igitur loco eſt? credo equidem in capite; &, cur credam, afferre poſſum: ſed aliàs: nunc ubi ubi sit animus, certè quidem in te eſt. Quæ eſt ei natura? propria, puto, & ſua: ſed fac igneam, fac ſpirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modò videto, ut deum noris, etsi ejus ignores & locum & faciem, sic animum tibi tuum notum eſſe oportere, etiam si ejus ignores & locum & formam.

71. In animi autem cognitione dubitare non poſſumus, nisi planè in physicis plumbei ſumus, quin nihil sit animus admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex; quod quum ita sit, certè nec ſecerni, nec dividi, nec diſcerpi, nec diſtrahi poteſt; nec interire igitur: eſt enim interitus quasi diſceſſus, & ſecretio, ac diremptus earum

partium, quæ ante interitum junctione aliquâ tenebantur. His & talibus rationibus adductus Socrates, nec patronum quæſivit ad judicium capitis, nec judicibus ſupplex fuit; adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a ſuperbia; & ſupremo vitæ die de hoc ipſo multa diſſeruit; & paucis antè diebus, quum facilè poſſet educi e cuſtodia, noluit; & quum pene in manu jam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita eſt, ut non ad mortem trudi, verùm in cœlum videretur adſcendere.

XXX. Ita enim cenſebat, itáque diſſeruit, duas eſſe vias, duplicesque curſus animorum e corpore excedentium: nam qui ſe humanis vitiis contaminaviſſent, & ſe totos libidinibus dediдiſſent, quibus cæcati velut domeſticis vitiis atque flagitiis ſe inquinaviſſent, vel republicâ violandâ fraudes inexpiabiles concepiſſent, iis devium quoddam iter eſſe, ſecluſum a concilio deorum: qui autem ſe integros caſtoſque ſervaviſſent, quibuſque fuiſſet minima cum corporibus contagio, ſeſeque ab his ſemper ſevocaſſent, eſſentque in corporibus humanis vitam imitati deorum; his ad illos, a quibus eſſent profecti, reditum facilem patere.

73. Itaque commemorat, ut cycni, qui non sine cauſa Apollini dicati ſunt, ſed

quòd ab eo divinationem habere videantur, quâ providentes quid in morte boni ſit, cum cantu & voluptate moriantur; ſic omnibus & bonis & doctis eſſe faciendum. Nec verò de hoc quiſquam dubitare poſſet, niſi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis ſæpe uſu venit, qui acriter oculis deficientem ſolem intuerentur, ut adſpectum omnino amitterent: ſic mentis acies ſe ipſa intuens nonnumquam hebeſcit, ob eamque cauſam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumſpectans, hæſitans, multa adverſa revertens, tamquam ratis in mari immenſo, noſtra vehitur oratio.

74. Sed hæc & vetera, & a Græcis. Cato autem ſic abiit e vita, ut cauſam moriendi nactum ſe eſſe gauderet. Vetat enim dominans ille in nobis deus, injuſſu hinc nos ſuo demigrare: quum verò cauſam juſtam deus ipſe dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, ſæpe multis; næ ille, medius fidius, vir ſapiens, lætus ex his tenebris in lucem illam exceſſerit. Nec tamen illa vincla carceris ruperit; leges enim vetant: ſed tamquam a magiſtratu, aut ab aliqua poteſtate legitima, ſic a deo evocatus atque emiſſus exierit. *Tota enim philoſophorum vita*, ut ait idem, *commentatio mortis eſt.*

XXXI. Nam quid aliud agimus, quum a voluptate, id eſt, a corpore, quum a re familiari, quæ eſt miniſtra & famula corporis, quum a republica, quum a negotio omni ſevocamus animum? quid, inquam, tum agimus, niſi animum ad ſeipſum advocamus, ſecum eſſe cogimus, maximéque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum, nec quidquam aliud eſt quàm emori diſcere. Quare hoc commentemur, mihi crede, disjungamusque nos a corporibus, id eſt, conſueſcamus mori. Hoc &, dum erimus in terris, erit illi cœleſti vitæ ſimile; &, quum illuc ex his vinculis emiſſi feremur, minùs tardabitur curſus animorum: nam qui in compedibus corporis ſemper fuerunt, etiam quum ſoluti ſunt, tardiùs ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt: quò quum venerimus, tum denique vivemus. Nam hæc quidem vita mors eſt; quam lamentari poſſem, si liberet.

76. A. Satis tu quidem in Conſolatione es lamentatus: quam quum lego, nihil malo, quàm has res relinquere; his verò auditis, multò magis. M. Veniet tempus, & quidem celeriter, & sive retractabis, sive properabis: volat enim ætas. Tantum autem abeſt ab eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit non malum

aliud certè, ſed nihil bonum aliud potiùs; si quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri ſumus. A. Quid refert? adſunt enim, qui hæc non probent. M. Ego autem numquam ita te in hoc ſermone dimittam, ullâ uti ratione mors tibi videri malum poſſit.

77. A. Quî poteſt; quum iſta cognoverim? M. Quî poſſit, rogas? catervæ veniunt contrà dicentium, non ſolùm Epicureorum, quos equidem non deſpicio, ſed neſcio quo modo doctiſſimus quiſque contemnit; acerrimè autem deliciæ meæ, Dicæarchus, contra hanc immortalitatem diſſeruit: is enim tres libros ſcripſit, qui Lesbiaci vocantur, quòd Mytilenis ſermo habetur, in quibus vult efficere, animos eſſe mortales. Stoici autem uſuram nobis largiuntur, tamquam cornicibus: diu manſuros aiunt animos, ſemper negant.

XXXII. Num vis igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non sit in malis? A. Ut videtur: ſed me nemo de immortalitate depellet. M. Laudo id quidem; etsi nihil nimis oportet confidere: movemur enim ſæpe aliquo acutè concluſo: labamus, mutamuſque ſententiam clarioribus etiam in rebus; in his eſt enim aliqua obſcuritas: id igitur si acciderit, simus armati. A. Sanè quidem: ſed, ne accidat, providebo. M. Num quid igitur

eſt cauſæ, quin amicos noſtros Stoicos dimittamus; eos dico, qui aiunt animos manere, e corpore quum exceſſerint, ſed non ſemper? A. Iſtos verò; qui, quod tota in hac cauſa difficillimum eſt, ſuſcipiant, poſſe animum manere corpore vacantem: illud autem, quod non modò facile ad credendum eſt, ſed eo conceſſo, quod volunt, conſequens, id certè non dant, ut, quum diu permanſerit, ne intereat. M. Bene reprehendis: & ſe iſto modo res habet.

79. Credamus igitur Panætio, a Platone ſuo diſſentienti? quem enim omnibus locis divinum, quem ſapientiſſimum, quem ſanctiſſimum, quem Homerum philoſophorum appellat, hujus hanc unam ſententiam de immortalitate animorum non probat: vult enim, quod nemo negat, quidquid natum ſit, interire; naſci autem animos, quod declarat eorum ſimilitudo qui procreantur, quæ etiam in ingeniis, non ſolùm in corporibus appareat: alteram autem affert rationem; nihil eſſe, quod doleat, quin id ægrum eſſe quoque poſſit; quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum: dolere autem animos; ergo etiam interire.

XXXIII. Hæc refelli poſſunt: ſunt enim ignorantis, quum de æternitate animorum dicatur, de mente dici, quæ omni

turbido motu ſemper vacet, non de partibus iis, in quibus ægritudines, iræ, libidineſque verſentur; quas is, contra quem hæc dicantur, ſemotas a mente & diſcluſas putat. Jam ſimilitudo magis apparet in beſtiis, quarum animi ſunt rationis expertes: hominum autem ſimilitudo in corporum figura magis exſtat; & ipſi animi, magni refert, quali in corpore locati sint: multa enim e corpore exsiſtunt, quæ acuant mentem; multa, quæ obtundant. Ariſtoteles quidem ait, *omnes ingenioſos melancholicos eſſe;* ut ego me tardiorem eſſe non moleſtè feram: enumerat multos; idque quasi conſtet, rationem, cur ita fiat, affert. Quòd si tanta vis eſt ad habitum mentis in iis, quæ gignuntur in corpore (ea ſunt autem, quæcumque ſunt, quæ ſimilitudinem faciant) nihil neceſſitatis affert, cur naſcatur, animi ſimilitudo.

81. Omitto ſimilitudines. Vellem adeſſe poſſet Panætius: vixit cum Africano: quærerem ex eo, cujus ſuorum ſimilis fuiſſet Africani fratris nepos: facie, patris; vitâ, omnium perditorum ita ſimilis, ut eſſet facilè deterrimus: cujus etiam ſimilis, P. Craſſi, & ſapientis, & eloquentis, & primi hominis, nepos, multorumque aliorum virorum clarorum, quos nihil attinet nominare, nepotes & filii? Sed quid agi-

mus? oblitine ſumus, hoc nunc nobis eſſe propoſitum, quum ſatis de æternitate dixiſſemus, ne si interirent quidem animi, quidquam mali eſſe in morte? A. Ego verò memineram: ſed te de æternitate dicentem aberrare a propoſito facilè patiebar.

XXXIV. M. Video te altè ſpectare, & velle in cœlum migrare. A. Spero fore, ut contingat id nobis; ſed fac, ut iſti volunt, animos non remanere poſt mortem: video nos, si ita sit, privari ſpe beatioris vitæ. M. Mali verò quid affert iſta ſententia? fac enim sic animum interire, ut corpus: num igitur aliquis dolor, aut omnino poſt mortem ſenſus in corpore eſt? nemo id quidem dicit; etsi Democritum insimulat Epicurus; Democritici negant. Ne in animo quidem igitur ſenſus remanet; ipſe enim nuſquam eſt: ubi igitur malum eſt? quoniam nihil tertium eſt: an, quoniam ipſe animi diſceſſus a corpore non fit sine dolore? ut credam ita eſſe, quàm eſt id exiguum! & falſum eſſe arbitror; & fit plerumque sine ſenſu; nonnumquam etiam cum voluptate; totumque hoc leve eſt, qualecumque eſt: fit enim ad punctum temporis.

83. A. Illud angit, vel potiùs excruciat, diſceſſus ab omnibus iis, quæ ſunt bona in vita. M. Vide, ne a malis dici veriùs

poſſit. Quid ego nunc lugeam vitam hominum? verè & jure poſſum: ſed quid neceſſe eſt, quum id agam, ne poſt mortem miſeros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miſeriorem? fecimus hoc in eo libro, in quo noſmetipsos, quantum potuimus, conſolati ſumus: a malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quærimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiosè diſputatur, ut is a rege Ptolemæo prohibitus eſſe dicatur illa in ſcholis dicere, quòd multi, his auditis, mortem sibi ipsi conſciſcerent.

84. Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum eſt; quem ait, quum nihil ei accidiſſet adversi, e muro ſe in mare abjeciſſe, lecto Platonis libro: ejus autem, quem dixi, Hegesiæ liber eſt Ἀποκαρτερῶν, quòd a vita quidam per inediam diſcedens revocatur ab amicis; quibus reſpondens, vitæ humanæ enumerat incommoda: poſſem id facere; etsi minùs quàm ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios: etiamne nobis expedit, qui & domeſticis & forensibus ſolatiis ornamentiſque privati, certè, si antè occidiſſemus, mors nos a malis, non a bonis abſtraxiſſet?

XXXV. Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna vulnus acceperit: Metellus ille honoratus qua-

tuor filiis : at quinquaginta Priamus, e quibus ſeptem & decem juſtâ uxore nati: in utroque eamdem habuit fortuna poteſtatem ; ſed uſa in altero eſt. Metellum enim multi filii, filiæ, nepotes, neptes in rogum impoſuerunt : Priamum tantâ progenie orbatum, quum in aram confugiſſet, hoſtilis manus interemit. Hic si vivis filiis incolumi regno occidiſſet,

Adſtante ope barbaricâ,
Tectis cælatis, laqueatis,

utrùm tandem a bonis, an a malis diſcessiſſet ? tum profectò videretur a bonis. At certè ei meliùs eveniſſet, nec tam flebiliter illa canerentur,

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Jovis aram ſanguine turpari.

Quasi verò iſtâ vi quidquam tum potuerit ei melius accidere : quod si antè accidiſſet tamen, eventum omnino amisiſſet ; hoc autem tempore ſenſum malorum amisit.

86. Pompeio noſtro familiari, quum graviter ægrotaſſet Neapoli, meliùs eſt factum : coronati Neapolitani fuerunt : nimirum etiam Puteolani vulgò ex oppidis publicè gratulabantur. Ineptum ſanè nego-

tium, & Græculum; ſed tamen fortunatum. Utrùm igitur, ſi tum eſſet exſtinctus, a bonis rebus, an a malis diſceſſiſſet? certè a miſeriis: non enim cum ſocero bellum geſſiſſet: non imparatus arma ſumpſiſſet: non domum reliquiſſet: non ex Italia fugiſſet: non, exercitu amiſſo, nudus in ſervorum ferrum & manus incidiſſet: non liberi defleti: non fortunæ omnes a victoribus poſſeſſæ: qui, ſi mortem tum obiiſſet, in amplissimis fortunis occidiſſet; is propagatione vitæ quot, quantas, quàm incredibiles hauſit calamitates?

XXXVI. Hæc morte effugiuntur, etiam si non evenerint, tamen quia poſſunt evenire: ſed homines ea ſibi accidere poſſe non cogitant. Metelli ſperat ſibi quiſque fortunam: proinde quaſi aut plures fortunati sint quàm infelices, aut certi quidquam sit in rebus humanis, aut ſperare sit prudentius quàm timere. Sed hoc ipſum concedatur, bonis rebus homines morte privari: ergo etiam carere mortuos vitæ commodis, idque eſſe miſerum? Certè ita dicant neceſſe eſt. An poteſt is, qui non eſt, re ullâ *carere*? triſte enim eſt nomen ipſum carendi, quia ſubjicitur hæc vis: Habuit, non habet: desiderat, requirit, indiget: opinor, hæc incommoda ſunt carentis: caret oculis, odioſa

cæcitas; liberis, orbitas: valet hoc in vivis: mortuorum autem non modò vitæ commodis, ſed ne vitâ quidem ipsâ quiſquam caret: de mortuis loquor, qui nulli ſunt: nos, qui ſumus, num aut ſi cornibus caremus, aut pennis, ſit qui id dixerit? certè nemo. Quid ita? quia quum id non habeas, quod tibi nec uſu, nec naturâ ſit aptum, non careas, etiam ſi ſentias te non habere.

88. Hoc premendum etiam atque etiam eſt argumentum, confirmato illo, de quo, ſi mortales animi ſunt, dubitare non poſſumus, quin tantus interitus in morte ſit, ut ne minima quidem ſuſpicio ſensûs relinquatur: hoc igitur probè ſtabilito & fixo, illud excutiendum eſt, ut ſciatur, quid ſit carere, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. Carere igitur hoc ſignificat, egere eo, quod habere velis: ineſt enim velle in carendo; niſi quum ſic, tamquam in febri, dicitur, aliâ quadam notione verbi; dicitur enim alio modo etiam carere, quum aliquid non habeas, & non habere te ſentias, etiam ſi id facilè patiare: carere in morte non dicitur; nec enim eſſet dolendum: dicitur illud, bono carere, quod eſt malum: ſed ne vivus quidem bono caret, ſi eo non indiget: ſed in vivo intelligi tamen poteſt, regno carere; dici autem hoc in te ſatis ſubtiliter non poteſt: poſſet in Tarquinio, quum regno eſſet expulſus: at in

mortuo ne intelligi quidem : carere enim ſentientis eſt ; nec ſenſus in mortuo : ne carere quidem igitur in mortuo eſt. Quamquam quid opus eſt in hoc philoſophari, quum rem non magnopere philoſophiâ egere videamus ?

XXXVII. Quoties non modò ductores noſtri, ſed univerſi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt ? quæ quidem ſi timeretur, non L. Brutus arcens eum reditu tyrannum, quem ipſe expulerat, in prœlio concidiſſet : non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruſcis filius, cum Pyrrho nepos, ſe hoſtium telis objeciſſent : non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hiſpania vidiſſet, Paullum & Geminum Cannæ, Venuſia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum : num quis horum miſer hodie ? ne tum quidem poſt ſpiritum extremum : nec enim poteſt eſſe miſer quiſquam ſenſu perempto.

90. At id ipſum odioſum eſt, ſine ſenſu eſſe. Odioſum, ſi id eſſet carere : quum verò perſpicuum ſit, nihil poſſe in eo eſſe, qui ipſe non ſit ; quid poteſt eſſe in eo odioſum, qui nec careat, nec ſentiat ? quamquam hoc quidem nimis ſæpe : ſed eò, quòd in hoc ineſt omnis animi contractio, ex metu mortis : qui enim ſatis viderit, id quod eſt luce clarius, animo &

corpore conſumpto, totoque animante deleto, & facto interitu univerſo, illud animal, quod fuerit, factum eſſe nihil; is planè perſpiciet, inter Hippocentaurum, qui numquam fuerit, & regem Agamemnonem nihil intereſſe: nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quàm ego illo vivo fecerim Romam captam. Cur igitur & Camillus doleret, si hæc poſt trecentos & quinquaginta ferè annos eventura putaret, & ego cur doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbem noſtram potituram putem? quia tanta caritas patriæ eſt, ut eam non ſenſu noſtro, ſed ſalute ipsius metiamur.

XXXVIII. Itaque non deterret ſapientem mors, quæ propter incertos caſus quotidie imminet, propter brevitatem vitæ numquam longè poteſt abeſſe, quò minùs in omne tempus reipublicæ ſuiſque conſulat, & poſteritatem ipſam, cujus ſenſum habiturus non sit, ad ſe putet pertinere. Quare licet etiam mortalem eſſe animum judicantem, æterna moliri, non gloriæ cupiditate, quam ſenſurus non sit, ſed virtutis, quam neceſſariò gloria, etiam si tu id non agas, conſequatur: natura verò sic ſe habet, ut quo modo initium nobis rerum omnium ortus noſter afferat, sic exitum mors: ut nihil pertinuit ad nos

ante ortum, ſic nihil poſt mortem pertinebit: in quo quid poteſt eſſe mali, quum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? alteri nulli ſunt, alteros non attingit.

92. Quam qui leviorem faciunt, ſomni ſimillimam volunt eſſe: quaſi verò quiſquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, quum ſexaginta confecerit, reliquos dormiat: ne ſues quidem id velint, non modò ipſe. Endymion verò, ſi fabulas audire volumus, neſcio quando in Latmo obdormivit, qui eſt mons Cariæ: nondum, opinor, eſt experrectus: num igitur eum curare cenſes, quum Luna laboret, a qua conſopitus putatur, ut eum dormientem oſcularetur? quid curet autem, qui ne ſentit quidem? Habes ſomnum imaginem mortis, eamque quotidie induis: & dubitas, quin ſenſus in morte nullus ſit, quum in ejus ſimulacro videas eſſe nullum ſenſum?

XXXIX. Pellantur ergo iſtæ ineptiæ pene aniles, ante tempus mori miſerum eſſe: quod tandem tempus? naturæne? at ea quidem dedit uſuram vitæ, tamquam pecuniæ, nullâ præſtitutâ die: quid eſt igitur, quod querare, ſi repetit, quum vult? eâ enim conditione acceperas. Iidem, ſi puer parvus occidit, æquo animo ferendum putant: ſi verò in cunis, ne que-

rendum quidem. Atqui ab hoc acerbiùs exegit natura, quod dederat. Nondum guſtaverat, inquiunt, vitæ ſuavitatem; hic autem jam ſperabat magna, quibus frui cœperat. At id quidem ipſum in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quàm nullam, attingere; cur in vita ſecus? Quamquam non malè ait Callimachus, *multò ſæpius lacrymaſſe Priamum, quàm Troilum.*

94. A. Eorum autem, qui exactâ ætate moriuntur, fortuna laudatur. M. Cur? A. Nam, reor, illis si vita longior daretur, poſſet eſſe jucundior: nihil eſt enim profectò homini prudentiâ dulcius; quam, ut cetera auferat, affert certè ſenectus. M. Quæ verò ætas longa eſt? aut quid omnino homini longum? nonne modò pueros, modò adoleſcentes, in curſu, a tergo inſequens, nec opinantes aſſecuta eſt ſenectus? ſed quia ultrà nihil habemus, hoc longum ducimus: omnia iſta, perinde ut cuique data ſunt, pro rata parte aut longa aut brevia dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui ab Europæ parte in Pontum influit, Ariſtoteles ait beſtiolas quaſdam naſci, quæ unum diem vivant: ex his igitur, horâ octavâ quæ mortua eſt, provectâ ætate mortua eſt: quæ verò occidente ſole, decrepita; eò magis, si etiam ſolſtitiali die. Confer noſtram longiſsimam

ætatem cum æternitate, in eadem propemodum brevitate, quâ illæ beſtiolæ, reperiemur.

XL. Contemnamus igitur omnes ineptias (quod enim levius huic levitati nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore ac magnitudine, & in omnium rerum humanarum contemptione ac deſpicientia, & in omni virtute ponamus. Nam nunc quidem cogitationibus moleſtiſſimis effeminamur, ut, si antè mors adventet, quàm Chaldæorum promiſſa conſecuti ſumus, ſpoliati magnis quibuſdam bonis, illusi, deſtitutique videamur.

96. Quòd si exſpectando & desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur; proh dii immortales! quàm illud iter jucundum eſſe debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla ſollicitudo futura sit! Quàm me delectat Theramenes! quàm elato animo eſt! etsi enim flemus, quum legimus, tamen non miſerabiliter vir clarus emoritur: qui quum conjectus in carcerem triginta juſſu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxiſſet, reliquum sic e poculo ejecit, ut id reſonaret; quo sonitu reddito, arridens, *Propino*, inquit, *hoc pulchro Critiæ*, qui in eum fuerat teterrimus: Græci enim in conviviis ſolent nominare, cui poculum tradituri sint. Lusit

vir egregius extremo ſpiritu, quum jam præcordiis conceptam mortem contineret: veréque ei, cui venenum præbiberat, mortem eſt eam auguratus, quæ brevi conſecuta eſt.

97. Quis hanc animi maximi æquitatem in ipſa morte laudaret, si mortem malum judicaret? Vadit in eumdem carcerem, atque in eumdem paucis pòſt annis ſcyphum Socrates, eodem ſcelere judicum, quo tyrannorum, Theramenes: quæ eſt igitur ejus oratio, quâ facit eum Plato uſum apud judices, jam morte multatum?

XLI. *Magna me*, inquit, *ſpes tenet, Judices, bene mihi evenire, quòd mittar ad mortem: neceſſe eſt enim, ſit alterum de duobus; ut aut ſenſus omnino omnes mors auferat, aut in alium quemdam locum ex his locis morte migretur. Quamobrem, sive ſenſus exſtinguitur, morſque ei ſomno similis eſt, qui nonnumquam, etiam sine visis ſomniorum, placatissimam quietem affert; dii boni! quid lucri eſt emori? aut quàm multi dies reperiri poſſunt, qui tali nocti anteponantur? cui si similis futura eſt perpetuitas omnis conſequentis temporis, quis me beatior?*

98. *Sin vera ſunt, quæ dicuntur, migrationem eſſe mortem in eas oras, quas, qui e vita exceſſerunt, incolunt; id multò jam beatius*

beatius eſt, te, quum ab iis, qui ſe judicum numero haberi volunt, evaſeris, ad eos venire, qui verè judices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Æacum, Triptolemum; convenireque eos, qui juſtè & cum fide vixerint. Hæc peregrinatio mediocris vobis videri poteſt? ut verò colloqui cum Orpheo, Muſæo, Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem æſtimatis? equidem ſæpe emori, si fieri poſſet, vellem, ut ea, quæ dico, mihi liceret invenire. Quantâ delectatione autem afficerer, quum Palamedem, quum Ajacem, quum alios, judicio iniquorum circumventos, convenirem? Tentarem etiam ſummi regis, qui maximas copias duxit ad Trojam, & Ulyssis, Siſyphique prudentiam: nec ob eam rem, quum hæc exquirerem, sicut hîc faciebam, capite damnarer.

99. *Ne vos quidem, Judices, ii, qui me abſolviſtis, mortem timueritis: nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire poteſt, nec vivo, nec mortuo; nec umquam ejus res a diis immortalibus negligentur: nec mihi ipsi hoc accidit fortuitò: nec verò ego iis, a quibus accuſatus, aut a quibus condemnatus ſum, habeo quod ſuccenſeam, nisi quòd mihi nocere ſe crediderunt.* Et hæc quidem hoc modo: nihil autem melius extremo. *Sed tempus eſt*, inquit, *jam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis: utrum autem sit melius, dii immortales ſciunt;*

hominem quidem ſcire arbitror neminem.

XLII. Næ ego haud paulò hunc animum malim, quàm eorum omnium fortunas, qui de hoc judicaverunt: etsi, quod præter deos negat ſcire quemquam, id ſcit ipſe, utrum melius sit: nam dixit antè: ſed ſuum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. Nos autem teneamus, ut nihil cenſeamus eſſe malum, quod sit a natura datum omnibus; intelligamuſque, si mors malum sit, eſſe ſempiternum malum: nam vitæ miſeræ mors finis eſſe videtur; mortis, si eſt miſera, finis eſſe nullus poteſt. Sed quid ego Socratem, aut Theramenem, præſtantes viros virtutis & ſapientiæ gloriâ, commemoro, quum Lacedæmonius quidam, cujus ne nomen quidem proditum eſt, mortem tantopere contempſerit, ut, quum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, & eſſet vultu hilari atque læto, dixiſſetque ei quidam inimicus, *Contemniſne leges Lycurgi?* reſponderit, *Ego verò illi maximam gratiam habeo, quī me eâ pœnâ multaverit, quam sine mutuatione & sine verſura poſſem diſſolvere.* O virum Spartâ dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus eſſe videatur.

101. Tales innumerabiles noſtra civitas tulit. Sed quid duces & principes no-

minem, quum legiones ſcribat Cato ſæpe alacres in eum locum profectas, unde redituras ſe non arbitrarentur? Pari animo Lacedæmonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

Dic hoſpes Spartæ, nos te hic vidiſſe jacentes,
Dum ſanctis patriæ legibus obſequimur.

Quid ille dux Leonidas dicit? *Pergite animo forti, Lacedæmonii: hodie apud inferos fortaſſe cœnabimus.* Fuit hæc gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant: e quibus unus, quum Perſes hoſtis in colloquio dixiſſet glorians, Solem præ jaculorum multitudine & ſagittarum non videbitis: *In umbra*, inquit, *igitur pugnabimus.* Viros commemoro: qualis tandem Lacæna? quæ quum filium in prœlium miſiſſet, & interfectum audiſſet, *Idcirco*, inquit, *genueram, ut eſſet qui pro patria mortem non dubitaret occumbere.*

XLIII. Eſto: fortes & duri Spartiatæ: magnam habet vim reipublicæ diſciplina. Quid? Cyrenæum Theodorum, philoſophum non ignobilem, nonne miramur? cui quum Lyſimachus rex crucem minaretur, *Iſtis, quæſo*, inquit, *iſta horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil intereſt, humine, an ſublimè putreſcat.* Cujus hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione & ſepultura

dicendum exiſtimem: rem non difficilem; iis præſertim cognitis, quæ de nihil ſentiendo paulò antè dicta ſunt.

103. De qua Socrates quidem quid ſenſerit, apparet in eo libro, in quo moritur; de quo jam tam multa diximus: quum enim de immortalitate animorum diſputaviſſet, & jam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum ſepeliri vellet, *Multam verò*, inquit, *operam, amici, fruſtra conſumpſi: Critoni enim noſtro non perſuaſi me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. Verumtamen, Crito, ſi me aſſequi potueris, aut ſicubi nactus eris, ut tibi videbitur, ſepelito: ſed, mihi crede, nemo me veſtrûm, quum hinc exceſſero, conſequetur.* Præclarè id quidem, qui & amico permiſerit, & ſe oſtenderit de hoc toto genere nihil laborare.

104. Durior Diogenes, & id quidem ſentiens, ſed, ut Cynicus, aſperiùs, projici ſe jussit inhumatum. Tum amici, *Volucribuſne & feris?* Minimè verò, inquit: ſed bacillum propter me, quo abigam, ponitote. *Qui poteris?* illi: *non enim ſenties.* Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil ſentienti? Præclarè Anaxagoras, qui quum Lampſaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, ſi quid accidiſſet, auferri: *Nihil neceſſe eſt*, inquit; *undique enim ad inferos*

tantumdem viæ eſt. Totaque de ratione humationis unum tenendum eſt ; ad corpus illam pertinere , ſive occiderit animus , ſive vigeat : in corpore autem perſpicuum eſt, vel exſtincto animo, vel elapſo, nullum reſidere ſenſum.

XLIV. Sed plena errorum ſunt omnia. Trahit Hectorem, ad currum religatum , Achilles : lacerari eum & ſentire, credo, putat : ergo hic ulciſcitur, ut quidem ſibi videtur. At illa ſicut acerbiſſimam rem mœret :

Vidi, videre quod me paſſa ægerrimè,
Hectorem curru quadrijugo raptarier.

Quem Hectorem ? aut quamdiu ille erit Hector ? Meliùs Accius, & aliquando ſapiens Achilles,

Immo enim verò corpus Priamo reddidi, Hectorem abſtuli.

Non igitur Hectora traxiſti, ſed corpus, quod fuerat Hectoris.

106. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dormire non ſinat.

Mater, te appello, quæ curam ſomno ſuſpenſam levas,
Neque te mei miſeret : ſurge, & ſepeli natum.

Hæc quum preſſis & flebilibus modis, qui

totis theatris mœſtitiam inferant, concinuntur; difficile eſt, non eos, qui inhumati ſunt, miſeros judicare.

Priùs quàm feræ, volucreſque . . .

Metuit, ne laceratis membris minùs bene utatur; ne combuſtis, non extimeſcit.

Neu relliquias ſemiassi regis, denudatis ossibus,
Per terram ſanie delibutas fœdè divexarier.

107. Non intelligo, quid metuat, quum tam bonos ſeptenarios fundat ad tibiam. Tenendum eſt igitur, nihil curandum eſſe poſt mortem, quum multi inimicos etiam mortuos pœniantur. Exſecratur luculentis ſanè verſibus apud Ennium Thyeſtes, primùm ut naufragio pereat Atreus: durum hoc ſanè; talis enim interitus non eſt ſine gravi ſenſu: illa inania,

Ipſe ſummis ſaxis fixus aſperis, eviſceratus,
Latere pendens, ſaxa ſpargens tabo, ſanie & ſanguine atro.

Non ipſa ſaxa magis ſenſu omni vacabunt, quàm ille, latere pendens, cui ſe hic cruciatum cenſet optare. Quàm eſſent dura, ſi ſentirentur! nulla ſine ſenſu. Illud verò perquam inane.

Neque ſepulcrum, quò recipiatur, habeat, portum corporis:

Ubi, remiſsâ humanâ vitâ, corpus requieſcat a malis.

Vides quanto hæc in errore verſentur: portum eſſe corporis, & requieſcere in ſepulcro putat mortuum: magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec docuerit, quatenus eſſet quidque curandum.

XLV. Sed quid ſingulorum opiniones animadvertam, nationum varios errores perſpicere quum liceat? Condiunt Ægyptii mortuos, & eos domi ſervant. Perſæ etiam cerâ circumlitos condunt, ut quàm maximè permaneant diuturna corpora. Magorum mos eſt, non humare corpora ſuorum, nisi a feris ſint antè laniata. In Hyrcania plebs publicos alit canes; optimates, domeſticos: nobile autem genus canum illud ſcimus eſſe: ſed pro ſua quisque facultate parat, a quibus lanietur; eamque optimam illi eſſe cenſent ſepulturam. Permulta alia colligit Chrysippus, ut eſt in omni hiſtoria curioſus: ſed ita tetra ſunt quædam, ut ea fugiat & reformidet oratio.

109. Totus igitur hic locus eſt contemnendus in nobis, non negligendus in noſtris; ita tamen, ut mortuorum corpora nihil ſentire vivi ſentiamus. Quantum autem conſuetudini famæque dandum ſit,

id curent vivi, ſed ita, ut intelligant, nihil ad mortuos pertinere. Sed profectò mors tum æquissimo animo oppetitur, quum ſuis ſe laudibus vita occidens conſolari poteſt: nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectæ perfecto functus eſt munere. Multa mihi ipsi ad mortem tempestiva fuerunt; quæ utinam potuiſſem obire! nihil enim jam acquirebatur; cumulata erant officia vitæ; cum fortuna bella restabant. Quare, si ipſa ratio minùs perficiet, ut mortem negligere possimus; at vita acta perficiat, ut ſatis ſuperque vixiſſe videamur: quamquam enim ſenſus abierit, tamen ſummis & propriis bonis & laudis, & gloriæ, quamvis non ſentiant, mortui non carent. Etsi enim nihil habet in ſe gloria, cur expetatur, tamen virtutem tamquam umbra ſequitur. Verùm multitudinis judicium de bonis, si quando eſt, magis laudandum eſt, quàm illi ob eam rem beati.

XLVI. Non poſſum autem dicere, quoquo modo hoc accipiatur, Lycurgum, Solonem, legum & publicæ diſciplinæ carere gloriâ: Themiſtoclem, Epaminondam, bellicæ virtutis. Antè enim Salaminam ipſam Neptunus obruet, quàm Salaminii tropæi memoriam; priúſque Bœotia Leuctra tollentur, quàm pugnæ Leuctricæ gloria. Multò autem tardiùs fama deferet Cu-

rium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcellum, Paulum, Catonem, Lælium, innumerabiles alios: quorum ſimilitudinem aliquam qui arripuerit, non eam famâ populari, ſed verâ bonorum laude metiens, fidenti animo, ſi ita res feret, gradietur ad mortem; in qua aut ſummum bonum, aut nullum malum eſſe cognovimus: ſecundis verò ſuis rebus volet etiam mori; non enim tam cumulus bonorum jucundus eſſe poteſt, quàm moleſta deceſſio.

111. Hanc ſententiam ſignificare videtur Laconis illa vox, qui, quum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duo ſuos filios victores Olympiæ vidiſſet, acceſſit ad ſenem, & gratulatus, *Morere, Diagora*, inquit, *non enim in cœlum adſcenſurus es.* Magna hæc & nimiùm fortaſſe Græci putant, vel tum potiùs putabant, iſque, qui hoc Diagoræ dixit, permagnum exiſtimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunæ objectum, inutile putabat ipsi. Ego autem tibi quidem quod ſatis eſſet, paucis verbis, ut mihi videbar, reſponderam: conceſſeras enim, nullo in malo mortuos eſſe: ſed ob eam cauſam contendi, ut plura dicerem, quòd in deſiderio & luctu hæc eſt conſolatio maxima: noſtrum enim & noſtrâ causâ ſuſ-

ceptum dolorem modicè ferre debemus, ne noſmetipſos ſolos amare videamur. Illa ſuſpicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbati ſumus, eſſe cum aliquo ſenſu in iis malis, quibus vulgò opinantur: hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus; eóque fui fortaſſe longior.

XLVII. Tu longior? non mihi quidem: prior enim pars orationis tuæ faciebat, ut mori cuperem; poſterior, ut modò non nollem, modò non laborarem: omni autem oratione illud certè perfectum eſt, ut mortem non ducerem in malis. M. Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? an jam hanc artem planè relinquimus? A. Tu verò iſtam ne reliqueris, quam ſemper ornaſti; & quidem jure: illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverat: ſed quinam eſt iſte epilogus? aveo enim audire, quidquid eſt.

113. M. Deorum immortalium judicia ſolent in ſcholis proferre de morte, nec verò ea fingere ipsi, ſed Herodoto auctore, aliiſque pluribus. Primùm Argiæ ſacerdotis Cleobis & Biton filii prædicantur: nota fabula eſt: quum enim illam ad ſolenne & ſtatum ſacrificium curru vehi jus eſſet, ſatis longè ab oppido ad fanum, morarenturque jumenta; tunc juvenes ii, quos modò nominavi, veſte positâ, corpora oleo perunxerunt: ad jugum acceſſerunt: ita ſa-

cerdos advecta in fanum, quum currus eſſet ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod maximum homini dari poſſet a deo: pòſt epulatos cum matre adoleſcentes, ſomno ſe dediſſe, manè inventos eſſe mortuos.

114. Simili precatione Trophonius & Agamedes uſi dicuntur; qui, quum Apollini Delphis templum exædificaviſſent, venerantes deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis & laboris ſui, nihil certi, ſed quod eſſet optimum homini: quibus Apollo ſe id daturum oſtendit poſt ejus diei diem tertium; qui ut illuxit, mortui ſunt reperti. Judicaviſſe deum dicunt, & eum quidem deum, cui reliqui dii conceſſiſſent, ut præter ceteros divinaret.

XLVIII. Affertur etiam de Sileno fabella quædam; qui quum a Mida captus eſſet, hoc ei muneris pro ſua miſſione dediſſe ſcribitur; docuiſſe regem, *non naſci homini longè optimum eſſe; proximum autem, quàm primùm mori.* Quâ eſt ſententiâ in Creſphonte uſus Euripides:

Nam nos decebat cœtus celebrantes, domum
Lugere, ubi eſſet aliquis in lucem editus,
Humanæ vitæ varia reputantes mala:
At, qui labores morte finiſſet graves,
Hunc omni amicos laude & lætitiâ exſequi.

Simile quiddam eſt in conſolatione Cran-

toris: ait enim Terinæum quemdam Elyſium, quum graviter filii mortem mœreret, veniſſe in Pſychomantium, quærentem quæ fuiſſet tantæ calamitatis cauſa: huic in tabellis tres hujuſmodi verſiculos datos.

Ignaris homines in vita mentibus errant:
Euthynous potitur, fatorum munere, letho.
Sic fuit utilius finiri ipsique, tibique.

116. His & talibus auctoribus usi, confirmant cauſam rebus a diis immortalibus judicatam. Alcidamas quidem, rhetor antiquus, in primis nobilis, ſcripsit etiam laudationem mortis, quæ conſtat ex enumeratione humanorum malorum; cui rationes eæ, quæ exquiſitiùs a philoſophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. Claræ verò mortes pro patria oppetitæ, non ſolùm glorioſæ rhetoribus, ſed etiam beatæ videri ſolent: repetunt ab Erechtheo (cujus etiam filiæ cupidè mortem expetiverunt pro vita civium) Codrum, qui ſe in medios immiſit hoſtes, veſte famulari, ne poſſet agnoſci, si eſſet ornatu regio, quòd oraculum erat datum, si rex interfectus eſſet, victrices Athenas fore. Menœceus non prætermittitur; qui oraculo edito largitus eſt patriæ ſuum ſanguinem. Iphigenia Aulide duci ſe immolandam jubet, ut hoſtium ſanguis eliciatur ſuo.

XLIX. Veniunt inde ad propiora. Har-

modius in ore, & Ariſtogiton; Lacedæmonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. Noſtros non norunt: quos enumerare longum eſt; ita ſunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuiſſe cum gloria. Quæ quum ita sint, magnâ tamen eloquentiâ eſt utendum, atque ita velut ſuperiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certè timere desiſtant. Nam si ſupremus ille dies non exſtinctionem, ſed commutationem affert loci, quid optabilius? sin autem perimit ac delet omnino, quid melius quàm in mediis vitæ laboribus obdormiſcere, & ita conniventem ſomno conſopiri ſempiterno? quod si fiat, melior Ennii quàm Solonis oratio. Hic enim noſter,

Nemo me lacrymis decoret, inquit, *nec Funera leſſum Faxit.*

At verò ſapiens ille,

Mors mea ne careat lacrymis: linquamus amicis Mærorem, ut celebrent funera cum gemitu.

118. Nos verò, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatum videatur, ut exeamus e vita, læti & agentes gratias pareamus, emittique nos e cuſtodia & levari vinculis arbitremur, ut aut in æternam & planè in noſtram domum remigremus, aut omni ſenſu moleſtiâque careamus: sin au-

tem nihil denuntiabitur, eo tamen ſimus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis fauſtum putemus, nihilque in malis ducamus, quod ſit vel a diis immortalibus, vel a natura parente omnium conſtitutum. Non enim temerè nec fortuitò ſati & creati ſumus, ſed profectò fuit quædam vis, quæ generi conſuleret humano; nec id gigneret, aut aleret, quod, quum exanclaviſſet omnes labores, tum incideret in mortis malum ſempiternum. Portum potiùs paratum nobis & perfugium putemus, quò utinam velis paſſis pervehi liceat! ſin reflantibus ventis rejiciemur, tamen eódem paulò tardiùs referamur neceſſe eſt: quod autem omnibus neceſſe eſt, idne miſerum eſſe uni poteſt?

119. Habes epilogum, ne quid prætermiſſum aut relictum putes. A. Ego verò: & quidem fecit etiam iſte me epilogus firmiorem. M. Optimè, inquam: ſed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid: cras autem, & quot dies erimus in Tuſculano, agamus hæc, & ea potiſſimùm, quæ levationem habeant ægritudinum, formidinum, cupiditatum; qui omni e philoſophia eſt fructus uberrimus.

TUSCULANARUM
DISPUTATIONUM
LIBER SECUNDUS.
DE TOLERANDO DOLORE.

In hac diſputatione, quæ duobus quaſi capitibus continetur, Cicero probat dolorem non eſſe ſummum malum, quum dedecus malum ſit dolore longè majus. Deinde cur, & quomodo ferendus ſit dolor, variis argumentis oſtendit.

I. NEOPTOLEMUS quidem apud Ennium *philoſophari ſibi* ait *neceſſe eſſe, ſed paucis: nam omnino haud placere.* Ego autem, Brute, neceſſe mihi quidem eſſe arbitror philoſophari: nam quid poſſum, præſertim nihil agens, agere melius? ſed non paucis, ut ille: difficile eſt enim, in philoſophia pauca eſſe ei nota, cui non ſint aut pleraque, aut omnia: nam nec

pauca, nisi è multis, eligi poſſunt; nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem ſtudio perſequetur.

2. Sed in vita tamen occupata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipſa multùm ſæpe proſunt, & ferunt fructus, si non tantos, quanti ex univerſa philoſophia percipi poſſunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut ægritudine, aut metu liberemur. Velut ex ea diſputatione, quæ mihi nuper habita eſt in Tuſculano, magna videbatur mortis effecta contemptio, quæ non minimùm valet ad animum metu liberandum. Nam qui id, quod vitari non poteſt, metuit, is vivere animo quieto nullo modo poteſt: ſed qui, non modò quia neceſſe eſt mori, verùm etiam quia nihil habet mors, quod ſit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi præsidium ad beatam vitam comparat.

3. Quamquam non ſumus ignari, multos ſtudiosè contrà eſſe dicturos; quod vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino ſcriberemus: etenim si orationes quas nos multitudinis judicio probari volebamus (popularis eſt enim illa facultas, & effectus eloquentiæ eſt audientium approbatio) ſed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod ſe imitari poſſe confiderent, quemque ſperandi sibi,

eumdem & bene dicendi finem ponerent, & quum obruerentur copiâ ſententiarum atque verborum, jejunitatem & famem ſe malle, quàm ubertatem & copiam dicerent (unde erat exortum genus Atticorum, iis ipsis, qui id ſequi ſe profitebantur, ignotum; qui jam conticuere, pene ab ipſo foro irrisi) quid futurum putamus, quum, adjutore populo, quo utebamur antea, nunc minimè nos uti poſſe videamus?

4. Eſt enim philoſophia paucis contenta judicibus, multitudinem conſultò ipſa fugiens, eique ipsi & ſuſpecta & inviſa: ut vel, si quis univerſam velit vituperare, ſecundo id populo facere possit; vel, si in eam, quam nos maximè ſequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a reliquorum philoſophorum diſciplinis. Nos autem univerſæ philoſophiæ vituperatoribus reſpondimus in Hortensio.

II. Pro Academia autem quæ dicenda eſſent, ſatis accuratè in Academicis quatuor libris explicata arbitramur; ſed tamen tantum abeſt, ut ſcribi contra nos nolimus, ut id etiam maximè optemus: in ipſa enim Græcia philoſophia tanto in honore numquam fuiſſet, nisi doctiſſimorum contentionibus diſſensionibuſque viguiſſet.

5. Quamobrem hortor omnes, qui fa-

cere id poſſunt, ut hujus quoque generis laudem jam languenti Græciæ eripiant, & perferant in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quæ quidem erant expetendæ, ſtudio atque induſtriâ ſuâ majores noſtri tranſtulerunt. Atque oratorum quidem laus ita ducta ab humili venit ad ſummum, ut jam, quod natura fert in omnibus ferè rebus, ſeneſcat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. Philoſophia ergo naſcatur Latinis quidem litteris ex his temporibus, eamque nos adjuvemus; noſque ipſos redargui refellique patiamur: quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibuſdam deſtinatiſque ſententiis quasi addicti & conſecrati ſunt, eâque necessitate conſtricti, ut, etiam quæ non probare ſoleant, ea cogantur conſtantiæ causâ defendere: nos, qui ſequimur probabilia, nec ultrà quàm id quod verisimile occurrerit, progredi poſſumus, & refellere sine pertinacia, & refelli sine iracundia parati ſumus.

6. Quòd si hæc ſtudia traducta erunt ad noſtros, ne bibliothecis quidem Græcis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum eſt propter eorum multitudinem, qui ſcripſerunt: eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia referſerunt: quod accidet etiam noſtris, si ad hæc ſtudia plures confluxerint: ſed eos, si poſſu-

mus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibitâ etiam diſſerendi elegantiâ, ratione & viâ philoſophantur.

III. Eſt enim quoddam genus eorum, qui ſe philoſophos appellari volunt, quorum dicuntur eſſe Latini ſanè multi libri; quos non contemno equidem, quippe quos numquam legerim: ſed quia profitentur ipſi illi, qui eos ſcribunt, ſe neque diſtinctè, neque diſtributè, neque eleganter, neque ornatè ſcribere; lectionem ſine ulla delectatione negligo: quid enim dicant & quid ſentiant ii, qui ſunt ab ea diſciplina, nemo mediocriter quidem doctus ignorat: quamobrem, quoniam, quemadmodum dicant, ipſi non laborant, cur legendi ſint, niſi ipſi inter ſe, qui idem ſentiunt, non intelligo.

8. Nam, ut Platonem reliquoſque Socraticos, & deinceps eos, qui ab his profecti ſunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non ſtudiosiſsimè conſectantur; Epicurum autem & Metrodorum non ferè præter ſuos quiſquam in manus ſumit: ſic hos Latinos ii ſoli legunt, qui illa rectè dici putant: nobis autem videtur, quidquid litteris mandetur, id commendari omnium eruditorum lectioni decere; nec, ſi id ipſi minùs conſequi poſſumus, idcirco minùs id ita faciendum eſſe ſentimus.

9. Itaque mihi ſemper Peripateticorum, Academiæque conſuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes diſſerendi, non ob eam cauſam ſolùm placuit, quòd aliter non poſſet, quid in unaquaque re veriſimile eſſet, inveniri; ſed etiam quòd eſſet ea maxima dicendi exercitatio; quâ princeps uſus eſt Ariſtoteles, deinde eum qui ſecuti ſunt: noſtrâ autem memoriâ Philo, quem nos frequenter audivimus, inſtituit alio tempore rhetorum præcepta tradere, alio philoſophorum: ad quam nos conſuetudinem a familiaribus noſtris adducti, in Tuſculano, quod datum eſt temporis nobis, in eo conſumpſimus: itaque quum ante meridiem dictioni operam dediſſemus, ſicut pridie feceramus, poſt meridiem in Academiam deſcendimus; in qua diſputationem habitam non quaſi narrantes exponimus, ſed eiſdem ferè verbis, ut actum diſputatumque eſt. Eſt igitur ambulantibus ad hunc modum ſermo ille nobis inſtitutus, & a tali quodam inductus exordio.

10. A. Dici non poteſt, quàm ſim heſternâ diſputatione tuâ delectatus, vel potiùs adjutus: etsi enim mihi ſum conſcius, numquam me nimis cupidum fuiſſe vitæ, tamen objiciebatur interdum animo metus quidam & dolor, cogitantis, fore aliquando finem hujus lucis, & amiſſionem om-

nium vitæ commodorum : hoc genere moleſtiæ sic, mihi crede, ſum liberatus, ut nihil minùs curandum putem.

IV. M. Minimè mirum id quidem : nam efficit hoc philoſophia, medetur animis, inanes ſollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores : ſed hæc ejus vis non idem poteſt apud omnes ; tum valet multùm, quum eſt idoneam complexa naturam : fortes enim non modò fortuna adjuvat, ut eſt in vetere proverbio, ſed multò magis ratio, quæ quibuſdam quasi præceptis confirmat vim fortitudinis. Te natura excelſum quemdam videlicet, & altum, & humana deſpicientem genuit ; itaque facilè in animo forti contra mortem habita inſedit oratio. Sed hæc eadem num cenſes apud eos ipſos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, diſputata, conſcripta ſunt ? quotus enim quiſque philoſophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vitâ conſtitutus, ut ratio poſtulat ? qui diſciplinam ſuam, non oſtentationem ſcientiæ, ſed legem vitæ putet ? qui obtemperet ipſe sibi, & decretis ſuis pareat ?

12. Videre licet alios tantâ levitate & jactatione, iis ut fuerit non didiciſſe melius ; alios pecuniæ cupidos, gloriæ nonnullos, multos libidinum ſervos : ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio ; quod

quidem mihi videtur eſſe turpiſſimum. Ut enim, si grammaticum ſe profeſſus quisquam, barbarè loquatur, aut si abſurdè canat is, qui ſe haberi velit musicum, hòc turpior sit, quòd in eo ipſo peccet, cujus profitetur ſcientiam; sic philoſophus in ratione vitæ peccans, hòc turpior eſt, quòd in officio, cujus magiſter eſſe vult, labitur, artemque vitæ profeſſus, delinquit in vita.

V. A. Nonne verendum igitur, si eſt ita, ut dicis, ne philoſophiam falsâ gloriâ exornes? quod eſt enim majus argumentum, nihil eam prodeſſe, quàm quosdam perfectos philoſophos turpiter vivere? M. Nullum verò id quidem argumentum eſt: nam ut agri non omnes frugiferi ſunt, qui coluntur, falſumque illud Accii,

Probæ etsi in ſegetem ſunt deteriorem datæ
Fruges, tamen ipſæ ſuâpte naturâ enitent;

sic animi non omnes culti fructum ferunt. Atque, ut in eodem simili verſer, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuoſus eſſe non poteſt; sic sine doctrina animus: ita eſt utraque res sine altera debilis. Cultura autem animi philoſophia eſt: hæc extrahit vitia radicitùs, & præparat animos ad ſatus accipiendos, eaque mandat his, &, ut ita dicam, ſerit, quæ adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut cœ-

pimus. Dic, ſi vis, de quo diſputari velis.

14. A. Dolorem exiſtimo maximum malorum omnium. M. Etiamne majus, quàm dedecus? A. Non audeo id dicere quidem, & me pudet tam citò de ſententia eſſe dejectum. M. Magis eſſet pudendum, ſi in ſententia permaneres: quid enim minùs eſt dignum, quàm tibi pejus quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quæ ut effugias, quis eſt non modò non recuſandus, ſed ultro appetendus, ſubeundus, excipiendus dolor? A. Ita prorſus exiſtimo: quare ne ſit ſanè ſummum malum dolor; malum certè eſt. M. Videſne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore dejeceris? A. Video planè: ſed plus deſidero. M. Experiar equidem: ſed magna res eſt, animoque mihi opus eſt non repugnante. A. Habebis id quidem: ut enim heri feci, ſic nunc rationem, quò ea me cumque ducet, ſequar.

VI. M. Primùm igitur de imbecillitate multorum, & de variis diſciplinis philoſophorum loquar; quorum princeps & auctoritate & antiquitate Socraticus Ariſtippus non dubitavit ſummum malum dolorem dicere: deinde ad hanc enervatam muliebremque ſententiam ſatis docilem ſe Epicurus præbuit: hunc poſt Rhodius Hieronymus, dolore vacare, ſummum bonum

dixit; tantum in dolore duxit mali: ceteri, præter Zenonem, Ariſtonem, Pyrrhonem, idem ferè, quod modò tu; malum illud quidem, ſed alia pejora.

16. Ergo id quod natura ipſa & quædam generoſa virtus ſtatim reſpuit, ne dolorem ſummum malum diceres, oppoſitoque dedecore ſententiâ depellerere, in eo magiſtra vitæ philoſophia tot ſecula permanet. Quod huic officium, quæ laus, quod decus erit tanti, quod adipiſci cum dolore corporis velit, qui dolorem ſummum malum ſibi eſſe perſuaſerit? quam porrò quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id ſummum malum eſſe decreverit? quis autem non miſer non modò tunc, quum premetur ſummis doloribus, si in his eſt ſummum malum, ſed etiam quum ſciet id ſibi poſſe evenire? & quis eſt, cui non poſſit? Ita fit, ut omnino nemo eſſe poſſit beatus. Metrodorus quidem eum perfectè putat beatum, *cui corpus bene conſtitutum sit, & exploratum ita ſemper fore*: quis autem eſt iſte, cui id exploratum poſſit eſſe.

VII. Epicurus verò ea dicit, ut mihi quidem riſus captare videatur: affirmat enim quodam loco, *Si uratur ſapiens, si crucietur*; exſpectas fortaſſe dum dicat, patietur, perferet, non ſuccumbet. Magna

gna mehercule laus, & eo ipſo, per quem juravi, Hercule digna: ſed Epicuro homini aſpero & duro non eſt hoc ſatis. In Phalaridis tauro si erit, dicet, *Quàm ſuave eſt hoc! quàm hoc non curo!* Suave etiam? an parum eſt, si non amarum? At id quidem illi ipsi, qui dolorem malum eſſe negant, non ſolent dicere, cuiquam ſuave eſſe cruciari: aſperum, difficile, odioſum, contra naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, qui ſolum hoc malum dicit, & malorum omnium extremum, ſapientem cenſet id ſuave dicturum.

18. Ego a te non poſtulo, ut dolorem eiſdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem, homo, ut ſcis, voluptarius. Ille dixerit ſanè idem in Phalaridis tauro, quod, si eſſet in lectulo: ego tantam vim non tribuo ſapienti contra dolorem: sit fortis in perferendo, officio ſatis eſt; ut lætetur etiam, non poſtulo: triſtis enim res eſt sine dubio, aſpera, amara, inimica naturæ, ad patiendum tolerandumque difficilis.

19. Adſpice Philoctetam; cui concedendum eſt gementi: ipſum enim Herculem viderat in Œta magnitudine dolorum ejulantem. Nihil igitur hunc virum ſagittæ, quas ab Hercule acceperat, tum conſolabantur,

Quum e viperino morſu venæ viſcerum

Veneno imbutæ tetros cruciatus cient.

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

Heu quis ſalsis fluctibu' mandet
Me ex ſublimi vertice ſaxi!
Jam jam abſumor: conficit animam
Vis vulneris, ulceris æſtus.

Difficile dictu videtur, eum non in malo eſſe, & magno quidem, qui ita clamare cogatur.

VIII. Sed videamus Herculem ipſum, qui tum dolore frangebatur, quum immortalitatem ipsâ morte quærebat: quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit! cui quum Dejanira ſanguine centauri tinctam tunicam induiſſet, inhæsiſſetque ea visceribus, ait ille,

O multa dictu gravia, perpeſſu aſpera,
Quæ corpore exanclata, atque animo pertuli!
Nec mihi Junonis terror implacabilis,
Nec tantum invexit triſtis Euryſtheus mali,
Quantum una vecors Œnei partu edita.
Hæc me irretivit veſte furiali inſcium:
Quæ lateri inhærens morſu lacerat viſcera;
Urgenſque graviter pulmonum haurit ſpiritus.
Jam decolorem ſanguinem omnem exſorbuit:
Sic corpus clade horribili abſumptum extabuit.

Ipſe illigatus peſte interimor textili.
Hos non hoſtilis dextra, non terrâ edita
Moles gigantum, non biformato impetu
Centaurus ictus corpori inflixit meo,
Non Graia vis, non barbara ulla immanitas;
Non ſæva terris gens relegata ultimis,
Quas peragrans, undique omnem hinc feritatem expuli:
Sed femineâ vir, femineâ interimor manu.

21\. *O nate, verè hoc nomen uſurpa patri,*
Nec me occidentem matris ſuperet caritas.
Huc arripe ad me manibus abſtractam piis.
Jam cernam, mene an illam potiorem putes.
Perge, aude, nate, illacryma patris peſtibus:
Miſerere. Gentes noſtras flebunt miſerias.
Heu virginalem me ore ploratum edere,
Quem vidit nemo ulli ingemiſcentem malo!

IX. *Sic feminata virtus afflicta occidit.*
Accede, nate, aſſiſte, miſerandum adſpice
Eviſceratum corpus lacerati patris.
Videte cuncti: tuque Cœleſtûm ſator,
Jace, obſecro, in me vim coruſcam fulminis.

22\. *Nunc, nunc dolorum anxiferi torquent vortices:*
Nunc ſerpit ardor. O antè victrices manus!
O pectora, ô terga, ô lacertorum tori!
Veſtrone preſſu quondam Nemeæus leo

Frendens efflavit graviter extremum halitum?
Hæc dextra Lernam, tetrâ mactatâ excetrâ,
Placavit: hæc bicorporem afflixit manum:
Erymanthiam hæc vaſtificam abjecit belluam:
Hæc a Tartarea tenebrica abſtractum plaga
Tricipitem eduxit Hydrâ generatum canem:
Hæc interemit tortu multiplicabili
Draconem, auriferam obtutu obſervantem arborem:
Multa alia victrix noſtra luſtravit manus,
Nec quiſquam e noſtris ſpolia cepit laudibus.

Poſſumuſne nos contemnere dolorem; quum ipſum Herculem tam intoleranter dolere videamus?

X. Veniat Æſchylus, non poëta ſolùm, ſed etiam Pythagoreus: ſic enim accepimus. Quo modo fert apud eum Prometheus dolorem, quem excipit ob furtum Lemnium,

Unde ignem cluet mortalibus
Clam divis doctu' Prometheus
Clepsiſſe dolo, pœnaſque Jovi
Fato expendiſſe ſupremo.

Has igitur pœnas pendens, affixus ad Caucaſum hæc dicit,

Titanum ſoboles, ſocia noſtri ſanguinis,
Generata Cœlo, adſpicite religatum aſperis
Vinctumque ſaxis, navem ut horriſono freto

Noctem paventes timidi adnectunt navitæ.
Saturnius me ſic infixit Jupiter,
Joviſque numen Mulcibri adſcivit manus.
Hos ille cuneos fabricâ crudeli inſerens,
Perrupit artus: quâ miſer ſolertiâ
Tranſverberatus, caſtrum hoc furiarum incolo.
24. *Jam tertio me quoque funeſto die,*
Triſti advolatu, aduncis lacerans unguibus,
Jovis ſatelles paſtu dilaniat fero.
Tum jecore opimo farta & ſatiata affatim
Clangorem fundit vaſtum, & ſublimè advolans
Pinnatâ caudâ noſtrum adulat ſanguinem.
Quum verò adeſum inflatu renovatum eſt jecur,
Tum rurſus tetros avida ſe ad paſtus refert.
Sic hunc cuſtodem mœſti cruciatûs alo;
Qui me perenni vivum fœdat miſeriâ.
Namque, ut videtis, vinclis conſtrictus Jovis,
Arcere nequeo diram volucrem a pectore.
25. *Sic me ipſe viduus peſtes excipio anxias,*
Amore mortis terminum anquirens mali.
Sed longè a letho numine aſpellor Jovis.
Atque hæc vetuſta ſeclis glomerata horridis,
Luctifica clades noſtro infixa eſt corpori;
E quo liquatæ ſolis ardore excidunt
Guttæ, quæ ſaxa aſſiduè inſtillant Caucaſi.

XI. Vix igitur poſſe videmur ita affectum non miſerum dicere: &, ſi hunc mi-

ſerum, certè dolorem malum. A. Tu quidem adhuc meam cauſam agis: ſed hoc mox videro: interea unde iſti verſus? non enim agnoſco. M. Dicam hercle; etenim rectè requiris: Videſne abundare me otio? A. Quid tum? M. Fuiſti ſæpe, credo, quum Athenis eſſes, in ſcholis philoſophorum. A. Verò, ac libenter quidem. M. Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copioſus, verumtamen verſus ab his admiſceri orationi. A. Ac multos quidem a Dionysio Stoico. M. Probè dicis: ſed is quasi dictata, nullo delectu, nullâ elegantiâ. Philo noſter & proprium numerum, & lecta poëmata, & loco adjungebat. Itaque poſtquam adamavi hanc quasi ſenilem declamationem, ſtudiosè equidem utor noſtris poëtis; ſed, sicubi illi defecerunt, verti ipſe multa de Græcis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret Latina oratio.

27. Sed videſne, poëtæ quid mali afferant? lamentantes inducunt fortiſſimos viros; molliunt animos noſtros; ita ſunt deinde dulces, ut non legantur modò, ſed etiam ediſcantur: sic ad malam domeſticam diſciplinam vitamque umbratilem & delicatam quum acceſſerunt etiam poëtæ, nervos omnis virtutis elidunt: rectè igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, quum mores

optimos & optimum reipublicæ ſtatum exquireret. At verò nos, docti ſcilicet a Græcia, hæc & a pueritia legimus, & diſcimus: hanc eruditionem liberalem & doctrinam putamus.

XII. Sed quid poëtis iraſcimur? Virtutis magiſtri philoſophi inventi ſunt, qui ſummum malum dolorem dicerent: at tu adoleſcens, quum id tibi paulò antè dixiſſes videri, rogatus a me, etiamne majus quàm dedecus, verbo de ſententia deſtitiſti. Rogo hoc idem Epicurum; majus dicet eſſe malum, mediocrem dolorem, quàm maximum dedecus: in ipſo enim dedecore mali nihil eſſe, nisi ſequantur dolores. Quis igitur Epicurum ſequitur dolor, quum hoc ipſum dicit, ſummum malum eſſe dolorem, quo dedecus majus a philoſopho nullum exſpecto? Quare ſatis mihi dediſti, quum reſpondiſti, majus tibi videri malum, dedecus, quàm dolorem; hoc ipſum enim si tenebis, intelliges, quàm sit obsiſtendum dolori: nec tam quærendum eſt, dolor malumne sit, quàm firmandus animus ad dolorem ferendum.

29. Concludunt ratiunculis Stoici, cur non sit malum; quasi de verbo, non de re laboretur. Quid me decipis, Zeno? nam quum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum eſſe negas, capior,

& ſcire cupio, quo modo id, quod ego miſerrimum exiſtimem, ne malum quidem ſit. Nihil eſt, inquit, malum, niſi quod turpe atque vitioſum eſt. Ad ineptias redis; illud enim, quod me angebat, non eximis: ſcio dolorem non eſſe nequitiam; desine id me docere: hoc doce, doleam, necne doleam, nihil intereſſe. Numquam quidquam, inquit, ad beatè quidem vivendum, quod eſt in una virtute poſitum; ſed. eſt tamen rejiciendum. Cur? Aſperum eſt, contra naturam, difficile perpeſſu, triſte, durum.

XIII. Hæc eſt copia verborum, quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis poſſe dicere: definis tu mihi, non tollis dolorem, quum dicis aſperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique poſſit; nec mentiris: ſed re ſuccumbere non oportebat, verbis gloriantem, dum nihil bonum, niſi quod honeſtum; nihil malum, niſi quod turpe. Optare hoc quidem eſt, non docere: illud & melius, & verius: omnia, quæ natura aſpernatur, in malis eſſe; quæ adſciſcat, in bonis. Hoc poſito, & verborum concertatione ſublatâ, tantum tamen excellet illud, quod rectè amplexantur iſti, quod honeſtum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia præterea,

quæ bona corporis & fortunæ putantur, perexigua & minuta videantur: ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata ſunt omnia, cum turpitudinis malo comparanda.

31. Quare, si, ut initio conceſſiſti, turpitudo pejus eſt quàm dolor; nihil eſt planè dolor: nam dum tibi turpe nec dignum viro videbitur, gemere, ejulare, lamentari, frangi, debilitari, dolere, tum honeſtas, tum dignitas, tum decus aderit: quumque in ea intueberis, te continebis: cedet profectò virtuti dolor, & animi inductione langueſcet: aut enim nulla virtus eſt, aut contemnendus omnis dolor. Prudentiamne vis eſſe, ſine qua ne intelligi quidem ulla virtus poteſt? quid ergo ea? patieturne te quidquam facere nihil proficientem & laborantem? an temperantia ſinet te immoderatè facere quidquam? an coli juſtitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commiſſa, prodente conſcios, multa officia relinquente?

32. Quid? fortitudini comitibuſque ejus, magnitudini animi, gravitati, patientiæ, rerum humanarum deſpicientiæ, quo modo reſpondebis? afflictuſne, & jacens, & lamentabili voce deplorans, audies, O virum fortem? Te verò ita affectum, ne virum quidem dixerit quiſquam. Aut

mittenda igitur fortitudo eſt, aut ſepeliendus dolor.

XIV. Ecquid ſcis igitur, si quid de Corinthiis tuis amiſeris, poſſe habere te reliquam ſupellectilem ſalvam; virtutem autem si unam amiſeris; etsi amitti non poteſt virtus; ſed si unam confeſſus fueris te non habere, nullam te eſſe habiturum? Num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes dicere, aut Prometheum, aut Philoctetam illum: a te enim malo diſcedere. Sed ille certè non fortis, qui,

Jacet in lecto humido,
Quod ejulatu, queſtu, gemitu, fremitibus
Reſonando, multùm flebiles voces refert.

Non ego dolorem, dolorem eſſe nego; cur enim fortitudo desideratur? ſed eum opprimi dico patientiâ, si modò eſt aliqua patientia; si nulla eſt, quid exornamus philoſophiam? aut quid ejus nomine glorioſi ſumus? Pungit dolor. Vel fodiat ſanè. Si nudus es, da jugulum; sin tectus Vulcaniis armis, id eſt, fortitudine, reſiſte: hæc enim te, nisi ita facies, cuſtos dignitatis, relinquet & deſeret.

34. Cretum quidem leges (quas sive Jupiter, sive Minos ſanxit, de Jovis quidem ſententia, ut poëtæ ferunt) itemque

Lycurgi, laboribus erudiunt juventutem, venando, currendo, eſuriendo, ſitiendo, algendo, æſtuando. Spartæ verò pueri ad aram ſic verberibus accipiuntur, ut multus e viſceribus ſanguis exeat, nonnumquam etiam, ut, quum ibi eſſem, audiebam, ad necem; quorum non modò nemo exclamavit umquam, ſed ne ingemuit quidem. Quid ergo? hoc pueri poſſunt, viri non poterunt? & mos valet, ratio non valebit?

XV. Intereſt aliquid inter laborem & dolorem: ſunt finitima omnino, ſed tamen differt aliquid. Labor eſt functio quædam vel animi, vel corporis, gravioris operis & muneris; dolor autem motus aſper in corpore, alienus a ſenſibus. Hæc duo Græci illi, quorum copioſior eſt lingua quàm noſtra, uno nomine appellant πόνον. Itaque induſtrios homines, illi ſtudioſos, vel potiùs amantes doloris appellant; nos commodiùs laborioſos: aliud eſt enim laborare; aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te ſemper putas, Græcia! aliud, inquam, eſt dolere, aliud laborare. Quum varices ſecabantur C. Mario, dolebat; quum æſtu magno ducebat agmen, laborabat: eſt inter hæc tamen quædam ſimilitudo: conſuetudo enim laborum, perpeſſionem dolorum efficiet faciliorem.

36. Itaque illi, qui Græciæ formam rerumpublicarum dederunt, corpora juvenum firmari labore voluerunt: quod Spartiatæ etiam in feminas tranſtulerunt; quæ ceteris in urbibus, molliſſimo cultu, parietum umbris occuluntur: illi autem voluerunt,

Nihil horum ſimile apud Lacænas virgines:
Queis magi' palæſtra, Eurota, ſol, pulvis, labos,
Militia ſtudio eſt, quàm fertilitas barbara.

Ergo his laborioſis exercitationibus & dolor intercurrit nonnumquam: impelluntur, feriuntur, abjiciuntur, cadunt: & ipſe labor quaſi callum quoddam obducit dolori.

XVI. Militiam verò (noſtram dico, non Spartiatarum, quorum procedit motus ad tibiam, nec adhibetur ulla ſine anapæſtis pedibus hortatio) noſtri exercitus primùm unde nomen habeant vides: deinde qui labor & quantus agminis, ferre plus dimidiati menſis cibaria; ferre, si quid ad uſum velint; ferre vallum: nam ſcutum, gladium, galeam, in onere noſtri milites non plus numerant quàm humeros, lacertos, manus: arma enim membra militis eſſe dicunt; quæ quidem ita gerunt aptè, ut, si uſus foret, abjectis oneribus, expeditis armis, ut membris pugnare poſſint. Quid exercitatio legionum?

Quid? ille curſus, concurſus, clamor, quanti laboris eſt? ex hoc ille animus in prœliis paratus ad vulnera.

38. Adduc pari animo inexercitatum militem; mulier videbitur. Cur tantum intereſt inter novum & veterem exercitum, quantum experti ſumus? ætas tironum plerumque melior: ſed ferre laborem, contemnere vulnus, conſuetudo docet. Quin etiam videmus ex acie efferri ſæpe ſaucios, & quidem rudem illum & inexercitatum, quamvis levi ictu, ploratus turpiſſimos edere; at verò ille exercitatus & vetus, ob eamque rem fortior, medicum modò requirens, a quo obligetur,

O Patrocles, (inquit) ad vos adveniens auxilium
& veſtras manus
Peto, priuſquam oppeto malam peſtem, datam hoſtili manu:
Seu ſanguis ullo poti' pacto profluens conſiſtere,
Seu ſapientiâ magi' veſtrâ devitari mors poteſt.
Nam Æſculapî liberorum ſaucii opplent porticus:
Non poteſt accedi.
Certè Eurypylus... hic quidem eſt;
Hominem exercitum!

XVII. Ubi tantùm luctus continuatur,

vide quàm non flebiliter reſpondeat ; rationem etiam afferat , cur æquo animo ſibi ferendum ſit :

Qui alteri exitium parat ,
Eum ſcire opus eſt ſibi paratum , peſtem ut participet parem.

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut vulnus obliget. Si quidem homo eſſet ; ſed nihil vidi minùs : quærit enim, quid actum ſit :

Eloquere : res Argivôrum prœlio ut ſe ſuſtinet.
Non poteſt effari dictis, quantum factis ſuppetit.
Laberis. Quieſce igitur ; & vulnus alliga : tace.

Etiam ſi Eurypylus poſſet , non poſſet Æſopus.

Ubi fortuna Hectoris noſtram aciem inclinatam . . .

& cetera explicat in dolore : ſic eſt enim intemperans militaris in forti viro gloria. Ergo hæc veteranus miles facere poterit ; doctus vir ſapienſque non poterit ? Ille verò meliùs, ac non paulò quidem.

40. Sed de conſuetudine adhuc exercitationis loquor ; nondum de ratione & ſapientia. Aniculæ ſæpe inediam biduum aut triduum ferunt. Subduc cibum unum diem athletæ : Jovem Olympium , eum

ipſum, cui ſe exercebit, implorabit; ferre non poſſe clamabit. Conſuetudinis magna vis eſt. Pernoctant venatores in nive: in montibus uri ſe patiuntur. Inde pugiles cæſtibus contusi ne ingemiſcunt quidem.

41. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria conſulatus ille antiquus videtur? gladiatores, aut perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt? quo modo illi, qui bene inſtituti ſunt, accipere plagam malunt, quàm turpiter vitare? quàm ſæpe apparet nihil eos malle, quàm vel domino ſatisfacere, vel populo? mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quærant, quid velint: si ſatis his factum sit, ſe velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? quis vultum mutavit umquam? quis non modò ſtetit, verùm etiam decubuit turpiter? quis, quum decubuiſſet, ferrum recipere juſſus, collum contraxit? tantum exercitatio, meditatio, conſuetudo valet. Ergo hoc poterit

Samnis, ſpurcus homo, vitâ illâ dignu' locoque:

vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione & ratione corroboret? Crudele gladiatorum ſpectaculum & inhumanum.

nonnullis videri ſolet ; & haud ſcio an ita ſit , ut nunc ſit : quum verò ſontes ferro depugnabant , auribus fortaſſe multæ, oculis quidem nulla poterat eſſe fortior contra dolorem & mortem diſciplina.

XVIII. De exercitatione, & conſuetudine , & commentatione dixi : agesis , nunc de ratione videamus; niſi quid vis ad hæc. A. Egone ut te interpellem? ne hoc quidem vellem ; ita me ad credendum tua ducit oratio. M. Sitne igitur malum dolor, necne, Stoici viderint, qui contortulis quibuſdam ac minutis concluſiunculis, nec ad ſenſus permanantibus , effici volunt, non eſſe malum dolorem: ego illud, quidquid ſit, tantum eſſe , quantum videatur, non puto ; falsâque ejus viſione & ſpecie moveri homines dico vehementiùs , * doloremque ejus omnem eſſe tolerabilem. Unde igitur ordiar? an eadem breviter attingam, quæ modo dixi , quò faciliùs oratio progredi possit longiùs?

43. Inter omnes igitur hoc conſtat, nec doctos homines ſolùm , ſed etiam indoctos , virorum eſſe fortium, & magnanimorum , & patientium, & humana vincentium, toleranter dolorem pati; nec verò quiſquam fuit, qui eum , qui ita patere-

tur, non laudandum putaret: quod ergo & poſtulatur a fortibus, & laudatur, quum ſit, id aut extimeſcere veniens, aut non ferre præſens, nonne turpe eſt? Atqui vide, ne, quum omnes rectæ animi affectiones *virtutes* appellentur, non ſit hoc proprium nomen omnium; ſed ab ea, quæ una ceteris excellebat, omnes nominatæ ſint: appellata eſt enim ex *viro* virtus; viri autem propria maximè eſt fortitudo: cujus munera duo ſunt maxima; mortis, doloriſque contemptio. Utendum eſt igitur his, ſi virtutis compotes, vel potiùs ſi viri volumus eſſe, quoniam a viris virtus nomen eſt mutuata.

XIX. Quæres fortaſſe, quo modo; & rectè quidem: talem enim medicinam philoſophia profitetur. Venit Epicurus, homo minimè malus, vel potiùs vir optimus: tantum monet, quantum intelligit. *Neglige*, inquit, *dolorem.* Quis hoc dicit? idem, qui dolorem ſummum malum. Vix ſatis conſtanter: audiamus. *Si ſummus dolor eſt*, inquit, *neceſſe eſt brevem eſſe.* Iteradum eadem iſta mihi; non enim ſatis intelligo, quid ſummum dicas eſſe, quid breve. *Summum, quo nihil ſit ſuperius: breve, quo nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitas temporis vindicabit antè pene quàm venerit.* Sed ſi

eſt tantus dolor, quantus Philoctetæ, bene planè magnus mihi quidem videtur, ſed tamen non ſummus: nihil enim dolet, niſi pes: poſſunt oculi: poteſt caput, latera, pulmones: poſſunt omnia. Longè igitur abeſt a ſummo dolore. *Ergo*, inquit, *dolor diuturnus habet lætitiæ plus, quàm moleſtiæ.*

45. Nunc ego non poſſum tantum hominem nihil ſapere dicere: ſed nos ab eo derideri puto. Ego *ſummum* dolorem (ſummum autem dico, etiam ſi decem atomis eſt major alius) non continuò dico eſſe *brevem*; multoſque poſſum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus podagræ crucientur maximis: ſed homo cautus numquam terminat nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, ut ſciam quid ſummum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur, nihil prorſus dicentem; cogamuſque confiteri, non eſſe ab eo doloris remedia quærenda, qui dolorem malorum omnium maximum dixerit; quamvis idem forticulum ſe in torminibus & in ſtranguria ſua præbeat. Aliunde igitur eſt quærenda medicina, & maximè quidem, ſi, quid maximè conſentaneum ſit, quærimus ab iis, quibus, quod honeſtum ſit, ſummum bonum; quod turpe, ſummum videtur ma-

lum. His tu præſentibus gemere & te jactare non audebis profectò: loquetur enim eorum voce virtus ipſa tecum.

XX. Tune, quum pueros Lacedæmone, adoleſcentes Olympiæ, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas, & ferentes silentio, si te fortè dolor aliquis pervellerit, exclamabis ut mulier? non conſtanter & ſedatè feres? Fieri non poteſt: natura non patitur. Audio: pueri ferunt, gloriâ ducti: ferunt pudore alii, multi metu: & tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis & quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa verò non modò patitur, verùm etiam poſtulat: nihil enim habet præſtantius, nihil, quod magis expetat, quàm honeſtatem, quàm laudem, quàm dignitatem, quàm decus. Hiſce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo; ſed utar, ut quàm maximè significem, pluribus: volo autem dicere, illud homini longè optimum eſſe, quod ipſum sit optandum per ſe, a virtute profectum, vel in ipſa virtute situm, ſuâ ſponte laudabile; quod quidem citiùs dixerim ſolum, quàm non ſummum bonum. Atque, ut hæc de honeſto, sic de turpi contraria: nihil tam tetrum, nihil tam aſpernandum, nihil homine indignius. Quod si tibi perſuaſum eſt (principiò

enim dixiſti, plus in dedecore mali tibi videri, quàm in dolore) reliquum eſt, ut tute tibi imperes: quamquam hoc neſcio quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat; non inſcitè tamen dicitur.

XXI. Eſt enim animus in partes tributus duas; quarum altera rationis eſt particeps, altera expers: quum igitur præcipitur, ut nobiſmetipsis imperemus, hoc præcipitur, ut ratio coërceat temeritatem. Eſt in animis omnium ferè naturâ molle quiddam, demiſſum, humile, enervatum quodam modo & languidum, ſenile: si nihil aliud; nihil eſſet homine deformius: ſed præſtò eſt domina omnium & regina ratio, quæ connixa per ſe & progreſſa longiùs fit perfecta virtus: hæc ut imperet illi parti animi, quæ obedire debet, id videndum eſt viro.

48. Quonam modo? inquies. Velut dominus ſervo, velut imperator militi, velut parens filio. Si turpissimè ſe illa pars animi geret, quam dixi eſſe mollem, si ſe lamentis muliebriter lacrymiſque dedet, vinciatur & conſtringatur amicorum propinquorumque cuſtodiis: ſæpe enim videmus, fractos pudore, qui ratione nullâ vincerentur. Ergo hos quidem, ut famulos, vinclis propè ac cuſtodiâ arcea-

mus: qui autem erunt firmiores, nec tamen robuſtissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos dignitatem tueri. Non nimis in Niptris ille ſapientissimus Græciæ ſaucius lamentatur, vel modicè potiùs:

Pedetentim (inquit) *& ſedato niſu,*
Ne ſuccuſſu arripiat major *Dolor.*

49. Pacuvius hoc meliùs, quàm Sophocles: apud illum enim perquam flebiliter Ulyſſes lamentatur in vulnere. Tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt ſaucium, perſonæ gravitatem intuentes, non dubitant dicere;

Tu quoque, Ulyſſes,
Quamquam graviter cernimus ictum,
Nimi' pene animo es molli, qui con-
Suetus in armis ævum agere.

Intelligit poëta prudens, ferendi doloris conſuetudinem eſſe non contemnendam magiſtram.

50. Atque ille non immoderatè magno in dolore,

Retinete, tenete, opprimite, ulcus
Nudate: heu me miſerum! excrucior.

Incipit labi: deinde illico deſinit,

Operite, abſcedite, jamjam
Mittite: nam attrectatu & quaſſu
Sævum amplificati' dolorem.

Videſne, ut obmutuerit non ſedatus corporis, ſed caſtigatus animi dolor? Itaque in extremis Niptris alios quoque objurgat, idque moriens,

Conqueri fortunam adverſam, non lamentari decet.
Id viri eſt officium: fletus muliebri ingenio additu'ſt.

Hujus animi pars illa mollior rationi ſic paruit, ut ſevero imperatori miles pudens.

XXII. In quo viro erit perfecta ſapientia (quem adhuc nos quidem vidimus neminem; ſed philoſophorum ſententiis, qualis futurus ſit, si modò aliquando fuerit, exponitur) is igitur, ſive ea ratio, quæ erit in eo perfecta atque abſoluta, ſic illi parti imperabit inferiori, ut juſtus parens probis filiis: nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nullâ moleſtiâ: eriget ipſe ſe, ſuſcitabit, inſtruet, armabit, ut, tamquam hoſti, ſic obsiſtat dolori. Quæ ſunt iſta arma? contentio, confirmatio, ſermoque intimus, quum ipſe ſecum, Cave turpe quidquam, languidum, non virile.

52. Obverſentur ſpecies honeſtæ animo: Zeno proponatur Eleates, qui perpeſſus eſt omnia potiùs quàm conſcios delendæ tyrannidis indicaret: de Anaxarcho Democritio cogitetur, qui quum Cypri in manus Nicocreontis regis incidiſſet, nullum genus ſupplicii deprecatus eſt; neque recuſavit. Calanus Indus, vir indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, ſuâ voluntate vivus combuſtus eſt: nos, si pes condoluit, si dens, ſed fac totum dolere corpus, ferre non poſſumus: opinio eſt enim quædam effeminata ac levis, nec in dolore magis quàm eadem in voluptate; quâ quum liqueſcimus, fluimuſque mollitiâ, apis aculeum sine clamore ferre non poſſumus.

53. At verò C. Marius, ruſticanus vir, ſed planè vir, quum ſecaretur, ut ſuprà dixi, principiò vetuit ſe alligari; nec quisquam ante Marium ſolutus dicitur eſſe ſectus: cur ergo poſtea alii? valuit auctoritas: videſne igitur opinionis eſſe, non naturæ malum? & tamen fuiſſe acrem morſum doloris idem Marius oſtendit; crus enim alterum non præbuit: ita & tulit dolorem, ut vir, &, ut homo, majorem ferre sine cauſa neceſſaria noluit. Totum igitur in eo eſt, ut tibi imperes; oſtendi autem, quod eſſet impe-

randi genus: atque hæc cogitatio, quid patientiâ, quid fortitudine, quid magnitudine animi digniſſimum ſit, non ſolùm animum comprimit, ſed ipſum etiam dolorem neſcio quo pacto mitiorem facit.

XXIII. Ut enim fit in prœlio, ut ignavus miles ac timidus, ſimul ac viderit hoſtem, abjecto ſcuto fugiat, quantum poſſit, ob eamque cauſam pereat nonnumquam, etiam integro corpore, quum ei, qui ſteterit, nihil tale evenerit; ſic, qui doloris ſpeciem ferre non poſſunt, abjiciunt ſe, atque ita afflicti & exanimati jacent; qui autem reſtiterint, diſcedunt ſæpiſſime ſuperiores. Sunt enim quædam animi ſimilitudines cum corpore. Ut onera contentis corporibus faciliùs feruntur, remiſſis opprimunt; ſimillimè animus intentione ſuâ depellit preſſum omnem ponderum; remiſſione autem ſic urgetur, ut ſe nequeat extollere.

55. Et, ſi verum quærimus, in omnibus officiis perſequendis animi eſt adhibenda contentio: ea eſt ſola officii tamquam cuſtodia: ſed hoc quidem in dolore maximè eſt providendum, ne quid abjectè, ne quid timidè, ne quid ignavè, ne quid ſerviliter muliebriterve faciamus; in primiſque refutetur ac rejiciatur Philoctetæus ille clamor. Ingemiſcere nonnum-

quam

quam viro conceſſum eſt, idque rarò; ejulatus ne mulieri quidem: & hic nimirum eſt *leſſus*, quem duodecim tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt.

56. Nec verò umquam ne ingemiſcit quidem vir fortis ac ſapiens, niſi fortè ut ſe intendat ad firmitatem, ut in ſtadio curſores exclamant quàm maximè poſſunt: faciunt idem, quum exercentur athletæ: pugiles verò, etiam quum feriunt adverſarium, in jactandis cæſtibus ingemiſcunt; non quòd doleant, animove ſuccumbant, ſed quia in profundendâ voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior.

XXIV. Quid? qui volunt exclamare majus, num ſatis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus elici vocem & fundi videmus? Toto corpore atque omnibus unguiculis, ut dicitur, contentioni vocis deſerviunt. Genu mehercule M. Antonium vidi, quum contentè pro ſe ipſe lege Variâ diceret, terram tangere. Ut enim baliſtæ, lapidum, & reliqua tormenta, telorum eò graviores emiſſiones habent, quò ſunt contenta atque adducta vehementiùs; ſic vox, ſic curſus, ſic plaga, hòc gravior, quum eſt miſſa contentiùs: cujus contentionis quum tanta vis ſit, ſi gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur; ſin

erit ille gemitus lamentabilis, si imbecillus, si abjectus, si flebilis; ei qui ſe dederit, vix eum virum dixerim: qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid eſſet fortis & animosi viri: quum verò nihil imminuat doloris, cur fruſtra turpes eſſe volumus? quid eſt enim fletu muliebri, viro turpius?

58. Atque hoc præceptum, quod de dolore datur, patet latiùs: omnibus enim rebus, non ſolùm dolori, simili contentione animi resiſtendum eſt. Ira exardescit? libido concitatur? in eamdem arcem confugiendum eſt; eadem ſunt arma ſumenda: ſed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placidè & ſedatè, plurimùm proficit toto pectore, ut dicitur, cogitare, quàm id honeſtum sit; ſumus enim naturâ, ut antè dixi (dicendum eſt enim ſæpius) ſtudiosissimi appetentissimique honeſtatis; cujus si quasi lumen aliquod adſpexerimus, nihil èſt, quod ut eo potiamur, non parati simus & ferre, & perpeti.

59. Ex hoc curſu atque impetu animorum ad veram laudem, atque honeſtatem, illa pericula adeuntur in prœliis; non ſentiunt viri fortes in acie vulnera; vel ſentiunt, ſed mori malunt, quàm tantillùm modò de dignitatis gradu demo-

veri. Fulgentes gladios hoſtium videbant Decii, quum in aciem eorum irruebant: his levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis & gloria. Num tum ingemuiſſe Epaminondam putas, quum unà cum ſanguine vitam effluere ſentiret? imperantem enim patriam Lacedæmoniis relinquebat, quam acceperat ſervientem. Hæc ſunt ſolatia, hæc fomenta ſummorum dolorum.

XXV. Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? Ad philoſophos me revocas, qui in aciem non ſæpe prodeunt. E quibus homo ſanè levis Heracleotes Dionyſius, quum a Zenone fortis eſſe didiciſſet, a dolore dedoctus eſt: nam quum ex renibus laboraret, ipſo in ejulatu clamitabat, falſa eſſe illa, quæ antea de dolore ipſe ſenſiſſet: quem quum Cleanthes condiſcipulus rogaret, quænam ratio eum de ſententia deduxiſſet, reſpondit, Quia, quum tantum operæ philoſophiæ dediſſem, dolorem tamen ferre non poſſem; ſatis eſſet argumenti, malum eſſe dolorem: plurimos autem annos in philoſophia conſumpſi, nec ferre poſſum: malum eſt igitur dolor. Tum Cleanthem, quum pede terram percuſſiſſet, verſum ex Epigonis ferunt dixiſſe:

Audiſne hæc, Amphiarae, ſub terram abdite?

Zenonem ſignificabat; a quo illum degenerare dolebat.

61. At non noſter Poſſidonius, quem & ipſe ſæpe vidi, & id dicam, quod ſolebat narrare Pompeius; ſe, quum Rhodum veniſſet decedens ex Syria, audire voluiſſe Poſſidonium; ſed quum audiviſſet, eum graviter eſſe ægrum, quòd vehementer ejus artus laborarent, voluiſſe tamen nobilissimum philoſophum viſere; quem ut vidiſſet & ſalutaviſſet, honorificiſque verbis proſecutus eſſet, moleſtéque ſe dixiſſet ferre, quòd eum non poſſet audire: at ille, Tu verò, inquit, potes; nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut fruſtra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat, eum graviter & copiosè de hoc ipſo, Nihil eſſe bonum, niſi quod honeſtum eſſet, cubantem diſputaviſſe: quumque quasi faces ei doloris admoverentur, ſæpe dixiſſe, *Nihil agis dolor: quamvis sis moleſtus, numquam te eſſe confitebor malum.*

XXVI. Omninoque omnes clari & nobilitati labores contendendo fiunt etiam tolerabiles. Videmuſne, apud quos eorum ludorum, qui Gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen deſcendant, devitari dolorem? apud quos autem venandi & equitandi

laus viget, qui hanc peteſſunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de noſtris ambitionibus, quid de cupiditate honorum loquar? quæ flamma eſt, per quam non cucurrerint ii, qui hæc olim punctis singulis colligebant? Itaque ſemper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat: cujus in primis laudabat illud, quod diceret, *eoſdem labores non eſſe æquè graves imperatori & militi, quòd ipſe honos laborem leviorem faceret imperatorium.*

63. Sed tamen hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio valeat honeſtatis, quum ipſam videre non possint: itaque famâ & multitudinis judicio moventur, ut id honeſtum putent, quod a pleriſque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen ejus judicio ſtare nolim, nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum: tuo tibi judicio eſt utendum: tibi si recta probanti placebis, tum non modò tu te viceris, quod paulò antè præcipiebam, ſed omnes & omnia.

64. Hoc igitur tibi propone, amplitudinem & quasi quamdam exaggerationem quàm altissimam animi, quæ maximè eminet contemnendis & deſpiciendis doloribus, unam eſſe omnium rem pulcherrimam, eóque pulchriorem, si vacet populo, neque plauſum captans, ſe tantùm

ipſa delectet : quin etiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia , quæ ſine venditatione & ſine populo teſte fiunt : non quò fugiendus ſit (omnia enim benefacta in luce ſe collocari volunt) ſed tamen nullum theatrum virtuti conſcientiâ majus eſt.

XXVII. Atque in primis meditemur illud, ut hæc patientia dolorum, quam ſæpe jam animi contentione dixi eſſe firmandam, in omni genere ſe æquabilem præbeat: ſæpe enim multi, qui aut propter victoriæ cupiditatem, aut propter gloriæ, aut etiam ut jus ſuum & libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter & tulerunt, iidem omiſsâ contentione dolorem morbi ferre non poſſunt: neque enim illum, quem facilè tulerant, ratione aut ſapientiâ tulerant, ſed ſtudio potiùs & gloriâ. Itaque barbari quidam & immanes ferro decertare acerrimè poſſunt ; ægrotare viriliter non queunt. Græci autem homines non ſatis animosi, at prudentes, ut eſt captus hominum, ſatis, hoſtem adſpicere non poſſunt: iidem morbos toleranter atque humanè ferunt. At Cimbri & Celtiberi in prœliis exſultant, lamentantur in morbo: nihil enim poteſt eſſe æquabile, quod non a certa ratione proficiſcatur.

66. Sed quum videas, eos, qui aut ſtudio aut opinione ducantur, in eo perſequendo atque adipiſcendo, dolore non frangi; debes exiſtimare, aut non eſſe malum dolorem, aut etiamsi, quidquid aſperum alienumque a natura sit, id appellari placeat malum, tantillum tamen eſſe, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. Quæ meditare, quæſo, dies & noctes: latiùs enim manabit hæc ratio, & aliquantò majorem locum quàm de uno dolore occupabit: nam si omnia fugiendæ turpitudinis, adipiſcendæque honeſtatis causâ faciemus, non modò ſtimulos doloris, ſed etiam fulmina fortunæ contemnamus licebit, præſertim quum paratum sit illud ex heſterna diſputatione perfugium. Ut enim si cui naviganti, quem prædones inſequantur, deus quis dixerit: *Ejice te de navi, praſtò eſt qui excipiat*: vel delphinus, ut Arionem Methymnæum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui per undas currus ſuſpenſos rapuisſe dicuntur, excipient te, &, quò velis, perferent; omnem omittat timorem: sic urgentibus aſperis & odiosis doloribus, si tanti non sit, ut ferendi sint, quò sit confugiendum vides.

67. Hæc ferè hoc tempore putavi eſſe dicenda: ſed tu fortaſſe in ſententia per-

manes. A. Minimè verò : meque biduo duarum rerum, quas maximè timebam, ſpero liberatum metu. M. Cras ergo ad clepsydram : sic enim dicimus : & tibi hoc video non poſſe deberi. A. Ita prorſus : & illud quidem ante meridiem, hoc, eodem tempore. M. Sic faciemus, tuiſque optimis ſtudiis obſequemur.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBER TERTIUS.

De ægritudine lenienda.

Hæc tertia diſputatio in eo verſatur, ut ægritudinem non cadere in ſapientem demonſtretur; ſed ejus effectus, homini a natura datos, rectâ ratione dirigendos ac leniendos.

I. Quidnam eſſe, Brute, cauſæ putem, cur, quum conſtemus ex animo & corpore, corporis curandi tuendique causâ quæsita sit ars, ejuſque utilitas deorum immortalium inventioni conſecrata; animi autem medicina nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, poſteaquam cognita eſt, nec tam multis grata & probata, pluribus etiam ſuſpecta & inviſa? an quòd corporis gravitatem & dolorem animo judicamus, animi morbum corpore non ſentimus? ita fit, ut animus

R v

de ſe ipſe tum judicet, quum id ipſum; quo judicatur, ægrotet.

2. Quòd si tales nos natura genuiſſet, ut eam ipſam intueri & perſpicere, eademque optimâ duce curſum vitæ conficere poſſemus; haud erat ſanè, quòd quisquam rationem ac doctrinam requireret: nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibuſque depravati sic reſtinguimus, ut nuſquam naturæ lumen appareat. Sunt enim ingeniis noſtris ſemina innata virtutum; quæ si adoleſcere liceret, ipſa nos ad beatam vitam natura perduceret: nunc autem, simul atque editi in lucem & ſuſcepti ſumus, in omni continuò pravitate & in ſumma opiniónum perversitate verſamur; ut pene cum lacte nutricis errorem ſuxiſſe videamur: quum verò parentibus redditi, deinde magiſtris traditi ſumus, tum ita variis imbuimúr erroribus, ut vanitati veritas, & opinioni confirmatæ natura ipſa cedat.

II. Accedunt etiam poëtæ; qui quum magnam ſpeciem doctrinæ ſapientiæque præ ſe tulerunt, audiuntur, leguntur, ediſcuntur, & inhæreſcunt penitus in mentibus: quum verò accedit eódem quasi maximus quidam magiſter, populus, atque omnis undique ad vitia conſentiens multitudo, tum planè inficimur opinionum

pravitate, a naturaque deſciſcimus; ut nobis optimam naturam invidiſſe videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil præſtantius honoribus, imperiis, populari gloriâ judicaverunt; ad quam fertur optimus quiſque, veramque illam honeſtatem expetens, quam unam natura maximè inquirit, in ſumma inanitate verſatur, conſectaturque nullam eminentem effigiem virtutis, ſed adumbratam imaginem gloriæ; eſt enim gloria, ſolida quædam res & expreſſa, non adumbrata: ea eſt conſentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de excellente virtute: ea virtuti reſonat, tamquam imago: quæ quia rectè factorum plerumque comes eſt, non eſt bonis viris repudianda.

4. Illa autem, quæ ſe ejus imitatricem eſſe vult, temeraria atque inconsiderata, & plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, ſimulatione honeſtatis formam ejus pulchritudinemque corrumpit: quâ cæcitate homines, quum quædam etiam præclara cuperent, eaque neſcirent nec ubi nec qualia eſſent, funditus alii everterunt ſuas civitates, alii ipſi occiderunt: atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate quàm curſûs errore falluntur. Quid, qui pecuniæ cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur; quorumque ita perturbantur animi,

ut non multùm abſint ab inſania, quod insipientibus contingit omnibus, his nullane eſt adhibenda curatio? utrùm, quòd minùs noceant animi ægrotationes, quàm corporis? an, quòd corpora curari poſſint, animorum medicina nulla ſit?

III. At & morbi perniciosiores, pluresque ſunt animi, quàm corporis: hi enim ipsi odiosi ſunt, quòd ad animum pertinent, eumque ſollicitant; animuſque æger, ut ait Ennius, *ſemper errat, neque pati, neque perpeti poteſt: cupere numquam desinit.* Quibus duobus morbis (ut omittam alios) ægritudine & cupiditate, qui tandem poſſunt in corpore eſſe graviores? Quî verò probari poteſt, ut sibi mederi animus non possit, quum ipſam medicinam corporis animus invenerit; quumque ad corporum ſanationem multùm ipſa corpora & natura valeant; nec omnes, qui curari ſe paſſi ſunt, continuò etiam convaleſcant; animi autem, qui ſanari voluerint, præceptiſque ſapientium paruerint, sine ulla dubitatione ſanentur? Eſt profectò animi medicina philoſophia; cujus auxilium non, ut in corporis morbis, petendum eſt foris: omnibuſque opibus, & viribus, ut noſmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum eſt.

6. Quamquam de universa philoſophia, quantopere expetenda eſſet & colenda, ſatis, ut arbitror, dictum eſt in Horten-

ſio : de maximis autem rebus nihil ferè intermiſimus poſtea nec diſputare , nec ſcribere : his autem libris expoſita ſunt ea, quæ a nobis cum familiaribus noſtris in Tuſculano erant diſputata. Sed quoniam duobus ſuperioribus de morte & de dolore dictum eſt, tertius dies diſputationis hoc tertium volumen efficiet : ut enim in Academiam noſtram deſcendimus , inclinato jam in pomeridianum tempus die , popoſci eorum aliquem , qui aderant , cauſam differendi. Tum res acta sic eſt.

IV. A. Videtur mihi cadere in ſapientem ægritudo. M. Num reliquæ quoque perturbationes animi , formidines , libidines , iracundiæ ? hæc enim ferè ſunt ejusmodi , quæ Græci πάθη appellant ; ego poteram morbos , & id verbum eſſet e verbo ; ſed in conſuetudinem noſtram non caderet : nam miſereri , invidere , geſtire , lætari , hæc omnia *morbos* Græci appellant , motus animi rationi non obtemperantes ; nos autem hos eoſdem motus concitati animi , rectè , ut opinor , *perturbationes* dixerimus ; morbos autem non ſatis uſitatè : niſi quid aliud tibi videtur.

8. A. Mihi verò iſto modo. M. Hæccine igitur cadere in ſapientem putas ? A. Prorſus exiſtimo. M. Næ iſta glorioſa ſapientia non magno æſtimanda eſt , ſi quidem non multùm differt ab inſania,

A. Quid? tibi omniſne animi commotio videtur inſania? M. Non mihi quidem ſoli: ſed, id quod admirari ſæpe ſoleo, majoribus quoque noſtris hoc ita viſum intelligo multis ſeculis ante Socratem; a quo hæc omnis, quæ eſt de vita & de moribus, philoſophia manavit. A. Quonam tandem modo? M. Quia nomen inſaniæ ſignificat mentis ægrotationem & morbum, id eſt, inſanitatem, & ægrotum animum, quam appellarunt inſaniam.

9. Omnes autem perturbationes animi morbos philoſophi appellant; negantque, ſtultum quemquam his morbis vacare: qui autem in morbo ſunt, ſani non ſunt; & omnium insipientium animi in morbo ſunt; omnes insipientes igitur inſaniunt: ſanitatem enim animorum poſitam in tranquillitate quadam conſtantiaque cenſebant: his rebus mentem vacuam appellarunt *inſaniam*, propterea quòd in perturbato animo, ſicut in corpore, ſanitas eſſe non poſſit.

V. Nec minùs illud acutè, quòd animi affectionem, lumine mentis carentem, nominaverunt *amentiam* eamdemque *dementiam*: ex quo intelligendum eſt, eos, qui hæc rebus nomina poſuerunt, ſenſiſſe hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, Omnes *insipientes* eſſe *non ſanos*: qui enim animus eſt

in aliquo morbo (morbos autem hos perturbatos motus, ut modò dixi, philoſophi appellant) non magis eſt ſanus, quàm id corpus, quod in morbo eſt. Ita fit, ut ſapientia ſanitas sit animi; insipientia autem quasi inſanitas quædam, quæ eſt inſania, eademque dementia: multóque meliùs hæc notata ſunt verbis Latinis, quàm Græcis; quod aliis quoque multis locis reperietur. Sed id aliàs: nunc, quod inſtat.

11. Totum igitur id, quod quærimus, quid & quale sit, verbi vis ipſa declarat: eos enim ſanos intelligi neceſſe eſt, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit: qui contrà affecti ſunt, hos inſanos appellari neceſſe eſt. Itaque nihil melius, quàm quod eſt in conſuetudine ſermonis Latini, quum *exiſſe ex poteſtate* dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine, aut iracundiâ: quamquam ipſa iracundia libidinis eſt pars: sic enim definitur iracundia, *Ulciſcendi libido.* Qui igitur exiſſe ex poteſtate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non ſunt in poteſtate mentis, cui regnum totius animi a natura tributum eſt. Græci autem μανίαν unde appellant, non facilè dixerim: eam tamen ipſam diſtinguimus nos meliùs, quàm illi: hanc enim inſaniam, quæ juncta ſtultitiæ patet latiùs, a furore disjungimus. Græci volunt illi

quidem, ſed parum valent verbo: quem nos furorem, μελαγχολίαν illi vocant; quaſi verò atrâ bili ſolùm mens, ac non ſæpe vel iracundiâ graviore, vel timore, vel dolore moveatur: quo genere Athamantem, Alcmæonem, Ajacem, Oreſtem furere dicimus. Qui ita ſit affectus, eum dominum eſſe rerum ſuarum vetant duodecim tabulæ: itaque non eſt ſcriptum, SI INSANUS, ſed SI FURIOSUS ESSE INCIPIT. Inſaniam enim cenſuerunt eſſe inconſtantiam mentis ſanitate vacantem: poſſe tamen tueri mediocritatem officiorum, & vitæ communem cultum atque uſitatum: furorem autem eſſe rati ſunt mentis ad omnia cæcitatem: quod quum majus eſſe videatur quàm inſania, tamen ejuſmodi eſt, ut furor in ſapientem cadere poſſit, non poſſit inſania. Sed hæc alia quæſtio eſt: nos ad propoſitum revertamur.

VI. Cadere, opinor, in ſapientem ægritudinem tibi dixiſti videri. A. Et verò ita exiſtimo. M. Humanum id quidem, quòd ita exiſtimas: non enim ſilice nati ſumus: ſed eſt naturâ ferè in animis tenerum quiddam atque molle, quod ægritudine, quaſi tempeſtate, quatiatur. Nec abſurdè Crantor ille, qui in noſtra Academia vel in primis fuit nobilis, Minimè, inquit, » aſſentior iis, qui iſtam neſcio quam in-

» dolentiam magno opere laudant; quæ » nec poteſt ulla eſſe, nec debet. Ne » ægrotassim, inquit: sin id fuerit, ſenſus » adsit, sive ſecetur quid, sive avellatur » a corpore: nam iſtuc nihil dolere non » sine magna mercede contingit, imma» nitatis in animo, ſtuporis in corpore.

13. Sed videamus, ne hæc oratio sit hominum aſſentantium noſtræ imbecillitati, & indulgentium mollitudini; nos autem audeamus non ſolùm ramos amputare miſeriarum, ſed omnes radicum fibras evellere: tamen aliquid relinquetur fortaſſe; ita ſunt altæ ſtirpes ſtultitiæ: ſed relinquetur id ſolum, quod erit neceſſarium. Illud quidem sic habeto, nisi ſanatus animus sit, quod sine philoſophia fieri non poteſt, finem miſeriarum nullum fore: quamobrem, quoniam cœpimus, tradamus nos ei curandos: ſanabimur, si volemus. Et progrediar quidem longiùs: non enim de ægritudine ſolùm, quamquam id quidem primùm, ſed de omni animi, ut ego poſui, perturbatione (morbo, ut Græci volunt) explicabo. Et primò, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter adſtringere ſolent argumenta; deinde noſtro inſtituto vagabimur.

VII. Qui fortis eſt, idem eſt fidens; quoniam confidens malâ conſuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum verbum

a confidendo, quod laudis eſt: qui autem eſt fidens, is profectò non extimeſcit; diſcrepat enim a timendo confidere: atqui in quem cadit ægritudo, in eumdem timor: quarum enim rerum præſentiâ ſumus in ægritudine, eaſdem impendentes & venientes timemus: ita fit, ut fortitudini ægritudo repugnet: veriſimile eſt igitur, in quem cadat ægritudo, cadere in eumdem timorem, & infractionem quamdam animi, & demiſſionem: quæ in quem cadunt, in eumdem cadit ut ſerviat, ut victum ſe quandoque eſſe fateatur: quæ qui recipit, recipiat idem neceſſe eſt timiditatem & ignaviam: non cadunt autem hæc in virum fortem; igitur ne ægritudo quidem: at nemo ſapiens, niſi fortis: non cadit ergo in ſapientem ægritudo.

15. Præterea neceſſe eſt, qui fortis ſit, eumdem eſſe magni animi: qui magni animi ſit, invictum: qui invictus ſit, eum res humanas deſpicere, atque infra ſe poſitas arbitrari: deſpicere autem nemo poteſt eas res, propter quas ægritudine affici poteſt: ex quo efficitur, fortem virum ægritudine numquam affici; omnes autem ſapientes, fortes: non cadit igitur in ſapientem ægritudo. Et quemadmodum oculus conturbatus non eſt probè affectus ad ſuum munus fungendum; & reliquæ partes, totumve corpus, ſtatu quum eſt mo-

tum, deeſt officio ſuo & muneri; ſic conturbatus animus non eſt aptus ad exſequendum munus ſuum: munus autem animi eſt, ratione bene uti; & ſapientis animus ita ſemper affectus eſt, ut ratione optimè utatur: numquam igitur eſt perturbatus: at ægritudo, perturbatio eſt animi; ſemper igitur eâ ſapiens vacabit.

VIII. Veri etiam ſimile illud eſt, qui ſit temperans, quem Græci σώφρονα appellant, eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam ſoleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnumquam etiam modeſtiam: ſed haud ſcio, an rectè ea virtus frugalitas appellari possit: quod anguſtiùs apud Græcos valet, qui frugi homines χρησίμους appellant, id eſt, tantummodo utiles: at illud eſt latius: omnis enim abſtinentia, omnis innocentia (quæ apud Græcos uſitatum nomen nullum habet, ſed habere poteſt ἀβλάβειαν: nam eſt innocentia, affectio talis animi, quæ noceat nemini) reliquas etiam virtutes frugalitas continet: quæ niſi tanta eſſet, & ſi iis anguſtiis, quibus plerique putant, teneretur, numquam eſſet L. Piſonis cognomen tanto opere laudatum.

17. Sed quia nec qui, propter metum, præsidium reliquit, quod eſt ignaviæ: nec qui, propter avaritiam, clam depoſitum

non reddidit, quod eſt injuſtitiæ: nec qui, propter temeritatem, malè rem geſſit, quod eſt ſtultitiæ, frugi appellari ſolet; eò tres virtutes, fortitudinem, juſtitiam, prudentiam, frugalitas eſt complexa: etsi hoc quidem commune eſt virtutum: omnes enim inter ſe nexæ & jugatæ ſunt. Reliquum igitur eſt, quarta virtus ut sit ipſa frugalitas: ejus enim videtur proprium, motus animi appetentis regere & ſedare, ſemperque adverſantem libidini, moderatam in omni re ſervare conſtantiam; cui contrarium vitium nequitia dicitur.

18. *Frugalitas*, ut opinor, a *fruge*; quâ nihil melius e terra. *Nequitia* ab eo (etsi hoc erit fortaſſe durius) ſed tentemus (luſiſſe putato, si nil sit) ab eo, quod *nequidquam* eſt in tali homine; ex quo idem, nihili dicitur. Qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus & temperans, eum neceſſe eſt eſſe conſtantem: qui autem conſtans, quietum: qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam ægritudine. Et ſunt illa ſapientis: aberit igitur a ſapiente ægritudo.

IX. Itaque non inſcitè Heracleotes Dionysius ad ea diſputat, quæ apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

Corque meum penitus turgeſcit triſtibus iris,

Quum decore, atque omni me orbatum laude recordor.

Num manus affecta rectè eſt, quum in tumore eſt? aut num aliud quodpiam membrum tumidum ac turgidum non vitiosè ſe habet? sic igitur inflatus & tumens animus in vitio eſt: ſapientis autem animus ſemper vacat vitio, numquam turgeſcit, numquam tumet: at iratus animus ejusmodi eſt: numquam igitur ſapiens iraſcitur. Nam si iraſcitur, etiam concupiſcit: proprium eſt enim irati, cupere, a quo læſus videatur, ei quàm maximum dolorem inurere: qui autem id concupierit, eum neceſſe eſt, si id conſecutus sit, magno opere lætari; ex quo fit, ut alieno malo gaudeat: quod quoniam non cadit in ſapientem, ne ut iraſcatur quidem cadit: sin autem caderet in ſapientem ægritudo, caderet etiam iracundia: quâ quoniam vacat, ægritudine etiam vacabit.

20. Etenim si ſapiens in ægritudinem incidere poſſet, poſſet etiam in miſericordiam, poſſet in invidentiam: non dixi in invidiam, quæ tum eſt, quum invidetur; ab *invidendo* autem *invidentia* rectè dici poteſt, ut effugiamus ambiguum nomen *invidiæ:* quod verbum ductum eſt a nimis intuendo fortunam alterius, ut eſt in Menalippo:

Quiſnam florem liberûm invidit meûm?

Malè Latinè videtur; ſed præclarè Accius: ut enim videre, sic invidere *florem* rectiùs, quàm *flori:* nos conſuetudine prohibemur; poëta jus ſuum tenuit, & dixit audaciùs.

X. Cadit igitur in eumdem & miſereri, & invidere: nam qui dolet rebus alicujus adverſis, idem alicujus etiam ſecundis dolet: ut Theophraſtus interitum deplorans Calliſthenis, ſodalis ſui, rebus Alexandri proſperis angitur: itaque dicit Calliſthenem incidiſſe in hominem ſummâ potentiâ, ſummâque fortunâ, ſed ignarum, quemadmodum rebus ſecundis uti conveniret. Atqui quemadmodum miſericordia ægritudo eſt ex alterius rebus adverſis; ſic invidentia ægritudo eſt ex alterius rebus ſecundis: in quem igitur cadit miſereri, in eumdem etiam invidere: non cadit autem invidere in ſapientem: ergo ne miſereri quidem: quòd ſi ægrè ferre ſapiens ſoleret, miſereri etiam ſoleret: abeſt ergo a ſapiente ægritudo.

22. Hæc ſic dicuntur a Stoicis, concluduntur que contortiùs; ſed latiùs aliquantò dicenda ſunt & diffusiùs; ſententiis tamen utendum eorum potiſſimùm, qui maximè forti, &, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque ſententiâ. Nam Peripatetici, familiares noſtri, quibus nihil eſt uberius, nihil eruditius, nihil gravius,

mediocritates vel perturbationum, vel morborum animi, mihi non ſanè probant: omne enim malum, etiam mediocre, malum eſt; nos autem id agimus, ut id in ſapiente nullum ſit omnino: nam ut corpus, etiam ſi mediocriter ægrum eſt, ſanum non eſt; sic, in animo ſi eſt iſta mediocritas, caret ſanitate.

25. Itaque præclarè noſtri, ut alia multa, moleſtiam, ſollicitudinem, angorem, propter ſimilitudinem corporum ægrorum, ægritudinem nominaverunt: hoc propemodum verbo Græci omnem animi perturbationem appellant: vocant enim πάθος, id eſt, morbum, quicumque eſt motus in animo turbidus. Nos meliùs: ægris enim corporibus ſimillima eſt animi ægritudo; at non ſimilis ægrotationis eſt libido, non immoderata lætitia, quæ eſt voluptas animi elata & geſtiens: ipſe etiam metus non eſt morbi admodum ſimilis, quamquam ægritudini eſt finitimus, ſed propriè, ut ægrotatio in corpore, sic ægritudo in animo, nomen habet non ſejunctum a dolore. Doloris igitur hujus origo nobis explicanda eſt, id eſt, cauſa efficiens ægritudinem in animo, tamquam ægrotationem in corpore: nam, ut medici, cauſâ morbi inventâ, curationem eſſe inventam putant; sic nos, cauſâ ægritudinis repertâ medendi facultatem reperiemus.

XI. Eſt igitur cauſa omnis in opinione, nec verò ægritudinis ſolùm, ſed etiam reliquarum omnium perturbationum; quæ ſunt genere quatuor, partibus plures. Nam quum omnis perturbatio ſit animi motus vel rationis expers, vel rationem aſpernans, vel rationi non obediens, iſque motus aut boni aut mali opinione citetur; bifariam quatuor perturbationes æqualiter diſtributæ ſunt. Nam duæ ſunt ex opinione boni; quarum altera, voluptas geſtiens, id eſt, præter modum elata lætitia, opinione præſentis magni alicujus boni; altera, vel cupiditas rectè, vel libido dici poteſt, quæ eſt immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans.

25. Ergo hæc duo genera, voluptas geſtiens & libido, bonorum opinione turbant, ut duo reliqua, metus & ægritudo, malorum. Nam & metus opinio eſt magni mali impendentis; & ægritudo eſt opinio magni mali præſentis; & quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur eſſe angi: id autem eſt, ut is, qui doleat, oportere opinetur ſe dolere. His autem perturbationibus, quas in vita hominum ſtultitia quasi quaſdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum eſt, si volumus hoc, quod datum eſt vitæ, tranquillè placidéque

que traducere. Sed cetera aliàs : nunc ægritudinem, si poſſumus, depellamus; id enim sit propositum, quandoquidem eam tu videri tibi in ſapientem cadere dixiſti; quod ego nullo modo exiſtimo: tetra enim res eſt, miſera, deteſtabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugienda.

XII. Qualis enim tibi ille videtur Tantalo prognatus, Pelope natus, qui quondam a ſocero Œnomao rege Hippodamiam *raptu nactus eſt nuptiis?* Jovis iſte quidem pronepos: tamne ergo abjectus, tamque fractus?

Nolite (inquit) *hoſpites ad me adire: illico iſtic;*
Ne contagio mea bonis, umbrave obsit.
Tanta vis ſceleris in corpore hæret.

Tu te, Thyeſta, damnabis, orbabiſque luce propter vim ſceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

Refugêre oculi: corpus macie extabuit:
Lacrymæ peredêre humore exſangueis genas,
Situ liventes: barba pædore horrida,
Atque intonſa infuſcat pectus illuvie ſcabrum.

Hæc mala, ô ſtultissime Æeta, ipſe tibi addidiſti: non inerant in his, quæ tibi caſus invexerat, & quidem inveterato ma-

lo, quum tumor animi reſediſſet: eſt autem ægritudo, ut docebo, in opinione mali recentis: ſed mœres videlicet regni deſiderio, non filiæ; illam enim oderas, & jure fortaſſe: regno non æquo animo carebas. Eſt autem impudens luctus mœrore ſe conficientis, quòd imperare non liceat liberis. Dionyſius quidem tyrannus, Syracuſis expulſus, Corinthi pueros docebat: uſque eò imperio carere non poterat. Tarquinio verò quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui ejus non tulerant ſuperbiam? Is, quum reſtitui in regnum nec Veientium nec Latinorum armis potuiſſet, Cumas ſe contuliſſe dicitur, inque ea urbe ſenio & ægritudine eſſe confectus.

XIII. Hoc tu igitur cenſes ſapienti accidere poſſe, ut ægritudine opprimatur, id eſt, miſeriâ? nam quum omnis perturbatio miſeria eſt, tum carnificina eſt ægritudo. Habet ardorem libido, levitatem lætitia geſtiens, humilitatem metus; ſed ægritudo majora quædam, tabem, cruciatum, afflictionem, fœditatem: lacerat, exeſt animum, planéque conficit: hanc niſi exſuimus ſic, ut abjiciamus, miſeriâ carere non poſſumus.

28. Atque hoc quidem perſpicuum eſt, tum ægritudinem exſiſtere, quum quid ita viſum ſit, ut magnum quoddam malum

adeſſe & urgere videatur. Epicuro autem placet, opinionem mali ægritudinem eſſe naturâ, ut quicumque intueatur in aliquod majus malum, si id sibi accidiſſe opinetur, sit continuò in ægritudine. Cyrenaici non omni malo ægritudinem effici cenſent, ſed inſperato & nec opinato malo: eſt id quidem non mediocre ad ægritudinem augendam; videntur enim omnia repentina graviora: ex hoc & illa jure laudantur:

Ego quum genui, tum moriturum ſcivi, & ei rei
ſuſtuli.
Præterea ad Trojam quum misi ob defendendam
Græciam,
Scibam me in mortiferum bellum, non in epulas
mittere.

XIV. Hæc igitur præmeditatio futurorum malorum lenit eorum adventum, quæ venientia longè antè videris: itaque apud Euripidem a Theſeo dicta laudantur; licet enim, ut ſæpe facimus, in Latinum illa convertere:

Nam qui hæc audita a docto meminiſſem viro,
Futuras mecum commentabar miſerias:
Aut mortem acerbam, aut exsilii mæſtam fugam,
Aut ſemper aliquam molem meditabar mali:
Ut, si qua invecta diritas caſu foret,

Ne me imparatum cura laceraret repens.

30. Quod autem Theſeus a docto ſe audiſſe dicit, id de ſeipſo loquitur Euripides: fuerat enim auditor Anaxagoræ; quem ferunt, nuntiatâ morte filii dixiſſe, *Sciebam me genuiſſe mortalem.* Quæ vox declarat, iis eſſe hæc acerba, quibus non fuerint cogitata. Ergo id quidem non eſt dubium, quin omnia, quæ mala putantur, ſint improviſa graviora: itaque quamquam non hæc una res efficit maximam ægritudinem; tamen, quoniam multùm poteſt proviſio animi & præparatio ad minuendum dolorem, ſint ſemper omnia homini humana meditata: & nimirum hæc eſt illa præſtans & divina ſapientia, perceptas penitus & pertractatas humanas res habere; nihil admirari, quum acciderit; nihil, antequam evenerit, non evenire poſſe arbitrari.

Quamobrem omnes, quum ſecundæ res ſunt maximè, tum maximè
Meditari ſecum oportet, quo pacto advorſam ærumnam ferant,
Pericla, damna, exſilia. Peregrè rediens ſemper cogitet,
Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiæ:
Communia eſſe hæc; fieri poſſe; ut ne quid animo ſit novum:

Quidquid præter ſpem eveniat, omne id deputare eſſe in lucro.

XV. Ergo hoc Terentius a philoſophia ſumptum quum tam commodè dixerit, nos, e quorum fontibus id hauſtum eſt, non & dicemus hoc meliùs, & conſtantiùs ſentiemus? hinc eſt enim ille vultus ſemper idem, quem dicitur Xanthippe prædicare ſolita in viro ſuo fuiſſe Socrate; eodem ſemper ſe vidiſſe exeuntem illum domo, & revertentem: nec verò ea frons erat, quæ M. Crassi illius veteris, quem ſemel ait in omni vita riſiſſe Lucilius; ſed tranquilla & ſerena; sic enim accepimus: jure autem erat ſemper idem vultus, quum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare accipio equidem a Cyrenaicis hæc arma contra caſus & eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturnâ præmeditatione frangantur; ſimulque judico, malum illud opinionis eſſe, non naturæ: si enim in re eſſet, cur fierent proviſa leviora?

32. Sed eſt, iiſdem de rebus quod dici poſſit ſubtiliùs, si priùs Epicuri ſententiam viderimus, qui cenſet, neceſſe eſſe omnes in ægritudine eſſe, qui ſe in malis eſſe arbitrentur; sive illa antè proviſa & exſpectata sint, sive inveteraverint: nam neque vetuſtate minui mala, nec fieri præ-

meditata leviora; ſtultamque etiam eſſe meditationem futuri mali, aut fortaſſe ne futuri quidem: ſatis eſſe odioſum malum omne, quum veniſſet: qui autem ſemper cogitaviſſet accidere poſſe aliquid adverſi, ei fieri illud ſempiternum malum: si verò ne futurum quidem sit, fruſtra ſuſcipi miſeriam voluntariam: ita ſemper angi, aut accipiendo, aut cogitando malo.

33. Levationem autem ægritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a cogitanda moleſtia, & revocatione ad contemplandas voluptates: parere enim cenſet animum rationi poſſe, &, quò illa ducat, ſequi: vetat igitur ratio intueri moleſtias: abſtrahit ab acerbis cogitationibus hebetem aciem ad miſerias contemplandas; a quibus quum cecinit receptui, impellit rurſum & incitat ad conſpiciendas totâque mente contrectandas varias voluptates, quibus ille & præteritarum memoriâ & ſpe conſequentium ſapientis vitam refertam putat. Hæc noſtro more nos diximus; Epicurei dicunt ſuo: ſed, quæ dicant, videamus, quo modo negligamus.

XVI. Principiò malè reprehendunt præmeditationem rerum futurarum: nihil eſt enim, quod tam obtundat enervetque ægritudinem, quàm perpetua in omni vita cogitatio, nihil eſſe, quod accidere non poſſit: quàm meditatio conditionis huma-

næ: quàm vitæ lex, commentatioque parendi; quæ non hoc affert, ut ſemper mœreamus, ſed ut numquam: neque enim qui rerum naturam, qui vitæ varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, mœret, quum hæc cogitat, ſed tum vel maximè ſapientiæ fungitur munere: utrumque enim conſequitur, ut & considerandis rebus humanis proprio philoſophiæ fungatur officio, & adversis casibus triplici conſolatione ſanetur: primùm, quòd poſſe accidere diu cogitaverit, quæ cogitatio una maximè moleſtias omnes extenuat & diluit: deinde, quòd humana humanè ferenda intelligit: poſtremò, quòd videt malum nullum eſſe, nisi culpam; culpam autem nullam eſſe, quum id, quod ab homine non potuerit præſtari, evenerit.

35. Nam revocatio illa, quam affert, quum a contuendis nos malis avocat, nulla eſt: non eſt enim in noſtra poteſtate, fodicantibus iis rebus, quas malas eſſe opinemur, dissimulatio, vel oblivio: lacerant, vexant, ſtimulos adhibent, ignes admovent; reſpirare non sinunt. Et tu obliviſci jubes, quod contra naturam eſt, qui a natura datum auxilium extorqueas inveterati doloris? eſt enim tarda illa quidem medicina, ſed tamen magna, quam affert longinquitas & dies: jubes me bona cogitare, obliviſci malorum: diceres

aliquid, & magno quidem philoſopho dignum, si ea bona ſentires eſſe, quæ eſſent homine dignissima.

XVII. Pythagoras mihi si diceret, aut Socrates, aut Plato: Quid jaces? aut quid mœres? aut cur ſuccumbis cediſque fortunæ? quæ ut pervellere te forsitan potuerit & pungere; non poterit certè vires frangere: magna vis eſt in virtutibus: eas excita, si fortè dormiunt: jam tibi aderit princeps fortitudo, quæ te animo tanto eſſe coget, ut omnia, quæ possint homini evenire, contemnas & pro nihilo putes: aderit temperantia, quæ eſt eadem moderatio; a me quidem paulò antè appellata frugalitas; quæ te turpiter & nequiter facere nihil patiatur: quid eſt autem nequius aut turpius effeminato viro? Ne juſtitia quidem sinet te iſta facere; cui minimùm eſſe videtur in hac cauſa loci; quæ tamen ita dicet, dupliciter eſſe te injuſtum, quum & alienum appetas, qui mortalis natus, conditionem poſtules immortalium, & graviter feras, te, quod utendum acceperis, reddidiſſe.

37. Prudentiæ verò quid reſpondebis, dicenti virtutem ſeſe eſſe contentam, quo modo ad bene vivendum, sic & ad beatè? quæ si extrinſecus religata pendeat, & non oriatur a ſe, & rurſus ad ſe revertatur, & omnia ſua complexa nihil

quærat aliunde, non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda videatur. Ad hæc bona me ſi revocas, Epicure, pareo, ſequor, utor te ipſo duce, obliviſcor etiam malorum, ut jubes, eóque faciliùs, quòd ea ne in malis quidem ponenda cenſeo: ſed traducis cogitationes meas ad voluptates: quas? corporis, credo, aut quæ propter corpus vel recordatione vel ſpe cogitentur: numquid eſt aliud? recténe interpretor ſententiam tuam?

38. Solent enim iſti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus. Hoc dicit, & hoc ille acriculus, me audiente Athenis, ſenex Zeno, iſtorum acutiſſimus, contendere & magnâ voce dicere ſolebat; eum eſſe beatum, qui præſentibus voluptatibus frueretur, confideretque ſe fruiturum aut in omni aut in magna parte vitæ, dolore non interveniente: aut ſi interveniret, ſi ſummus foret, futurum brevem; ſi productior, plus habiturum jucundi quàm mali: hæc cogitantem fore beatum, præſertim ſi & antè præceptis bonis contentus eſſet, nec mortem, nec deos extimeſceret.

XVIII. Habes formam Epicuri vitæ beatæ, verbis Zenonis expreſſam, nihil ut poſſit negari. Quid ergo? hujuſne vitæ propoſitio & cogitatio aut Thyeſtem

levare poterit, aut Æetam, de quo paulò antè dixi, aut Telamonem, pulſum patriâ, exſulantem atque egentem? in quo hæc admiratio fiebat:

Hiccine eſt Telamo ille, modò quem gloria ad cœlum extulit?
Quem adſpectabant? cujus ob os Graii ora obvertebant ſua?

40. Quòd ſi cui, ut ait idem, *ſimul animus cum re concidit*, à gravibus illis antiquis philoſophis petenda medicina eſt, non ab his voluptariis. Quam enim iſti bonorum copiam dicunt? fac ſanè eſſe ſummum bonum, non dolere: quanquam id non vocatur voluptas; ſed non neceſſe eſt nunc omnia: idne eſt, quò traducti luctum levemus? Sit ſanè ſummum malum dolere: in eo igitur qui non eſt, si malo careat, continuóne fruitur ſummo bono?

41. Quid tergiverſamur, Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, quum os perfricuiſti, ſoles dicere? ſunt hæc tua verba, necne? in eo quidem libro, qui continet omnem diſciplinam tuam (fungar enim jam interpretis munere, ne quis me putet fingere) dicis hæc: *Nec equidem habeo quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates, quæ ſapore percipiuntur; detrahens eas, quæ auditu*

& cantibus ; detrahens eas etiam, quæ ex formis percipiuntur oculis, ſuaves motiones, sive quæ aliæ voluptates in toto homine gignuntur quolibet ſenſu : nec verò ita dici poteſt, mentis lætitiam ſolam eſſe in bonis : lætantem enim mentem ita novi, ſpe eorum omnium, quæ ſuprà dixi, fore ut natura iis potiens dolore careat.

42. Atque hæc quidem his verbis ; quivis ut intelligat, quam voluptatem norit Epicurus : deinde paulò infrà, *Sæpe quæsivi*, inquit, *ex iis, qui appellantur ſapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, si illa detraxiſſent, nisi si vellent voces inanes fundere : nihil ab his potui cognoſcere : qui si virtutes ebullire volent & ſapientias, nihil aliud dicent, nisi eam viam, quâ efficiantur eæ voluptates, quas ſuprà dixi.* Quæ ſequuntur in eadem ſententia ſunt ; totuſque liber, qui eſt de ſummo bono, refertus & verbis & ſententiis talibus.

43. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves ægritudinem ? & si quem tuorum afflictum mœrore videris, huic acipenſerem, potiùs quàm aliquem Socraticum libellum, dabis ? hydrauli hortabere ut audiat voces, potiùs quàm Platonis ? expones, quæ ſpectet, florida & varia ? faſciculum ad nares admovebis, incendes odores ? & ſertis redimiri jubebis, & rosâ ? Si verò aliquid

etiam; tum planè luctum omnem abſterſeris?

XIX. Hæc Epicuro confitenda ſunt, aut ea, quæ modò expreſſa ad verbum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potiùs abjiciendus; eſt enim confertus voluptatibus. Quærendum igitur, quemadmodum ægritudine privemus eum, qui ita dicat:

. . . . pol mihi fortuna magi' nunc deſit, quàm
genus.
Namque regnum ſuppetebat mi': ut ſcias quanto e
loco,
Quantis opibus, quibu' de rebu' lapſa fortuna
occidat.

Quid! huic calix mulsi impingendus eſt, ut plorare desinat, aut aliquid ejuſmodi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poëta:

Ex opibus ſummis opis egens Hector tuæ.

Huic ſubvenire debemus: quærit enim auxilium.

Quid petam præsidi, aut exſequar? quove nunc auxilio, aut fugâ
Freta sim! Arce & urbe orba ſum: quò accedam? quò applicem?
Cui nec aræ patriæ domi ſtant: fractæ & disjectæ jacent:

Fana flammâ deflagrata : toſti alti ſtant parietes,
Déformati, atque abiete criſpâ.

Scis, quæ ſequantur: & illud in primis,

O pater, ô patria, ô Priami domus!
Septum altiſono cardine templum,
Vidi ego te, adſtante ope barbaricâ,
Tectis cælatis, laqueatis,
Auro, ebore inſtructam regificè.

45. O poëtam egregium! quamquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur: ſentit omnia repentina & nec opinata eſſe graviora: exaggeratis igitur regis opibus, quæ videbantur ſempiternæ fore, quid adjungit?

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Jovis aram ſanguine turpari.

Præclarum carmen! eſt enim & rebus, & verbis, & modis lugubre. Eripiamus huic ægritudinem: quo modo? collocemus in culcita plumea: pſaltriam adducamus: hedychrum incendamus: demus ſcutellam dulciculæ potionis: aliquid videamus & cibi. Hæc tandem bona ſunt, quibus ægritudines graviſſimæ detrahantur? tu enim paulò antè ne intelligere te quidem alia ulla dicebas: revocari igitur oportere a

mœrore ad cogitationem bonorum, conveniret mihi cum Epicuro, ſi, quid eſſet bonum, conveniret.

XX. Dicet aliquis: quid ergo? tu Epicurum exiſtimas ita voluiſſe, aut libidinoſas ejus fuiſſe ſententias? Ego verò minimè: video enim ab eo dici multa ſeverè, multa præclarè. Itaque, ut ſæpe dixi, de acumine agitur ejus, non de moribus: quamvis aſpernetur voluptates eas, quas modò laudavit; ego tamen meminero, quod videatur ei ſummum bonum: non enim verbo ſolùm poſuit voluptatem, ſed etiam explanavit quid diceret. *Saporem*, inquit, *& corporum complexum, & ludos atque cantus, & formas eas, quibus oculi jucundè moveantur.* Num fingo? num mentior? cupio refelli. Quid enim laboro, niſi ut veritas in omni quæſtione explicetur?

47. At idem ait, non creſcere voluptatem dolore detracto; ſummamque voluptatem, nihil dolere. Paucis verbis tria magna peccata: unum, quòd ſecum ipſe pugnat: modò enim, ne ſuſpicari quidem ſe quidquam bonum, niſi ſenſus quaſi titillarentur voluptate; nunc autem, ſummam voluptatem eſſe, dolore carere: poteſtne magis ſecum ipſe pugnare? alterum peccatum, quòd, quum in natura tria ſint: unum, gaudere; alterum, dolere;

tertium, nec gaudere, nec dolere: hic primum & tertium putat idem eſſe, nec diſtinguit a non dolendo voluptatem: tertium peccatum commune cum quibuſdam, quòd, quum virtus maximè expetatur, ejuſque adipiſcendæ causâ philoſophia quæſita ſit, ille a virtute ſummum bonum ſeparavit.

48. At laudat, & ſæpe, virtutem. Et quidem C. Gracchus, quum largitiones maximas feciſſet, & effudiſſet ærarium, verbis tamen defendebat ærarium. Quid verba audiam, quum facta videam? Piſo ille Frugi ſemper contra legem frumentariam dixerat: is, lege latâ, conſularis ad frumentum accipiendum venerat: animadvertit Gracchus in concione Piſonem ſtantem: quærit, audiente populo Romano, quî ſibi conſtet, quum eâ lege frumentum petat, quam diſſuaſerat. *Nolim*, inquit, *mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat: ſed ſi facias, partem petam.* Parumne declaravit vir gravis & ſapiens, lege Semproniâ patrimonium publicum diſpenſari? Lege orationes Gracchi: patronum ærarii eſſe dices.

49. Negat Epicurus jucundè poſſe vivi, niſi cum virtute vivatur: negat ullam in ſapientem vim eſſe fortunæ: tenuem victum antefert copioſo: negat ullum eſſe tempus, quo ſapiens non beatus ſit:

omnia philoſopho digna, ſed cum voluptate pugnantia. Non iſtam dicit voluptatem. Dicat quamlibet: nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars inſit. Agè, si voluptatem non intelligimus, ne dolorem quidem? nego igitur ejus eſſe, qui dolore ſummum malum metiatur, mentionem facere virtutis.

XXI. Et queruntur quidam Epicurei, viri optimi (nam nullum genus eſt minùs malitioſum) me ſtudioſè dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore aut de dignitate contendimus. Mihi ſummum in animo bonum videtur, illi autem in corpore; mihi in virtute, illi in voluptate: & illi pugnant; & quidem vicinorum fidem implorant; multi autem ſunt, qui ſtatim convolent. Ego ſum is, qui dicam me non laborare; actum habiturum quod egerint?

51. Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipſo quum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio umquam fuit. Hi nimis iracundè agunt, præſertim quum ab his non ſanè animoſa defendatur ſententia; pro qua non in ſenatu, non in concione, non apud exercitum, neque ad cenſores dicere audeant. Sed cum iſtis aliàs, & eo quidem animo, nullum ut certamen inſtituam; verum dicentibus facilè ce-

dam: tantùm admonebo; ſi maximè verum ſit, ad corpus omnia referre ſapientem, sive, ut honeſtiùs dicam, nihil facere nisi quod expediat, sive omnia referre ad utilitatem ſuam; quoniam hæc plausibilia non ſunt, ut in sinu gaudeant, gloriosè loqui desinant.

XXII. Cyrenaicorum reſtat ſententia; qui tum ægritudinem cenſent exsiſtere, si nec-opinatò quid evenerit: eſt id quidem magnum, ut ſuprà dixi: etiam Chrysippo ita videri ſcio, quod proviſum antè non sit, id fieri vehementius: ſed non ſunt in hoc omnia; quamquam hoſtium repens adventus magis aliquantò conturbat, quàm exſpectatus; & maris ſubita tempeſtas, quàm antè proviſa, terret navigantes vehementiùs; & ejuſmodi ſunt pleraque. Sed quum diligenter nec-opinatorum naturam consideres, nihil aliud reperias, nisi omnia videri ſubita majora; & quidem ob duas cauſas: primùm, quòd, quanta sint quæ accidunt, considerandi ſpatium non datur: deinde quum videtur præcaveri potuiſſe, si proviſum eſſet, quasi culpâ contractum malum ægritudinem acriorem facit.

53. Quod ita eſſe dies declarat, quæ procedens ita mitigat, ut iiſdem malis manentibus non modò leniatur ægritudo, ſed in pleriſque tollatur. Carthaginienſes

multi Romæ ſervierunt, Macedones rege Perſe capto: vidi etiam in Peloponneſo, quum eſſem adoleſcens, quoſdam Corinthios: hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare: *Hæc omnia vidi...* Sed jam decantaverant fortaſſe: eo enim erant vultu, oratione, omni reliquo motu & ſtatu, ut eos Argivos aut Sicyonios diceres; magiſque me moverant Corinthi ſubitò adſpectæ parietinæ, quàm ipſos Corinthios; quorum animis diuturna cogitatio callum vetuſtatis obduxerat.

54. Legimus librum Clitomachi, quem ille eversâ Carthagine miſit conſolandi causâ ad captivos cives ſuos: in eo eſt diſputatio ſcripta Carneadis, quam ſe ait in commentarium retuliſſe: quum ita poſitum eſſet, Videri fore in ægritudine ſapientem, patriâ captâ; quæ Carneades contrà dixerit, ſcripta ſunt. Tanta igitur calamitatis præſentis adhibetur a philoſopho medicina, quanta inveteratæ ne deſideratur quidem: nec si aliquot annis pòſt idem ille liber captivis miſſus eſſet, vulneribus mederetur, ſed cicatricibus: ſenſim enim & pedetentim progrediens extenuatur dolor: non quò ipſa res immutari ſoleat, aut poſſit; ſed id, quod ratio debuerat, uſus docet, minora eſſe ea, quæ ſint viſa majora.

XXIII. Quid ergo opus eſt, dicet

aliquis, ratione, aut omnino conſolatione illâ, quâ ſolemus uti, quum levare dolorem mœrentium volumus? hæc enim ferè tum habemus in promptu, Nihil oportere inopinatum videri. Aut quî tolerabiliùs feret incommodum, qui cognoverit neceſſe eſſe homini tale aliquid accidere? hæc enim oratio de ipſa ſumma mali nihil detrahit: tantummodo affert, nihil eveniſſe, quod non opinandum fuiſſet: neque tamen genus id orationis in conſolando non valet; ſed id haud ſciam an plurimùm. Ergo iſta nec-opinata non habent tantam vim, ut ægritudo ex his omnis oriatur: feriunt enim fortaſſe graviùs, non id efficiunt, ut ea, quæ accidant, majora videantur: quia recentia ſunt, majora videntur, non quia repentina.

56. Duplex eſt igitur ratio veri reperiendi, non in iis ſolùm, quæ mala, ſed in iis etiam, quæ bona videntur: nam aut ipsius rei natura, qualis & quanta sit, quærimus, ut de paupertate nonnumquam, cujus onus diſputando levamus, docentes quàm parva & quàm pauca sint, quæ natura desideret: aut a diſputandi ſubtilitate orationem ad exempla traducimus: hîc Socrates commemoratur, hîc Diogenes, hîc Cæcilianum illud, *Sæpe eſt etiam ſub palliolo ſordido ſapientia.*

Quum enim paupertatis una eademque ſit vis, quidnam dici poteſt, quamobrem C. Fabricio tolerabilis ea fuerit, alii negent ſe ferre poſſe? Huic igitur alteri generi ſimilis eſt ea ratio conſolandi, quæ docet humana eſſe, quæ acciderint: non enim ſolùm id continet ea diſputatio, ut cognitionem afferat generis humani; ſed ſignificat, tolerabilia eſſe, quæ & tulerint & ferant ceteri.

XXIV. De paupertate agitur: multi patientes pauperes commemorantur. De contemnendo honore: multi inhonorati proferuntur, & quidem propter id ipſum beatiores; eorumque, qui privatum otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur: nec siletur illud potentissimi regis anapæſtum, qui laudat ſenem, & fortunatum eſſe dicit, quòd inglorius sit atque ignobilis ad ſupremum diem perventurus.

58. Similiter commemorandis exemplis orbitates quoque liberorum prædicantur, eorumque, qui graviùs ferunt, luctus aliorum exemplis leniuntur: sic perpeſſio ceterorum facit, ut ea, quæ acciderint, multò minora, quàm quanta sint exiſtimata, videantur: ita fit ſenſim cogitantibus, ut, quantum sit ementita opinio, appareat. Atque hoc idem & Telamo ille declarat,

Ego quum genui, moriturum ſcivi;

& Theſeus,

Futuras mecum commentabar miſerias;

& Anaxagoras, *Sciebam me genuiſſe mortalem.* Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi eſſe extimeſcendas. Et mihi quidem videtur idem ferè accidere iis, qui antè meditantur, quod iis, quibus medetur dies: niſi quòd ratio quædam ſanat illos, hos ipſa natura; intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quod opinatum ſit eſſe maximum, nequaquam eſſe tantum, ut vitam beatam poſſit evertere. Hoc igitur efficitur, ut ex illo nec-opinato plaga major ſit; non, ut illi putant, ut, quum duobus pares caſus evenerint, is modò ægritudine afficiatur, cui ille nec-opinato caſus evenerit: itaque dicuntur nonnulli in mœrore, quum de hac communi hominum conditione audiviſſent, eâ lege eſſe nos natos, ut nemo in perpetuum eſſe poſſet expers mali, graviùs etiam tuliſſe.

XXV. Quocirca Carneades, ut video noſtrum ſcribere Antiochum, reprehendere Chryſippum ſolebat, laudantem Euripideum carmen illud:

Mortalis nemo eſt, quem non attingit dolor,
Morbuſque. Multi ſunt humandi liberi,
Rurſum creandi: morſque eſt finita omnibus,

Quæ generi humano angorem nequidquam afferunt.
Reddenda eſt terræ terra : tum vita omnibus
Metenda, ut fruges ; ſic jubet neceſſitas.

60. Negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad levandam ægritudinem pertinere : id enim ipſum dolendum eſſe dicebat, quòd in tam crudelem neceſſitatem incidiſſemus : nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malevolos conſolandos eſſe accommodatam. Mihi verò longè videtur ſecus : nam & neceſſitas ferendæ conditionis humanæ quaſi cum deo pugnare cohibet, admonetque eſſe hominem ; quæ cogitatio magnoperè luctum levat : & enumeratio exemplorum, non ut animum malevolorum oblectet, affertur, ſed ut ille, qui mœret, ferendum ſibi id cenſeat, quod videat multos moderatè & tranquillè tuliſſe.

61. Omnibus enim modis fulciendi ſunt, qui ruunt, nec cohærere poſſunt, propter magnitudinem ægritudinis : ex quo ipſam ægritudinem λύπην Chryſippus, quaſi ſolutionem totius hominis, appellatam putat ; quæ tota poterit evelli, explicatâ, ut principiò dixi, causâ ægritudinis : eſt enim nulla alia, niſi opinio & judicium magni præſentis atque urgentis mali. Itaque & dolor corporis, cujus eſt morſus

acerrimus, perferetur ſpe propoſitâ boni: & acta ætas honeſtè ac ſplendidè tantam affert conſolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non attingat ægritudo, aut perleviter pungat animi dolor.

XXVI. Sed ad hanc opinionem magni mali quum illa etiam opinio acceſſit, oportere, rectum eſſe, ad officium pertinere, ferre illud ægrè, quod acciderit; tum denique efficitur illa gravis ægritudinis perturbatio: ex hac opinione ſunt illa varia & deteſtabilia genera lugendi, pædores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percuſſiones. Hinc ille Agamemnon Homericus, & idem Accianus,

Scindens dolore identidem intonſam comam.

In quo facetum illud Bionis, perinde ſtultiſſimum regem in luctu capillum ſibi evellere, *quaſi calvitio mæror levaretur.* Sed hæc omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere.

63. Itaque & Æſchines in Demoſthenem invehitur, quòd is ſeptimo die poſt filiæ mortem hoſtias immolaſſet. At quàm rhetoricè! quàm copioſè! quas ſententias colligit! quæ verba contorquet! ut licere quidvis rhetori intelligas: quæ nemo probaret, niſi inſitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu ſuorum

Digitized by Google

quàm graviſſimè mœrere oportere: ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii ſolitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,

Qui miſer in campis mœrens errabat Aleis,
Ipſe ſuum cor edens, hominum veſtigia vitans.

Et Nioba fingitur lapidea, propter æternum, credo, in luctu silentium: Hecubam autem putant propter animi acerbitatem quamdam & rabiem, fingi in canem eſſe converſam. Sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa ſolitudine loqui ſæpe delectat, ut illa apud Ennium nutrix:

Cupido cepit miſeram nunc me proloqui
Cœlo atque terræ Medeaï miſerias.

XXVII. Hæc omnia recta, vera, debita putantes, faciunt in dolore: maximéque declaratur, hoc quasi officii judicio fieri, quòd si qui fortè, quum ſe in luctu eſſe vellent, aliquid fecerunt humaniùs, aut si hilariùs locuti ſunt, revocant ſe rursus ad mœſtitiam, peccatique ſe insimulant, quòd dolere intermiſerint: pueros verò matres & magiſtri caſtigare etiam ſolent, nec verbis ſolùm, ſed etiam verberibus, si quid in domeſtico luctu hilariùs ab iis factum eſt, aut dictum; plorare cogunt. Quid? ipſa remissio luctûs quum eſt conſecuta, intellectumque

lectumque eſt nihil profici mœrendo, nonne res declarat fuiſſe totum illud voluntarium?

65. Quid ille Terentianus ipſe ſe puniens, id eſt ἑαυτὸν τιμωρούμενος;

Decrevi tantiſper me minùs injuriæ,
Chremes, meo gnato facere, dum fiam miſer.

Hic decernit, ut miſer ſit: num quis igitur quidquam decernit invitus?

Malo quidem me quovis dignum deputem...

malo ſe dignum deputat, niſi miſer ſit: vides ergo opinionis eſſe, non naturæ malum. Quid, quos res ipſa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianæ neces, interituſque multorum, ſedationem mœrendi afferunt: apud quem ita dicitur:

Namque nimis multos atque omni luce cadentes
Cernimus; ut nemo poſſit mœrore vacare.
Quò magis eſt æquum tumulis mandare peremptos
Firmo animo, & luctum lacrymis finire diurnis.

66. Ergo in poteſtate eſt abjicere dolorem, quum velis, tempori ſervientem. An eſt ullum tempus (quoniam quidem res in noſtra poteſtate eſt) cui non ponendæ curæ & ægritudinis causâ ſerviamus? Conſtabat, eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidiſſent, quum in illo ipſo acerbiſſimo miſerrimoque ſpectaculo ſibi timerent, quòd ſe claſſe hoſ-

tium circumfuſos viderent, nihil tum aliud egiſſe, niſi ut remiges hortarentur, & ut ſalutem adipiſcerentur fugâ; poſteaquam Tyrum veniſſent, tum affiictari lamentarique cœpiſſe: timor igitur ab iis ægritudinem potuit repellere, ratio ac ſapientia vera non poterit?

XXVIII. Quid eſt autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quàm quum eſt intellectum, nihil profici, & fruſtra eſſe ſuſceptum? ſi igitur deponi poteſt, etiam non ſuſcipi poteſt: voluntate igitur & judicio ſuſcipi ægritudinem confitendum eſt. Idque indicatur eorum patientiâ, qui quum multa ſint ſæpe perpeſſi, faciliùs ferunt, quidquid accidit; obduruiſſeque ſeſe contra fortunam arbitrantur: ut ille apud Euripidem,

Si mihi nunc triſtis primùm illuxiſſet dies,
Nec tam ærumnoſo navigaviſſem ſalo,
Eſſet dolendi cauſa; ut injecto equulei
Freno repentè tactu exagitantur novo.
Sed jam ſubactus miſeriis obtorpui.

Defatigatio igitur miſeriarum ægritudines quum facit leniores, intelligi neceſſe eſt, non rem ipſam, atque cauſam, fontem eſſe mœroris.

68. Philoſophi ſummi, neque dum tamen ſapientiam conſecuti, nonne intelligunt, in ſummo ſe malo eſſe? ſunt enim

insipientes ; neque insipientiâ ullum majus malum eſt ; neque tamen lugent. Quid ita ? quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, rectum eſſe & æquum, & ad officium pertinere, ægrè ferre, quòd ſapiens non sis ; quod idem affingimus huic ægritudini, in qua luctus ineſt, quæ omnium maxima eſt.

69. Itaque Ariſtoteles, veteres philoſophos accuſans, qui exiſtimaviſſent, philoſophiam ſuis ingeniis eſſe perfectam, ait eos aut ſtultissimos aut gloriosissimos fuiſſe : ſed ſe videre, quòd paucis annis magna accessio facta eſſet, brevi tempore philoſophiam planè abſolutam fore. Theophraſtus autem moriens accuſaſſe naturam dicitur, quòd cervis & cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil intereſſet ; hominibus, quorum maximè interfuiſſet, tam exiguam vitam dediſſet ; quorum si ætas potuiſſet eſſe longinquior, futurum fuiſſe, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrinâ hominum vita erudiretur. Querebatur igitur ſe tum, quum illa videre cœpiſſet, exſtingui.

70. Quid ? ex ceteris philoſophis nonne optimus & gravissimus quiſque confitetur, multa ſe ignorare, & multa sibi etiam atque etiam eſſe diſcenda ? neque tamen, quum ſe in media ſtultitia, quâ nihil eſt pejus, hærere intelligant, ægritudine pre-

muntur: nulla enim admiſcetur opinio officiosi doloris. Quid, qui non putant lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus efferens filium conſularem; qualis L. Paulus, duobus, paucis diebus, amissis filiis; qualis M. Cato, prætore designato mortuo filio; quales reliqui, quos in Conſolatione collegimus: quid hos aliud placavit, nisi quòd luctum & mœrorem eſſe non putabant viri? Ergo id, quod alii rectum opinantes ægritudini ſe ſolent dedere, id ii turpe putantes ægritudinem repulerunt: ex quo intelligitur, non in natura, ſed in opinione eſſe ægritudinem.

XXIX. Contrà dicuntur hæc. Quis tam demens, ut ſuâ voluntate mœreat? natura affert dolorem; cui quidem Crantor, inquiunt, veſter cedendum putat: premit enim, atque inſtat, nec resiſti poteſt. Itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Ajacis morte conſolatus eſſet, is quum audiſſet de ſuo, fractus eſt: de cujus commutata mente sic dicitur:

Nec verò tantâ præditus ſapientiâ
Quiſquam eſt, qui aliorum ærumnam dictis allevans,
Non idem, quum fortuna mutata impetum
Convertat, clade ſubitâ frangatur ſuâ;
Ut illa ad alios dicta & præcepta excidant.

Hæc quum diſputant, hoc ſtudent efficere, naturæ obsiſti nullo modo poſſe: ii tamen

fatentur, graviores ægritudines ſuſcipi, quàm natura cogat. Quæ eſt igitur amentia, ut nos quoque idem ab aliis requiramus?

72. Sed plures ſunt cauſæ ſuſcipiendi doloris: primùm illa opinio mali, quo viſo atque perſuaſo ægritudo inſequitur neceſſariò: deinde etiam gratum mortuis ſe facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur: accedit ſuperſtitio muliebris quædam; exiſtimant enim, diis immortalibus ſe faciliùs ſatisfacturos, si eorum plagâ perculsi afflictos ſe & ſtratos eſſe fateantur. Sed hæc inter ſe quàm repugnent, plerique non vident: laudant enim eos, qui æquo animo moriantur; qui alterius mortem æquo animo ferant, eos putant vituperandos: quasi fieri ullo modo poſſit, quod in amatorio ſermone dici ſolet, ut quiſquam plus alterum diligat quàm ſe. Præclarum illud eſt, &, si quæris, rectum quoque & verum, ut eos, qui nobis cariſſimi eſſe debeant, æquè ac noſmetipſos amemus; ut verò plus, fieri nullo pacto poteſt: ne optandum quidem eſt in amicitia, ut me ille plus quàm ſemet, ego illum plus quàm me: perturbatio vitæ, si ita sit, atque officiorum omnium, conſequatur. Sed de hoc aliàs.

XXX. Nunc illud ſatis eſt, non attribuere ad amiſsionem amicorum, miſeriam noſtram, ne illos plus quàm ipsi velint, si ſentiant; plus certè, quàm noſmetipſos,

diligamus. Nam quod aiunt, pleroſque conſolationibus nihil levari, adjunguntque, conſolatores ipſos conſiteri ſe miſeros, quum ad eos impetum ſuum fortuna converterit; utrumque diſſolvitur: ſunt enim iſta non naturæ vitia, ſed culpæ: ſtultitiam autem accuſare quamvis copiosè licet. Nam & qui non levantur, ipsi ad ſe miſeriam invitant; & qui ſuos caſus aliter ferunt, atque ut auctores aliis ipsi fuerunt, non ſunt vitiosiores quàm ferè plerique, qui avari avaros, gloriæ cupidos gloriosi reprehendunt: eſt enim proprium ſtultitiæ aliorum vitia cernere, oblivisci ſuorum.

74. Sed nimirum hoc maximum eſt experimentum, quum conſtet ægritudinem vetuſtate tolli, hanc vim non eſſe in die positam, ſed in cogitatione diuturna: nam si & eadem res eſt, & idem eſt homo, quî poteſt quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quidquam eſt mutatum, neque de eo, qui dolet? Cogitatio igitur diuturna nihil eſſe in re mali, dolori medetur, non ipſa diuturnitas.

XXXI. Hîc mihi afferunt mediocritates; quæ si naturales ſunt, quid opus eſt conſolatione? natura enim ipſa terminabit modum; ſin opinabiles, opinio tota tollatur. Satis dictum eſſe arbitror, ægritudinem eſſe opinionem mali præſentis, in qua opinione illud insit, ut ægritudinem

ſuſcipere oporteat. Additur ad hanc definitionem a Zenone rectè, ut illa opinio præſentis mali ſit recens: hoc autem verbum ſic interpretantur, ut non tantùm illud recens eſſe velint, quod paulò antè acciderit; ſed, quàm diu in illo opinato malo vis quædam insit, & vigeat, & habeat quamdam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mauſoli, Cariæ regis, uxor, quæ nobile illud Halicarnassi fecit ſepulcrum, quamdiu vixit, vixit in luctu, eòdemque etiam confecta contabuit: huic erat illa opinio quotidie recens; quæ tum denique non appellabatur recens, quum vetuſtate exaruit. Hæc igitur officia ſunt conſolantium, tollere ægritudinem funditus, aut ſedare, aut detrahere quàm plurimùm; aut ſupprimere, nec pati manare longiùs, aut ad alia traducere.

76. Sunt, qui unum officium conſolantis putent, docere malum illud omnino non eſſe, ut Cleanthi placet: ſunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici: ſunt, qui abducunt a malis ad bona, ut Epicurus: ſunt, qui ſatis putant oſtendere, nihil inopinati accidiſſe, nihil novi. Chryſippus autem caput eſſe cenſet in conſolando, detrahere illam opinionem mœrenti, ſi ſe officio fungi putet juſto atque debito: ſunt etiam, qui hæc omnia genera conſolandi colligunt; alius enim alio modo movetur;

ut ferè nos omnia in Conſolationem unam conjecimus: erat enim in tumore animus, & omnis in eo tentabatur curatio. Sed ſumendum tempus eſt non minùs in animorum morbis, quàm in corporum: ut Prometheus ille Æſchyli; cui quum dictum eſſet,

Atqui, Prometheu, te hoc tenere exiſtimo,
Mederi poſſe rationem iracundiæ.

reſpondit,

Si quidem qui tempeſtivam medicinam admovens,
Non ad graveſcens vulnus illidat manus.

XXXII. Erit igitur in conſolationibus prima medicina, docere aut nullum malum eſſe, aut admodum parvum: altera, & de communi conditione vitæ, & propriè, si quid sit de ipsius, qui mœreat, diſputandum: tertia, ſummam eſſe ſtultitiam fruſtra confici mœrore, quum intelligas nihil poſſe profici: nam Cleanthes quidem ſapientem conſolatur, qui conſolatione non eget; nihil enim eſſe malum, quod turpe non sit, si lugenti perſuaſeris, non tu illi luctum, ſed ſtultitiam detraxeris: alienum autem tempus docendi; & tamen non ſatis mihi videtur vidiſſe hoc Cleanthes, ſuſcipi aliquando ægritudinem poſſe ex eo ipſo, quod eſſe ſummum malum Cleanthes ipſe fateatur.

78. Quid enim dicemus? quum Socrates Alcibiadi perſuaſiſſet, ut accepimus, eum

nihil hominis eſſe, nec quidquam inter Alcibiadem, ſummo loco natum, & quemvis bajulum intereſſe; quum ſe Alcibiades afflictaret, lacrymanſque Socrati ſupplex eſſet, ut ſibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret; quid dicemus, Cleanthe? num in illa re, quæ ægritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuiſſe? Quid? illa Lyconis qualia ſunt? qui ægritudinem extenuans, parvis ait eam rebus moveri, fortunæ & corporis incommodis, non animi malis: quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis vitiiſque conſtabat? Ad Epicuri conſolationem ſatis eſt antè dictum.

XXXIII. Ne illa quidem conſolatio firmiſſima eſt, quamquam & uſitata eſt, & ſæpe prodeſt: Non tibi hoc ſoli. Prodeſt hæc quidem, ut dixi, ſed nec ſemper, nec omnibus; ſunt enim, qui reſpuant: ſed refert, quo modo adhibeatur: ut enim tulerit quiſque eorum, qui ſapienter tulerunt, non quo quiſque incommodo affectus ſit, prædicandum eſt. Chryſippi ad veritatem firmiſſima eſt; ad tempus ægritudinis difficilis: magnum opus eſt, probare mœrenti illum ſuo judicio, & quòd ſe ita putet oportere facere, mœrere. Nimirum igitur, ut in cauſis non ſemper utimur eodem ſtatu (ſic enim appellamus controverſiarum genera) ſed ad tempus,

ad controverſiæ naturam, ad perſonam accommodamus; ſic in ægritudine lenienda quam quiſque curationem recipere poſſit videndum eſt.

80. Sed neſcio quo pacto ab eo, quod erat a te propoſitum, aberravit oratio: tu enim de ſapiente quæsieras, cui aut malum videri nullum poteſt, quod vacet turpitudine; aut ita parvum malum, ut id obruatur ſapientiâ, vixque appareat; qui nihil opinione affingat, aſſumatque ad ægritudinem; nec id putet eſſe rectum, ſe quàm maximè excruciari, luctuque confici: quò pravius nihil eſſe poſſit. Edocuit tamen oratio, ut mihi quidem videtur, quum hoc ipſum propriè non quæreretur hoc tempore, num quod eſſet malum, niſi quod idem dici turpe poſſet; tamen ut videremus, quidquid eſſet in ægritudine mali, id non naturale eſſe, ſed voluntario judicio & opinionis errore contractum.

XXXIV. Tractatum eſt autem a nobis id genus ægritudinis, quod unum eſt omnium maximum, ut, eo ſublato, reliquorum remedia ne magnopere quærenda arbitraremur. Sunt enim certa quæ de paupertate; certa, quæ de vita inhonorata & ingloria dici ſoleant: ſeparatim certæ ſcholæ ſunt de exsilio, de interitu patriæ, de ſervitute, de debilitate, de cæcitate, & de omni caſu, in quo nomen poni ſolet

calamitatis. Hæc Græci in singulas ſcholas & in singulos libros diſpertiunt; opus enim quærunt: quamquam plenæ diſputationes delectationis ſunt.

82. Et tamen, ut medici, toto corpore curando, minimæ etiam parti, si condoluit, medentur; sic philoſophia quum univerſam ægritudinem ſuſtulit, tamen, si quis error aliunde exſtitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum obfudit exsilium, aut eorum, quæ modò dixi, si quid exſtitit; & huic singularum rerum ſunt propriæ conſolationes; de quibus audies tu quidem, quum voles: ſed ad eumdem fontem revertendum eſt, ægritudinem omnem procul abeſſe a ſapiente, quòd inanis sit, quòd fruſtra ſuſcipiatur, quòd non naturâ exoriatur, ſed judicio, ſed opinione, ſed quadam invitatione ad dolendum, quum id decreverimus ita fieri oportere.

83. Hoc detracto, quod totum eſt voluntarium, ægritudo erit ſublata illa mœrens; morſus tamen & contractiuncula quædam animi relinquetur. Hanc dicant ſanè naturalem, dum ægritudinis nomen absit, grave, tetrum, funeſtum; quod cum ſapientia eſſe, atque, ut ita dicam, habitare nullo modo possit. Atqui ſtirpes ſunt ægritudinis quàm multæ, quàm amaræ! quæ, ipſo trunco everſo, omnes eli-

dendæ ſunt, &, si neceſſe erit, ſingulis diſputationibus: ſupereſt enim nobis hoc, cuicuimodi eſt, otium. Sed ratio una omnium eſt ægritudinum, plura nomina: nam & invidere ægritudinis eſt, & æmulari, & obtrectare, & miſereri, angi, lugere, mœrere, ærumnâ affici, lamentari, ſollicitari, dolere, in moleſtia eſſe, afflictari, deſperare.

84. Hæc omnia definiunt Stoici; eaque verba, quæ dixi, ſingularum rerum ſunt, non, ut videntur, eaſdem res significant, ſed aliquid differunt; quod alio loco fortaſſe tractabimus. Hæ ſunt illæ fibræ ſtirpium, quas initio dixi, præſecandæ, & omnes elidendæ, ne ulla umquam poſſit exſiſtere. Magnum opus & difficile: quis negat? quid autem præclarum, non idem arduum? ſed tamen id ſe effecturam philoſophia profitetur: nos modò curationem ejus recipiamus. Verùm quidem hæc hactenus: cetera, quotieſcumque voletis, & hoc loco, & aliis, parata vobis erunt.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBER QUARTUS.

De reliquis animi perturbationibus.

Cicero, ut oſtendat poſſe ſapientem omni animi perturbatione vacare, perturbationum omnium genera & differentias perſcrutatur, & medicinam propriam ſingulis definitis aperit.

I. Quum multis locis noſtrorum hominum ingenia virtuteſque, Brute, ſoleo mirari, tum maximè his in ſtudiis, quæ ſerò admodum expetita in hanc civitatem e Græcia tranſtulerunt: nam quum a primo urbis ortu, regiis inſtitutis, partim etiam legibus, auſpicia, cæremoniæ, comitia, provocationes, patrum conſilium, equitum, peditumque deſcriptio, tota res militaris, divinitus eſſet conſtituta; tum progreſſio admirabilis incredibiliſque curſus ad omnem excellentiam factus eſt, dominatu regio republicâ liberatâ. Nec ve-

rò hic locus eſt, ut de moribus inſtitutiſque majorum, & diſciplina ac temperatione civitatis loquamur: aliis hæc locis ſatis accuratè a nobis dicta ſunt, maximéque in iis ſex libris, quos de Republica ſcripsimus.

2. Hoc autem loco consideranti mihi ſtudia doctrinæ, multa ſanè occurrunt, cùr ea quoque arcessita aliunde, neque ſolùm expetita, ſed etiam conſervata, & culta videantur: erat enim illis pene in conſpectu præſtanti ſapientiâ & nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iiſdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, præclarus auctor nobilitatis tuæ: Pythagoræ autem doctrina quum longè latéque flueret, permanaviſſe mihi videtur in hanc civitatem; idque quum conjecturâ probabile eſt, tum quibuſdam etiam veſtigiis indicatur. Quis eſt enim, qui putet, quum floreret in Italia Græcia potentissimis & maximis urbibus, ea, quæ Magna dicta eſt, in hiſque primùm ipsius Pythagoræ, deinde poſtea Pythagoreorum tantum nomen eſſet, noſtrorum hominum, ad eorum doctiſſimas voces, aures clauſas fuiſſe?

3. Quin etiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem, Numam quoque regem Pythagoreum a poſterioribus exiſtimatum. Nam quum Pythagoræ diſcipli-

nam & conſtituta cognoſcerent, regiſque ejus æquitatem & ſapientiam a majoribus ſuis accepiſſent, ætates autem & tempora ignorarent propter vetuſtatem, eum, qui ſapientiâ excelleret, Pythagoræ auditorem fuiſſe crediderunt.

II. Et de conjectura quidem hactenus: veſtigia autem Pythagoreorum quamquam multa colligi poſſunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. Nam quum carminibus ſoliti illi eſſe dicantur & præcepta quædam occultiùs tradere, & mentes ſuas, a cogitationum intentione, cantu fidibuſque ad tranquillitatem traducere; gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuiſſe, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes: ex quo perſpicuum eſt, & cantus tum fuiſſe reſcriptos vocum ſonis, & carmina.

4. Quamquam id quidem etiam XII. tabulæ declarant, condi jam tum ſolitum eſſe carmen; quod ne liceret fieri ad alterius injuriam, lege ſanxerunt. Nec verò illud non eruditorum temporum argumentum eſt, quòd & deorum pulvinaribus, & epulis magiſtratuum fides præcinunt; quod proprium ejus fuit, de qua loquor, diſciplinæ. Mihi quidem etiam

Appii Cæci carmen, quod valde Panætius laudat epiſtolâ quadam, quæ eſt ad Q. Tuberonem, Pythagoreorum videtur: multa etiam ſunt in noſtris inſtitutis ducta ab illis; quæ prætereo, ne ea, quæ peperiſſe ipsi putamur, aliunde didiciſſe videamur. Sed, ut ad propositum redeat oratio; quàm brevi tempore, quot & quanti poëtæ, qui autem oratores exſtiterunt? facilè ut appareat, noſtros omnia conſequi potuiſſe, simul ut velle cœpiſſent. Sed de ceteris ſtudiis alio loco & dicemus, si uſus fuerit, & ſæpe diximus.

III. Sapientiæ ſtudium vetus id quidem in noſtris; ſed tamen, ante Lælii ætatem & Scipionis, non reperio, quos appellare possim nominatim: quibus adoleſcentibus Stoicum Diogenem, & Academicum Carneadem video ad ſenatum ab Atheniensibus miſſos eſſe legatos; qui quum reipublicæ nullam umquam partem attigiſſent, eſſetque eorum alter Cyrenæus, alter Babylonius, numquam profectò ſcholis eſſent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibuſdam principibus, temporibus illis, fuiſſent ſtudia doctrinæ: qui quum cetera litteris mandarent, alii jus civile, alii orationes ſuas, alii monumenta majorum; hanc amplissimam omnium artium bene vivendi diſci-

plinam vitâ magis, quàm litteris, perſecuti ſunt.

6. Itaque illius veræ elegantiſque philoſophiæ, quæ ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit, & idem alio modo dicentibus Stoicis, quum Academici eorum controverſias diſceptarent, nulla ferè ſunt, aut pauca admodum Latina monumenta; ſive propter magnitudinem rerum, occupationemque hominum, ſive etiam, quòd imperitis ea probari poſſe non arbitrabantur: quum interim, illis silentibus, C. Amafinius exſtitit docens: cujus libris editis commota multitudo contulit ſe ad eamdem potissimùm diſciplinam; ſive quòd erat cognitu perfacilis; ſive quòd invitabatur illecebris blandæ voluptatis; ſive etiam, quia nihil prolatum erat melius, illud, quod erat, tenebant. Poſt Amafinium autem multi ejuſdem æmuli rationis multa quum ſcripsiſſent, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum eſt, non dici illa ſubtiliter, quòd & facilè ediſcantur, & ab indoctis probentur, id illi firmamentum eſſe diſciplinæ putant.

IV. Sed defendat quod quiſque ſentit: ſunt enim judicia libera: nos inſtitutum tenebimus, nulliuſque unius diſciplinæ legibus adſtricti, quibus in philoſophia neceſſariò pareamus, quid sit in quaque

re maximè probabile ſemper requiremus: quod quum ſæpe aliàs, tum nuper in Tuſculano ſtudiosè egimus. Itaque expoſitis tridui diſputationibus, quartus dies hoc libro concluditur: ut enim in inferiorem ambulationem deſcendimus, quod feceramus idem ſuperioribus diebus, sic acta res eſt.

8. M. Dicat, si quis vult, qua de re diſputari velit. A. Non mihi videtur omni animi perturbatione poſſe ſapiens vacare. M. Ægritudine quidem, heſternâ diſputatione, videbatur; nisi fortè temporis causâ aſſentiebare. A. Minimè verò. Nam mihi egregiè probata eſt oratio tua. M. Non igitur exiſtimas cadere in ſapientem ægritudinem? A. Prorſus non arbitror. M. Atqui, si iſta perturbare animum ſapientis non poteſt, nulla poterit. Quid enim? metuſne conturbet? at earum rerum eſt abſentium metus, quarum præſentium eſt ægritudo: ſublatâ igitur ægritudine, ſublatus eſt metus. Reſtant duæ perturbationes, lætitia geſtiens & libido: quæ si non cadent in ſapientem, ſemper mens erit tranquilla ſapientis. A. Sic prorſus intelligo. M. Utrum igitur mavis? ſtatimne nos vela facere, an quasi e portu egredientes paululum remigare? A. Quidnam eſt iſtuc? non enim intelligo.

V. Quia Chrysippus & Stoici, quum

de animi perturbationibus diſputant, magnam partem in his partiendis & definiendis occupati ſunt: illa eorum perexigua oratio eſt, quâ medeantur animis, nec eos turbulentos eſſe patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt; ſpinas partiendi & definiendi prætermittunt. Quærebam igitur, utrùm panderem vela orationis ſtatim, an eam antè paululum dialecticorum remis propellerem. A. Iſto modo verò: erit enim hoc totum, quod quæro, ex utroque perfectum. M. Eſt id quidem rectius; ſed pòſt requires, si quid fuerit obſcurius. A. Faciam equidem: tu tamen, ut ſoles, dices iſta ipſa obſcura planiùs, quàm dicuntur a Græcis. M. Enitar equidem: ſed intento opus eſt animo, ne omnia dilabantur, si unum aliquod effugerit.

10. Quoniam, quæ Græci πάθη vocant, nobis *perturbationes* appellari magis placet, quàm *morbos*; in his explicandis veterem illam equidem Pythagoræ primùm, deinde Platonis deſcriptionem ſequar, qui animum in duas partes dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem: in participe rationis ponunt tranquillitatem, id eſt, placidam quietamque conſtantiam; in illa altera motus turbidos, tum iræ, tum cupiditatis, contrarios inimicoſque rationi. Sit igitur hic

fons. Utamur tamen, in his perturbationibus deſcribendis, Stoicorum definitionibus & partitionibus; qui mihi videntur in hac quæſtione verſari acutiſſimè.

VI. Eſt igitur Zenonis hæc definitio, ut perturbatio ſit, quod πάθος ille dicit, averſa a recta ratione, contra naturam, animi commotio: quidam breviùs, perturbationem eſſe appetitum vehementiorem; ſed vehementiorem eum volunt eſſe, qui longiùs diſceſſerit a naturæ conſtantia: partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis naſci, & ex duobus opinatis malis; ita eſſe quatuor: ex bonis libidinem, & lætitiam; ut ſit lætitia, præſentium bonorum, libido, futurorum: ex malis metum, & ægritudinem naſci cenſent; metum, futuris, ægritudinem, præſentibus: quæ enim venientia metuuntur, eadem efficiunt ægritudinem inſtantia.

12. Lætitia autem & libido in bonorum opinione verſantur; quum libido ad id, quod videtur bonum, injecta & inflammata rapiatur; lætitia, ut adepta jam aliquid concupitum, efferatur & geſtiat: naturâ enim omnes ea, quæ bona videntur, ſequuntur, fugiuntque contraria. Quamobrem ſimul objecta ſpecies cujuſpiam eſt, quod bonum videatur, ad id adipiſcendum impellit ipſa natura: id quum

conſtanter prudenterque fit, ejuſmodi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, nos appellamus *voluntatem*: eam illi putant in ſolo eſſe ſapiente, quam sic definiunt; Voluntas eſt, quæ quid cum ratione deſiderat: quæ autem rationi adverſa, incitata eſt vehementiùs, ea libido eſt, vel cupiditas effrenata; quæ in omnibus ſtultis invenitur.

13. Itemque, quum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit: nam quum ratione animus movetur placidè atque conſtanter, tum illud *gaudium* dicitur; quum autem inaniter & effusè animus exſultat, tum illa lætitia geſtiens vel nimia dici poteſt; quam ita definiunt, Sine ratione animi elationem. Quoniamque ut bona naturâ appetimus, sic a malis naturâ declinamus; quæ declinatio cum ratione fiet, *cautio* appelletur, eaque intelligatur in ſolo eſſe ſapiente: quæ autem sine ratione & cum exanimatione humili atque fracta, nominetur metus. Eſt igitur metus rationi adverſa cautio: præſentis autem mali, ſapienti affectio nulla eſt; ſtultis autem ægritudo eſt ea, quâ afficiuntur in malis opinatis, animoſque demittunt & contrahunt, rationi non obtemperantes: itaque hæc prima definitio eſt, ut ægritudo sit animi, adverſante ratione, contractio. Sic qua-

tuor perturbationes ſunt, tres conſtantiæ; quoniam ægritudini nulla conſtantia opponitur.

VII. Sed omnes perturbationes judicio cenſent fieri & opinione. Itaque eas definiunt preſſiùs, ut intelligatur non modò quàm vitioſæ, ſed etiam quàm in noſtra ſint poteſtate. Eſt igitur ægritudo, opinio recens mali præſentis, in quo demitti contrahique animo rectum eſſe videatur: lætitia, opinio recens boni præſentis, in quo efferri rectum eſſe videatur: metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile eſſe videatur: libido, opinio venturi boni, quod ſit ex uſu jam præſens eſſe atque adeſſe.

15. Sed quæ judicia, quaſque opiniones perturbationum eſſe dixi, non in eis perturbationes ſolùm poſitas eſſe dicunt, verùm illa etiam, quæ efficiuntur perturbationibus, ut ægritudo quasi morſum aliquem doloris efficiat; metus receſſum quemdam animi & fugam; lætitia profuſam hilaritatem; libido effrenatam appetentiam: opinationem autem, quam in omnes definitiones ſuperiores inclusimus, volunt eſſe imbecillam aſſenſionem.

16. Sed singulis perturbationibus partes ejuſdem generis plures ſubjiciuntur: ut ægritudini invidentia (utendum eſt enim, docendi causâ, verbo minùs usitato;

quoniam invidia non in eo, qui invidet, ſolùm dicitur, ſed etiam in eo, cui invidetur) æmulatio, obtrectatio, miſericordia, angor, luctus, mœror, ærumna, dolor, lamentatio, ſollicitudo, moleſtia, afflictatio, deſperatio, & si quæ ſunt de genere eodem: metui autem ſubjecta ſunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido: voluptati malevolentia lætans malo alieno, delectatio, jactatio, & similia: libidini ira, excandeſcentia, odium, inimicitia, diſcordia, indigentia, desiderium, & cetera ejusmodi. Hæc autem definiunt hoc modo.

VIII. Invidentiam eſſe dicunt ægritudinem ſuſceptam propter alterius res ſecundas, quæ nihil noceant invidenti: nam si quis doleat ejus rebus ſecundis, a quo ipſe lædatur, non rectè dicitur invidere; ut, si Hectori Agamemnon: qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profectò. Æmulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, ut & in laude & in vitio nomen hoc sit: nam & imitatio virtutis æmulatio dicitur; ſed eâ nihil hoc loco utimur; eſt enim laudis: & eſt æmulatio ægritudo, si eo, quod quis concupierit, alius potiatur, ipſe careat.

18. Obtrectatio autem eſt ea, quam intelligi zelotypiam volo, ægritudo ex

eo, quòd alter quoque potiatur eo, quod ipſe concupiverit. Miſericordia eſt ægritudo ex miſeria alterius, injuriâ laborantis; nemo enim parricidæ aut proditoris ſupplicio miſericordiâ commovetur. Angor eſt ægritudo premens. Luctus, ægritudo ex ejus, qui carus fuerit, interitu acerbo. Mœror, ægritudo flebilis. Ærumna, ægritudo laborioſa. Dolor, ægritudo crucians. Lamentatio, ægritudo cum ejulatu. Sollicitudo, ægritudo cum cogitatione. Moleſtia, ægritudo permanens. Afflictatio, ægritudo cum vexatione corporis. Deſperatio, ægritudo sine ulla rerum exſpectatione meliorum.

19. Quæ autem ſubjecta ſunt ſub metu, ea sic definiunt: Pigritiam metum conſequentis laboris: Terrorem, metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, sic terrorem pallor, & tremor, & dentium crepitus conſequatur: Timorem, metum mali appropinquantis: Pavorem, metum mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

Tum pavor ſapientiam mihi omnem exanimato expectorat:

Exanimationem, metum ſubſequentem, & quasi comitem pavoris: Conturbationem, metum excutientem cogitata: Formidinem, metum permanentem.

IX.

IX. Voluptatis autem partes hoc modo deſcribunt, ut Malevolentia ſit voluptas ex malo alterius ſine emolumento ſuo: Delectatio, voluptas ſuavitate auditûs animum deliniens; & qualis eſt hæc aurium, tales ſunt oculorum, & tactionum, & odorationum, & ſaporum; quæ ſunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tamquam illiquefactæ voluptates. Jactatio, eſt voluptas geſtiens, & ſe efferens inſolentiùs.

21. Quæ autem libidini ſubjecta ſunt, ea sic definiuntur, ut Ira ſit libido pœniendi ejus, qui videatur læſiſſe injuriâ: Excandeſcentiâ autem ſit ira naſcens, & modò exsiſtens, quæ θύμωσις Græcè dicitur: Odium, ira inveterata: Inimicitia, ira ulciſcendi tempus obſervans: Diſcordia, ira acerbior, intimo odio & corde concepta: Indigentia, libido inexplebilis: Deſiderium, libido ejus, qui nondum adsit, videndi. Diſtinguunt etiam illud, ut sit libido earum rerum, quæ dicuntur de quodam aut quibuſdam; quæ κατηγορήματα dialectici appellant; ut habere divitias, capere honores: Indigentia, rerum ipſarum eſt, ut honorum, ut pecuniæ.

22. Omnium autem perturbationum fontem eſſe dicunt Intemperantiam; quæ eſt a tota mente & a recta ratione defectio, sic averſa a præſcriptione rationis, ut

nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. Quemadmodum igitur temperantia ſedat appetitiones, & efficit, ut hæ rectæ rationi pareant; conſervatque conſiderata judicia mentis: ſic huic inimica intemperantia omnem animi ſtatum inflammat, conturbat, incitat: itaque & ægritudines, & metus, & reliquæ perturbationes omnes gignuntur ex ea.

X. Quemadmodum quum ſanguis corruptus eſt, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi ægrotationeſque naſcuntur; ſic pravarum opinionum conturbatio, & ipſarum inter ſe repugnantia, ſanitate ſpoliat animum, morbiſque perturbat: ex perturbationibus autem primùm morbi conficiuntur, quæ vocant illi νοσήματα, eaque, quæ ſunt eis morbis contraria, quæ habent ad res certas vitioſam offenſionem atque faſtidium: deinde ægrotationes, quæ appellantur a Stoicis ἀῤῥωστήματα, hiſque item oppoſitæ contrariæ offenſiones. Hoc loco nimiùm operæ conſumitur a Stoicis, maximè a Chryſippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi ſimilitudo; quâ oratione prætermiſſâ minimè neceſſariâ, ea, quæ rem continent, pertractemus. Intelligatur igitur, perturbationem, jactantibus ſe opinionibus inconſtanter & turbidè, in motu eſſe ſemper: quum autem

hic fervor concitatioque animi inveteraverit, & tamquam in venis medullifque inſederit, tum exſiſtit & morbus, & ægrotatio, & offenſiones eæ, quæ ſunt eis morbis ægrotationibuſque contrariæ.

XI. Hæc, quæ dico, cogitatione inter ſe differunt, re quidem copulata ſunt, eaque oriuntur ex libidine & ex lætitia: nam quum eſt concupita pecunia, nec adhibita continuò ratio, quaſi quædam Socratica medicina, quæ ſanaret eam cupiditatem; permanat in venas, & inhæret in viſceribus illud malum, exſiſtitque morbus & ægrotatio, quæ avelli inveterata non poſſunt; eique morbo nomen eſt avaritia.

25. Similiterque ceteri morbi; ut gloriæ cupiditas, ut mulieroſitas, ut ita appellem eam, quæ Græcè φιλογυνία dicitur; ceteri, inquam, ſimiliter morbi ægrotationeſque naſcuntur. Quæ autem ſunt his contraria, ea naſci putantur a metu, ut odium mulierum, quale in μισογύνῳ Attilii eſt; ut in hominum univerſum genus, quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωπος appellatur; ut inhoſpitalitas eſt: quæ omnes ægrotationes animi ex quodam metu naſcuntur earum rerum, quas fugiunt & oderunt.

26. Definiunt autem animi ægrotationem, opinationem vehementem de re

non expetenda, tamquam valde expetenda sit, inhærentem & penitus insitam. Quod autem naſcitur ex offensione ita definiunt, Opinionem vehementem de re non fugienda, inhærentem & penitus insitam, tamquam fugienda: hæc autem opinatio eſt, judicare ſe ſcire, quod neſciat. Ægrotationi autem talia quædam ſubjecta ſunt, avaritia, ambitio, mulieroſitas, pervicacia, liguritio, vinolentia, cupedia, & si qua similia. Eſt autem avaritia opinatio vehemens de pecunia, quasi* valde expetenda sit, inhærens & penitus insita; similiſque eſt ejuſdem generis definitio reliquarum. Offensionum autem definitiones ſunt ejuſmodi, ut inhoſpitalitas sit opinio vehemens, valde fugiendum eſſe hoſpitem, eaque inhærens & penitus insita; similiterque definitur & mulierum odium, ut Hippolyti; & ut Timonis, generis humani.

XII. Atque ut ad valetudinis similitudinem veniamus, eâque collatione utamur aliquando, ſed parciùs quàm ſolent Stoici; ut ſunt alii ad alios morbos procliviores (itaque dicimus gravedinoſos, quoſdam torminoſos, non quia jam sint, ſed quia ſæpe) sic alii ad metum, alii ad aliam perturbationem: ex quo in aliis anxietas, unde anxii; in aliis iracundia dicitur, quæ ab ira differt, eſtque aliud

iracundum eſſe, aliud iratum: ut differt anxietas ab angore; neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec qui anxii, ſemper anguntur: ut inter ebrietatem & ebrioſitatem intereſt: aliudque eſt amatorem eſſe, aliud amantem. Atque hæc aliorum ad alios morbos proclivitas latè patet; nam pertinet ad omnes perturbationes.

28. In multis etiam vitiis apparet; ſed nomen res non habet: ergo & invidi, & malevoli, & lividi, & timidi, & miſericordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia ſemper feruntur. Hæc igitur proclivitas ad ſuum quodque genus, a ſimilitudine corporis, ægrotatio dicatur, dum ea intelligatur ad ægrotandum proclivitas. Sed hæc in bonis rebus, quòd alii ad alia bona ſunt aptiores, *facilitas* nominetur, in malis *proclivitas*, ut ſignificet lapſionem: in neutris habeat ſuperius nomen.

XIII. Quo modo autem in corpore eſt morbus, & ægrotatio, & vitium; sic in animo. *Morbum* appellant totius corporis corruptionem: *ægrotationem*, morbum cum imbecillitate: *vitium*, quum partes corporis inter ſe diſſident; ex quo pravitas membrorum, diſtortio, deformitas. Itaque illa duo, morbus & ægrotatio, ex totius valetudinis corporis con-

quaſſatione & perturbatione gignuntur: vitium autem, integrâ valetudine, ipſum ex ſe cernitur. Sed in animo tantummodo cogitatione poſſumus morbum ab ægrotatione ſejungere. *Vitiositas* autem eſt habitus aut affectio in tota vita inconſtans, & a ſe ipſa diſſentiens. Ita fit, ut in altera, corruptione opinionum morbus efficiatur & ægrotatio; in altera, inconſtantiâ & repugnantiâ. Non enim omne vitium partes habet diſſentientes: ut eorum, qui non longè a ſapientia abſunt, affectio eſt illa quidem diſcrepans sibi ipſa, dum eſt insipiens, ſed non diſtorta, nec prava. Morbi autem & ægrotationes partes ſunt vitiositatis; ſed perturbationes, sintne ejuſdem partes, quæſtio eſt: vitia enim affectiones ſunt manentes; perturbationes autem moventes, ut non possint affectionum manentium partes eſſe.

30. Atque ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic & in bonis. Sunt enim in corpore præcipua, pulchritudo, vires, valetudo, firmitas, velocitas; ſunt item in animo. Ut enim corporis eſt temperatio, quum ea congruunt inter ſe, e quibus conſtamus; ſanitas sic animi dicitur, quum ejus judicia opinioneſque concordant: eaque animi eſt virtus; quam alii ipſam temperantiam dicunt eſſe, alii obtemperantem temperan-

tiæ præceptis, & eam ſubſequentem, nec habentem ullam ſpeciem ſuam: ſed sive hoc, sive illud sit, in ſolo eſſe ſapiente. Eſt autem quædam animi ſanitas, quæ in insipientem etiam cadat, quum curatione & gubernatione medicorum conturbatio mentis aufertur. Et, ut corporis eſt quædam apta figura membrorum, cum coloris quadam ſuavitate, eaque dicitur pulchritudo; sic in animo, opinionum judiciorumque æquabilitas & conſtantia, cum firmitate quadam & ſtabilitate virtutem ſubſequens, aut virtutis vim ipſam continens, pulchritudo vocatur. Itemque viribus corporis, & nervis, & efficacitati similes, similibus quoque verbis animi vires nominantur. Velocitas autem corporis, celeritas appellatur; quæ eadem ingenii etiam laus habetur, propter animi multarum rerum brevi tempore percursionem.

XIV. Illud animorum corporumque dissimile, quòd animi valentes morbo tentari poſſunt, ut corpora poſſunt: ſed corporum offensiones sine culpa accidere poſſunt, animorum non item; quorum omnes morbi & perturbationes ex aſpernatione rationis eveniunt: itaque in hominibus ſolùm exsiſtunt; nam beſtiæ simile quiddam faciunt, ſed in perturbationes non incidunt.

32. Inter acutos autem & hebetes intereſt, quòd ingenioſi, ut æs Corinthium in æruginem, ſic illi in morbum & incidunt tardiùs, & recreantur ocyùs; hebetes non item. Nec verò in omnem morbum ac perturbationem animus ingenioſi cadit; non enim in ulla efferata & immania: quædam autem humanitatis quoque habent primam ſpeciem, ut miſericordia, ægritudo, metus. Ægrotationes autem morbique animorum difficiliùs evelli poſſe putantur, quàm ſumma illa vitia, quæ virtutibus ſunt contraria: morbis enim manentibus vitia ſublata eſſe poſſunt, quia non tam celeriter ſanantur, quàm illa tolluntur.

33. Habes ea quæ de perturbationibus enucleatè diſputant Stoici; quæ logica appellant, quia diſſeruntur ſubtiliùs; ex quibus quoniam tamquam e ſcruposis cotibus enavigavit oratio, reliquæ diſputationis curſum teneamus; modò ſatis illa dilucidè dixerimus pro rerum obſcuritate. A. Prorſus ſatis: ſed si qua diligentiùs erunt cognoſcenda, quæremus aliàs: nunc vela, quæ modò dicebas, exſpectamus & curſum.

XV. M. Quando & aliis locis de virtute diximus, & ſæpe dicendum erit (pleræque enim quæſtiones, quæ ad vitam moreſque pertinent, a virtutis fonte

ducuntur) quando igitur virtus eſt affectio animi conſtans, convenienſque, laudabiles efficiens eos, in quibus eſt, & ipſa per ſe, ſuâ ſponte, ſeparatâ etiam utilitate, laudabilis; ex ea proficiſcuntur honeſtæ voluntates, ſententiæ, actiones, omniſque recta ratio: quamquam ipſa virtus brevissimè recta ratio dici poteſt. Hujus igitur virtutis contraria eſt vitiositas, (sic enim malo, quàm malitiam, appellare eam, quam Græci κακίαν appellant: nam malitia certi cujuſdam vitii nomen eſt; vitiositas omnium) ex qua concitantur perturbationes, quæ ſunt, ut paulò antè diximus, turbidi animorum concitatique motus, aversi a ratione, & inimicissimi mentis, vitæque tranquillæ: important enim ægritudines anxias atque acerbas, animoſque affligunt, & debilitant metu: iidem inflammant appetitione nimiâ; quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quamdam animi, a temperantia & moderatione plurimùm dissidentem: quæ si quando adepta eſt id, quod ei fuerit concupitum, tum fertur alacritate, ut nihil ei conſtet, quod agat: ut ille, qui voluptatem animi nimiam, ſummum eſſe errorem arbitratur. Eorum igitur malorum in una virtute poſita ſanatio eſt.

XVI. Quid autem eſt non miſerius

ſolùm, ſed fœdius etiam & deformius; quàm ægritudine quis afflictus, debilitatus, jacens? cui miſeriæ proximus eſt is, qui appropinquans aliquod malum metuit, exanimatuſque pendet animi: quam vim mali ſignificantes poëtæ impendere apud inferos ſaxum Tantalo faciunt.

Ob ſcelera, animique impotentiam, & ſuperbiloquentiam.

Ea communis pœna ſtultitiæ eſt: omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione, ſemper aliquid, aliis dolor, aliis terror impendet.

36. Atque ut hæc tabificæ mentis perturbationes ſunt, ægritudinem dico & metum; ſic hilariores illæ, cupiditas avidè ſemper aliquid expetens, & inanis alacritas, id eſt, lætitia geſtiens, non multùm differunt ab amentia: ex quo intelligitur, qualis ille ſit, quem tum moderatum, aliàs modeſtum & temperantem, aliàs conſtantem continentemque dicimus; nonnumquam hæc eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tamquam ad caput, referre volumus. Quòd niſi eo nomine virtutes continerentur, numquam ita pervulgatum illud eſſet, ut jam proverbii locum obtineret, *hominem frugi omnia rectè facere*: quod idem quum Stoici de ſapiente dicunt, nimis admirabiliter nimiſque magnificè dicere videntur.

XVII. Ergo is, quiſquis eſt, qui moderatione & conſtantiâ quietus animo eſt, ſibique ipſe placatus, ut nec tabeſcat moleſtiis, nec frangatur timore, nec ſitienter quid expetens ardeat deſiderio, nec alacritate futili geſtiens deliqueſcat, is eſt ſapiens, quem quærimus, is eſt beatus; cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis lætabile ad efferendum videri poteſt. Quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui æternitas omnis totiusque mundi nota ſit magnitudo? nam quid aut in ſtudiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitæ magnum ſapienti videri poteſt, qui ſemper animo ſic excubat, ut ei nihil improviſum accidere poſſit, nihil inopinatum, nihil omnino novum?

38. Atque idem ita acrem in omnes partes aciem intendit, ut ſemper videat ſedem ſibi ac locum ſine moleſtia atque angore vivendi; ut quemcumque caſum fortuna invexerit, hunc aptè & quietè ferat: quod qui faciet, non ægritudine ſolùm vacabit, ſed etiam perturbationibus reliquis omnibus: his autem vacuus animus perfectè atque abſolutè beatos efficit; idemque concitatus, & abſtractus ab integra certaque ratione, non conſtantiam ſolùm amittit, verùm etiam ſanitatem.

39. Quocirca mollis & enervata pu-

tanda eſt Peripateticorum ratio & oratio; qui perturbari animos neceſſe eſſe dicunt; ſed adhibent modum quemdam, quem ultra progredi non oporteat. Modum tu adhibes vitio? an vitium nullum eſt, non parere rationi? an ratio parum præcipit, nec bonum illud eſſe, quod aut cupias ardenter, aut adeptus efferas te inſolenter? nec porrò malum, quo aut oppreſſus jaceas, aut, ne opprimare, mente vix conſtes? eaque omnia aut nimis triſtia, aut nimis læta errore fieri? qui si error ſtultis extenuetur die, ut, quum res eadem maneat, aliter ferant inveterata, aliter recentia; ſapientes ne attingat quidem omnino.

XVIII. Etenim quis erit tandem modus iſte? Quæramus enim modum ægritudinis, in quo operæ plurimum ponitur. Ægrè tuliſſe P. Rutilium fratris repulſam conſulatûs, ſcriptum apud Fannium eſt; ſed tamen tranſiſſe videtur modum, quippe qui ob eam cauſam a vita receſſerit: moderatiùs igitur ferre debuit. Quid si, quum id ferret modicè, mors liberorum accessiſſet? nata eſſet ægritudo nova, ſed ea modica; magna tamen facta eſſet acceſſio. Quid, si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si cæcitas, si exsilium, si pro singulis malis ægritudines accederent? ſumma ea fieret, quæ non ſuſtineretur.

41. Qui modum igitur vitio quærit, ſimiliter facit, ut si poſſe putet eum, qui ſe e Leucata præcipitaverit, ſuſtinere ſe, quum velit: ut enim id non poteſt; sic animus perturbatus & incitatus nec cohibere ſe poteſt, nec, quo loco vult, insiſtere omnino; quæque creſcentia pernicioſa ſunt, eadem ſunt vitioſa naſcentia.

42. Ægritudo autem, ceteræque perturbationes, amplificatæ certè peſtiferæ ſunt; igitur etiam ſuſceptæ continuò in magna peſtis parte verſantur: etenim ipſæ ſe impellunt, ubi ſemel a ratione diſceſſum eſt; ipſaque sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consiſtendi. Quamobrem nihil intereſt, utrùm moderatas perturbationes approbent, an moderatam injuſtitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam: qui enim vitiis modum apponit, is partem ſuſcipit vitiorum; quod quum ipſum per ſe odioſum eſt, tum eò moleſtius, quia ſunt in lubrico, incitataque ſemel proclivè labuntur, ſuſtinerique nullo modo poſſunt.

XIX. Quid, quòd iidem Peripatetici perturbationes iſtas, quas nos exſtirpandas putamus, non modò naturales eſſe dicunt, ſed etiam utiliter a natura datas? quorum eſt talis oratio. Primùm multis verbis iracundiam laudant: cotem fortitudinis eſſe

dicunt, multóque & in hoſtem & in improbum civem vehementiores iratorum impetus eſſe; leves autem ratiunculas eorum, qui ita cogitarent; *Prœlium rectum eſt hoc fieri: convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria:* hæc nullam habent vim, nisi irâ excanduit fortitudo. Nec verò de bellatoribus ſolùm diſputant: imperia ſeveriora nulla eſſe putant sine aliqua acerbitate iracundiæ: oratorem denique non modò accuſantem, ſed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiæ; quæ etiam si non adsit, tamen verbis atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio: virum denique videri negant, qui iraſci neſciat; eamque, quam *lenitatem* nos dicimus, vitioſo *lentitudinis* nomine appellant.

44. Nec verò ſolùm hanc libidinem laudant (eſt enim ira, ut modò definivi, ulciſcendi libido) ſed ipſum illud genus vel libidinis, vel cupiditatis ad ſummam utilitatem eſſe dicunt a natura datum; nihil enim quemquam, nisi quod libeat, præclarè facere poſſe: noctu ambulabat in publico Themiſtocles, quòd ſomnum capere non poſſet; quærentibuſque reſpondebat, Miltiadis tropæis ſe e ſomno ſuſcitari: cui non ſunt auditæ Demoſthenis vigiliæ? qui dolere ſe aiebat, si quando opificum antelucanâ victus eſſet induſtriâ: philoſophiæ

denique ipſius principes numquam in ſuis ſtudiis tantos progreſſus ſine flagranti cupiditate facere potuiſſent : ultimas terras luſtraſſe Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus ; ubi enim quid eſſet, quod diſci poſſet, veniendum judicaverunt. Num putamus hæc fieri ſine ſummo cupiditatis ardore potuiſſe ?

XX. Ipſam ægritudinem, quam nos ut tetram & immanem belluam fugiendam eſſe diximus, non ſine magna utilitate a natura dicunt conſtitutam, ut homines caſtigationibus, reprehenſionibus, ignominiis affici ſe in delicto dolerent : impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui & ignominiam & infamiam ferunt ſine dolore ; morderi eſt melius conſcientiâ : ex quo eſt illud e vita ductum ab Afranio : nam quum diſſolutus filius,

Heu me miſerum !

tum ſeverus pater,

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

46. Reliquas quoque partes ægritudinis utiles eſſe dicunt : miſericordiam ad opem ferendam, & calamitates hominum indignorum ſublevandas : ipſum illud æmulari, obtrectare, non eſſe inutile, quum aut ſe non idem videat conſecutum, quod alium, aut alium idem, quod ſe : metum verò ſi quis ſuſtuliſſet, omnem vitæ diligentiam

ſublatam fore, quæ ſumma eſſet in eis; qui leges, qui magiſtratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent: hæc tamen ita diſputant, ut reſecanda eſſe fateantur; evelli penitus dicant nec poſſe, nec opus eſſe: ut in omnibus ferè rebus mediocritatem eſſe optimam exiſtiment: quæ quum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid dicere? A. Mihi verò dicere aliquid; itaque exſpecto, quid ad iſta.

XXI. M. Reperiam fortaſſe: ſed illud antè. Videſne, quanta fuerit apud Academicos verecundia? planè enim dicunt quod ad rem pertineat. Peripateticis reſpondetur a Stoicis. Digladientur illi, per me licet; cui nihil eſt neceſſe, nisi ubi sit illud, quod verisimillimum videatur, anquirere. Quid eſt igitur, quod occurrat in hac quæſtione, e quo possit attingi aliquid verisimile, quò longiùs mens humana progredi non poteſt? definitio perturbationis; quâ rectè Zenonem uſum puto: ita enim definit, ut *Perturbatio ſit averſa a ratione, contra naturam, animi commotio*: vel breviùs, ut *Perturbatio ſit appetitus vehementior*: vehementior autem intelligatur is, qui procul absit a naturæ conſtantia.

48. Quid ad has definitiones possim dicere? atqui hæc pleraque ſunt prudenter acutéque diſſerentium; illa quidem ex rhe-

torum pompa, *ardores animorum: coteſque virtutum.* An verò vir fortis, niſi ſtomachari cœperit, non poteſt fortis eſſe? gladiatorium id quidem; quamquam in eis ipsis videmus ſæpe conſtantiam: colloquuntur, congrediuntur, queruntur, aliquid poſtulant, ut magis placati quàm irati eſſe videantur. Sed in illo genere ſit ſanè Placidejanus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius,

Occidam illum equidem & vincam, ſi id quæritis; inquit:
Verùm illud credo fore, in os priùs accipiam ipſe,
Quàm gladium in ſtomacho Fulvî, ac pulmonibu' ſiſto.
Odi hominem; iratus pugno; nec longiu' quidquam
Nobis, quàm dextræ gladium dum accommodet alter:
Uſque adeo, ſtudio atque odio illius, efferor irâ.

XXII. At ſine hac gladiatoria iracundia videmus progredientem apud Homerum Ajacem multa cum hilaritate, quum depugnaturus eſſet cum Hectore: cujus, ut arma ſumpſit, ingreſſio lætitiam attulit ſociis, terrorem autem hoſtibus; ut ipſum Hectorem, quemadmodum eſt apud Homerum, toto pectore trementem, provocaſſe ad pugnam pœniteret. Atque hi collocuti inter ſe, priuſquam manum conſe-

rerent, leniter & quietè, nihil ne in ipſa quidem pugna iracundè rabioſéve fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum exiſtimo Gallo torquem detraxiſſe; nec Marcellum apud Claſtidium ideo fortem fuiſſe, quia fuerit iratus.

50. De Africano quidem, quia notior eſt nobis propter recentem memoriam, vel jurare poſſum, non illum iracundiâ tum inflammatum fuiſſe, quum in acie M. Allienum Pelignum ſcuto protexit, gladiumque hoſti in pectus infixit: de L. Bruto fortaſſe dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatiùs in Aruntem invaſerit; video enim utrumque cominus ictu cecidiſſe contrariò. Quid igitur huc adhibetis iram? an fortitudo, nisi inſanire cœperit, impetus ſuos non habet? quid? Herculem, quem in cœlum iſta ipſa, quam vos iracundiam eſſe vultis, ſuſtulit fortitudo, iratumne cenſes confliхiſſe cum Erymanthio apro, aut leone Nemeæo? an etiam Theſeus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? vide, ne fortitudo minimè sit rabioſa, ſitque iracundia tota levitatis; neque enim eſt ulla fortitudo, quæ rationis eſt expers.

XXIII. Contemnendæ res ſunt humanæ; negligenda mors eſt; patibiles & dolores & labores putandi: hæc quum

conſtituta ſint judicio atque ſententiâ, tum eſt robuſta illa & ſtabilis fortitudo; niſi fortè quæ vehementer, acriter, animosè fiunt, iracundè fieri ſuſpicamur. Mihi ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum eſſe declaravit, *Numquam privatum eſſe ſapientem*, iratus videtur fuiſſe Tib. Graccho, tum, quum conſulem languentem reliquit, atque ipſe privatus, ut ſi conſul eſſet, qui rempublicam ſalvam eſſe vellet, ſe ſequi juſſit. Neſcio, ecquid ipſi nos fortiter in republica fecerimus: ſi quid fecimus, certè irati non fecimus.

52. An eſt quidquam ſimilius inſaniæ, quàm ira, quam bene Ennius initium dixit inſaniæ. Color, vox, oculi, ſpiritus, impotentia dictorum atque factorum, quam partem habent ſanitatis? quid Achille Homerico fœdius? quid Agamemnone in jurgio? nam Ajacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur deſiderat fortitudo advocatam iracundiam: ſatis eſt inſtructa, armata, parata per ſeſe. Nam iſto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quòd & inſani & ebrii multa faciunt ſæpe vehementiùs. Semper Ajax fortis; fortiſſimus tamen in furore.

Nam facinus fecit maximum, quum, Danais inclinantibus,

Summam rem perfecit manu, prælium reſtituit inſaniens.

XXIV. Dicamus igitur utilem inſaniam. Tracta definitiones fortitudinis: intelliges, eam ſtomacho non egere. Fortitudo eſt igitur Affectio animi, legi ſummæ in perpetiendis rebus obtemperans; vel Conſervatio ſtabilis judicii in eis rebus, quæ formidoloſæ videntur, ſubeundis & repellendis; vel Scientia rerum formidoloſarum contrariarumque perferendarum aut omnino negligendarum, conſervans earum rerum ſtabile judicium; vel breviùs, ut Chryſippus: nam ſuperiores definitiones erant Sphæri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici; ſunt enim omnino omnes ferè ſimiles; ſed declarant communes notiones, alia magis aliâ. Quo modo igitur Chryſippus? Fortitudo eſt, inquit, ſcientia perferendarum rerum, vel affectio animi in patiendo ac perferendo, ſummæ legi parens sine timore. Quamvis licet inſectemur iſtos, ut Carneades ſolebat, metuo ne ſoli philoſophi ſint: quæ enim iſtarum definitionum non aperit notionem noſtram, quam habemus omnes de fortitudine, tectam atque involutam? quâ apertâ, quis eſt, qui aut bellatori, aut impe-

ratori, aut oratori quærat aliquid, neque eos exiſtimet sine rabie quidquam fortiter facere poſſe?

54. Quid? Stoici, qui omnes inſipientes inſanos eſſe dicunt, nonne iſta colligunt? Remove perturbationes, maximéque iracundiam: jam videbuntur monſtra dicere. Nunc autem ita diſſerunt, sic ſe dicere, omnes ſtultos inſanire, ut malè olere omne cœnum. At non ſemper. Commove; ſenties. Sic iracundus non ſemper iratus eſt. Laceſſe; jam videbis furentem. Quid? iſta bellatrix iracundia, quum domum rediit, qualis eſt cum uxore? cum liberis? cum familia? an tum quoque eſt utilis? eſt igitur aliquid, quod perturbata mens meliùs possit facere, quàm conſtans? an quiſquam poteſt sine perturbatione mentis iraſci? Bene igitur noſtri, quum omnia eſſent in moribus vitia, quòd nullum erat iracundiâ fœdius, iracundos ſolos *moroſos* nominaverunt.

XXV. Oratorem verò iraſci minimè decet; simulare non dedecet. An tibi iraſci tum videmur, quum quid in causis acriùs & vehementiùs dicimus? quid? quum jam rebus tranſactis & præteritis orationes ſcribimus, num irati ſcribimus?

Ecquis hoc animadvertit? Vincite...

num aut egiſſe umquam iratum Æſopum; aut ſcripsiſſe exiſtimamus iratum Accium? aguntur iſta præclarè, & ab oratore quidem meliùs, si modò eſt orator, quàm ab ullo hiſtrione; ſed aguntur leniter, & mente tranquillâ. Libidinem verò laudare, cujus eſt libidinis? Themiſtoclem mihi & Demoſthenem profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos ſtudia, libidinem vocatis? quæ vel optimarum rerum, ut ea ſunt, quæ profertis, ſedata tamen & tranquilla eſſe debent. Jam ægritudinem laudare, unam rem maximè deteſtabilem, quorum eſt tandem philoſophorum? At commodè dixit Afranius:

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Dixit enim de adoleſcente perdito ac diſſoluto; nos autem de conſtanti viro ac ſapienti quærimus. Et quidem ipſam illam iram centurio habet, aut signifer, vel ceteri, de quibus dici non neceſſe eſt, ne rhetorum aperiamus myſteria. Utile eſt enim uti motu animi, qui uti ratione non poteſt; nos autem, ut teſtificor ſæpe, de ſapiente quærimus.

XXVI. At etiam æmulari utile eſt, obtrectare, miſereri. Cur miſereare potiùs quàm feras opem, si id facere poſſis? an

ſine miſericordia liberales eſſe non poſſumus? non enim ſuſcipere ipſi ægritudines propter alios debemus; ſed alios, ſi poſſumus, levare ægritudine. Obtrectare verò alteri, aut illâ vitioſâ æmulatione, quæ rivalitati ſimilis eſt, æmulari, quid habet utilitatis, quum ſit æmulantis, angi alieno bono, quod ipſe non habeat; obtrectantis autem, angi alieno bono, quòd id etiam alius habeat? quis id approbare poſſit, ægritudinem ſuſcipere pro experientia, ſi quid habere velis? nam ſolum habere velle, ſumma dementia eſt.

57. Mediocritates autem malorum quis laudare rectè poſſit? quis enim poteſt, in quo libido cupiditaſve ſit, non libidinoſus & cupidus eſſe? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? libidinoſum igitur, & cupidum, & iracundum, & anxium, & timidum cenſemus eſſe ſapientem? de cujus excellentia multa quidem dici quamvis fusè latéque poſſunt, ſed breviſſimè illo modo, Sapientiam eſſe rerum divinarum & humanarum ſcientiam, cognitionemque quæ cujuſque rei cauſa ſit: ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc tu igitur, tamquam in mare, quod eſt ventis ſubjectum, per-

turbationem cadere tibi dixiſti videri? Quid eſt, quod tantam gravitatem conſtantiamque perturbet? an improviſum aliquid, aut repentinum? Quid poteſt accidere tale ei, cui nihil ſubitum eſt, quod homini evenire possit? Nam quod aiunt nimia reſecari oportere, naturalia relinqui; quid tandem poteſt eſſe naturale, quod idem nimium eſſe possit? Sunt enim omnia iſta ex errorum orta radicibus; quæ evellenda & extrahenda penitus, non circumcidenda nec amputanda ſunt.

XXVII. Sed quoniam ſuſpicor te non tam de ſapiente, quàm de te ipſo quærere (illum enim putas omni perturbatione eſſe liberum, te vis) videamus, quanta sint, quæ a philoſophia remedia morbis animorum adhibeantur: eſt enim quædam medicina certè; nec tam fuit hominum generi infenſa atque inimica natura, ut corporibus tot res ſalutares, animis nullam invenerit: de quibus hòc etiam eſt merita meliùs, quòd corporum adjumenta adhibentur extrinſecus, animorum ſalus incluſa in his ipsis eſt. Sed quò major eſt in eis præſtantia & divinior, eò majore indigent diligentiâ. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit; neglecta, multis implicatur erroribus.

59. Ad

59. Ad te igitur mihi jam convertenda omnis oratio eſt : ſimulas enim quærere te de ſapiente ; quæris autem fortaſſe de te. Earum igitur perturbationum , quas expoſui , variæ ſunt curationes : nam neque omnis ægritudo unâ ratione ſedatur ; alia eſt enim lugenti , alia miſeranti , alia invidenti adhibenda medicina : eſt etiam in omnibus quatuor perturbationibus illa diſtinctio , utrùm ad univerſam perturbationem , quæ eſt aſpernatio rationis , aut appetitus vehementior , an ad ſingulas , ut ad metum , libidinem , reliquaſque meliùs adhibeatur oratio ; & utrùm illud , necne videatur ægrè ferendum , ex quo ſuſcepta ſit ægritudo , an omnium rerum tollenda omnino ægritudo : ut si quis ægrè ferat , ſe pauperem eſſe , idne diſputes , paupertatem malum non eſſe ; an hominem ægrè ferre nihil oportere. Nimirum hoc melius : ne , si fortè de paupertate non perſuaſeris , sit ægritudini concedendum : ægritudine autem ſublatâ propriis rationibus , quibus heri usi ſumus , quodam modo etiam paupertatis nomen tollitur.

XXVIII. Sed omnis ejuſmodi perturbatio animi placatione abluatur illa quidem , quum doceas , nec bonum illud eſſe , ex quo lætitia aut libido oriatur ; nec malum , ex quo aut metus , aut ægri-

tudo: verumtamen hæc eſt certa & propria ſanatio, ſi doceas, ipſas perturbationes per ſe eſſe vitioſas, nec habere quidquam aut naturale, aut neceſſarium; ut ipſam ægritudinem leniri videmus, quum objicimus mœrentibus imbecillitatem animi effeminati, quumque eorum gravitatem conſtantiamque laudamus, qui non turbulentè humana patiantur: quod quidem ſolet eis etiam accidere, qui illa mala eſſe cenſent, ferenda tamen æquo animo arbitrantur. Putat aliquis eſſe voluptatem bonum; alius autem pecuniam: tamen & ille ab intemperantia, & hic ab avaritia avocari poteſt. Illa autem altera ratio & oratio, quæ ſimul & opinionem falſam tollit, & ægritudinem detrahit, eſt ea quidem ſubtilior, ſed rarò proficit, neque eſt ad vulgus adhibenda.

61. Quædam autem ſunt ægritudines, quas levare illa medicina nullo modo poſsit: ut ſi quis ægrè ferat, nihil in ſe eſſe virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honeſtatis; propter mala is quidem angatur, ſed alia quædam ſit ad eum admovenda curatio, & talis quidem, quæ poſſit eſſe omnium, etiam de ceteris rebus diſcrepantium, philoſophorum. Inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione averſas, eſſe vitioſas: ut, etiam ſi mala ſint illa,

quæ metum ægritudinemve, bona, quæ cupiditatem lætitiamve moveant; tamen ſit vitioſa ipſa commotio: conſtantem enim quemdam volumus, ſedatum, gravem, humana omnia prementem, illum eſſe, quem magnanimum & fortem virum dicimus: talis autem nec mœrens, nec timens, nec cupiens, nec geſtiens eſſe quiſquam poteſt; eorum enim hæc ſunt, qui eventus humanos ſuperiores quàm ſuos animos eſſe ducunt.

XXIX. Quare omnium philoſophorum, ut antè dixi, una ratio eſt medendi; ut nihil, quale ſit illud, quod perturbet animum, ſed de ipſa ſit perturbatione dicendum: itaque primùm in ipſa cupiditate, quum id ſolum agitur, ut ea tollatur, non eſt quærendum, bonum illud necne ſit, quod libidinem moveat; ſed libido ipſa tollenda eſt: ut ſive quod honeſtum eſt, id ſit ſummum bonum, ſive voluptas, ſive horum utrumque conjunctum, ſive illa tria genera bonorum; tamen, etiam ſi virtutis ipsius vehementior appetitus ſit, eadem ſit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. Continet autem omnem ſedationem animi humana in conſpectu poſita natura; quæ quò faciliùs expreſſa cernatur, explicanda eſt oratione communis conditio lexque vitæ.

63. Itaque non ſine cauſa, quum Oreſ-

tem fabulam doceret Euripides, primos tres verſus revocaſſe dicitur Socrates:

Neque tam terribilis ulla fando ratio eſt,
Nec ſors, nec irâ cœlitum invectum malum,
Quod non natura humana patiendo efferat.

Eſt autem utilis ad perſuadendum, ea, quæ acciderunt, ferri & poſſe & oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt: etsi ægritudinis ſedatio & heſternâ diſputatione explicata eſt, & in Conſolationis libro, quem in medio (non enim ſapientes eramus) mœrore & dolore conſcripsimus; quodque vetat Chrysippus, ad recentes quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturæque vim attulimus, ut magnitudini medicinæ doloris magnitudo concederet.

XXX. Sed ægritudini, de qua ſatis eſt diſputatum, finitimus eſt metus; de quo pauca dicenda ſunt: eſt enim metus, ut ægritudo præſentis, sic ille futuri mali: itaque nonnulli ægritudinis partem quamdam metum eſſe dicebant; alii autem metum præmoleſtiam appellabant, quòd eſt quasi dux conſequentis moleſtiæ. Quibus igitur rationibus inſtantia feruntur, eiſdem contemnuntur ſequentia: nam videndum eſt in utriſque, ne quid humile, ſummiſſum, molle, effeminatum, fractum, abjectumque faciamus. Sed quamquam de

ipſius metûs inconſtantia, imbecillitate, levitate dicendum eſt, tamen multùm prodeſt, ea, quæ metuuntur, ipſa contemnere. Itaque, sive caſu accidit, sive conſilio, percommodè factum eſt, quod eis de rebus, quæ maximè metuuntur, de morte & de dolore, primo & proximo die diſputatum eſt. Quæ si probata ſunt, metu magna ex parte liberati ſumus. Ac de malorum opinione hactenus.

XXXI. Videamus nunc de bonorum, id eſt, de lætitia & de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quæ pertinet ad animi perturbationem, una res videtur cauſam continere, omnes eas eſſe in noſtra poteſtate, omnes judicio ſuſceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error eſt eripiendus, hæc detrahenda opinio: atque ut in malis opinatis, tolerabilia; sic in bonis, ſedatiora ſunt efficienda ea, quæ magna & lætabilia dicuntur. Atque hoc quidem commune malorum & bonorum: ut, si jam difficile sit perſuadere, nihil earum rerum, quæ perturbent animum, aut in bonis, aut in malis eſſe habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliâque ratione malevolus, aliâ amator, aliâ rurſus anxius, aliâ timidus corrigendus.

66. Atque erat facile, ſequentem eam rationem, quæ maximè probatur de bo-

nis & malis, negare umquam lætitiâ affici poſſe insipientem, quòd nihil umquam haberet boni : ſed loquimur nunc more communi. Sint ſanè iſta bona, quæ putantur, honores, divitiæ, voluptates, cetera: tamen in eis ipsis potiundis exſultans geſtienſque lætitia turpis eſt ; ut, si ridere conceſſum sit, vituperetur tamen cachinnatio: eodem enim vitio eſt effusio animi in lætitia, quo, in dolore, contractio ; eâdemque levitate cupiditas eſt in appetendo, quâ lætitia in fruendo ; & ut nimis afflicti moleſtiâ, sic nimis elati lætitiâ jure judicantur leves : & quum invidere ægritudinis sit; malis autem alienis voluptatem capere lætitiæ : utrumque immanitate & feritate quadam proponendâ caſtigari ſolet. Atque ut confidere decet, timere non decet ; sic gaudere decet, lætari non decet, quoniam docendi causâ a gaudio lætitiam distinguimus.

67. Illud jam ſuprà diximus, fieri contractionem animi rectè numquam poſſe, elationem poſſe : aliter enim Nævianus ille gaudet Hector,

Lætus ſum laudari me abs te, pater, a laudato viro :

aliter ille apud Trabeam,

Læna delinita argento nutum obſervabit meum,

Quid velim, quid ſtudeam: adveniens digito impellam januam:
Fores patebunt: de improviſo Chryſis ubi me adſpexerit,
Alacris obviam mihi veniet, complexum exoptans meum,
Mihi ſe dedet.

Quàm hæc pulchra putet, ipſe jam dicet;

Fortunam ipſam anteibo fortunis meis.

XXXII. Hæc lætitia quàm turpis ſit, ſatis eſt diligenter attendentem penitus videre. Et ut turpes ſunt, qui efferunt ſe lætitiâ tum, quum fruuntur venereis voluptatibus; ſic flagitioſi, qui eas inflammato animo concupiſcunt. Totus verò iſte, qui vulgò appellatur amor (nec hercule, invenio, quo nomine alio poſſit appellari) tantæ levitatis eſt, ut nihil videam, quod putem conferendum: quem Cæcilius,

. . . . deum qui non ſummum putet,
Aut ſtultum, aut rerum eſſe imperitum exiſtimet:
Cui in manu ſit, quem eſſe dementem velit,
Quem ſapere, quem ſanari, quem in morbum injici,
Quem contrà amari, quem expeti, quem arceſſier.

69. O præclaram emendatricem vitæ,

poëticam! quæ amorem, flagitii & levitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet. De comœdia loquor; quæ, si hæc flagitia non probaremus, nulla eſſet omnino. Quid ait ex tragœdia princeps ille Argonautarum,

Tu m' amore magi', quàm honoris, ſervaviſti gratiâ.

Quid ergo? hic amor Medeæ quanta miſeriarum excitavit incendia! Atque ea tamen apud alium poëtam patri dicere audet, ſe conjugem habuiſſe

Illum, amor quem dederat, qui plus pollet potiorque eſt patre.

XXXIII. Sed poëtas ludere ſinamus, quorum fabulis in hoc flagitio verſari ipſum videmus Jovem. Ad magiſtros virtutis, philoſophos, veniamus; qui amorem negant ſtupri eſſe, & in eo litigant cum Epicuro, non multùm, ut opinio mea fert, mentiente. Quis eſt enim iſte amor amicitiæ? cur neque deformem adoleſcentem quiſquam amat, neque formoſum ſenem? mihi quidem hæc in Græcorum gymnaſiis nata conſuetudo videtur; in quibus iſti liberi & conceſſi ſunt amores. Bene ergo Ennius:

Flagitii principium eſt nudare inter cives corpora:

qui ut ſint, quod fieri poſſe video, pudici, ſolliciti tamen & anxii ſunt; eóque magis, quòd ſeipsi continent & coërcent.

71. Atque ut muliebres amores omittam, quibus majorem licentiam naturà conceſſit: quis aut de Ganymedis raptu dubitat, quid poëtæ velint; aut non intelligit, quid apud Euripidem & loquatur & cupiat Laius? quid denique homines doctiſſimi & ſummi poëtæ de ſe ipſi & carminibus edant, & cantibus? fortis vir in ſua republica cognitus, quæ de juvenum amore ſcribit Alcæus? nam Anacreontis quidem tota poësis eſt amatoria. Maximè verò omnium flagraſſe amore Rheginum Ibycum, apparet ex ſcriptis.

XXXIV. Atque horum omnium libidinoſos eſſe amores videmus. Philoſophi ſumus exorti, & auctore quidem noſtro Platone, quem non injuriâ Dicæarchus accuſat, qui amori auctoritatem tribueremus. Stoici verò & ſapientem amaturum eſſe dicunt; & amorem ipſum, conatum amicitiæ faciendæ ex pulchritudinis ſpecie definiunt: qui ſi quis eſt in rerum natura ſine ſollicitudine, ſine deſiderio, ſine cura, ſine ſuſpirio; ſit ſanè: vacat enim omni libidine; hæc autem de libidine oratio eſt: ſin autem eſt aliquis amor, ut eſt certè, qui nihil abſit, aut

non multùm ab inſania, qualis in Leucadia eſt:

Si quidem ſit quiſquam deus, cui ego ſim curæ.

73. At id erat deis omnibus curandum; quemadmodum hic frueretur voluptate amatoriâ.

Heu me infelicem!

Nihil verius. Probè & ille,

Sanuſne es, qui temerè lamentare?

Sic inſanus videtur etiam ſuis. At quas tragœdias effecit?

Te, Apollo ſancte, fer opem, teque, omnipotens
Neptune, invoco,
Voſque adeo venti.

Mundum totum ſe ad amorem ſuum ſublevandum converſurum putat: Venerem unam excludit, ut iniquam:

Nam quid ego te appellem Venus?

eam præ libidine negat curare quidquam: quaſi verò ipſe non propter libidinem tanta flagitia & faciat, & dicat.

XXXV. Sic igitur affecto hæc adhibenda curatio eſt, ut ei illud, quod cupiat, oſtendatur quàm leve, quàm contemnendum, quàm nihil ſit omnino, quàm facilè vel aliunde, vel alio modo perfici,

vel omnino negligi poſſit: abducendus eſt etiam nonnumquam ad alia ſtudia, ſollicitudines, curas, negotia: loci denique mutatione, tamquam ægroti non convaleſcentes, ſæpe curandus eſt.

75. Etiam novo quodam amore veterem amorem tamquam clavo clavum ejiciendum putant: maximè autem admonendus, quantus ſit furor amoris: omnibus enim ex animi perturbationibus eſt profectò nulla vehementior; ut, ſi jam ipſa illa accuſare nolis, ſtupra dico, & corruptelas, & adulteria, inceſta denique, quorum omnium accuſabilis eſt turpitudo: ſed ut hæc omittas, perturbatio ipſa mentis in amore fœda per ſe eſt.

76. Nam ut illa prætercam, quæ ſunt furoris, hæc ipſa per ſeſe quam habent levitatem, quæ videntur eſſe mediocria?

injuriæ,
Suſpiciones, inimicitiæ, induciæ,
Bellum, pax rurſum. Incerta hæc ſi poſtules
Ratione certa facere, nihilò plus agas,
Quàm ſi des operam, ut cum ratione inſanias.

Hæc inconſtantia mutabilitaſque mentis, quem non ipsâ pravitate deterreat? eſt enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonſtrandum, nullam eſſe niſi opinabilem, niſi judicio ſuſceptam, niſi

voluntariam: etenim si naturalis amor eſſet, & amarent omnes, & ſemper amarent, & idem amarent; neque alium pudor, alium cogitatio, alium ſatietas deterreret.

XXXVI. Ira verò, quamdiu perturbat animum, dubitationem inſaniæ non habet: cujus impulſu exſiſtit etiam inter fratres tale jurgium:

Quis homo te exſuperavit uſquam gentium impudentiâ?

Quis autem malitiâ te?

Noſti quæ ſequuntur: alternis enim verſibus intorquentur inter fratres graviſſimæ contumeliæ; ut facilè appareat, Atrei filios eſſe, ejus, qui meditatur pœnam in fratrem novam:

Major mihi moles, majus miſcendum malum,
Quî illius acerbum cor contundam & comprimam.

Quò igitur hæc erupit moles? audi Thyeſtem ipſum:

Impius hortatur me frater, ut meos malis miſer
Mandem natos: eorum adponit viſcera:

Quid eſt enim, quò non progrediatur ira? eòdem, quò furor. Itaque iratos propriè dicimus exiſſe de poteſtate, id eſt, de conſilio, de ratione, de mente: horum enim poteſtas in totum animum eſſe debet.

78. His aut ſubtrahendi ſunt ei, in quos impetum conantur facere, dum ſe ipſi colligant (quid eſt autem ſe ipſum colligere, niſi diſſipatas animi partes rurſum in ſuum locum cogere) aut rogandi orandique ſunt, ut, si quam habent ulciſcendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. Deferveſcere autem certè ſignificat ardorem animi invitâ ratione excitatum: ex quo illud laudatur Archytæ, qui quum villico factus eſſet iratior; *Quo te modo*, inquit, *accepiſſem, niſi iratus eſſem?*

XXXVII. Ubi ſunt ergo iſti, qui iracundiam utilem dicunt? poteſt utilis eſſe inſania? Aut naturalem? an quidquam eſſe poteſt ſecundùm naturam, quod ſit repugnante ratione? Quo modo autem, si naturalis eſſet ira, aut alius alio magis iracundus eſſet; aut finem haberet priùs, quàm eſſet ulta, ulciſcendi libido; aut quemquam pœniteret, quod feciſſet per iram, ut Alexandrum regem videmus; qui quum interemiſſet Clitum, familiarem ſuum, vix a ſe manus abſtinuit: tanta vis fuit pœnitendi. Quibus cognitis, quis eſt, qui dubitet, quin hic quoque motus animi ſit totus opinabilis ac voluntarius? quis enim dubitarit, quin ægrotationes animi, qualis eſt avaritia, gloriæ cupiditas, ex eo, quòd magni æſtimetur ea res, ex qua animus ægrotat, oriantur? unde

intelligi debet, perturbationem quoque omnem eſſe in opinione.

80. Et, ſi fidentia, id eſt, firma animi confiſio, ſcientia quædam eſt, & opinio gravis, non temerè aſſentiens; metus quoque eſt diffidentia, exſpectati & impendentis mali. Et, si ſpes eſt exſpectatio boni; mali exſpectationem eſſe neceſſe eſt metum. Ut igitur metus, sic reliquæ perturbationes ſunt in malo. Ergo ut conſtantia, ſcientiæ; sic perturbatio, erroris eſt. Qui autem naturâ dicuntur iracundi, aut miſericordes, aut invidi, aut tale quid; ii ſunt ejuſmodi conſtituti quasi malâ valetudine animi; ſanabiles tamen, ut de Socrate dicitur: quum multa in conventu vitia collegiſſet in eum Zopyrus, qui ſe naturam cujuſque ex forma perſpicere profitebatur, deriſus eſt a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoſcerent: ab ipſo autem Socrate ſublevatus, quum illa ſibi signa, ſed ratione a ſe dejecta diceret.

81. Ergo, ut optimâ quis valetudine affectus poteſt videri, at naturâ ad aliquem morbum proclivior; sic animus alius ad alia vitia propenſior: qui autem non naturâ, ſed culpâ vitiosi eſſe dicuntur, eorum vitia conſtant e falsis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationeſque

proclivior. Inveteratio autem, ut in corporibus, ægriùs depellitur quàm perturbatio; citiúſque repentinus oculorum tumor ſanatur, quàm diuturna lippitudo depellitur.

XXXVIII. Sed cognitâ jam cauſâ perturbationum, quæ omnes oriuntur ex judiciis opinionum & voluntatibus, ſit jam hujus diſputationis modus. Scire autem nos oportet, cognitis, quoad poſſunt ab homine cognoſci, bonorum & malorum finibus, nihil a philoſophia poſſe aut majus aut utilius optari, quàm hæc, quæ a nobis hoc quatriduo diſputata ſunt: morte enim contemptâ, & dolore ad patiendum levato, adjunximus ſedationem ægritudinis; quâ nullum homini malum majus eſt. Etsi enim omnis animi perturbatio gravis eſt, nec multùm differt ab amentia, tamen ita ceteros, quum ſint in aliqua perturbatione aut metûs, aut lætitiæ, aut cupiditatis, commotos modò & perturbatos dicere ſolemus; at eos, qui ſe ægritudini dediderunt, miſeros, afflictos, ærumnoſos, calamitoſos.

83. Itaque non fortuitò factum videtur, ſed a te ratione propoſitum, ut ſeparatim de ægritudine & de ceteris perturbationibus diſputaremus: in ea eſt enim fons miſeriarum & caput. Sed & ægritudinis & reliquorum animi morborum una

ſanatio eſt ; omnes opinabiles eſſe & voluntarios , eâque re ſuſcipi , qùòd ita rectum eſſe videatur. Hunc errorem , quasi radicem malorum omnium , ſtirpitus philoſophia ſe extracturam pollicetur.

84. Demus ergo nos huíc excolendos ; patiamurque nos ſanari : his enim malis insidentibus non modò beati , ſed ne ſani quidem eſſe poſſumus. Aut igitur negemus quidquam ratione confici , quum contrà nihil sine ratione rectè fieri possit ; aut quum philoſophia ex rationum collatione conſtet , ab ea , si & boni & beati volumus eſſe , omnia adjumenta & auxilia petamus bene beatéque vivendi.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBER QUINTUS.

VIRTUTEM AD BEATÈ VIVENDUM SE IPSA ESSE CONTENTAM.

Verſatur hæc diſputatio in quæſtione philoſopho dignissima, sitne virtus ad beatè vivendum ſe ipsâ contenta. Cicero virtutis perfectam ideam ſtatuit, quæ nec augeri possit, nec minui; quæque ſola non beatam modò, ſed & beatissimam vitam efficiat.

I. QUINTUS hic dies, Brute, finem faciet Tuſculanarum Diſputationum, quo die eſt a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maximè probas, diſputatum: placere enim tibi admodum ſensi & ex eo libro, quem ad me accuratissimè ſcripſiſti, & ex multis ſermonibus tuis, virtutem ad beatè vivendum ſe ipsâ eſſe contentam. Quod etsi difficile eſt pro-

batu, propter tam varia & tam multa tormenta fortunæ; tale tamen eſt, ut elaborandum ſit, quò faciliùs probetur: nihil eſt enim omnium, quæ in philoſophia tractantur, quod graviùs magnificentiúſque dicatur.

2. Nam quum ea cauſa impulerit eos, qui primi ſe ad philoſophiæ ſtudium contulerunt, ut, omnibus rebus poſthabitis, totos ſe in optimo vitæ ſtatu exquirendo collocarent; profectò ſpe beatè vivendi tantam in eo ſtudio curam operamque poſuerunt. Quòd ſi ab iis inventa & perfecta virtus eſt, & ſi præſidii ad beatè vivendum in virtute ſatis eſt; quis eſt, qui non præclarè & ab illis poſitam & a nobis ſuſceptam operam philoſophandi arbitretur? ſin autem virtus ſubjecta ſub varios incertoſque caſus famula fortunæ eſt, nec tantarum virium eſt, ut ſe ipſa tueatur, vereor, ne non tam virtutis fiduciâ nitendum nobis ad ſpem beatè vivendi, quàm vota facienda videantur.

3. Equidem eos caſus, in quibus me fortuna vehementer exercuit, mecum ipſe conſiderans, huic incipio ſententiæ diffidere interdum; & humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimeſcere: vereor enim, ne natura, quum corpora nobis infirma dediſſet, iiſque & morbos inſanabiles & dolores intolerabiles adjun-

xiſſet, animos quoque dederit & corporum doloribus congruentes, & ſeparatim ſuis angoribus & moleſtiis implicatos.

4. Sed in hoc me ipſe caſtigo, quòd ex aliorum & ex noſtra fortaſſe mollitia, non ex ipſa virtute, de virtutis robore exiſtimo. Illa enim, si modò eſt ulla virtus, quam dubitationem avunculus tuus, Brute, ſuſtulit, omnia, quæ cadere in hominem poſſunt, ſubter ſe habet; eaque deſpiciens caſus contemnit humanos; culpâque omni carens, præter ſe ipſam, nihil cenſet ad ſe pertinere. Nos autem omnia adverſa tum venientia metu augentes, tum mœrore præſentia, rerum naturam, quàm errorem noſtrum, damnare malumus.

II. Sed & hujus culpæ & ceterorum vitiorum peccatorumque noſtrorum omnis a philoſophia petenda correctio eſt: cujus in sinum quum a primis temporibus ætatis noſtra voluntas ſtudiumque nos compuliſſet, his gravissimis casibus in eumdem portum, ex quo eramus egressi, magnâ jactati tempeſtate confugimus. O vitæ philoſophia dux! ô virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum! quid non modò nos, ſed omnino vita hominum sine te eſſe potuiſſet? tu urbes peperiſti: tu dissipatos homines in ſocietatem vitæ convocaſti: tu eos inter ſe primò domi-

ciliis, deinde conjugiis, tum litterarum & vocum communione junxiſti: tu inventrix legum, tu magiſtra morum & diſciplinæ fuiſti: ad te confugimus: a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totoſque tradimus. Eſt autem unus dies, bene & ex præceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. Cujus igitur potiùs opibus utamur, quàm tuis? quæ & vitæ tranquillitatem largita nobis es, & terrorem mortis ſuſtuliſti.

6. At philoſophia quidem tantum abeſt, ut, proinde ac de hominum eſt vita merita, laudetur, ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quiſquam vitæ parentem, & hoc parricidio ſe inquinare audet? & tam impiè ingratus eſſe, ut eam accuſet, quam vereri deberet, etiam si minùs percipere potuiſſet? Sed, ut opinor, hic error & hæc indoctorum animis offuſa caligo eſt, quòd tam longè retrò reſpicere non poſſunt; nec eos, a quibus vita hominum inſtructa primis sit, fuiſſe philoſophos arbitrantur. Quam rem antiquissimam quum videamus, nomen tamen confitemur eſſe recens.

III. Nam ſapientiam quidem ipſam quis negare poteſt non modò re eſſe antiquam, verùm etiam nomine? quæ divi-

narum humanarumque rerum, tum initiorum, cauſarumque cujuſque rei cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos aſſequebatur. Itaque & illos ſeptem, qui a Græcis σοφοὶ, *ſapientes* a noſtris, & habebantur, & nominabantur; & multis antè ſeculis Lycurgum, cujus temporibus Homerus etiam fuiſſe ante hanc urbem conditam traditur; etiam heroicis ætatibus Ulyſſem & Neſtorem accepimus & fuiſſe, & habitos eſſe ſapientes.

8. Nec verò Atlas ſuſtinere cœlum, nec Prometheus affixus Caucaſo, nec ſtellatus Cepheus cum uxore, genero, filiâ traderetur, niſi cœleſtium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulæ traduxiſſet. A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione ſtudia ponebant, ſapientes & habebantur, & nominabantur; idque eorum nomen uſque ad Pythagoræ manavit ætatem; quem, ut ſcribit auditor Platonis, Ponticus Heraclides, vir doctus in primis, Phliuntem ferunt veniſſe, eumque cum Leonte, principe Phliaſiorum, doctè & copiosè diſſeruiſſe quædam: cujus ingenium & eloquentiam quum admiratus eſſet Leon, quæsiviſſe ex eo, quâ maximè arte confideret: at illum artem quidem ſe ſcire nullam, ſed eſſe *philoſophum*: admiratum Leontem novitatem nominis, quæsiſſe,

quinam eſſent philoſophi, & quid inter eos & reliquos intereſſet.

9. Pythagoram autem reſpondiſſe, » ſimilem ſibi videri vitam hominum, » & mercatum eum, qui haberetur ma» ximo ludorum apparatu totius Græciæ » celebritate: nam ut illic alii corporibus » exercitatis gloriam & nobilitatem coro» næ peterent; alii emendi aut vendendi » quæſtu & lucro ducerentur: eſſet autem » quoddam genus eorum, idque vel ma» ximè ingenuum, qui nec plauſum, nec » lucrum quærerent, ſed viſendi causâ ve» nirent, ſtudioséque perſpicerent quid » ageretur & quo modo: item nos quaſi » in mercatûs quamdam celebritatem ex » urbe aliqua, ſic in hanc vitam ex alia » vita & natura profectos, alios gloriæ » ſervire, alios pecuniæ: raros eſſe quoſ» dam, qui, ceteris omnibus pro nihilo » habitis, rerum naturam ſtudioſè intue» rentur: hos ſe appellare ſapientiæ ſtu» dioſos, id eſt enim philoſophos: & ut » illic liberaliſſimum eſſet, ſpectare, nihil » ſibi acquirentem, ſic in vita longè om» nibus ſtudiis contemplationem rerum » cognitionemque præſtare.

IV. Nec verò Pythagoras nominis ſolùm inventor, ſed rerum etiam ipſarum amplificator fuit: qui quum poſt hunc Phliaſium ſermonem in Italiam veniſſet,

exornavit eam Græciam, quæ Magna dicta eſt, & privatim & publicè, præſtantiſſimis & inſtitutis & artibus: cujus de diſciplina aliud tempus fuerit fortaſſe dicendi. Sed ab antiqua philoſophia uſque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagoræ diſcipulum, audierat, numeri motuſque tractabantur, & unde omnia orirentur, quóve reciderent; ſtudioséque ab his siderum magnitudines, intervalla, curſus anquirebantur, & cuncta cœleſtia. Socrates autem primus philoſophiam devocavit e cœlo, & in urbibus collocavit, & in domos etiam introduxit, & coëgit de vita & moribus, rebuſque bonis & malis quærere.

II. Cujus multiplex ratio diſputandi, rerumque varietas, & ingenii magnitudo, Platonis memoriâ & litteris conſecrata, plura genera effecit diſſentientium philoſophorum. E quibus nos id potissimùm conſecuti ſumus, quo Socratem uſum arbitramur, ut noſtram ipsi ſententiam tegeremus, errore alios levaremus, & in omni diſputatione, quid eſſet simillimum veri, quæreremus. Quem morem quum Carneades acutissimè copiosissiméque tenuiſſet, fecimus & aliàs ſæpe, & nuper in Tuſculano, ut ad eam conſuetudinem diſputaremus. Et quatridui quidem ſermonem, ſuperioribus ad te perſcriptum libris, misimus; quinto autem die, quum eodem

in loco conſediſſemus, sic eſt propoſitum, de quo diſputaremus.

V. A. Non mihi videtur ad beatè vivendum ſatis poſſe virtutem. M. At hercule Bruto meo videtur; cujus ego judicium, pace tuâ dixerim, longè antepono tuo. A. Non dubito. Nec id nunc agitur, tu illum quantum ames; ſed hoc, quod mihi dixi videri, quale ſit; de quo a te diſputari volo. M. Nempe negas ad beatè vivendum ſatis poſſe virtutem? A. Prorſus nego. M. Quid, ad rectè, honeſtè, laudabiliter, poſtremò ad bene vivendum ſatisne eſt præſidii in virtute? A. Certè ſatis. M. Potes igitur, aut qui malè vivat, non eum miſerum dicere, aut, quem bene fateare, eum negare beatè vivere? A. Quidni poſſim? nam etiam in tormentis rectè, honeſtè, laudabiliter, & ob eam rem bene vivi poteſt, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene: dico enim, conſtanter, graviter, ſapienter, fortiter. Hæc etiam in equuleum conjiciuntur, quò vita non adſpirat beata.

13. M. Quid igitur? ſolane beata vita, quæſo, relinquitur extra oſtium limenque carceris, quum conſtantia, gravitas, fortitudo, ſapientia, reliquæque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recuſent nec ſupplicium, nec dolorem? A. Tu, si quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet:

oportet : iſta me minimè movent, non ſolùm quia pervulgata ſunt, ſed multò magis, quia, tamquam levia quædam vina nihil valent in aqua, ſic Stoicorum iſta magis guſtata quàm potata delectant. Velut iſte chorus virtutum, in equuleum impoſitus, imagines conſtituit ante oculos cum ampliſſima dignitate; ut ad eas curſim perrectura, nec eas beata vita a ſe deſertas paſſura videatur : quum autem animum ab iſta pictura imaginibuſque virtutum ad rem veritatemque traduxeris; hoc nudum relinquitur, poſſitne quis beatus eſſe, quamdiu torqueatur.

14. Quamobrem hoc nunc quæramus : virtutes autem noli vereri ne expoſtulent & querantur ſe a beata vita eſſe relictas. Si enim nulla virtus prudentiâ vacat, prudentia ipſa hoc videt, non omnes bonos eſſe etiam beatos; multaque de M. Atilio, Q. Cæpione, M'. Aquilio recordatur; beatamque vitam, si imaginibus potiùs uti quàm rebus ipſis placet, conantem ire in equuleum retinet ipſa prudentia, negatque ei cum dolore & cruciatu quidquam eſſe commune.

V I. M. Facilè patior, te iſto modo agere : etsi iniquum eſt præſcribere mihi te, quemadmodum a me diſputari velis. Sed quæro, utrùm aliquid actum ſuperioribus diebus, an nihil arbitremur ?

A. Actum verò, & aliquantum quidem. M. Atqui, ſi ita eſt, profligata jam hæc & pene ad exitum adducta quæſtio eſt. A. Quo tandem modo? M. Quia motus turbulenti, jactationeſque animorum incitatæ & impetu inconſiderato elatæ, rationem omnem repellentes, vitæ beatæ nullam partem relinquunt: quis enim poteſt, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum ſæpe adeſt, alterum ſemper impendet, eſſe non miſer? quid, ſi idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet; ſi debilitatem, cæcitatem; ſi denique, quod non ſingulis hominibus, ſed potentibus populis ſæpe contingit, ſervitutem; poteſt ea timens eſſe quiſquam beatus?

16. Quid, qui non modò ea futura timet, verùm etiam fert ſuſtinetque præſentia? adde eódem exsilia, luctus, orbitates: qui rebus his fractus ægritudine eliditur, poteſt tandem eſſe non miſerrimus? Quid verò illum, quem libidinibus inflammatum & furentem videmus, omnia rabidè appetentem cum inexplebili cupiditate, quóque affluentiùs voluptates undique hauriat, eò graviùs ardentiúſque ſitientem, nonne rectè miſerrimum dixeris? quid elatus ille levitate, inanique lætitiâ exſultans & temerè geſtiens; nonne tantò miſerior, quantò ſibi videtur bea-

tior? Ergo, ut hi miſeri, ſic contrà illi beati, quos nulli metus terrent, nullæ ægritudines exedunt, nullæ libidines incitant, nullæ futiles lætitiæ exſultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nullâ ne minimâ quidem aurâ fluctus commovente; ſic animi quietus & placatus ſtatus cernitur, quum perturbatio nulla eſt, quâ moveri queat.

17. Quòd ſi eſt, qui vim fortunæ, qui omnia humana, quæ cuique accidere poſſunt tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat; idemque, ſi nihil concupiſcat, nullâ efferatur animi inani voluptate, quid eſt, cur is non beatus ſit; & ſi hæc virtute efficiuntur, quid eſt, cur virtus ipſa per ſe non efficiat beatos?

VII. A. Atqui alterum dici non poteſt, quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiſcant, nullâ impotenti lætitiâ efferantur, beati ſint; itaque id tibi concedo: alterum autem jam integrum non eſt; ſuperioribus enim diſputationibus effectum eſt, vacare omni animi perturbatione ſapientem. M. Nimirum igitur confecta res eſt; videtur enim ad exitum veniſſe quæſtio. A. Propemodum id quidem. M. Verumtamen mathematicorum iſte mos eſt, non eſt philoſophorum. Nam

geometræ quum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quæ antè docuerunt, id ſumunt pro conceſſo & probato: illud modò explicant, de quo antê nihil ſcriptum eſt. Philoſophi, quamcumque rem habent in manibus, in eam, quæ conveniunt, congerunt omnia; etsi alio loco diſputata ſunt.

19. Quod ni ita eſſet, cur Stoicus, si eſſet quæsitum, ſatiſne ad beatè vivendum virtus poſſet, multa diceret? cui ſatis eſſet reſpondere, ſe antè docuiſſe, nihil bonum eſſe, nisi quod honeſtum eſſet; hoc probato conſequens eſſe, beatam vitam virtute eſſe contentam: &, quo modo hoc sit conſequens illi, sic illud huic; ut, si beata vita virtute contenta sit, nisi honeſtum quod sit, nihil aliud sit bonum. Sed tamen non agunt sic: nam & de honeſto & de ſummo bono ſeparatim libri ſunt; & quum ex eo efficiatur, ſatis magnam in virtute ad beatè vivendum eſſe vim, nihilò minùs hoc agunt ſeparatim: propriis enim, & ſuis argumentis, & admonitionibus tractanda quæque res eſt, tanta præſertim.

20. Cave enim putes, ullam in philoſophia vocem emiſſam clariorem, ullumve eſſe philoſophiæ promiſſum uberius aut majus. Nam quid profitetur? ô dii boni! perfecturam ſe, qui legibus ſuis pa-

fuiſſet, ut eſſet contra fortunam ſemper armatus: ut omnia præſidia haberet in ſe bene beatéque vivendi: ut eſſet ſemper denique beatus. Sed videro, quid efficiat: tantiſper hoc ipſum magni æſtimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus præmiis doniſque fortunæ, non equitatu, non pedeſtribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, præmium propoſuit, qui inveniſſet novam voluptatem: quâ ipsâ non fuiſſet contentus: neque enim umquam finem inveniret libido. Nos vellem præmio elicere poſſemus, qui nobis aliquid attuliſſet, quo hoc firmiùs crederemus.

VIII. A. Vellem id quidem: ſed habeo paululum, quod requiram: ego enim aſſentior, eorum, quæ poſuiſti, alterum alteri conſequens eſſe, ut, quemadmodum, si quod honeſtum sit, id ſolum sit bonum, ſequatur beatam vitam virtute confici; sic, si vita beata in virtute sit, nihil eſſe nisi virtutem bonum. Sed Brutus tuus, auctore Ariſto & Antiocho, non ſentit hoc; putat enim, etiam si sit bonum aliquod præter virtutem. M. Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? A. Tu verò, ut videtur; nam præfinire non eſt meum.

22. M. Quid cuique igitur conſenta-

neum ſit, alio loco. Nam iſta mihi & cum Antiocho ſæpe, & cum Ariſto nuper, Athenis, quum imperator apud eum deverſarer, diſſensio fuit: mihi enim non videbatur quiſquam eſſe beatus poſſe, quum in malis eſſet; in malis autem ſapientem eſſe poſſe, si eſſent ulla corporis aut fortunæ mala. Dicebantur hæc, quæ ſcripsit etiam Antiochus locis pluribus; virtutem ipſam per ſe beatam vitam efficere poſſe, neque tamen beatissimam: deinde ex majore parte pleraſque res nominari, etiam si qua pars abeſſet, ut vires, ut valetudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam; quæ genere, non numero cernerentur: item beatam vitam, etiam si ex aliqua parte claudicaret, tamen ex multò majore parte obtinere nomen ſuum.

23. Hæc nunc enucleare non ita neceſſe eſt; quamquam non conſtantissimè dici mihi videntur. Nam & qui beatus eſt, non intelligo, quid requirat, ut sit beatior: si eſt enim quod desit, ne beatus quidem eſt: &, quòd ex majore parte unamquamque rem appellari ſpectarique dicunt, eſt ubi id iſto modo valeat: quum verò tria genera malorum eſſe dicant; qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adverſa sint in fortuna, omnibus oppreſſum corpus &

confectum doloribus, huic paululumne ad beatam vitam deeſſe dicemus, non modò ad beatiſsimam? Hoc illud eſt, quod Theophraſtus ſuſtinere non potuit: nam quum ſtatuiſſet, verbera, tormenta, cruciatus, patriæ everſiones, exſilia, orbitates magnam vim habere ad malè miseréque vivendum, non eſt auſus elatè & amplè loqui, quum humiliter demiſſéque ſentiret.

IX. Quàm bene, non quæritur; conſtanter quidem certè. Itaque mihi placere non ſolet, conſequentia reprehendere, quum prima conceſſeris. Hic autem elegantiſsimus omnium philoſophorum & eruditiſsimus, non magnopere reprehenditur, quum tria genera dicit bonorum; vexatur autem ab omnibus, primùm in eo libro, quem ſcripsit de vita beata, in quo multa diſputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus eſſe non poſsit: in eo etiam putatur dicere, in rotam beatam vitam non eſcendere. Non uſquam id quidem dicit omnino, ſed, quæ dicit, idem valent.

25. Poſſum igitur, cui conceſſerim, in malis eſſe dolores corporis, in malis naufragia fortunæ, huic ſuccenſere dicenti, non omnes bonos eſſe beatos, quum in omnes bonos ea, quæ ille in malis numerat, cadere poſsint? Vexatur idem Theo-

phraſtus & libris & ſcholis omnium philoſophorum, quòd in Calliſthene ſuo laudarit illam ſententiam:

Vitam regit fortuna, non ſapientia.

Negant ab ullo philoſopho quidquam dictum eſſe languidiùs: rectè id quidem; ſed nihil intelligo dici potuiſſe conſtantiùs. Si enim tot ſunt in corpore bona, tot extra corpus, in caſu atque fortunâ; nonne conſentaneum eſt, plus fortunam, quæ domina rerum sit & externarum & ad corpus pertinentium, quàm consilium valere?

26. An malumus Epicurum imitari? qui multa præclarè ſæpe dicit: quàm enim sibi conſtanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philoſophi id quidem; ſed si Socrates aut Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem eſſe dixerit. Negat, quemquam jucundè poſſe vivere, nisi idem honeſtè, ſapienter juſtéque vivat. Nihil gravius, nihil philoſophiâ dignius, nisi idem hoc ipſum, honeſtè, ſapienter, juſtè, ad voluptatem referret. Quid melius, quàm fortunam exiguam intervenire ſapienti? ſed hoc iſne dicit, qui, quum dolorem non modò maximum malum, ſed ſolum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis, tum quum maximè contra fortunam glorietur?

27. Quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus, *Occupavi te*, inquit, *Fortuna, atque cepi; omneſque aditus tuos interclusi, ut ad me adſpirare non poſſes.* Præclarè, si Ariſto Chius, aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe eſſet, nihil malum duceret. Tu verò, Metrodore, qui omne bonum in viſceribus medullisque condideris; & definieris, ſummum bonum firmâ corporis affectione exploratâque ſpe contineri, fortunæ aditus interclusiſti? Quo modo? iſto enim bono jam exſpoliari potes.

X. Atqui his capiuntur imperiti; & propter hujuſmodi ſententias iſtorum hominum eſt multitudo. Acutè autem disputantis illud eſt, non quid quiſque dicat, ſed quid cuique dicendum sit, videre. Velut in ea ipſa ſententia, quam in hac diſputatione ſuſcepimus, omnes bonos ſemper beatos volumus eſſe. Quid dicam bonos, perſpicuum eſt: omnibus enim virtutibus inſtructos & ornatos, tum ſapientes, tum viros bonos dicimus. Videamus, qui dicendi sint beati: equidem hos exiſtimo, qui sint in bonis, nullo adjuncto malo.

29. Neque ulla alia huic verbo, quum beatum dicimus, ſubjecta notio eſt, nisi, ſecretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. Hanc aſſequi virtus, si

quidquam præter ipſam boni eſt, non poteſt: aderit enim malorum, ſi mala illa ducimus, turba quædam, paupertas, ignobilitas, humilitas, ſolitudo, amiſſio ſuorum, graves dolores corporis, perdita valetudo, debilitas, cæcitas, interitus patriæ, exſilium, ſervitus denique. In his tot & tantis (atque etiam plura poſſunt accidere) poteſt eſſe ſapiens; nam hæc caſus importat, qui in ſapientem poteſt incurrere: at ſi ea mala ſunt, quis poteſt præſtare, ſapientem ſemper beatum fore, quum vel in omnibus his uno tempore eſſe poſſit?

30. Non igitur facilè concedo neque Bruto meo, neque communibus magiſtris, neque veteribus illis, Ariſtoteli, Speuſippo, Xenocrati, Polemoni, ut quum ea, quæ ſuprà enumeravi, in malis numerent, iidem dicant ſemper beatum eſſe ſapientem: quos ſi titulus hic delectat inſignis & pulcher, Pythagorâ, Socrate, Platone digniſſimus, inducant animum, illa, quorum ſplendore capiuntur, vires, valetudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes contemnere, eaque, quæ his contraria ſint, pro nihilo ducere: tum poterunt clariſſimâ voce profiteri, ſe neque fortunæ impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, nec paupertate terreri, omniaque ſibi in ſeſe eſſe poſita, ne-

que eſſe quidquam extra ſuam poteſtatem, quod ducant in bonis.

31. Namque & hæc loqui, quæ ſunt magni cujuſdam & alti viri, & eadem, quæ vulgus, in malis & bonis numerare, concedi nullo modo poteſt: quâ gloriâ commotus Epicurus exoritur; cui etiam, si diis placet, videtur ſemper ſapiens beatus. Hic dignitate hujus ſententiæ capitur; ſed numquam id diceret, si ipſe ſe audiret: quid eſt enim, quod minùs conveniat, quàm ut is, qui vel ſummum vel ſolum malum dolorem eſſe dicat, idem cenſeat, *Quàm hoc ſuave eſt*, tum, quum dolore crucietur, dicturum eſſe ſapientem? Non igitur ex singulis vocibus philoſophi ſpectandi ſunt, ſed ex perpetuitate atque conſtantia.

XI. A. Adducis me, ut tibi aſſentiar: ſed tua quoque vide ne desideretur conſtantia. M. Quonam modo? A. Quia legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi videbare, contra Catonem diſſerens, hoc velle oſtendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem & Peripateticos nihil præter verborum novitatem intereſſe. Quod si ita eſt, quid eſt cauſæ, quin, si Zenonis rationi conſentaneum sit, ſatis magnam vim in virtute eſſe ad beatè vivendum, liceat idem Peripateticis dicere? rem enim opinor ſpectari oportere non verba.

33. M. Tu quidem tabellis obsignatis agis mecum; & teſtificaris, quid dixerim aliquando, aut ſcripſerim. Cum aliis iſto modo, qui legibus impositis diſputant: nos in diem vivimus: quodcumque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus: itaque ſoli ſumus liberi. Verumtamen, quoniam de conſtantia paulò antè diximus, non ego hoc loco id quærendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque ejus auditori, Ariſtoni, bonum eſſe ſolum, quod honeſtum eſſet; ſed, ni ita eſſet, utrùm hoc totum, beatè vivere, in una virtute poneretur. Quare demus hoc ſanè Bruto, ut sit beatus ſemper ſapiens: quàm sibi conveniat, ipſe viderit. Gloriâ quidem hujus ſententiæ quis eſt illo viro dignior? Nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus.

XII. Etsi Zeno Cittieus, advena quidam, & ignobilis verborum opifex, insinuaſſe ſe in antiquam philoſophiam videtur; hujus ſententiæ gravitas a Platonis auctoritate repetatur; apud quem ſæpe hæc oratio uſurpata eſt, ut nihil præter virtutem diceretur bonum; velut in Gorgia Socrates, quum eſſet ex eo quæsitum, Archelaum, Perdiccæ filium, qui tum fortunatissimus haberetur, nonne beatum putaret?

» 35. *Haud ſcio*, inquit: *numquam enim*

» *cum eo collocutus ſum.* Ain tu? an aliter » id ſcire non potes? *Nullo modo.* Tu igi- » tur ne de Perſarum quidem rege ma- » gno potes dicere, beatuſne ſit? *An* » *ego poſſum, quum ignorem, quàm sit doc-* » *tus, quàm vir bonus?* Quid? tu in eo » sitam vitam beatam putas? *Ita prorſus* » *exiſtimo, bonos, beatos: improbos, mi-* » *ſeros.* Miſer ergo Archelaus? *Certè, si* *injuſtus.* Videturne omnem hic beatam vitam in una virtute ponere?

36. Quid verò in Epitaphio? quo modo idem? » Nam cui viro, inquit, ex ſe » ipſo apta ſunt omnia, quæ ad beatè vi- » vendum ferunt, nec ſuſpenſa aliorum » aut bono caſu, aut contrario, pendere » ex alterius eventis, & errare coguntur; » huic optimè vivendi ratio comparata » eſt. Hic eſt ille moderatus, hic fortis, » hic ſapiens: hic, & naſcentibus, & ca- » dentibus quum reliquis commodis, tum » maximè liberis, parebit & obediet præ- » cepto illi veteri: *Neque* enim *lætabitur* *umquam, nec mœrebit nimis;* quòd ſemper in ſe ipſe omnem ſpem reponet ſui.

XIII. Ex hoc igitur Platonis quasi quodam ſancto auguſtoque fonte noſtra omnis manabit oratio. Unde igitur rectiùs ordiri poſſumus, quàm a communi parente natura? quæ quidquid genuit, non modò animal, ſed etiam quod ita ortum eſſet e

terra, ut ſtirpibus ſuis niteretur, in ſuo quodque genere perfectum eſſe voluit. Itaque & arbores, & vites, & ea, quæ ſunt humiliora, neque ſe tollere a terra altiùs poſſunt; alia ſemper virent, alia hieme nudata, verno tempore tepefacta frondeſcunt; neque eſt ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, & ſuis in quoque ſeminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut baccas; omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nullâ vi impediente, perfecta sint.

38. Faciliùs verò etiam in beſtiis, quòd his ſenſus a natura eſt datus, vis ipsius naturæ perſpici poteſt. Namque alias beſtias nantes aquarum incolas eſſe voluit; alias, volucres, cœlo frui libero; ſerpentes quaſdam, quaſdam eſſe gradientes; earum ipſarum partim ſolivagas, partim congregatas; immanes alias, quaſdam autem cicures; nonnullas abditas terrâque tectas. Atque earum quæque ſuum tenens munus, quum in diſparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturæ. Et ut beſtiis aliud aliis præcipui a natura datum eſt, quod ſuum quæque retinet, nec diſcedit ab eo; sic homini multò quiddam præſtantius: etsi præſtantia debent ea dici, quæ habent aliquam comparationem; humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi

cum ipſo deo, si hoc fas eſt dictu, comparari poteſt.

39. Hic igitur, si eſt excultus, & si ejus acies ita curata eſt, ut ne cæcetur erroribus; fit perfecta mens, id eſt, abſoluta ratio; quod eſt idem virtus. Et, si omne beatum eſt, cui nihil deeſt, & quod in ſuo genere expletum atque cumulatum eſt, idque virtutis eſt proprium; certè omnes virtutis compotes beati ſunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum Ariſtotele, Xenocrate, Speuſippo, Polemone. Sed mihi videntur etiam beatissimi: quid enim deeſt ad beatè vivendum ei, qui confidit ſuis bonis? aut, qui diffidit, beatus eſſe quî poteſt?

XIV. At diffidat neceſſe eſt, qui bona dividit tripartitò. Quî enim poterit aut corporis firmitate, aut fortunæ ſtabilitate confidere? Atqui, nisi ſtabili, & fixo, & permanente bono, beatus eſſe nemo poteſt. Quid ergo ejuſmodi iſtorum eſt? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere videatur, qui glorianti cuidam mercatori, quòd multas naves in omnem oram maritimam dimisiſſet, *Non ſanè optabilis quidem iſta*, inquit, *rudentibus apta fortuna.* An dubium eſt, quin nihil sit habendum in eo genere, quo vita beata compleatur, si id possit amitti? nihil enim interareſcere, nihil exſtingui, nihil cadere

debet eorum, in quibus vita beata conſiſtit : nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus eſſe non poterit.

41. Volumus enim, eum, qui beatus sit, tutum eſſe, inexpugnabilem, ſeptum atque munitum, non ut parvo metu prædītus sit, ſed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, ſed qui nihil nocet; sic sine metu is habendus eſt, non qui parum metuit, ſed qui omnino metu vacat: quæ eſt enim alia fortitudo, nisi animi affectio quum in adeundo periculo & in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu?

42. Atque hæc certè non ita ſe haberent, nisi omne bonum in una honeſtate consiſteret. Quî autem illam maximè optatam & expetitam ſecuritatem (ſecuritatem autem nunc appello vacuitatem ægritudinis, in qua vita beata posita eſt) habere quiſquam poteſt, cui aut adsit, aut adeſſe possit multitudo malorum? quî autem poterit eſſe celſus, & rectus, & ea, quæ homini accidere poſſunt, omnia parva ducens, qualem ſapientem eſſe volumus, nisi omnia sibi in ſe posita cenſebit? an Lacedæmonii Philippo minitanti per litteras, ſe omnia, quæ conarentur, prohibiturum, quæsiverunt, *num ſe eſſet etiam mori prohibiturus*; vir is, quem quærimus, non multò faciliùs tali animo repe-

rietur, quàm civitas univerſa? Quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantiâ adjunctâ, quæ ſit moderatrix omnium commotionum; quid poteſt ad beatè vivendum deeſſe ei, quem fortitudo ab ægritudine & a metu vindicet; temperantia tum a libidine avocet, tum inſolenti alacritate geſtire non ſinat? Hæc efficere virtutem oſtenderem, niſi ſuperioribus diebus eſſent explicata.

XV. Atqui quum perturbationes animi miſeram, ſedationes autem vitam efficiant beatam; duplexque ratio perturbationis ſit, quòd ægritudo & metus in malis opinatis, in bonorum autem errore lætitia geſtiens, libidoque verſentur: quum hæc omnia cum conſilio & ratione pugnent; his tu tam gravibus concitationibus, tamque ipſis inter ſe diſſentientibus atque diſtractis, quem vacuum, ſolutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? Atqui ſapiens ſemper ita affectus eſt: ſemper igitur ſapiens beatus eſt. Atqui etiam omne bonum lætabile eſt: quod autem lætabile, id prædicandum & præ ſe ferendum: quod tale autem, id etiam glorioſum: ſi verò glorioſum, certè laudabile: quod autem laudabile, profectò etiam honeſtum: quod bonum igitur, id honeſtum.

44. At quæ iſti bona numerant, ne ip-

ſi quidem honeſta dicunt: ſolum igitur bonum, quod honeſtum: ex quo efficitur, honeſtate unâ vitam contineri beatam. Non ſunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet eſſe miſerrimum.

45. An dubitas, quin præſtans valetudine, viribus, formâ, acerrimis integerrimiſque ſenſibus (adde etiam, ſi libet, pernicitatem & velocitatem; da divitias, honores, imperia, opes, gloriam) ſi fuerit is, qui hæc habet, injuſtus, intemperans, timidus, hebeti ingenio atque nullo; dubitabiſne eum miſerum dicere? qualia igitur iſta bona ſunt, quæ qui habeat, miſerrimus eſſe poſſit? Videamus, ne, ut acervus ex ſui generis granis, ſic beata vita ex ſui ſimilibus partibus effici debeat. Quod ſi ita eſt; ex bonis, quæ ſola honeſta ſunt, efficiendum eſt beatum: ea mixta ex diſſimilibus ſi erunt, honeſtum ex his effici nihil poterit; quo detracto, quid poterit beatum intelligi? Etenim quidquid eſt, quod bonum ſit, id expetendum eſt: quod autem expetendum, id certè approbandum: quod verò approbaris, id gratum acceptumque habendum: ergo etiam dignitas ei tribuenda eſt: quod ſi ita eſt, laudabile ſit neceſſe eſt: bonum igitur omne laudabile: ex quo efficitur, ut, quod ſit honeſtum, id ſit ſolum bo-

num. Quod ni ita tenebimus; multa erunt, quæ nobis bona dicenda ſint.

XVI. Omitto divitias; quas quum quivis, quamvis indignus, habere poſſit, in bonis non numero: quod enim eſt bonum, id non quivis habere poteſt. Omitto nobilitatem famamque popularem, ſtultorum improborumque conſenſu excitatam. Hæc, quæ ſunt minima, tamen bona dicantur neceſſe eſt; candiduli dentes, venuſti oculi, color ſuavis, & ea, quæ Euryclea laudat Ulyssi pedes abluens, *lenitudo orationis*, *mollitudo corporis*. Ea si bona ducemus, quid erit in philoſophi gravitate, quàm in vulgi opinione ſtultorumque turba, quod dicatur aut gravius, aut grandius?

47. At enim eadem Stoici *præcipua* vel *producta* dicunt, quæ bona iſti. Dicunt illi quidem; ſed his vitam beatam compleri negant: hi autem sine iis eſſe nullam putant, aut, si sit beata, beatiſſimam certè negant. Nos autem volumus beatiſſimam; idque nobis Socraticâ illâ conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philoſophiæ diſſerebat. *Qualis cujuſque animi affectus eſſet, talem eſſe hominem: qualis autem ipſe homo eſſet, talem ejus eſſe orationem: orationi autem facta similia, factis vitam.* Affectus autem animi in bono viro laudabilis: & vita igitur laudabilis boni

viri: & honeſta ergo, quoniam laudabilis: ex quibus, bonorum beatam vitam eſſe, concluditur.

48. Etenim, proh deorum atque hominum fidem! parumne cognitum eſt ſuperioribus noſtris diſputationibus, an delectationis & otii conſumendi causâ locuti ſumus, ſapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, ſemper vacare? ſemper in animo ejus eſſe placidiſsimam pacem? Vir igitur temperatus, conſtans, ſine metu, ſine ægritudine, ſine alacritate ulla, ſine libidine, nonne beatus? At ſemper ſapiens talis: ſemper igitur beatus. Jam verò quî poteſt vir bonus non ad id, quod laudabile ſit, omnia referre, quæ agit, quæque ſentit? refert autem omnia ad beatè vivendum: beata igitur vita laudabilis: nec quidquam ſine virtute laudabile: beata igitur vita virtute conficitur.

XVII. Atque hoc ſic etiam concluditur. Nec in miſera vita quidquam eſt prædicabile aut gloriandum; nec in ea, quæ nec miſera ſit, nec beata: & eſt in aliqua vita prædicabile aliquid, & gloriandum, ac præ ſe ferendum; ut Epaminondas,

Conſiliis noſtris laus eſt attonſa Laconum:

ut Africanus,

A ſole exoriente, ſupra Mæoti' paludes,
Nemo eſt, qui factis me æquiparare queat.

50. Quòd si eſt, beata vita glorianda, & prædicanda, & præ ſe ferenda eſt; nihil eſt enim aliud, quod prædicandum, & præ ſe ferendum ſit. Quibus poſitis, intelligis quid ſequatur. Et quidem, niſi ea vita beata eſt, quæ eſt eadem honeſta; ſit aliud neceſſe eſt melius vitâ beatâ: quod erit enim honeſtum, certè fatebuntur eſſe melius. Ita erit beatâ vitâ melius aliquid; quo quid poteſt dici perverſius? Quid? quum fatentur ſatis magnam vim eſſe in vitiis ad miſeram vitam, nonne fatendum eſt, eamdem vim in virtute eſſe ad beatam vitam? contrariorum enim contraria ſunt conſequentia. Quo loco quæro, quam vim habeat libra illa Critolaï; qui quum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis & externa; tantum propendere illam bonorum animi lancem putet, ut terram & maria deprimat.

XVIII. Quid ergo aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum graviſſimum philoſophorum, exaggerantem tantopere virtutem, & extenuantem cetera & abjicientem, in virtute non beatam modò vitam, ſed etiam beatiſſimam ponere? quod quidem niſi ſit, virtutum interitus conſequetur.

52. Nam in quem cadit ægritudo, in eumdem metum cadere neceſſe eſt; eſt enim metus futuræ ægritudinis ſollicita ex-

ſpectatio: in quem autem metus, in eumdem formido, timiditas, pavor, ignavia: ergo ut idem vincatur interdum, nec putet ad ſe præceptum illud Atrei pertinere:

Proinde ita parent ſe in vita, ut vinci neſciant.

Hic autem vincetur, ut dixi; nec modò vincetur, ſed etiam ſerviet. At nos virtutem ſemper liberam volumus, ſemper invictam. Quæ nisi ſunt, ſublata virtus eſt.

53. Atqui si in virtute ſatis eſt præsidii ad bene vivendum, ſatis eſt etiam ad beatè: ſatis eſt enim certè in virtute, ut fortiter vivamus: si fortiter, etiam ut magno animo, & quidem ut nullâ re umquam terreamur, ſemperque simus invicti. Sequitur, ut nihil pœniteat, nihil desit, nihil obſtet: ergo omnia profluenter, abſolutè, proſperè: igitur beatè. Satis autem ad fortiter vivendum virtus poteſt: ſatis ergo etiam ad beatè. Etenim ut ſtultitia, etsi adepta eſt quod concupivit, numquam ſe tamen ſatis conſecutam putat; sic ſapientia ſemper eo contenta eſt quod adeſt, neque eam umquam ſui pœnitet.

XIX. Similemne putas C. Lælii unum conſulatum fuiſſe, & eum quidem cum repulſa (si quum ſapiens & bonus vir, qualis ille fuit, ſuffragiis præteritur, non populus a bono conſule potiùs quàm ille a

vano populo repulſam fert) ſed tamen utrum malles, te, ſi poteſtas eſſet, ſemel, ut Lælium, conſulem, an, ut Cinnam, quater? Non dubito, tu quid reſponſurus sis: itaque video, cui committam.

55. Non quemvis hoc idem interrogarem: reſponderet enim alius fortaſſe, ſe non modò quatuor conſulatus uni anteponere; ſed unum diem Cinnæ, multorum & clarorum virorum totis ætatibus. Lælius si digito quem attigiſſet, pœnas dediſſet: at Cinna, collegæ ſui, conſulis Cn. Octavii, præcidi caput jussit; P. Crassi, L. Cæſaris, nobilissimorum hominum, quorum virtus fuerat domi militiæque cognita; M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim; C. Cæſaris, in quo mihi videtur fuiſſe ſpecimen humanitatis, ſalis, ſuavitatis, leporis. Beatuſne igitur, qui hos interfecit? mihi contrà non ſolùm eò videtur miſer, quòd ea fecit; ſed etiam quòd ita ſe gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet; ſed ſermonis errore labimur: id enim licere dicimus, quod cuique conceditur.

56. Utrùm tandem beatior C. Marius, tum quum Cimbricæ victoriæ gloriam cum collega Catulo communicavit, pene altero Lælio (nam huic illum duco simillimum) an quum civili bello victor, iratus,

neceſſariis Catuli deprecantibus non ſemel reſpondit, ſed ſæpe, *Moriatur?* in quo beatior ille, qui huic nefariæ voci paruit, quàm is, qui tam ſceleratè imperavit: nam quum accipere, quàm facere præſtat injuriam; tum morti jam ipsi adventanti paulùm procedere obviam, quod fecit Catulus, quàm, quod Marius, talis viri interitu ſex ſuos obruere conſulatus, & contaminare extremum tempus ætatis.

XX. Duodequadraginta annos tyrannus Syracuſanorum fuit Dionysius, quum v. & xx. natus annos dominatum occupaviſſet. Quâ pulchritudine urbem, quibus autem opibus præditam, ſervitute oppreſſam tenuit civitatem? Atqui de hoc homine a bonis auctoribus sic ſcriptum accepimus, ſummam fuiſſe ejus in victu temperantiam, in rebuſque gerendis virum acrem & induſtrium, eumdem tamen maleficum naturâ & injuſtum: ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri neceſſe eſt miſerrimum; ea enim ipſa quæ concupierat, ne tum quidem, quum omnia ſe poſſe cenſebat, conſequebatur.

58. Qui quum eſſet bonis parentibus atque honeſto loco natus (etsi id quidem alius alio modo tradidit) abundaretque & æqualium familiaritatibus & conſuetudine propinquorum; haberet etiam more Græciæ

Græciæ quoſdam adoleſcentes amore conjunctos; credebat eorum nemini: ſed iis, quos ex familiis locupletum ſervos delegerat, quibus nomen ſervitutis ipſe detraxerat, & quibuſdam convenis, & feris barbaris corporis cuſtodiam committebat. Ita propter injuſtam dominatûs cupiditatem in carcerem quodam modo ipſe ſe incluſerat. Quin etiam, ne tonſori collum committeret, tondere filias ſuas docuit. Ita ſordido ancillarique artificio regiæ virgines, ut tonſtriculæ, tondebant barbam & capillum patris. Et tamen ab iis ipsis, quum jam eſſent adultæ, ferrum removit, inſtituitque, ut candentibus juglandium putaminibus barbam sibi & capillum adurerent.

59. Quumque duas uxores haberet, Ariſtomachen, civem ſuam, Doridem autem Locrenſem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia ſpecularetur & perſcrutaretur antè. Et, quum foſſam latam cubiculari lecto circumdediſſet, ejuſque foſſæ transitum ponticulo ligneo conjunxiſſet; eum ipſum, quum forem cubiculi clauſerat, detorquebat. Idemque quum in communibus ſuggeſtis consiſtere non auderet, concionari ex turri alta ſolebat.

60. Atque is quum pilâ ludere vellet (ſtudioſè enim id factitabat) tunicamque poneret, adoleſcentulo, quem amabat,

tradidiſſe gladium dicitur. Hic quum quidam familiaris jocans dixiſſet : *Huic quidem certè vitam tuam committis ;* arrisiſſetque adoleſcens; utrumque jussit interfici: alterum, quia viam demonſtraviſſet interimendi ſui ; alterum, quia id dictum riſu approbaviſſet. Atque eo facto sic doluit, ut nihil graviùs tulerit in vita : quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic diſtrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates : quum huic obſecutus sis, illi eſt repugnandum. Quamquam hic quidem tyrannus ipſe indicavit quàm eſſet beatus.

XXI. Nam quum quidam ex ejus aſſentatoribus Damocles commemoraret in ſermone copias ejus, opes, majeſtatem dominatûs, rerum abundantiam, magnificentiam ædium regiarum, negaretque umquam beatiorem quemquam fuiſſe; viſne igitur, inquit, ô Damocle, quoniam hæc te vita delectat, ipſe eamdem deguſtare, & fortunam experiri meam ? quum ſe ille cupere dixiſſet, collocari jussit hominem in aureo lecto, ſtrato pulcherrimo, textili ſtragulo, magnificis operibus picto ; abacoſque complures ornavit argento auroque cælato. Tum ad menſam eximiâ formâ pueros delectos jussit consiſtere, eoſque nutum illius intuentes diligenter miniſtrare.

62. Aderant unguenta, coronæ; incendebantur odores; menſæ conquisitissimis epulis exſtruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e lacunari ſetâ equinâ aptum, demitti jussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos miniſtratores adſpiciebat, nec plenum artis argentum: nec manum porrigebat in menſam: jam ipſæ defluebant coronæ: denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quòd jam beatus nollet eſſe. Satiſne videtur declaraſſe Dionysius, nihil eſſe ei beatum, cui ſemper aliquid terroris impendeat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad juſtitiam remigraret, civibuſque libertatem & jura redderet: iis enim ſe adoleſcens improvidâ ætate irretierat erratis, eaque commiſerat, ut ſalvus eſſe non posſet, si ſanus eſſe cœpiſſet.

XXII. Quantopere verò amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoreis duobus illis; quorum quum alterum vadem mortis accepiſſet, alter, ut vadem ſuum liberaret, præſtò fuiſſet ad horam morti destinatam: *Utinam ego*, inquit, *tertius vobis amicus adſcriberer!* Quàm huic erat miſerum, carere conſuetudine amicorum, ſocietate victûs, ſermone omnino familiari! homini præſertim docto a puero, &

artibus ingenuis erudito. Musicorum verò perſtudioſum accepimus, poëtam etiam tragicum: quàm bonum, nihil ad rem: in hoc enim genere neſcio quo pacto magis, quàm in aliis, ſuum cuique pulchrum eſt: adhuc neminem cognovi poëtam (& mihi fuit cum Aquinio amicitia) qui ſibi non optimus videretur. Sic ſe res habet: te tua, me delectant mea. Sed, ut ad Dionysium redeamus; omni cultu & victu humano carebat: vivebat cum fugitivis, cum facinoroſis, cum barbaris: neminem, qui aut libertate dignus eſſet, aut vellet omnino liber eſſe, ſibi amicum arbitrabatur. Non ego jam cum hujus vita, quâ tetrius, miſerius, deteſtabilius excogitare nihil poſſum, Platonis aut Archytæ vitam comparabo, doctorum hominum & planè ſapientium.

XXIII. Ex eadem urbe humilem homunculum a pulvere & radio excitabo, qui multis annis pòſt fuit, Archimedem: cujus ego quæſtor ignoratum ab Syracuſanis, quum eſſe omnino negarent, ſeptum undique & veſtitum vepribus & dumetis indagavi ſepulcrum; tenebam enim quoſdam ſenariolos, quos in ejus monumento eſſe inſcriptos acceperam; qui declarabant, in ſummo ſepulcro ſphæram eſſe poſitam cum cylindro.

65. Ego autem, quum omnia colluſtra-

rem oculis (eſt enim ad portas Agragianas magna frequentia ſepulcrorum) animadverti columellam non multùm e dumis eminentem, in qua inerat ſphæræ figura, & cylindri. Atque ego ſtatim Syracuſanis (erant autem principes mecum) dixi, me illud ipſum arbitrari eſſe; quod quærerem. Immissi cum falcibus multi purgarunt & aperuerunt locum. Quò quum patefactus eſſet aditus, ad adverſam basim accessimus: apparebat epigramma exesis poſterioribus partibus versiculorum, dimidiatis ferè. Ita nobilissima Græciæ civitas, quondam verò etiam doctissima, ſui civis unius acutissimi monumentum ignoraſſet, nisi ab homine Arpinate didiciſſet. Sed redeat unde aberravit oratio.

66. Quis eſt omnium, qui modò cum musis, id eſt, cum humanitate & cum doctrina habeat aliquod commercium, qui ſe non hunc mathematicum malit, quàm illum tyrannum? Si vitæ modum actionemque quærimus; alterius mens rationibus agitandis exquirendiſque alebatur, cum oblectatione ſolertiæ, qui eſt unus ſuavissimus paſtus animorum; alterius cæde & injuriis, cum & diurno & nocturno metu. Age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram: quæ regna, quas opes ſtudiis eorum & delectationibus antepones?

67. Etenim quæ pars optima eſt in homine, in ea ſitum eſſe neceſſe eſt illud, quod quæris optimum. Quid eſt autem in homine ſagaci ac bonâ mente melius? ejus bono fruendum eſt igitur, ſi beati eſſe volumus: bonum autem mentis eſt virtus: ergo hâc beatam vitam contineri neceſſe eſt. Hinc omnia, quæ pulchra, honeſta, præclara ſunt, ut ſuprà dixi (ſed dicendum idem illud paulò uberiùs videtur) plena gaudiorum ſunt. Ex perpetuis autem pleniſque gaudiis quum perſpicuum ſit vitam beatam exsiſtere, ſequitur ut ea exsiſtat ex honeſtate.

XXIV. Sed, ne verbis ſolùm attingamus ea, quæ volumus oſtendere, proponenda quædam quaſi moventia ſunt, quæ nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam præſtans vir optimis artibus, isque animo parumper & cogitatione fingatur. Primùm ingenio eximio ſit neceſſe eſt: tardis enim mentibus virtus non facilè comitatur: deinde ad inveſtigandam veritatem ſtudio incitato; ex quo triplex ille animi fœtus exsiſtet: unus in cognitione rerum poſitus, & in explicatione naturæ: alter in deſcriptione expetendarum fugiendarumve rerum: tertius in judicando, quid cuique rei ſit conſequens, quid repugnans; in quo ineſt

omnis tum ſubtilitas diſſerendi, tum veritas judicandi.

69. Quo tandem igitur gaudio affici neceſſe eſt ſapientis animum, cum his habitantem pernoctantemque curis? ut, quum totius mundi motus converſioneſque perſpexerit, ſideraque viderit innumerabilia cœlo inhærentia cum ejus ipſius motu congruere certis infixa ſedibus; ſeptem alia ſuos quæque tenere curſus, multùm inter ſe aut altitudine aut humilitate diſtantia, quorum vagi motus rata tamen & certa ſui curſus ſpatia definiant? Horum nimirum adſpectus impulit illos veteres & admonuit, ut plura quærerent. Inde eſt indagatio nata initiorum & tamquam ſeminum, unde eſſent omnia orta, generata, concreta; quæque cujuſque generis vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo, quæ vita, qui interitus, quæque ex alio in aliud viciſſitudo atque mutatio: unde terra, & quibus librata ponderibus, quibus cavernis maria ſuſtineat: in qua omnia delata gravitate medium mundi locum ſemper expetant, qui eſt idem infimus in rotundo.

XXV. Hæc tractanti animo, & noctes & dies cogitanti exſiſtit illa a deo Delphis præcepta cognitio, ut ipſa ſe mens agnoſcat, conjunctamque cum divina mente ſe ſentiat; ex quo inſatiabili gaudio

compleatur: ipſa enim cogitatio de vi & natura deorum, ſtudium incendit illius æternitatis imitandæ; neque ſe in brevitate vitæ collocatam putat, quum rerum cauſas alias ex aliis aptas & neceſſitate nexas videt. Quibus ab æterno tempore fluentibus in æternum ratio tamen menſque moderatur.

71. Hæc ille intuens atque ſuſpiciens, vel potiùs omnes partes oraſque circumſpiciens, quantâ rurſus animi tranquillitate humana & citeriora conſiderat? Hinc illa cognitio virtutis exſiſtit: effloreſcunt genera, parteſque virtutum: invenitur, quid ſit, quod natura ſpectet extremum in bonis, quod in malis ultimum, quò referenda ſint officia, quæ degendæ ætatis ratio deligenda. Quibus & talibus rebus exquiſitis hoc vel maximè efficitur, quod hac diſputatione agimus, ut virtus ad beatè vivendum ſit ſe ipſa contenta.

72. Sequitur tertia, quæ per omnes partes ſapientiæ manat & funditur, quæ rem definit, genera diſpertit, ſequentia adjungit, perfecta concludit, vera & falſa dijudicat, diſſerendi ratio & ſcientia: ex qua quum ſumma utilitas exſiſtit ad res ponderandas, tum maximè ingenua delectatio, & digna ſapientiâ. Sed hæc otii. Tranſeat idem iſte ſapiens ad rempublicam tuendam: quid eo poſſit eſſe præ-

ſtantius, quum prudentiâ utilitatem civium cernat, juſtitiâ nihil in ſuam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variiſque virtutibus? Adjunge fructum amicitiarum, in quo a doctis positum eſt quum consilium omnis vitæ conſentiens & pene conſpirans, tum ſumma jucunditas e quotidiano cultu atque victu. Quid hæc tandem vita desiderat, quò sit beatior? cui refertæ tot tantiſque gaudiis fortuna ipſa cedat neceſſe eſt. Quòd si gaudere talibus bonis animi, id eſt virtutibus, beatum eſt, omneſque ſapientès iis gaudiis perfruuntur; omnes eos confiteri beatos eſſe neceſſe eſt.

XXVI. A. Etiamne in cruciatu, atque tormentis? M. An tu me in viola putabas, aut in roſa dicere? An Epicuro, qui tantummodo induit perſonam philoſophi, & sibi ipſe hoc nomen inſcripsit, dicere licebit (quod quidem, ut ut habet ſe res, me tamen plaudente dicit) nullum ſapienti eſſe tempus, etiamsi uratur, torqueatur, ſecetur, quin possit exclamare, *Quàm pro nihilo puto!* quum præſertim omne malum dolore definiat, bonum voluptate: hæc noſtra, honeſta, turpia, irrideat; dicatque, nos, in vocibus occupatos, inanes ſonos fundere; neque quidquam ad nos pertinere, nisi quod aut læve aut aſperum in corpore ſentiatur? Huic er-

Z v

go, ut dixi, non multùm differenti a judicio ferarum, oblivisci licebit ſui? & tum fortunam contemnere, quum ſit omne & bonum ejus & malum in poteſtate fortunæ: tum dicere, ſe beatum in ſummo cruciatu atque tormentis, quum conſtituerit non modò ſummum malum eſſe dolorem, ſed etiam ſolum?

74. Nec verò illa ſibi remedia comparavit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem conſuetudinemque patiendi, præcepta fortitudinis, duritiam virilem: ſed unâ ſe dicit recordatione acquieſcere præteritarum voluptatum: ut ſi quis æſtuans, quum vim caloris non facilè patiatur, recordari velit, ſe aliquando in Arpinati noſtro gelidis fluminibus circumfuſum fuiſſe: non enim video, quo modo ſedare poſſint mala præſentia præteritæ voluptates.

75. Sed quum is dicat ſemper beatum eſſe ſapientem; cui dicere hoc, ſi ſibi conſtare vellet, non liceret: quidnam faciendum eſt iis, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honeſtate careat, exiſtimant? Me quidem auctore etiam Peripatetici, vetereſque Academici balbutire deſinant aliquando, apertéque & clarâ voce audeant dicere, beatam vitam in Phalaridis taurum deſcenſuram.

XXVII. Sint enim tria genera bonorum, ut jam a laqueis Stoicorum, quibus uſum me pluribus quàm ſoleo, intelligo, recedamus : sint ſanè illa genera bonorum, dum corporis & externa jaceant humi, & tantummodo, quia ſumenda ſunt, appellentur bona : alia autem illa divina longè latéque ſe pandant, cœlumque contingant; ut ea qui adeptus sit, cur eum beatum modò, & non beatiſſimum etiam dixerim? Dolorem verò ſapiens extimeſcet? is enim huic maximè ſententiæ repugnat: nam contra mortem noſtram atque noſtrorum, contraque ægritudinem & reliquas animi perturbationes ſatis eſſe videmur ſuperiorum dierum diſputationibus armati & parati : dolor eſſe videtur acerrimus virtuti adverſarius : is ardentes faces intentat: is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam ſe debilitaturum minatur.

77. Huic igitur ſuccumbet virtus? huic beata ſapientis & conſtantis viri vita cedet? quàm turpe, ô dii boni! Pueri Spartiatæ non ingemiſcunt verberum dolore laniati. Adoleſcentium greges Lacedæmone vidimus ipsi incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morſu denique; quum exanimarentur, priusquam ſe victos faterentur. Quæ barbaria Indiâ vaſtior, aut agreſtior? in ea tamen

gente primùm ii, qui ſapientes habentur, nudi ætatem agunt, & Caucasi nives hiemalemque vim perferunt sine dolore: quumque ad flammam ſe applicaverint, sine gemitu aduruntur.

78. Mulieres verò in India, quum eſt cujus earum vir mortuus, in certamen judiciumque veniunt, quam plurimùm ille dilexerit: plures enim singulis ſolent eſſe nuptæ. Quæ eſt victrix, ea læta, proſequentibus ſuis, unà cum viro in rogum imponitur: illa victa, mœſta diſcedit. Numquam naturam mos vinceret; eſt enim ea ſemper invicta. Sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidiâ animum infecimus: opinionibus, maloque more delinitum mollivimus. Ægyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutæ mentes pravitatis erroribus, quamvis carnificinam priùs ſubierint, quàm ibim, aut aspidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent: quorum etiam si imprudentes quippiam fecerint, pœnam nullam recuſent.

79. De hominibus loquor. Quid beſtiæ? non frigus, non famem, non montivagos atque silveſtres curſus, luſtrationeſque patiuntur? non pro ſuo partu ita propugnant, ut vulnera excipiant? nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto, quæ perferant quæque patiantur

ambitioſi, honoris cauſâ; laudis ſtudioſi, gloriæ gratiâ; amore incenſi, cupiditatis. Plena vita exemplorum eſt. Sed adhibeat oratio modum, & redeat illuc, unde deflexit.

XXVIII. Dabit, dabit, inquam, ſe in tormenta vita beata: nec juſtitiam, temperantiam, in primiſque fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam proſecuta, quum tortoris os viderit, conſiſtet; virtutibuſque omnibus ſine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, reſiſtet extra fores (ut antè dixi) limenque carceris. Quid enim eâ fœdius, quid deformius ſolâ relictâ, comitatu pulcherrimo ſegregatâ? quod tamen fieri nullo pacto poteſt: nec enim virtutes ſine beata vita cohærere poſſunt, nec illa ſine virtutibus.

81. Itaque eam tergiverſari non ſinent, ſecumque rapient, ad quemcumque ipſæ dolorem cruciatumque ducentur. Sapientis eſt enim proprium, nihil, quod pœnitere poſſit, facere, nihil invitum; ſplendidè, conſtanter, graviter, honeſtè omnia: nihil ita exſpectare, quaſi certò futurum; nihil, quum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidiſſe videatur: omnia ad ſuum arbitrium referre: ſuis ſtare judiciis. Quo quid ſit beatius, mihi certè in mentem venire non poteſt.

82. Stoicorum quidem facilis concluſio eſt: qui quum finem bonorum eſſe ſenſerint, congruere naturæ, cumque ea convenienter vivere: quum id ſit in ſapiente ſitum, non officio ſolùm, verùm etiam poteſtate; ſequatur neceſſe eſt, ut cujus in poteſtate ſummum bonum, in ejuſdem vita beata ſit: ita ſit ſemper vita beata ſapientis. Habes, quæ fortiſſimè de beata vita dici putem, &, quo modo nunc eſt, niſi quid tu melius attuleris, etiam veriſſimè.

XXIX. A. Melius quidem afferre nihil poſſum: ſed a te impetrarim libenter, ut, niſi moleſtum ſit, quoniam te nulla vincula impediunt ullius certæ diſciplinæ, libaſque ex omnibus, quodcumque te maximè ſpecie veritatis movet; quod paulò antè Peripateticos veteremque Academiam hortari videbare, ut ſine retractatione liberè dicere auderent, ſapientes eſſe ſemper *beatiſſimos*; id velim audire, quemadmodum his putes conſentaneum eſſe id dicere: multa enim a te contra iſtam ſententiam dicta ſunt, & Stoicorum ratione concluſa.

83. M. Utamur igitur libertate, quâ nobis ſolis in philoſophia licet uti: quorum oratio nihil ipſa judicat, ſed habetur in omnes partes; ut ab aliis poſſit ipſa per ſeſe, nullius auctoritate adjunctâ, ju-

dicari. Et quoniam videris hoc velle, ut quæcumque diſſentientium philoſophorum ſententia ſit de finibus, tamen virtus ſatis habeat ad vitam beatam præſidii; quod quidem Carneadem diſputare ſolitum accepimus, ſed is, ut contra Stoicos, quos ſtudiosissimè ſemper refellebat, & contra quorum diſciplinam ingenium ejus exarſerat; nos illud quidem cum pace agemus: si enim Stoici fines bonorum rectè poſuerunt; confecta res eſt: neceſſe eſt ſemper beatum eſſe ſapientem. Sed quæramus unamquamque reliquorum ſententiam, si fieri poteſt, ut hoc præclarum quasi decretum beatæ vitæ poſſit omnium ſententiis & diſciplinis convenire.

XXX. Sunt autem hæ de finibus, ut opinor, retentæ defenſæque ſententiæ: primùm simplices quatuor: Nihil bonum, nisi honeſtum, ut Stoici: Nihil bonum, nisi voluptatem, ut Epicurus: Nihil bonum, nisi vacuitatem doloris, ut Hieronymus: Nihil bonum, nisi naturæ primis bonis aut omnibus aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos diſſerebat. Hæc igitur simplicia: illa mixta. Tria genera bonorum, maxima animi, ſecunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici; nec multò veteres Academici ſecus. Voluptatem cum honeſtate Dinomachus & Callipho copulavit. Indolentiam autem honeſtati Peri-

pateticus Diodorus adjunxit. Hæ ſunt ſententiæ, quæ ſtabilitatis aliquid habeant; nam Ariſtonis, Pyrrhonis, Herilli, nonnullorumque aliorum evanuerunt.

85. Hi quid poſsint obtinere videamus, omiſsis Stoicis; quorum ſatis videor defendiſſe ſententiam. Et Peripateticorum quidem explicata cauſa eſt; præter Theophraſtum, &, si qui illum ſecuti, imbecilliùs horrent dolorem & reformidant. Reliquis quidem licet facere id quod ferè faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent: quam quum ad cœlum extulerint, quod facere eloquentes homines copiosè ſolent; reliqua ex collatione facile eſt conterere, atque contemnere: nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam eſſe dicunt, negare, eos eſſe beatos, qui illam adepti ſunt: quamquam enim sint in quibuſdam malis; tamen hoc nomen beati longè & latè patet.

XXXI. Nam ut quæſtuoſa mercatura, fructuoſa aratio dicitur, non si altera ſemper omni damno, altera omni tempeſtatis calamitate ſemper vacet, ſed si multò majore ex parte exſtat in utraque felicitas; sic vita, non ſolùm si undique referta bonis eſt, ſed si multò majore & graviore ex parte bona propendent, beata rectè dici poteſt. Sequetur igitur, horum ratione, vel ad ſupplicium beata vita virtu-

tem, cumque ea deſcendet in taurum, Ariſtotele, Xenocrate, Speuſippo, Polemone auctoribus, nec eam minis aut blandimentis corrupta deſeret.

87. Eadem Calliphontis erit, Diodorique ſententia; quorum uterque honeſtatem sic complectitur, ut omnia, quæ sine ea sint, longè & retrò ponenda cenſeat. Reliqui habere ſe videntur anguſtiùs, enatant tamen, Epicurus, Hieronymus, & si qui ſunt, qui deſertum illum Carneadem curent defendere. Nemo eſt enim, quin eorum bonorum animum putet eſſe judicem, eumque condocefaciat, ut ea, quæ bona malave videantur, poſſit contemnere. Nam quæ tibi Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi & Carneadis cauſa, & hercle omnium reliquorum.

88. Quis enim parum eſt contra mortem aut dolorem paratus? ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus. Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat, maximiſque doloribus affectus, eos ipſos inventorum ſuorum memoriâ & recordatione confutat: nec hæc sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur; de morte enim iſta ſentit, ut, diſſoluto animante, ſenſum exſtinctum putet; quod autem ſenſu careat, nihil ad nos id judicet per-

tinere. Idem de dolore certa habet, quæ ſequatur: cujus magnitudinem brevitate conſolatur, longinquitatem levitate. Quid tandem? iſti grandiloqui contra hæc duo, quæ maximè angunt, meliúſne ſe habent quàm Epicurus? an ad cetera, quæ mala putantur, non & Epicurus & reliqui philoſophi ſatis parati videntur? quis non paupertatem extimeſcit? neque tamen quisquam philoſophorum.

XXXII. Hic verò ipſe quàm parvo eſt contentus? nemo de tenui victu plura dixit. Etenim quæ res pecuniæ cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis ſumptibus copiæ ſuppetant; quum procul ab iis omnibus rebus abſit, cur pecuniam magnopere desideret, vel potiùs curet omnino?

90. An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere; noſtrates philoſophi facere non poterunt? Illius epiſtola fertur his verbis, ANACHARSIS HANNONI SALUTEM. *Mihi amictui eſt Scythicum tegmen; calciamentum, ſolorum callum; cubile, terra; pulmentum, fames: lacte, caſeo, carne veſcor. Quare ut ad quietum me licet venias: munera autem iſta, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.* Omnes ferè philoſophi omnium diſciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitioſa detorsiſſet, hoc eodem animo eſſe potuerunt.

91. Socrates, in pompa quum magna vis auri argentique ferretur, *Quàm multa non deſidero!* inquit. Xenocrates, quum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attuliſſent, quæ erat pecunia temporibus illis, Athenis præſertim, maxima; abduxit legatos ad cœnam in Academiam: iis appoſuit tantùm, quod ſatis eſſet, nullo apparatu. Quum poſtridie rogarent eum, cui numerari juberet: *Quid? vos heſternâ*, inquit, *cœnulâ non intellexiſtis, me pecuniâ non egere?* Quos quum triſtiores vidiſſet, XXX minas accepit; ne aſpernari regis liberalitatem videretur.

92. At verò Diogenes liberiùs, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, ſi quid opus eſſet, *Nunc quidem paululum*, inquit, *a ſole:* offecerat videlicet apricanti. Et hic quidem diſputare ſolebat, quantò regem Perſarum vitâ fortunâque ſuperaret: ſibi nihil deeſſe; illi nihil ſatis umquam fore: ſe ejus voluptates non deſiderare, quibus numquam ſatiari ille poſſet; ſuas eum conſequi nullo modo poſſe.

XXXIII. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera diviſerit, non nimis fortaſſe ſubtiliter, utiliter tamen: partim eſſe naturales, & neceſſarias; partim naturales, & non neceſſarias; partim neu-

trum: neceſſarias ſatiari poſſe pene nihilo; divitias enim naturæ parabiles eſſe. Secundum autem genus cupiditatum, nec ad potiendum difficile eſſe cenſet, nec verò ad carendum. Tertias, quòd eſſent planè inanes, neque neceſſitatem modò, ſed ne naturam quidem attingerent, funditùs ejiciendas putavit.

94. Hoc loco multa ab Epicureis diſputantur, eæque voluptates ſingillatim extenuantur; quarum genera non contemnunt; quærunt tamen copiam: nam & obſcœnas voluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, faciles, communes, in medio ſitas eſſe dicunt; eaſque si natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, ſed formâ, ætate, figurâ metiendas putant: ab iiſque abſtinere minimè eſſe difficile, si aut valetudo, aut officium, aut fama poſtulet: omninoque genus hoc voluptatum optabile eſſe, si non obſit; prodeſſe numquam.

95. Totumque hoc de voluptate sic ille præcepit, ut voluptatem ipſam per ſe, quia voluptas ſit, ſemper optandam expetendamque putet; eademque ratione dolorem ob id ipſum, quia dolor ſit, ſemper eſſe fugiendum: itaque hac uſurum compenſatione ſapientem, ut voluptatem fugiat, si ea majorem dolorem effectura ſit; & dolorem ſuſcipiat, majorem effi-

cientem voluptatem : omniaque jucunda quamquam ſenſu corporis judicentur, ad animum referri tamen.

96. Quocirca corpus gaudere tamdiu, dum præſentem ſentiret voluptatem ; animum & præſentem percipere pariter cum corpore, & proſpicere venientem, nec præteritam præterfluere ſinere : ita perpetuas & contextas voluptates in ſapiente fore ſemper, quum exſpectationi ſperatarum voluptatum, perceptarum memoria jungeretur. Atque iis ſimilia ad victum etiam transferuntur, extenuanturque magnificentia & ſumptus epularum, quòd parvo cultu natura contenta ſit.

XXXIV. Etenim quis hoc non videt, desideriis iſta condiri omnia ? Darius in fuga, quum aquam turbidam & cadaveribus inquinatam bibiſſet, negavit umquam ſe bibiſſe jucundiùs. Numquam videlicet ſitiens biberat. Nec eſuriens Ptolemæus ederat ; cui quum peragranti Ægyptum, comitibus non conſecutis, cibarius in caſa panis datus eſſet, nihil viſum eſt illo pane jucundius. Socratem ferunt, quum uſque ad veſperum contentiùs ambularet, quæſitumque eſſet ex eo, quare id faceret ; reſpondiſſe, ſe, quò meliùs cœnaret, opſonare ambulando famem.

98. Quid ? victum Lacedæmoniorum in philitiis nonne videmus ? ubi quum ty-

rannus cœnaviſſet Dionyſius, negavit ſe jure illo nigro, quod cœnæ caput erat, delectatum. Tum is, qui illa coxerat: *Minimè mirum, condimenta enim defuerunt.* Quæ tandem, inquit ille? *Labor in venatu, ſudor, curſus ad Eurotam, fames, ſitis:* His enim rebus Lacedæmoniorum epulæ condiuntur. Atque hoc non ex hominum more ſolùm, ſed etiam ex beſtiis intelligi poteſt, quæ, ut quidquid objectum eſt, quod modò naturâ non ſit alienum, eò contentæ non quærunt ampliùs.

99. Civitates quædam univerſæ, more doctæ, parcimoniâ delectantur, ut de Lacedæmoniis paulò antè diximus. Perſarum a Xenophonte victus exponitur; quos negat ad panem adhibere quidquam, præter naſturtium. Quamquam, ſi quædam etiam ſuaviora natura deſideret, quàm multa ex terra arboribuſque gignuntur quum copiâ facili, tum ſuavitate præſtantia? Adde ſiccitatem, quæ conſequitur hanc continentiam in victu: adde integritatem valetudinis. Confer ſudantes, ructantes, refertos epulis, tamquam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maximè ſequantur, eos minimè conſequi; jucunditatemque victûs eſſe in deſiderio, non in ſatietate.

XXXV. Timotheum, clarum hominem Athenis & principem civitatis, fe-

runt, quum cœnaviſſet apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus eſſet, vidiſſetque eum poſtridie, dixiſſe: *Veſtræ quidem cœnæ non ſolùm in præſentia, ſed etiam poſtero die jucundæ ſunt.* Quid, quòd ne mente quidem rectè uti poſſumus, multo cibo & potione completi? Eſt præclara epiſtola Platonis ad Dionis propinquos; in qua ſcriptum eſt his ferè verbis: » Quò quum veniſſem, vita illa beata, » quæ ferebatur, plena Italicarum Syracuſiarumque menſarum, nullo modo » mihi placuit, bis in die ſaturum fieri, » nec umquam pernoctare ſolum; ceteraque quæ comitantur huic vitæ, in qua » ſapiens nemo efficietur umquam, moderatus verò multò minùs: quæ enim » natura tam mirabiliter temperari poteſt?

101. Quo modo igitur jucunda vita poteſt eſſe, a qua abſit prudentia? abſit moderatio? Ex quo Sardanapali opulentissimi Syriæ regis error agnoſcitur, qui incidi juſſit in buſtò:

Hæc habeo, quæ edi, quæque exſaturata libido
Hauſit: at illa jacent multa & præclara relicta.

Quid aliud, inquit Ariſtoteles, in bovis, non in regis ſepulcro inſcriberes? hæc habere ſe mortuum dicit, quæ ne vivus quidem diutius habebat, quàm fruebatur.

102. Cur igitur divitiæ desiderentur?

aut ubi paupertas beatos eſſe non ſinit? Signis, credo, tabulis, ludis. Si quis eſt, qui his delectetur, nonne meliùs tenues homines fruuntur, quàm illi, qui his abundant? Eſt enim earum omnium rerum noſtra in urbe ſumma in publico copia: quæ qui privati habent, nec tam multa & rarò vident, quum in ſua rura venerunt; quos tamen pungit aliquid, quum, illa unde habeant, recordantur. Dies me deficiet, ſi velim paupertatis cauſam defendere: aperta enim res eſt, & quotidie nos ipſa natura admonet, quàm paucis, quàm parvis rebus egeat, quàm vilibus.

XXXVI. Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offenſio, ſapientem beatum eſſe prohibebit? vide, ne plus commendatio in vulgus, & hæc, quæ expetitur, gloria moleſtiæ habeat, quàm voluptatis. Leviculus ſanè noſter Demoſthenes, qui illo ſuſurro delectari ſe dicebat aquam ferentis mulierculæ, ut mos in Græcia eſt, inſuſurrantiſque alteri: *Hic eſt ille Demoſthenes.* Quid hòc levius? At quantus orator? Sed apùd alios loqui videlicet didicerat, non multùm ipſe ſecum.

104. Intelligendum eſt igitur, nec gloriam popularem ipſam per ſe expetendam, nec ignobilitatem extimeſcendam. *Veni Athenas*, inquit Democritus; *neque me quiſquam*

quiſquam agnovit. Conſtantem hominem & gravem! qui glorietur, a gloria ſe abfuiſſe. An tibicines, iique, qui fidibus utuntur, ſuo, non multitudinis arbitrio, cantus numeroſque moderantur; vir ſapiens, multò arte majore præditus, non quid veriſſimum ſit, ſed quid velit vulgus, exquiret? An quidquam ſtultius, quàm, quos ſingulos, ſicut operarios barbaroſque contemnas, eos aliquid putare eſſe univerſos? Ille verò noſtras ambitiones levitateſque contemnet, honoreſque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos neſcimus, antequam pœnitere cœpit, contemnere.

105. Eſt apud Heraclitum phyſicum de principe Epheſiorum Hermodoro: univerſos ait Epheſios eſſe morte multandos, quòd, quum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti ſunt: *Nemo de nobis unus excellat: ſin quis exſtiterit, alio in loco & apud alios ſit.* An hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exſuperantiam virtutis oderunt? Quid? Ariſtides (malo enim Græcorum, quàm noſtra proferre) nonne ob eam cauſam expulſus eſt patriâ, quòd præter modum juſtus eſſet? Quantis igitur moleſtiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt? quid eſt enim dulcius otio litterato? iis dico litteris, quibus infinitatem rerum atque

naturæ, & in hoc ipſo mundo cœlum; terras, maria cognoſcimus.

XXXVII. Contempto igitur honore, contemptâ etiam pecuniâ, quid relinquitur, quod extimeſcendum ſit? exſilium, credo, quod in maximis malis ducitur. Id ſi propter alienam & offenſam populi voluntatem malum eſt; quàm ſit ea contemnenda, paulò antè dictum eſt: ſin abeſſe a patriâ miſerum eſt; plenæ miſerorum provinciæ ſunt, ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur.

107. At multantur bonis exſules. Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Jam verò exſilium, ſi rerum naturam, non ignominiam nominis quærimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua ætates ſuas philoſophi nobilissimi conſumpſerunt, Xenocrates, Crantor, Arceſilas, Lacydes, Ariſtoteles, Theophraſtus, Zeno, Cleanthes, Chryſippus, Antipater, Carneades, Panætius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Poſſidonius, innumerabiles alii, qui, ſemel egressi, numquam domum revertere. At enim non sine ignominia. Ignominia afficere poterit ſapientem? de ſapiente enim hæc omnis oratio eſt, cui jure id accidere non poſſit: nam jure exſulantem conſolari non oportet.

108. Poſtremò ad omnes caſus facilli-

ma ratio eſt eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quæ ſequuntur in vita, ut, quocumque hæc loco ſuppeditent, ibi beatè queant vivere. Itaque ad omnem rationem Teucri vox accommodari poteſt,

Patria eſt, ubicumque eſt bene.

Socrates quidem quum rogaretur, cujatem ſe eſſe diceret, *Mundanum*, inquit; totius enim mundi ſe incolam & civem arbitrabatur. Quid T. Albucius? nonne animo æquiſſimo Athenis exſul philoſophabatur? cui tamen illud ipſum non accidiſſet, si in republica quieſcens Epicuri legibus paruiſſet.

109. Qui enim beatior Epicurus, quòd in patria vivebat, quàm quòd Athenis Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arceſilam, quò eſſet beatior? Quanti verò iſta civitas æſtimanda eſt, ex qua boni ſapienteſque pelluntur? Demaratus quidem Tarquinii, regis noſtri, pater, tyrannum Cypſelum quòd ferre non poterat, fugit Tarquinios Corintho, & ibi ſuas fortunas conſtituit, ac liberos procreavit. Num ſtultè antepoſuit exſilii libertatem domeſticæ ſervituti?

XXXVIII. Jam verò motus animi, ſollicitudines, ægritudineſque oblivione leniuntur, traductis animis ad volupta-

tem. Non ſine cauſa igitur Epicurus auſus eſt dicere, ſemper in pluribus bonis eſſe ſapientem, quia ſemper sit in voluptatibus; ex quo effici putat ille, quod quærimus, ut ſapiens ſemper beatus sit. Etiamne, si ſensibus carebit oculorum, si aurium? etiam: nam iſta ipſa contemnit.

111. Primùm enim, horribilis iſta cæcitas quibus tandem caret voluptatibus? quum quidam etiam diſputent, ceteras voluptates in ipsis habitare ſensibus; quæ autem adſpectu percipiantur, ea non verſari in oculorum ulla jucunditate: ut ea, quæ guſtemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipſa, ubi ſentimus, parte verſentur: in oculis tale nihil fit: animus accipit quæ videmus: animo autem multis modis variiſque delectari licet, etiam si non adhibeatur adſpectus. Loquor enim de docto homine & erudito, cui vivere eſt, cogitare. Sapientis autem cogitatio non fermè ad inveſtigandum adhibet oculos advocatos.

112. Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? nam illud Antipatri Cyrenaici eſt quidem paulò obſcœnius, ſed non abſurda ſententia eſt: cujus cæcitatem quum mulierculæ lamentarentur, *Quid agitis?* inquit; *an vobis nulla videtur voluptas eſſe noctur-*

na? Appium quidem veterem illum, qui cæcus annos multos fuit, & ex magiſtratibus & ex rebus geſtis intelligimus, in illo ſuo caſu nec privato nec publico muneri defuiſſe. C. autem Drusi domum compleri a conſultoribus ſolitam accepimus: quum, quorum res eſſet, ſua ipsi non videbant, cæcum adhibebant ducem.

XXXIX. Pueris nobis Cn. Aufidius prætorius & in ſenatu ſententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, & Græcam ſcribebat hiſtoriam, & videbat in litteris. Diodotus Stoicus, cæcus, multos annos domi noſtræ vixit. Is verò, quod credibile vix eſſet, quum in philoſophia multò etiam magis assiduè quàm antea verſaretur, & quum fidibus Pythagoreorum more uteretur, quumque ei libri noctes & dies legerentur, quibus in ſtudiis oculis non egebat: tum quod sine oculis fieri poſſe vix videretur, geometriæ munus tuebatur, verbis præcipiens discentibus, unde, quò, quamque lineam ſcriberent. Aſclepiadem ferunt, non ignobilem Eretricum philoſophum, quum quidam quæreret, quid ei cæcitas attuliſſet, reſpondiſſe, *Puero ut uno eſſet comitatior.* Ut enim vel ſumma paupertas tolerabilis sit, si liceat, quod quibuſdam Græcis quotidie; sic cæcitas ferri facilè possit, si non desint ſubsidia valetudinum.

114. Democritus, luminibus amiſsis, alba ſcilicet & atra diſcernere non poterat: at verò bona, mala; æqua, iniqua; honeſta, turpia; utilia, inutilia; magna, parva poterat; & ſine varietate colorum licebat vivere beatè; ſine notione rerum non licebat. Atque hic vir impediri animi etiam aciem adſpectu oculorum arbitrabatur; &, quum alii ſæpe, quod ante pedes eſſet, non viderent, ille infinitatem omnem peregrinabatur, ut nulla in extremitate conſiſteret. Traditum eſt etiam, Homerum cæcum fuiſſe. At ejus picturam, non poëſim, videmus. Quæ regio, quæ ora, qui locus Græciæ, quæ ſpecies formæ, quæ pugna, quæ acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum, non ita expictus eſt, ut, quæ ipſe non viderit, nos ut videremus, effecerit? Quid ergo aut Homero ad delectationem animi ac voluptatem, aut cuiquam docto defuiſſe, umquam arbitramur?

115. Aut, ni ita ſe res haberet, Anaxagoras, aut hic ipſe Democritus, agros & patrimonia ſua reliquiſſent? huic diſcendi quærendique divinæ delectationi toto ſe animo dediſſent? Itaque augurem Tireſiam, quem ſapientem fingunt poëtæ, numquam inducunt deplorantem cæcitatem ſuam: at verò Polyphemum Homerus quum immanem ferumque finxiſſet,

cum ariete etiam colloquentem facit, ejusque laudare fortunas, quòd, quà vellet, ingredi poſſet, &, quæ vellet, attingere. Rectè hic quidem; nihilò enim erat ipſe Cyclops, quàm aries ille, prudentior.

XL. In ſurditate verò quidnam eſt mali? Erat ſurdaſter M. Craſſus; ſed aliud moleſtius, quòd malè audiebat; etiam si, ut mihi videbatur, injuriâ. Epicurei noſtri Græcè ferè neſciunt, nec Græci Latinè: ergo hi in illorum, & illi in horum ſermone ſurdi: omneſque id nos in iis linguis, quas non intelligimus, quæ ſunt innumerabiles, ſurdi profectò ſumus. At vocem citharœdi non audiunt: ne ſtridorem quidem ſerræ tum, quum acuitur; aut grunnitum, quum jugulatur, ſuis; nec, quum quieſcere volunt, fremitum murmurantis maris. Et, si cantus eos fortè delectant, primùm cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beatè vixiſſe ſapientes: deinde multò majorem percipi poſſe legendis his, quàm audiendis, voluptatem.

117. Tum, ut paulò antè cæcos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet ſurdos ad oculorum: etenim qui ſecum loqui poterit, ſermonem alterius non requiret. Congerantur in unum omnia, ut idem oculis & auribus captus sit: prematur etiam doloribus acerrimis corporis:

qui primùm per ſe ipsi plerumque conficiunt hominem : sin fortè longinquitate producti vehementiùs tamen torquent, quàm ut cauſa sit, cur ferantur ; quid eſt tandem, dii boni ! quod laboremus ? portus enim præſtò eſt, quoniam mors ibidem eſt, æternum nihil ſentienti receptaculum.

118. Theodorus Lysimacho mortem minitanti : *Magnum verò*, inquit, *effeciſti, si cantharidis vim conſecutus es.* Paulus Perſæ deprecanti, ne in triumpho duceretur, *In tua id quidem poteſtate eſt.* Multa primo die, quum de ipſa morte quæreremus ; non pauca etiam poſtero, quum ageretur de dolore, ſunt dicta de morte ; quæ qui recordetur, haud ſanè periculum eſt, ne non mortem aut optandam, aut certè non timendam putet.

XLI. Mihi quidem in vita ſervanda videtur illa lex, quæ in Græcorum conviviis obtinetur ; aut bibat, inquit, aut abeat. Et rectè. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi ; aut, ne ſobrius in violentiam vinolentorum incidat, antè diſcedat : sic injurias fortunæ, quas ferre nequeas, defugiendo relinquas. Hæc eadem, quæ Epicurus, totidem verbis dicit & Hieronymus. Quòd si ii philoſophi, quorum ea ſententia eſt, ut virtus per ſe ipſa nihil valeat ; omneque

quod honeſtum nos & laudabile eſſe dicimus, id illi caſſum quiddam & inani vocis ſono decoratum eſſe dicant; tamen ſemper beatum cenſent eſſe ſapientem: quid tandem a Socrate & Platone profectis philoſophis faciendum putes? quorum alii tantam præſtantiam in bonis animi eſſe dicunt, ut ab his corporis & externa obſcurentur.

120. Alii autem hæc ne bona quidem ducunt: in animo reponunt omnia. Quorum controverſiam ſolebat tamquam honorarius arbiter judicare Carneades. Nam quum, quæcumque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur: neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonæ valetudini, ceteris rebus generis ejuſdem, quàm Stoici: quum ea re, non verbis ponderarentur; cauſam eſſe dissidendi negabat. Quare hunc locum ceterarum diſciplinarum philoſophi quemadmodum obtinere possint, ipsi viderint: mihi tamen gratum eſt, quòd de ſapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philoſophorum voce profitentur.

121. Sed quoniam manè eſt eundum, has quinque dierum diſputationes memoriâ comprehendamus. Equidem me etiam conſcripturum arbitror: ubi enim meliùs uti poſſumus hoc, cuicuimodi eſt, otio?

ad Brutumque noſtrum hos libros alteros quinque mittemus; a quo non modò impulsi ſumus ad philoſophicas ſcriptiones, verùm etiam lacessiti. In quo quantum ceteris profuturi ſumus, non facilè dixerimus: noſtris quidem acerbissimis doloribus, variiſque, & undique circumfusis moleſtiis, alia nulla potuit inveniri levatio.

FINIS.

NOTANDA ET CORRIGENDA.

Prior numerus paginam, alter lineam indicat.

P. 3. L. 9. *Non id tantùm reprehendunt.* Ita codices, quos in his de Finibus libris, & in Tuſculanis diſputationibus excuſſimus. Vulgò editur, *non id tam reprehendunt.* Libenter & *tam* & *tantùm* deleremus, voces ab oſcitante librario e linea ſequenti huc traductas.

4, 13. *Quod ſemel jam miſſum.* Ita codices noſtri. Jac. Gronovius laudat e ſuis, *quod ſemel admiſſum.* Notum eſt quid ſit equum *admittere*, unde ductam eſſe metaphoram cenſet Th. Bentleius..

Ibid. 29. *Non, ut Terentianus Chremes non inhumanus ... sic iſti curioſi &c.* Ita planè codices noſtri. Vulgò, *namque ut Chremes non inhumanus ... sic noſtri curioſi &c.* qua ex verborum textura qui ſenſus idoneus elici poſſit, non videmus.

5, 16. *Latinas litteras oderit.* Videtur admittenda Th. Bentleii conjectura legentis *Latinas factas oderit.*

6, 10. *Quæ & ſplendidè dicta ſint.* Ita codices regii. Vulgò *dicta ſunt*, minùs rectè.

8, 19. *Non modò non inopem.* Alterum *non* ignorant codices, & rectè. Vide Muretum Var. Lect. 10, 7.

Ibid. 21. *Ne nobis dicam.* Vulgò *vel nobis dicam.* Mutavit Lambinus, ne Cicero in crimen incurrat arrogantiæ, quam ſummopere vitare ſolet. Vide Muretum Var. Lect. 12, 20.

10, 12. *His litteris*, Ita quidem codices regii

cum aliis : ſed mallemus *his libris*, ut habet, Urſino teſte, liber vetus.

11, 13. *Minùs ab eo delectari.* Ita conſtanter codices. Mallet Th. Bentleius, *minùs adeo delectari.*

12, 16. *Democrito adjicit.* Fortè, inquit Bentleius, *addicit*, id eſt, *accedit*, *aſſentitur.* Codices ſcribunt *adicit.*

Ibid. 23. *Nec citimum.* Ita cum Urſini libro vetere duo e regiis mſſ. pro vulgato *extremum.*

13, 16, *Itaque attulit.* Redundat vox *itaque*, nec eam agnoſcit Urſini liber.

15, 11. *In tertia verò parte ... nil ſapit magnificum.* Hæc verba in nullo codice reperiuntur. Supplevit non ineptè doctus aliquis, qui locum in mſſ. mutilum eſſe vidit.

17. 1. *Neque verò tu.* Codices ſcribunt, *neque verò Troii*, quaſi Trojani fuerint Epicureæ voluptatis patroni. In vulgatis legitur, *neque verò tu, Triari :* ſed Triarius, qui fuit Stoicus, hîc appellari non poteſt.

18, 15. *Iracundiæ, contentiones.* Lege cum Lambino & Gulielmio, *iracundæ contentiones.*

20, 15. *Ad naturam aptum.* Deeſt in libris ſcriptis & editis vox ultima, quam, utpote neceſſariam, addidit ex conjectura Pearcius.

23, 3. *De utilitatibus.* Mallemus cum Th. Bentleio, *de voluptatibus.*

28, 14. *Durissimis ... doloribus.* Ita e conjectura Lambinus, cujus codices, ut etiam noſtri, mendoſè habent *purissimis.* Vulgò editur *pravissimis* aut *gravissimis.*

30, 14. *Nec quod eventurum sit.* Codices magno conſenſu ſcribunt, *nec quod proventurum sit*, unde proclive eſt legere, *nec quod pòſt* vel *porro venturum sit.*

32, 17. *Quum vis in mente conſedit.* Vitioſè codices pro *quum vis* habent *quo jus*, unde vulgatum, *cujus in mente conſedit*, nullo ſenſu. Emendavit J. Fr. Gronovius. Voces *vis* & *jus* ita ferè ſcribuntur in codicibus, ut vix ullum diſcrimen appareat. Infrà pro *tum judex*, dedimus ex uno e regiis *tum index*, ut voluit Th. Bentleius.

33, 16. *Homini infami aut impotenti.* Ita cum Daviſio unus e regiis. Alius vitioſè ſcribit *infanti aut impotenti*, unde vulgatum, *infanti atque impotenti*, ſenſu a mente auctoris prorſus alieno.

37, 13. *Nemo igitur eſt non miſer.* Urſini liber habet *nemo igitur eſt eorum non miſer:* unde Th. Bentleius reponit, *nemo igitur eſt ſtultorum non miſer.*

41, 9. *De omnibus.* Non malè Bentleius, *de hominibus dici non neceſſe eſt.*

43, 7. *Si ludicra exercendi aut venandi conſuetudine adamare ſolemus.* Ita codices noſtri & Victorius, quem ſequitur Daviſius. Gruterus maluit, *ſi ludicras... conſuetudines.* Quam lectionem hujus loci ſenſus reſpuit.

47, 6. *Quæ viâ quidem & ratione.* Ita rectè Bentleius pro vulgato, *viâ quâdam.* Infrà dedimus e Turnebi codicibus & noſtris, *ea res agitur*, ubi vulgati, *agetur*, aut *agatur.*

50, 14. *Tuum non dolere.* Ita Lambinus, quum in mſſ. ſcribatur *tum* aut *cum dolere.* Alii primam vocem omittunt.

51, 25. *Indoloria.* Ita Lambini codex unus, & hanc vocem Ciceroni tribuit Sidonius Apollinaris. Vulgò *indolentia*, quod verbum Ciceronis ævo tritum erat, neque his vocibus, *ut ita dicam*, præmuniendum.

52, 3. *Invidioſum nomen eſt, infame, ſuſpec-*

tum. Ita Gruteri codices, & eódem alludunt noſtri. Vulgò editur, *invidioſum nomen eſt & infamiæ ſubjectum.*

Ibid. 20. *De pagis omnibus.* Ita Turnebus Advers. 4, 8. Nam codices habent *de pelagis* aut *de plagis.* Victorius dedit de *Pelaſgis*, quo nomine coloni, famuli, aratores vocabantur in ea parte Italiæ, quam Græci incolebant.

55, 16. *In quo nunc quidem ſumus? credo quidem vos, &c.* Vox *quidem* videtur priore loco delenda.

58, 20. *Id eſt, maximè ratas, quia graviſſimæ ad beatè vivendum breviter enuntiatæ ſententiæ.* Hoc totum, tamquam ab homine ſciolo barbaroque profectum, delent Lambinus, Gruterus, Daviſius.

Ibid. 27. *Nihil haberemus.* Ita codices, omiſſis vocibus, *quod reprehenderemus*, quas e Græco Epicuri addendas viderunt Guietus & Daviſius. Lambinus & Aldus nepos edidere, *nihil haberem, quod reprehenderem:* ſed hæc Epicurus numero multitudinis extulit, atque ipſe Tullius, ut indicat illud codicum *haberemus.* Victorius dedit ex conjectura, *nihil hæreremus.*

60, 26. *Hir, Siphon cui nihil dempſit; nix & ſacculus abſtulerit nil.* Ita locum hunc cum Turnebo legimus, in codicibus miſerè depravatum. *Hir* eſt vola manûs, quâ, ut & ſiphone, ad guſtandum vinum in caupona utuntur, quo facto vinum deintegratum manet, ut loquebantur veteres, & aceſcit.

Ibid. 31. *Reſpondèat his veſtis, argentum, Corinthium æs aut Deliacum, ædificium, locus ipſe.* Ita locum in vulgatis mendoſum e veſtigiis libri veteris reſtituit Muretus, quem vide Var. Lect. 6, 20.

62, 12. *Non igitur nec lapathi.* Non malè Lambinus, *non igitur nec lapathum, nec lapathi ſuavitatem &c.*

63, 1. *Qui hæc didicerunt, quæ ille contemnit, sic ſolent.* Gruterus e ſuis mſſ. addidit hæc verba, quæ deſunt in regiis.

64, 19. *Hoc verò non videre.* Ut ſenſus conſtet, reponit Davisius, *hoc viro non videri.*

68, 24. *Ut voluptatem illam, non Ariſtippi.* Ita ex Elienſi ſecundo reſtituit Davisius. Vulgò deeſt particula negans, unde exſurgit ſenſus a mente Ciceronis alienus.

69, 4. *Illud eſt judicatum. Quid judicatur ſenſibus?* Ita locum emendavit Davisius, & favet Elienſis primus, in quo, ut in noſtris regiis, ſcribitur *ſenſibus.* Vulgò *illud eſt judicatum, quod judicat ſenſus*, nullo ſenſu.

72, 5. *Eâ cum voluptate conjungerent.* Hæc verba abeſſe a libro longè optimo teſtatur Lambinus, & delenda ſanè videntur.

73. 17. *Nisi memoria fortè defecerit.* Ita Gruterus e codice Palatino primo. Regii cum Victorio, *ubi si memoria fortè defecerit, tuum eſt ut ſuggeras.*

75, 5. *In formarum ſpecie ac dignitate, tranſitum eſt.* Ita Lambinus. Alii *in formarum ſpecie, a dignitate tranſitum eſt*, & sic unus e regiis.

78, 1. *Quicum in tenebris.* Supple *mices.* In ejuſmodi proverbiis Cicero ſolet prima tantùm verba proferre.

Ibid. 8. *Ne afficiantur, aliquando.* Inſertam malè diſtinctionem dele.

79. 4. *Quid eſt enim aliud, eſſe verſutum.* Appone notam interrogationis.

Ibid. 12. *Quis enim redargueret? Nemo noſtrûm. Negabat.* Vulgò *nemo noſtrûm negabat.* Mutatâ diſtinctione locum ſanavit Pearcius.

80, 22. *Cum cauſa... dimicabit.* Id eſt, rationem habebit dimicandi. Vulgati, *animi causâ dimicabit.* Lectionem omnium mſſ. reſtituit Pearcius, & hanc ipſa loci ſententia flagitat.

81, 5. *Eſſe enim quàm vellet iniquus, juſtus, poterat impunè.* Hæc eſt lectio Palat. primi & noſtrorum mſſ., quam ſibi quoque inventam in codicibus, & optimo ſenſu explicari poſſe oſtendit J. Fr. Gronovius, Obſerv. 3, 10. Vulgò editur, *eſſe enim quamvis vellet juſtus, iniquus poterat impunè.*

83, 8. *Ubi autem caperet.* Vulgò, *nam ubi eam caperet.* Emendavit Daviſius ex conjectura; quæ nititur mſſ. in quibus ſcribitur, *niſi ut eam caperet*, aut *ubi ut eam*, quod apertè mendoſum. Dixiſſet utique Tullius, *ubi eas caperet.*

85, 12. *Hunc vos beatum, ratio quidem veſtra ſic cogit. At ego &c.* Ita hunc locum legimus partim e Palatino primo & regiis, partim ex conjectura, cui præivere Gruterus & Bentleius. Vitioſè vulgati. *Hunc verò beatum oratio quidem veſtra ſic cogitat. Ego &c.*

Ibid. 28. *Illi perpetienti erat voluptarius.* Vulgò *voluntarius.* Mutavit Daviſius ex tribus mſſ. & editis vetuſtioribus.

86, 31. *Habere teſtium ſat eſt.* Hæc verba delet Gruterus, quæ nec in Palat. pr. nec in aliis quibuſdam mſſ. comparent. Et ſanè si legas, *quos & quantos viros?* nihil ſententiæ deerit.

88, 10. *In voluptate ſummum bonum ponat.* Ita regii codices, pro vulgato *putet.*

Ibid. 13. *Cur Chius.* Mendum eſſe in hoc nomi-

ne patet e mſſ. in quibus variè ſcribitur. Urſinus reponebat C. Hirrus, qui primus murænarum vivarium excogitavit, teſte Plinio Hiſt. 9, 55.

89, 6. *Quod certiſſimum eſt.* Mallemus cum Th. Bentleio, *quod turpiſſimum eſt.*

91, 11. *Rem videlicet difficilem.* Ita rectè Manutius, pro vulgato, *rem vides difficilem.* In mſſ. compendioſè ſcribitur, *rem vid. difficilem.*

96, 26. *Quàm ſi tua ſint Puteolis granaria.* Ita codices, niſi quòd nonnulli ſcribunt *gramina.* Muretus & Lambinus delent conjunctionem *ſi*, quæ videtur abeſſe non poſſe.

97, 2. *Non tantis.* Hoc eſt, *non ita magnis.* Cave Grutero obtemperes delenti negativam *non.*

98, 23. *At enim, quemadmodum.* Vulgò *etenim.* Correxit Manutius, & ſic flagitat inſtituta hujus loci ratio.

99, 20. *In quo*, ſcilicet deo, *quid eſt boni.* Vulgò *in qua.* Emendarunt certiſſimâ conjecturâ Valkerus & Pearcius.

101, 1. *Menæ* non *anteponere.* Negativam cum Th. Bentleio delevimus, ut ſenſus poſtulat. Vide ſuprà n. 24.

102, 11. *Cruciatus perferebat.* Adde notam interrogationis.

Ibid. 30. *Reſonando multùm, flebiles.* Malè poſita diſtinctio ſubſequi debet verbum *reſonando.*

103. 1. *Huic Epicurus comparet ſe, ſi poteſt.* Eſt hæc conjectura Manutii: nam codices & vetuſtiùs editi vitioſè habent, *huic Epicurus competenter &.* Fortè, *huic Epicurus compatiatur, ſi poteſt.*

Ibid. 15. *Turpe eſſe, viri non eſſe debilitari.* Ita e mſſ. J. Fr. Gronovius, & ſic unus e regiis. Vulgò *turpe eſſe viro debilitari.*

105, 22. *Vincunturque*, i, e, refelluntur. Ita Lambini codices & plures e noſtris, idque Gruterus & Daviſius præferunt vulgato *veneuntque*.

110, 19. *Ad corpus. . referri.* Ita rectè Lambinus, pro vulgato, *referre*.

Ibid 26. *Quid? probari poteſt, ut is, &c.* Ita Gruteri codices, & quatuor noſtri conſtanter. Vulgò, *qui probari poteſt? ut is, &c.*

111, 16. *Partim indulgenter, vel cum labore, ut in gignendo &c.* Vix ſanus videtur locus. Meliùs procedet oratio, ſi cum Pearcio legeris, *quid, ſi etiam multa faciunt, duce ſuâ quæque natura? partim indulgent labori in gignendo, & in educando, ut perfacilè appareat... non voluptatem: partim &c.*

Ibid. 25. *In multis etiam diſciplinam.* Ita Lambinus e ſuis mſſ. noſtri enim cum Palatinis, ut Victorius edidit, *in multis etiam deſideria videmus.*

114, 27. *Velut hoc ad portam* (Capenam, quæ vox fortaſſe excidit) *unicum*. Ita cum Daviſio & Pearcio dedimus, proximè ad codices, in quibus vitioſè ſcribitur *unocum*. Hoc Calatini elogium Cicero de Senectute 61. vocat pariter *unicum*, quòd ſcil. pontifices ſepulcrum ſolius Calatini intactum eo loco reliquiſſent. Vide de Legibus 2, 58. Pro *unicum*, Vulgò editur *uno ore cui.*

118, 2. *Suis ſe finibus tenere.* Jac. Gronovius maluit, *ſuis ſe finibus petere*: & ſic quidem plures mſſ.

119, 9. *Quæ ipſi Græciæ nova ſunt.* Vitioſè codices, *nota ſunt*, contra mentem auctoris. Emendavit Valkerus. Lambinus dedit, *nota non ſunt.*

127, 8. *Principium ductum eſſe a ſe diligendi.* Urſinus legebat, *a ſe diligendo*: ſed nihil mutandum: gerundia enim, ut vocant, omnium & caſuum & generum ſunt.

Ibid. 10. *Diligendi ſui.* Has voces abeſſe a mſſ. ſuis teſtatur Urſinus; & quidem nocent potiùs, quam proſunt ſententiæ.

128, 23. *Ipſæ res verba pariunt.* Ita loquitur Tullius de Oratore 2, 9,. In mſſ. ſcribitur litteris tranſpoſitis, *rapiunt.*

130, 26. *Ut enim ſi cui ſit propoſitum collimare &c.* Hæc & quæ ſequuntur corruptiſſima ſic refingit Pearcius. *Ut enim ſi cui propoſitum ſit collimare haſtam aliquò aut ſagittam, huic omnia ſunt facienda, ut collineet; & tamen ut omnia faciat, quò propoſitum aſſequatur, hoc quaſi ultimum dicimus; illud autem ut feriat, quaſi ſeligendum, non expetendum.*

132, 20. *Aut differat.* Legit Daviſius, *aut quo differat.*

135, 19. *Singuli ſingulas addiderunt.* Vulgò *ſingulis ſingulas.* Emendavit P. Faber.

136, 20. *Id a primo* (non conſequenter) *rectiſſimè dicitur.* Ita locum emendavit Valkerus, pro *ad primò*, ut e Pal. pr. dedit Gruterus.

137, 12. *Naturâ abſoluti*, i, e, boni. Hîc emendationem ſequimur Pearcii: nam vulgata lectio, *e natura abſoluta*, obſcura eſt & impedita.

Ibid. 16. *Quod extremum poſui horum, boni notitia facta eſt.* Ita Daviſius, & favent codices, in quibus ſcribitur, *quod extremum poſui bonum boni.* Editi vulgò habent, *quod extremum poſui, bonorum notitia facta eſt*: parum rectè.

139, 1. *Maximè tamen Stoicis.* Vulgò *maximè tamen his Stoicis*: & ſic codices. Fortè ſcripſerat.

Cicero, *maximè tamen hæc Stoicis.* Pronomen cum Manutio delevimus.

Ibid. 21. *Qui Manliorum.* Ita rectè conjecit J. Clericus, probatque Davisius, pro vulgato, *qui majorum*, quod apertè vitioſum eſt.

141, 6. *Scio enim.... nullis enim.* Ita codices noſtri, quæ lectio videtur ſana. Vulgò editur, *ſcio enim... nullis tamen :* unde Davisius, mutatâ ſede particularum, legebat, *ſcio tamen . . nullis enim.*

Ibid. 28. *Quâ tractatâ.* Vitiosè codices, *quam tractatam.* Emendavit certissimâ conjecturâ Bentleius. Lambiniana lectio, *quæ pertracta eſt*, ſtare hoc loco nequit.

142, 15. *Noſtri non ex omni, quod æſtimatione aliquâ dignum sit, compleri beatam vitam putent...* Locus hic in codicibus vitiosâ vocum transpositione laborat. Scribitur in regiis, *noſtri non quod ex æſtimatione omni vel omnino aliqua compleri.* Emendavit Davisius. Vulgò editur, *noſtri verò, quod æſtimatione omnino aliquâ dignum sit, complecti beatam vitam putent.* Quæ lectio & a mſſ. longiùs, & omnino a Stoicorum ſententia recedit.

144, 19. *Creſcendo accessionem nullam habet.* Ita duo codices e regiis, & editi veteres, idque præferendum videtur vulgato, *creſcendi.*

147, 12. *Tum inter illa.* Sic optimè Gruteri Pal. pr. Alii codices vitiosè, *tum hæc ut illa.* Vulgò editur, *tum inter hæc & illa*, nullo ſenſu.

148, 16. *Vel promota & remota.* Mallet Pearcius, *vel promota, ut illa remota.* Et paulò pòſt, *vel præcipua, ut illa rejecta.*

151, 24. *Qui quoniam.* Ita omnino legendum cum Davisio, ut pronomen referatur ad *ſapien-*

tem. Codices ſolito librariorum errore habent, *quod quoniam.*

152, 3. *Facit rectè factum.* Lambinus reponit, *ſit rectè factum.*

153, 5. *Nam neque virtute retinetur in vita*, ſcil. ſapiens. Ita Gruteriani codices & regii. Lambinus interpolavit: *nam neque iis, qui virtute retinentur in vita.*

156, 21. *Viles neglectique.* Ita Gruterus e duobus Palatinis, idque præferendum duximus vulgato, *abjecti neglectique.*

157, 22. *Et velle ex ea liberos.* Addunt quidam editi, *procreare*, quam vocem ignorant Gruteri codices & regii.

158, 14. *Emolumenta communia.* Priorem vocem rectè delet Lambinus. Idem infrà pro *ex eo genere*, reponit, *ex eorum genere.*

159, 26. *Ars ea, quæ tollit hæc.* Ita Manutius & Daviſius, & ſic plures mſſ. Alii, *ab his ea, quæ tollit hæc.*

161, 25, *Neque exſpectet ultimum tempus ætatis.* Ita e conjectura Bentleius, ut ſententia poſtulat. Pro *ultimum*, vitioſè codices habent *ullum.*

164, 23. *Immo iſtud quidem, inquam: quo loco quidque poſtulo, reſponde arbitratu meo.* Ita regii codices cum Gruterianis, nec aliter dedit Victorius. Eſt a Lambino vulgata lectio, *immo iſto quidem, inquam, loco, niſi iniquum poſtulo &c.*

165, 14, *Ad meliorem partem.* Hæc verba meritò ſuſpecta habet Lambinus.

166, 19. *De omni virtute, non hominum more ſpinas vellentium.* Conjecturam habes Daviſii. Locus eſt in mſſ. mutilus & corruptiſſimus: *de fortitudine hominum... de ſpinas vellentium.*

172, 7. *Significare idem, ut ſi diceretur.* Voculam *ſi* ignorant codices noſtri. Bentleius totam hanc verborum complexionem delet: & quidem ſine his conſtat ſenſus.

Ibid. 19. *Quod virtute finitur.* Ita liber vetus Urſini, pro vulgato, *fruitur.*

178, 9. *Immanitas iſta verborum.* Urſinus e ſuo vetere libro reponit, *inanitas iſta verborum.*

180, 1. *Earumque rerum cuſtodiam.* Videtur legendum cum Bentleio, *ſuarumque rerum cuſtodiam.*

182, 27. *Appetitio naturalis... appetens.* Rectè Lambinus reponit, *appetitio... appetentis.*

187, 18. *At enim, nam dicitis.* Ita regii codices cum Gruterianis, & ſic dedit Victorius, pro vulgato, *at enim jam dicitis.* Editio Veneta, *at enim veram virtutem dicitis*, quod verum videtur.

189, 23. *Quòd ea occurentia non fingunt.* Vulgò, *quòd ea non occurrentia &c.* Negativam ſuo loco reddidit Pearcius, ut ſenſus poſtulat.

193, 27. *In quo nihil putatis eſſe vitioſius.* Ita ex conjectura Pearcius: nam regii codices & editi omittunt præpoſitionem *in*, quâ omiſsâ, exſurgit ſenſus menti Ciceronis planè contrarius.

194, 5. *Sed in primis hebes illorum.* Addunt mſſ. *Scil. nominum aut Stoicorum:* quas voces rectè delevit Muretus, quem vide Var. Lect. 4, 13.

195, 3. *Nam quum ea ſpectant.* Mallemus cum Bentleio *exſpectant.*

197, 8. *Naturâ ipsâ commodata.* Ita codices. Legendum fortè *commendata.* Lambinus dedit, *naturæ ipſi accommodata:* ſed invitis mſſ.

Ibid. 19. *Si id egiſſent.* Ita Gruterus e Pal. quarto. Alii, *ſi id geſſiſſent*, aut *ſi proceſſiſſent.*

199, 16. *Non facilia illa quidem, nec contemnenda.* Ita Sigonii liber, quem ſequitur Manutius. Alii codices, *non faciles illas quidem, nec contemnendas*, quibus ex verbis nihil erui poteſt.

200, 18. *Si reviviſcant Platonici illi.* Liber mſſ. habet *Platonis illi*, quæ lectio mirè placet Gronoviis & Bentleio.

202, 1. *Neque tamen minoris.* Ita cum Daviſio reſcripſimus, ut ſenſus omnino flagitat. Stoici, ut illis paſſim exprobrat Cicero, non minoris ea, quæ *præpoſita* vocabant, fecere, quàm Peripatetici, qui eadem *bona* dicebant. Vulgò editur, *neque tamen pluris*, ſenſu planè contrario.

203, 25. *Niſi fortè cenſes.* Ita regii codices, pro vulgato, *cenſeres.*

204, 6. *Si nihil eſt, quod tam miſeros faciat, quàm... ſcelus; ut jam &c.* Ita Gruteriani & regii codices, & ſic meliùs procedit oratio. Vulgati habent, *ſed nihil eſt &c.* & plenam diſtinctionem ponunt poſt vocem *ſcelus.*

205, 2. *Uſus eadem ratione.* Ita regii codices, pro vulgato *uſi*, quod hic locus non recipit.

209, 17. *Ita contentis nervis ſit.* Sic eſſe legendum ſuadent Daviſiani codices & regii, in quibus mendoſè ſcribitur, *ita contenta nervis ſit.* Vulgò editur, *ita contenta numeris*, cui ultimæ voci quis locus hîc eſſe poteſt?

211, 14. *Evelli ex ordine.* Ita conſtanter ſcripti codices; rectè: nec cauſa fuit cur Lambinus reponeret *evelli ex ore.*

215, 15. *Ut inde etiam cognomen videatur habiturus.* Ita Urſino teſte liber vetus. Vitioſa lectio vulgata, *ut id etiam cognomine videatur habiturus.*

Ibid. 27. *Charmadas.* Ita Valeſius, pro vulga-

to *Carneades* ; nec de illa emendatione dubium eſſe poteſt : quomodo enim Cicero videre potuiſſet Carneadem, quem Craſſus non viderat. Vide de Oratore 1, 45.

225, 22. *Facere omnia, quum, etiam ſi &c.* Videtur legendum cum Davisio, *facere omnia, ut etiam ſi &c.*

227, 31. *Nihil quod non aut honeſtum.* Rectè Lambinus delevit voces *quod non*, quas abeſſe teſtatur a duobus mſſ. Has quidem ſervant regii codices, ſed punctis ſubſcriptis, tamquam delendas.

230, 1. *Quò ad vivendum.* Ita Davisius, ut poſtulat ſententia. Vulgata lectio, *quæ ad vivendum* explicari nequit.

233, 27. *Sibi injecto terrore mortis horreſcunt.* In margine libri cujuſdam ſcriptum reperit Verburgius. *Terrore mortis injecto horreſcunt ſibi.*

234, 27. *Ita tamen concedo ut... vel exiſtiment quod velint, vel hoc intelligant.* Ita Lambinus, quem ſequimur. Vulgò, *tamen concedo, ut... exiſtiment quod velint, ac vel hoc intelligant.*

237, 7. *Magis proprio nomine.* Davisius legit ex conjectura, *magis propriè eo nomine.*

Ibid. 9. *Prioris generis eſt docilitas, memoria.* Vox una aut altera deeſt : fortè huc e ſuperioribus revocanda vox *prudentia*, legendumque, *docilitas, memoria, prudentia, quæ omnia &c.* Certè *prudentia* numeratur inter virtutes non voluntarias.

238, 26. *Ne putreſceret.* Ita conſtanter codices, & veteres editi, nec cauſa fuit, cur Lambinus daret ex Nonio, *putiſceret.*

239, 13. *Illis & apta quædam ad naturam aptare, & aliena.* Locus mendoſus. Davisius pro *aptare*, reponit *putare.* Fortè deeſt vox aliqua, ut legendum

gendum ſit, *illis & apta quædam ad naturam aptare, & aliena* amputare, abſcindere.

241, 12. *Diſpicere cœpimus.* Ita regii codices, pro vulgato, *cœperimus.*

242, 18. *Virtutis quaſi carmen.* Mendoſa vox ultima. J. Fr. Gronovius reponebat *germen.*

243, 10. *Quàm ut ab homine videretur.* Reponit Bentleius, *ederetur.*

245, 15. *Deducuntur de corpore.* Ita plerique codices: quidam *ducuntur*, aut *dicuntur.*

248, 2. *Quæ qui non vident, nihil umquam magnâ cognitione &c.* Diſplicent Daviſio voces *vident*, & *magnâ cognitione*, & a Cicerone ſcriptum ſuſpicatur, *quæ qui non laudant, nihil umquam magnum, & cognitione dignum amaverunt.*

Ibid. 9. *Incommodatura ſit.* Ita Lambinus e duobus mſſ. quibus accedunt regii. Gruterus alios codices ſecutus dedit, *incommoda datura ſit.*

249, 8. *Qualis futura ſit vita ſapientium.* Vulgò, *qualis naturâ ſit vita ſapientium.* Emendarunt certiſſimâ conjecturâ Bentleius & Daviſius, quibus præiverat J. Clericus.

250, 24. *Naturæ voluptatem.* Non malè Lambinus, *naturæ voluntatem.*

251, 12. *Et ſeſſiunculas.* Ita e Scaligeri codice & Elienſi Daviſius. Vulgò *ſemicirculos*, quæ vox eo ſenſu, quem hic locus poſtulat, non uſurpatur.

252, 23. *Aut adminiſtrandi ſcientia: tum prudens &c.* Ita e veteri libro Manutius & Scaliger, ſervatque Gruteri Palat. ſextus. Vulgò *aut adminiſtrandi ſciendique prudens &c.*

256, 1. *Quum autem exitus ab utroque &c.* Hunc locum mutilum & corruptum ſic refingit

Daviſius, *quum autem etiam exitus alterutri datur a conturbato hærenteque rege*. Pro his, *ambo ergo unà vivere precamur*, codex unus e regiis, ut & Gruteri Palat, quartus, habet eadem manu ſcriptum ad marginem, *ambo ergo ſibi unam necem imprecantur*. De eadem Oreſtis Fabula vide ſuprà lib. 2, 79. & de Amicitia n. 24.

260, 10. *Tiberina decurſio*. In honorem Fortis Fortunæ. Ita codices regii cum Manutianis, meliùs quàm *diſſenſio* aut *devectio*.

262, 13. *Non unam aut alteram*. Videtur excidiſſe vocula *rem*. Lambinus edidit *ſenteneiam*, Paulò pòſt, pro vulgato *ceperunt*, dedimus *clepſerunt*, cum Mureto, quem vide Var. Lect. 9, 19.

267, 9. *A propoſito .. aberramus*. Ita Gruteri codices & regii, pro vulgato, *aberravimus*.

268, 6. *Niſi retexeris*. Ita conſtanter regii codices, pro *retexueris*, quæ eſt lectio vulgata, & usûs frequentioris.

269, 19. *Tecum enim, ut ait Theophraſtus*. Hæc poſtrema verba, Lambino monente, ſuo loco repoſuimus poſt vocem *philoſophiæ*.

270, 9. *Verè falſòne quæreremus*. Victorio, & Lambino delenda videtur vox ultima.

Ibid. 18. ἀθαμρίαν. Error typographicus, lege ἀθαμβίαν, quam vocem conſtanter ſervant Jac. Gronovii codices & regii. Victorius dedit ἀκαχίαν; Lambinus ad marginem libri, ἀταραξίαν.

Ibid. 29. *De re eadem egit alio modo*. Codices habent *fecit*: ſed rectè Manutius cenſet abundare utrumque, & ſubintelligi vocem *egit*.

271, 18. *In ſchola deſinis*. Ita Lambiniani codices & regii. Quidam habent *deſinis*, mendosè.

272, 30. *Audebo igitur cetera*. Ultimam vo-

cem delevimus, quam ignorant regii codices. Solus habet Victorius.

273, 31. *Stoici ſcilicet.* Ita Muretus & Lambinus. Hic tamen malſet *Stoici ſoli?* Niſi longiùs abeſſet a vitioſa mſſ. lectione, *Stoicis licet.*

274, 21. *Quaſi verò hoc didiciſſet.* Ita rectè Lambinus e duobus mſſ. pro vulgato, *quis verò hoc didiciſſet.* Infrà dedimus cum Manutio, *& eſſe ferendum viro.* Vulgò *& eſſet*, lapſu facili librariorum.

279, 21. *Qui fuit major natu, quàm Plautus, ut & Nævius.* Vulgò, *& Nævius.* Pearcius addidit voculam *ut*, & sic omnino legendum, vel delendæ voces *& Nævius*, quas ignorat unus e regiis mſſ. Conſtat enim Nævium antiquiorem fuiſſe Ennio, utrumque Plauto. Suprà cum Manutio, Lambino, Fabricio dedimus *annis ferè cccccx.* & sic edidit Daviſius, rectè: nam Claudii & Tuditani conſulatus in faſtis refertur ad annum tertium decimum ſuprà quingenteſimum.

280, 10. *Omneſque incendimur.* Ita Bentleius cum pleriſque mſſ. unus tantùm e regiis habet cum vulgatis, *omneſque incenduntur.*

281, 25. *Oratoriæ laudi.* Ita duo codices e regiis, ut voluit Bentleius. Ex iiſdem codicibus dedimus infrà cum Pearcio, *manabat.* Vulgati mendosè *laudis* & *manabant.*

284, 2. *Quamquam... res agetur.* Ita rectè duo e regiis mſſ. pro vulgato, *quoniam.*

285, 6. *Tantâ dignitate, tantâ gloriâ.* Hunc ordinem verborum e mſſ. regiis prætulimus vulgato, *tantâ gloriâ, dignitate tantâ.*

Ibid. 25. *Eos eſſe miſeros.* Voculam *eſſe* regii codices ignorant, & meliùs abeſt: hanc igitur expunximus.

288, 5. *Non modò malum non eſſe mortem; ſed bonum etiam eſſe.* Ita Victorius, & sic tres e regiis: nam quartus cum vulgatis, *ſed bonum etiam eſſe mortem*, minùs rectè.

Ibid. 14. *Malo non roges.* Ita rectè Davisius, & cum eo regii codices. Vulgò, *malo ne roges.*

289, 16. *Ut ferè noſtri: ipſum declarat nomen.* Ita Davisii codices & duo e noſtris, quorum in altero tamen omittitur vox *noſtri.* Vulgò, *ut ferè noſtri declarant nomine* vel *nominari.*

Ibid. 18. *Dicimus & animoſos.* Primam vocem addidimus cum Buherio, omiſſam a librariis, ut ferè fit, quum vox eadem iteratur.

Ibid. 23. *Sanguinem.* Hanc vocem e veteri codice reſtituit Davisius, cui præiverat Manutius, nec ab aliis debuit omitti. Infrà pro *multi*, dedimus ex conjectura Bentleii, *multò antè veteres*; quam conjecturam adſtruunt ea, quæ proximè præcedunt aut ſequuntur.

290, 5. *Quasi corpus negavit eſſe, verum numerum.* Bentleius partim e mſſ. partim ex conjectura, legebat, *quasi corpus negavit eſſe ullum: merum numerum*; & favet unus e regiis mſſ. in quo ſcribitur, *negavit eſſe illud, verò numerum.*

Ibid. 11. *Duas partes parere voluit.* Ita codex Vaticanus, quam lectionem prætulimus vulgatæ, *duas partes ſeparare voluit*, quod ſenſus vix patitur.

294, 8. *Nisi hæreret.* Ita codices regii. Vulgò *hæsiſſet.*

Ibid. 11. *Quæ claris viris... in ceteris humi retineretur, & permaneret tamen.* Ita cum pluribus mſſ. unus e regiis, quam lectionem fruſtra ſollicitant interpretes.

295, 4. *Quare quæ quorum.* Ita Camera-

ſii codices & noſtri. Vulgati omittunt *quæ*.

297, 27. *Nec Funera leſſum faxit*. Ita codex vetus Leydenſis, quo modo legendum eſſe vidit Buherius. *Leſſus* ejulatus muliebris, *quem duodecim tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt*, ut habetur libro ſequenti, n. 55. Vide & de legibus 2, 59. & Muretum Var. Lect. 9, 19. Malè vulgò legitur, *nec funera fletu*, vel *fletum faxit*.

299, 19. *Obſcurâ umbrâ*. Bentleius mallet *obſcuræ umbræ*, & verſu ſequenti, *fuſo ſanguine*, pro *ſalſo*.

300, 2. *Alios tot ſeculis*. Addunt Vulgati, *diſputaſſe de animis*: ſed has voces ignorant codices regii: eas igitur cum Lambino & Davisio delevimus.

Ibid. 9. *Quum honore ex diſciplina*. Ita rectè leviſſimâ mutatione emendarunt Varburtonus & Pearcius vulgatam lectionem, *quum honore & diſciplinâ*.

301, 1. *Num igitur dubitamus, an*. Voculam *an* cum Bentleio delevimus, additam a librario qui ignorabat verbum *dubitare* activè ſumi.

302, 21. *Quam tamen... eſſe vult*. Ita conſtanter codices noſtri cum Davisianis, pro vulgato, *eſſe voluit*.

303, 24. *Junctis... ignibus insiſtit, & finem... facit: tum enim &c.* Ita ferè codices regii cum Bentleio & Davisio. Vulgò, *junctus.. ignibus insiſtit, & finem... facit. Quum enim &c.* ſenſu obſcuro, aut nullo.

306, 24. *Errore ſempiterno . . . quo errore*. Vulgò *terrore*, utroque loco. Emendavit Bentleius, & favet optimus e regiis, in quo ſcribitur, *quo errore*.

Ibid. 29. *Acherusia templa &c.* Hos verſus

dedimus, ut leguntur in tribus e regiis mſſ. Vulgati omittunt voces *ſalvete infera.*

307, 27. *In homine vivo.* Ita Lambinus. Alii *in homine uno*: quæ lectio minimè cum verbis ſequentibus congruit, ut notat Pearcius, & sic tamen regii mſſ.

308, 9. *Nisi enim intelligere poſſumus.* Vulgò *non poſſumus.* Negationem cum Daviſio & Pearcio delevimus, ut ſenſus conſtet. Victorius, Manutius, & Lambinus dederunt, *si enim non poſſumus*, ſed invitis mſſ.

Ibid. 30. *Non eſſet hoc... præceptum tributum a deo ſeipſum poſſe cognoſcere.* Ita conſtanter regii codices. Ultima verba, *ſeipſum poſſe cognoſcere*; gloſſematis meritò damnant Manutius & Lambinus. Vulgata lectio vocibus inſertis abundat, quas ignorant codices.

309, 29. *Quâ primo impulſu moveatur.* Ita regii codices conſtanter. Mendosè vulgati *quâ ut primò impulsu moveatur.*

311, 1. *Animum ipſum.* Et paulò pòſt, *nisi ut appeteret aut fugeret.* Ita regii codices. Vulgati vitiosè, *per animum ipſum*, & *aut refugeret.*

313, 4. *Anima sit ignisve.* Ita quidem codices: ſed videtur admittenda Bentleii conjectura legentis, *an animæ sit ignisve.* Nam qui legunt *anima sit animus ignisve*, nullo codice nituntur, nec videntur ſenſum auctoris aſſequi.

Ibid. 27. *Effingere.* Suſpecta vox Daviſio, qui mallet *excipere.*

314, 7. *Curſus, regreſſiones, inſtitiones.* Vulgò *curſus, progreſſiones, inſtitutiones.* Emendarunt Manutius & Daviſius. Planetas nunc *ſtare*, nunc *regredi*, nunc *præcurrere* videri notum eſt.

317. 30. *Signantem dies.* Ita Daviſii codex Nor-

vicenſis & duo e noſtris, pro vulgato, *ſignificantem.*

320, 16. *Nam qui ſe humanis vitiis &c.* Plura hoc loco mutanda cenſet Bentleius, legitque, *nam qui ſe immanibus vitiis contaminavissent, aut se totos libidinibus dedidiſſent, quibus cæcati, vel domeſticis ſtupris atque flagitiis &c.*

323, 12. *Doctiſſimus quiſque contemnit.* Deletâ voce ultimâ, quam abeſſe ab antiquo libro teſtatur Manutius, lege, *ſed neſcio quo modo doctiſſimus quiſque, acerrimè autem deliciæ meæ Dicæarchus.. diſſeruit.*

325, 20. *Cur naſcatur, animi ſimilitudo. Omitto ſimilitudines.* Ita conſtanter codices regii, nec opus eſt, ut reponatur cum Lambino, *cur naſcantur animi, ſimilitudo*, aut cum Bentleio, *omitto diſſimilitudinem.*

328, 1. *E quibus ſeptem & decem... nati.* Ita Lambinus & Daviſius cum editione Veneta, & firmat codex unus e regiis, in quo ſcribitur *nati ſunt.* Vulgò mendosè, *quibus... natis.*

Ibid. 25. *Quum graviter ægrotaſſet.* Ita regius optimus, pro vulgato, *ægrotaret.*

329, 9. *Fortunæ omnes poſſeſſæ.* Ita Manutius, & Daviſius, & sic habet codex Norvicensis. Regii cum vulgatis, *poſſiderentur.*

330, 24. *Carere in morte non dicitur.* Ita cum vulgatis duo e regiis mſſ. Victorius dedit, *carere autem malo non dicitur.*

331, 1. *Ne intelligi quidem.* Addunt vulgati, *poteſt*, quam vocem ignorant Daviſii codices & noſtri.

333, 10. *Non modò ipſe.* Haud rectè Lambinus delevit has voces, quas conſtanter ſervant codices.

334, 11. *A. Eorum autem, qui &c.* In vulgatis hæc & ſequentia verba tribuuntur Ciceroni, qui quum inſtituerit probare non miſerum eſſe ante tempus mori, non debet ſenectutis cauſam agere: itaque Pearcium ſequimur, & Buherium, qui pro vulgato, *nam, reor, nullis*, legit e codice mſ. & veteri editione, *nam, reor, illis*. In uno e regiis ſcribitur *nam, reor, in illis*.

336, 3. *Cui venenum præbiberat.* Ita Brutus e Gryphii libro, cui accedunt duo e noſtris & plures alii codices, in quibus tamen vitiosè ſcribitur, *qui*, pro *cui*. Vulgò editur, *qui venenum præbuerat*.

Ibid. 26. *Cui si similis.* Particulam *si* addidimus ex optimo codice regio, & sic conjecerat Bentleius.

339, 8. *Quid ille dux Leonidas dicit? Pergite animo forti, Lacedæmonii.* Ita vulgò editur e veſtigiis mſſ. qui corruptiſſimi hoc loco. Bentleius, deletâ voce *dicit*, legendum cenſet *Prandete, ait, ô fortes Lacedæmonii.* Et quidem unus e regiis eadem manu ſcriptum habet ad marginem *prandete*, pro *pergite*.

340, 30. *Si quid* ei *accidiſſet.* Ita quidem vulgati: ſed pronomen *ei* ignorant Daviſii codices & noſtri; & meliùs abeſt.

342, 7. *Neu relliquias.* Vulgò *heu! relliquias.* Daviſii codices & tres e regiis ſequimur.

Ibid. 23. *Nulla sine ſenſu.* Addunt vulgati verbum *ſunt*, quod nullus codex agnoſcit: nec malè unus e regiis *quæ eſſent dura, si ſentirentur, nullo sine ſenſu.*

Ibid. 26. *Quo recipiatur.* Ita regius optimus cum Daviſio. Alii cum vulgatis mendosè, *quo recipiat.*

344, 16. *Quamvis non ſentiant.* Has voces rectè delent Bentleius & Daviſius.

Ibid. 17. *Nihil habet in ſe gloria.* Ita regii codices conſtanter, meliùs quàm in vulgatis, *nihil in ſe habeat gloria.*

345, 18. *Non enim in cœlum adſcenſurus es.* Duo codices e regiis habent, *nunc enim &c.*

346, 2. *Ne noſmetipſos ſolos amare videamur.* Ita cum Daviſio regii codices. Vitioſè & ſenſu alieno vulgati, *ne & noſmetipſos amare videamur.*

353, 1. *Finem ponerent.* Ita cum Daviſio & duobus e regiis, pro vulgato *proponerent.*

355, 17. *Niſi ipſi inter ſe.* Bentleius verbum inſerit, *niſi legant ipſi inter ſe.*

356, 29. *Objiciebatur... animo.. dolor, cogitantis.* Vulgò *cogitanti.* Emendavit Daviſius e ſuis codicibus, quibus accedunt tres e regiis, & eòdem quoque alludit quartus, mendoſè ſcribens *cogitationis*

357, 30. *Ut cum eorum vita.* Daviſius e codice Norvicenſi addit *& vitiis*, quas voces ignorant regii, & quidem rectè.

358, 18. *Falſumque illud Accii, Probæ etsi &c.* Ita ingenioſè Muretus e veſtigiis libri veteris, in quo, ut & in duobus regiis, ſcribitur, *falſumque illud ac improbæ etsi &c.* unde vulgatum, *falſumque illud ac impróbè, etsi &c.* nullo ſenſu.

359, 10. *Quis non modò non recuſandus, ſed ultro appetendus.* Ita regii codices & veteres editi. Alii aliter, ſed eodem ſenſu.

360, 6. *Ne dolorem.* Tres e regiis ſcribunt, *ne ſc. dolorem*, i, e, *ne ſcilicet dolorem.*

362, 7. *Vis vulneris.* Jac. Gronovius, metri gratiâ, reponit, *virus vulneris.*

Ibid. 19. *Quæ corpore exanclata.* Ita regii codices conſtanter, ut voluit Bentleius. Vulgò, *quæ corpore exanclato*, nullo ſenſu, vel *exanclavi*, minus rectè.

363, 9. *Sed feminea vir.* Ita cum Lambino tres e regiis mſſ. quartus cum vulgatis, *ſed feminea vi.*

364, 19. *Unde ignem eluet mortalibus.* Hos verſus alii aliter legunt. Nec malè Daviſius, *Unde ignis lucet mortalibus, Clam divis quem dictu' Prometheus Clepsiſſe &c.*

365, 11. *Sublimè advolans.* Legendum videtur cum Turnebo *ſublimè avolans.*

369, 12. *Quumque in ea intueberis.* Ita plures mſſ. & quidem tres e regiis: quartus cum vulgatis, *eaque in ea intueberis.*

Ibid. 31. *Aut mittenda.* Ita Daviſius e codice Norvicenſi, & sic habent duo e regiis pro vulgato *amittenda.*

370, 12. *Aut Prometheum.* Deſunt hæ voces in regiis codicibus, quas e ſuis adjecerunt Manutius, Lambinus, Daviſius. *Aut Philoctetam illum: a te enim malo diſcere.* Ita conſtanter regii cum Daviſianis. Pro *diſcere*, dedimus ex conjectura Bentleii, *diſcedere*, ut ſenſus poſtulat. Infrà pro, *multùm flebiles*, ut habent regii cum Victorio, Manutio, Grutero, recentiores maluerunt, ſc. ob acumen, *mutum flebiles voces refert.*

372, 8. *Nihil horum simile.* Verſus ſunt antiqui poëtæ, quibus ſuos numeros reddidit Scaliger. Buherius autem duos poſteriores sic conſtituit. *Queis magi' paleſtra, Eurotas, ſol, pulvis, labor Militiæ ſtudio eſt, quàm teneritas barbara.*

Ibid. 16. *Quorum procedit motus ad tibiam.*

Ita e ſcripto codice Buherius. Vulgò *ad motum*, *ad tibiam*. J. Fr. Gronovius legebat, *quorum procedit Mora*, ſic enim vocabatur cohors Lacedæmoniorum.

373, 17. *O Patrocles &c.* In his, & qui ſequuntur, verſibus poëtæ veteris, mirum quantùm variant codices & editi. Hos optimè videtur emendaſſe R. Bentleius, cui in pleriſque accedunt codices regii. Hunc ergo ſequimur.

Ibid. 25. *Certè Eurypilus.* Verba ſunt Patroclis Eurypilum agnoſcentis.

374, 13. *Laberis. Quieſce &c.* Vulgò *laboris*, & ſuperioribus adnectitur. Mutavit Bentleius, & in fine voculam addidit, *tace*, ut ſenſus conſtet & numerus.

375, 16. *Si ſatis his factum ſit.* Ita Vaticanus codex, & regii, & ſic dedere Gronovii & Daviſius. Vulgò, *si ſatis factum iis non ſit*, ex conjectura Turnebi.

376, 12. *Sitne igitur malum dolor.* Ita Daviſii codices, & duo e noſtris. Alii cum vulgatis, *ſitne igitur malum dolere*, non adeo rectè.

Ibid. 20. *Doloremque ejus omnem.* Ciacconius corruptum locum ſic emendabat, *vimque ejus omnem.*

377, 20. *Iteradum eadem iſta mihi.* Pars eſt verſiculi, qui integer profertur in Lucullo 88. Vitioſè editur, *iterandum.*

378, 17. *Sed homo cautus.* Lambinus ex Nonio maluit *catus.*

Ibid. 28. *Quærimus ab iis.* Malè omiſſam diſtinctionem inſere poſt *quærimus*, *ab iis &c.*

379, 17. *Quam honeſtatem.* Et mox, *ſed utar.* Ita cum Daviſio codices noſtri. Vulgati, *quàm honeſtum* & *ſed utor.*

380, 14. *Senile : ſi nihil aliud.* Pro his unus e regiis habet, *ſed ſi nihil eſſet aliud*, quod fortaſſe præferendum vulgato.

381, 9. *Pacuvius hoc meliùs*, & mox, *non dubitant dicere.* Ita e duobus e regiis codicibus dedimus, pro *Pacuvius hæc meliùs*, &, *non dubitarunt dicere.*

382, 19. *Is igitur, ſive ea ratio.* Ita cum Daviſio & editis vetuſtioribus unus e regiis. Victorius dedit, *is igitur, ſi ea ratio*, ſenſu parum aperto.

384, 4. *Animum comprimit.* Bentleius reponit, *confirmat.*

385, 2. *Et hic nimirum eſt leſſus.* Vide libro ſuperiore 54.

Ibid. 19. *Unguiculis... deſerviunt.* Ita Urſini liber vetus, & codex unus e Daviſianis; quod prætulimus vulgato, *ungulis... aſſerviunt.*

Ibid. 27. *Quum eſt miſſa contentiùs.* Ita codices regii cum Daviſianis. Vulgati *quò eſt miſſa contentiùs.*

387, 16. *A dolore dedoctus eſt.* Ita dedimus e conjectura Bentleii : neque enim ſana videtur lectio vulgata, quam tamen ſervant regii, in quibus ſcribitur *deductus*, aut *devictus.*

388, 25. *Contendendo.* Ita unus e regiis, ut voluit Bentleius, pro *contemnendo*, cui voci nullus hîc locus.

389, 16. *Ut id honeſtum putent.* Ita codex optimus e regiis. Alii minùs rectè cum vulgatis, *quum id honeſtum putent.*

390, 10. *Animi contentione.* Ita rectè Daviſii codex Norvicenſis, pro vulgato, *animi intentione.*

391, 27. *Si tanti non ſit, ut ferendi ſint.*

Ita rectè cum Gulielmio Bentleius, ut ſententia poſtulat. Vulgati mendosè, *ſi tanti non ſint &c.*

392, 4. *Sic enim dicimus.* Hæc eſt enim noſtra ratio, ut ante meridiem dictioni demus operam ad clepsydram. Hæc eſt vulgata lectio, quam rectè tuetur Buherius. Alii malunt *duximus*, Daviſius verò *diximus*.

395, 2. *Optimam naturam.* Videtur admittenda Bentleii conjectura legentis, *optimam magiſtram*.

Ibid. 10. *Effigiem virtutis.* Vocem poſteriorem delent Bentleius & Daviſius, quam Balliolenſis codex non agnoſcit.

396, 26. *Omnibuſque opibus & viribus.* Ita tres e regiis. Quartus omittit vocem *viribus*.

398, 9. *Inſanitatem, & ægrotum animum, quam appellarunt inſaniam.* Hæc eſt mſſ. & veterum editorum lectio, cui recentiores ſubſtituerunt *inſanitatem & ægritudinem animi*. Poſtrema ſic refingebat Turnebus, *quem appellarunt inſanum*.

400, 11. *Inſaniam enim cenſuerunt eſſe inconſtantiam mentis ſanitate carentem: poſſe tamen &c.* Ita e codice Norvicenſi edidere Daviſius & Verburgius. Plerique codices hoc loco corruptiſſimi, ex quibus efficta eſt vulgata lectio, *inſaniam enim cenſuerunt (id eſt, inconſtantiam ſanitate carentem) poſſe tamen &c.*

Ibid. 26. *Sed eſt naturâ ferè.* Vitiosè codices regii cum aliis, *ſed eſt naturabile*, unde Bentleius, præeunte Lambino, id repoſuit quod ſequimur, & sic ipſe Cicero libro ſuperiore n. 47.

401, 2. *Ne ægrotassim, inquit: sin id fuerit.* Hanc lectionem Victorius concinnavit e veſtigiis mſſ. qui corrupti hoc loco. Vulgata lectio, *ne*

ægrotus ſim ; ſed ſi fuerim, nullo codice nititur.

403, 18. *At illud eſt latius : omnis enim abſtinentia, omnis innocentia (quæ... noceat nemini) reliquas etiam virtutes frugalitas continet.* Ita codices noſtri cum Victorianis. Leodegarius a quercu reponebat, *omnem enim abſtinentiam &c.* Sed nihil opus eſt mutatione : eſt enim ἀνακόλουθον, quod, interpoſitâ parentheſi paulò longiore, non inſolitum eſt apud ſcriptores optimos.

404, 7. *Reliquum igitur eſt quarta virtus ut ſit ipſa frugalitas.* Ita codices noſtri conſtanter, & nonnulli Daviſiani, niſi quòd in quibuſdam pro *reliquum* vitioſè ſcribitur *reliqua*, errore non inſolito librariorum, quia proximè ſequitur *virtus.* Vulgò, *reliqua igitur & quarta virtus ut ſit ipſa frugalitas neceſſe eſt* : quæ poſtremæ voces nullæ in mſſ. comparent.

Ibid. 16. *Sed tentemus (luſiſſe putato, ſi nil ſit)* Ita e Vaticano codice J. Gronovius. Vulgati, *& luſiſſe putemur, ſi nihil ſit.* Alii pro *ſed tentemus &c.* habent *ſed temeriùs luſſiſſe putemur*, & ſic codices noſtri, quod manum correctoris ſapit.

406, 3, *Quàm flori.* Addunt vulgò *dicitur*, quæ vox abeſt a mſſ.

Ibid. 21. *Quòd ſi hoc ægrè ferre.* Abeſt a duobus e regiis vocula *hoc*, quam cum Daviſio delevimus.

407, 3. *Omne enim malum.. malum eſt.* Ita ingenioſè Buherius, pro vulgato, *magnum eſt*, quod perſpicuè mendoſum eſt.

408, 19. *Bonorum opinione turbant.* Ita rectè Buherius & Daviſius, pro vulgato *turbantur.*

409, 23. *Genas, ſitu liventes : barba &c.* Ita cum Turnebi mſſ. regius optimus ; alii cum vulgatis, *genas : ſitu nidoris barba &c.*

411, 2. *Opinionem mali ægritudinem eſſe naturâ.* Manutius, additâ ex ingenio negatione, legit, *opinione mali ægritudinem eſſe, non naturâ*, idque videtur ex ingenio magis eſſe Ciceronis.

415, 9. *Philoſophiæ fungatur officio* Ita e Vaticano, & duobus aliis mſſ. Manutius & Lambinus, & cum iis Davisius, pro vulgato *fruatur.*

Ibid. 14. *Humana humanè.* Ita e Vaticano Gebhardus & Davisius. Alii alterutrum omittunt.

Ibid. 24. *Stimulos adhibent, ignes admovent.* Hic eſt ordo verborum in regiis quatuor mſſ. Aliter vulgati, *ſtimulos admovent, ignes adhibent.*

Ibid. 27. *Qui a natura datum auxilium extorqueas &c.* Ita conſtanter codices noſtri cum uno e Davisianis. Vulgò, *quod a natura datum eſt auxilium extorques.*

417, 15. *Acriculus.* Magna in hac voce mſſ. varietas. Lambinus & Davisius cenſent reponendam eſſe vocem Græcam ἀκρόχολοι.

419, 26. *Hydrauli.* Ita conſtanter regii codices. Victorius maluit vocem Græcam ὑδραύλεις. Organa hydraulica deſcripſere Vitruvius & Atheneus.

424, 19. *Actum habiturum, quod egerint?* Hæc cum interrogatione efferenda cenſemus, ne Tullius videatur aſſentiri decretis Epicureorum.

425, 15. *Id fieri vehementius.* Ita cum Davisio codices noſtri omnes, pro vulgato *id ferire vehementiùs.*

427, 17. *Quia recentia ſunt, majora videntur.* Ita cum Turnebo & Davisio codices regii. Vulgati omittunt vocem *majora.*

430, 24. *Quasi ſolutionem.* Vulgò, *quaſi λύσιν, id eſt ſolutionem.* Sed tres illæ voces nuſquam in mſſ. apparent.

431, 4. *Aut non attingat ægritudo.* Ultima vox offendit Bentleium, qui pro ea reponit *omnino.*

435, 31. *Hærere intelligant.* Ita cum pleriſque editis codices regii. Turnebus e ſuis repoſuit *habere*: & quidem verbo *habere* ineſt, ut notat Turnebus, *habitandi* poteſtas.

438, 8. *Ipſi ſe ad miſeriam invitant.* Ita liber vetus Urſini, probantque Buherius & Daviſius. Vulgati omittunt pronomen *ſe.*

439, 4. *Interpretantur... velint.* Nempe Zenonis æmuli. Ita conſtanter regii codices. Vulgò *interpretatur... velit.*

Ibid. 19. *Ad alia traducere.* Ita e ſuis mſſ. reſtituit Daviſius, cui duo codices e regiis adſtipulantur. Vulgati mendosè *ad aliam.*

Ibid. 26. *Nihil novi.* Ita ex conjectura Manutius & Lambinus: nam codices præferunt *nihil mali*, quod abſurdum. Daviſius cenſet altiùs latere mendum, & pro his reponit, *ut Cirenaici*: debuit enim Cicero hujuſce ſententiæ, ſicut aliarum, auctores & patronos appellare.

Ibid. 28. *Si ſe officio fungi putet juſto.* Videtur admittenda Bentleii conjectura legentis *ſe officio fungi pio & juſto*: & quidem abeſt a codicibus noſtris vocula *si.*

441, 24. *Chryſippi.* Nempe conſolatio, quæ vox non longo intervallo præceſſit. Vulgò editur *Chryſippi ratio*; ſed vocem poſteriorem ignorant Daviſii codices & regii.

442, 2. *Sic in ægritudine lenienda quam quiſque &c.* Ita cum Gebhardo & Daviſio regii codices. Vulgati poſt vocem *lenienda* inſiſtunt, ac deinde, *nam quam quiſque &c.*

Ibid. 14. *Edocuit tamen oratio.* Ita cum Daviſio duo codices e regiis, pro vulgato, *edocuit tamen ratio.*

443, 12. *Et huic ſingularum.* Ita ex conjectura Davisii legimus. Regii codices cum plerisque aliis habent *etsi* vel *& sic ſingularum*, unde nihil poſſis elicere.

Ibid. 24. *Contractiuncula... relinquetur.* Vulgò *contractiunculæ... relinquentur.* Correxit Bentleius, probatque Buherius: ſenſus enim non patitur pronomen *hanc*, quod ſequitur, referri ad *ægritudinem.*

447, 1. *Conſtituta.* Ita codices: unus tantùm e regiis vitioſè habet cum vulgatis, *inſtituta.*

448, 3. *Pythagoreorum.* Mallet Buherius *Pythagoreum*, ut habent duo codices & vetus editio. Regii non abeunt a vulgatis.

449, 13. *Exſtitit docens.* Ita rectè Buherius reſtituit e duobus mſſ. pro vulgato *dicens*, quod tamen ſervant regii.

Ibid. 17. *Illecebris blandæ voluptatis.* Ita conſtanter regii codices cum Davisianis, non ut vulgò *illecebris blandis voluptatis.*

Ibid. 29. *Nulliuſque unius diſciplinæ legibus adſcripti.* Ita cum Davisio & Bentleio codices regii, pro vulgato, *nulliſque... legibus adſtricti.*

450, 13. *Temporis causâ, non vi aſſentiebare.* Ita vitioſè codices: unde Bentleius reponit, *temporis causâ, non re aſſentiebare.*

451, 12. *Ex utroque perfectum.* Ita codices regii cum Davisianis, pro vulgato, *ex utroque perfectius.*

452, 24. *Injecta & inflammata.* Ita codices & veteres editi. Recentiores maluerunt *illecta* pro *injecta.*

453, 19. *Quæ declinatio si cum ratione fiet.* Voculam *si*, quæ ſenſum turbat, cum Bentleio delevimus. Hanc tamen ſervant regii.

Ibid. 25. *Sapienti affectio nulla eſt: ſtultis autem &c.* Ita hunc locum in mſſ. corruptum emendavit Bentleius. Vulgata lectio, *ſapientis* & *ſtulti* ſtare nequit.

455, 28. *Quod quis concupierit.* Primarum vocum alterutram ferè omittunt codices.

456, 20. *Sic terrorem pallor.* Ita regii codices, ut dedit Victorius, probatque Bentleius. Vulgati omittunt voculam *sic.*

459, 20. *Ceteri, inquam, similiter morbi.* Ita Bentleius emendavit vulgatum, *ceterique similiter morbi*, quæ lectio ſtare nequit, quum præceſſerit, *similiterque ceteri morbi.*

Ibid. 24. *In μισογύνῳ Attilii eſt.* Ita Daviſius, & sic habent tres e regiis mſſ. quorum in duobus Latinis litteris ſcribitur *in miſoguno Atilii eſt.* Vitiosè vulgati in *μισογύνειᾳ.*

460, 26. *Gravedinoſos, quoſdam terminoſos.* Ita cum Daviſio codices noſtri. Vulgati iterant vocem *quoſdam. Non quia jam sint, ſed quia ſæpe sint: alii ad motum &c.* Ita quidem vulgati: ſed similitudo eſt imperfecta, & sine causa iteratur verbum *sint:* idcirco emendationem Manutii admisimus, quæ & Daviſio placuit.

463, 23. *Morbo tentari poſſunt, ut corpora poſſunt.* Ita cum Bentleio unus codex e regiis, omissâ tamen voculâ *ut.* Vulgati, *morbo tentari non poſſunt, corpora poſſunt*, nullo idoneo ſenſu.

464, 7. *In ulla efferata.* Codices cum vulgatis *multa efferata:* ſed vocem *multa* ex *in* & *ulla* coaleſcentibus factam eſſe rectè vidit Bentleius.

465, 25. *Tum fertur alacritate, ut nihil ei conſtet, quod agat.* Ita e regiis mſſ. dedimus, ut e ſuis voluere Lambinus & Daviſius, pro vulgato, *tum fert alacritatem, ut nihil eſſe conſtet quod agat.*

Infrà pro *ſummum eſſe errorem*, Bentleiùs reponit, *ſummum eſſe ægrorem*, idque verum videtur.

466. 12. *Semper aliquid, aliis dolor, aliis terror impendet.* Ita Davisius & Verburgius e Gruteri Palat. quinto, cui conſentiunt in ceteris regii, ſed duæ voces *aliis dolor*, ab oſcitante librario propter ſimilitudinem omiſſæ. In vulgatis vitioſè legitur, *ſemper aliquis talis terror impendet.*

469, 3. *E Leucata.* Vulgò *e Leucade*, ſed invitis regiis & aliis codicibus.

470, 30. *Dolere ſe aiebat.* Unus e regiis habet *dolore ſe angebat*, idque Bentleio probatur.

473, 14. *In ſtomacho Fulvî.* Regii codices cum aliis vitioſè *in ſtomacho furia.* Alii aliter emendant, *ſura*, *fibra*, *lura*, *hira*, *furii*, *furiæ.* Nos Buherii conjecturam ſequimur. Fulvium gladiatorem cum Placidejano componit Horatius Satyr. 2, 7.

476, 1. *Prælium reſtituit.* Ut verſus conſtet, reponit Bentleius, *rem reſtituit.*

477, 20. *Quum omnia eſſent in moribus vitia.. iracundos ſolos moroſos nominaverunt.* Vulgò *in morbis* & *morboſos.* Correxit Davisius e mſſ. in quibus, ut etiam in regiis, ſcribitur *moroſos.*

480, 5. *Cui nihil ſubitum eſt.* Voces *ſubitum eſt* non agnoſcunt regii codices, unus habet, *cui nihil, quod homini evenire poſſit, novum ſit.*

481, 15. *Utrum illud, necne videatur.* Ita cum codice Cantabrigienſi unus e regiis, qui & infrà cum Palat. ſecundo habet *paupertatis nomen*, quod utrumque rectè tuetur Bentleius, pro vulgatis, *utrum illudne non videatur*, & *paupertatis malum.*

Ibid. 27. *Sed omnis ejuſmodi perturbatio animi placatione abluatur illa quidem &c.* Videtur admittenda Bentleii conjectura legentis, *ſed quum*

omnis ejuſmodi perturbatio duplici ratione abluatur; illâ quidem &c. & hanc emendationem ſequentia poſtulant.

482, 17. *Eſt ea quidem ſubtilior.* Ita ex conjectura Bentleii dedimus, pro vulgato *utilior*, quam vocem ipſa hujus loci ſententia non admittit.

Ibid. 31. *Etiam ſi nec mala ſint illa, quæ... nec bona.* Cum Lambino & Bentleio negationem utrobique delevimus, quam inſtituta hujus loci ratio reſpuit, nec agnoſcit Urſini vetus liber.

484, 3. *Neque tam terribilis.* De his verſibus vide Muretum Var. Lect. 8, 16.

486, 13. *Sic nimis elati.* Ita Lambinus & Daviſius e veteri libro, cui proximè accedit unus e regiis. Vulgò *ſic animi elati.*

487, 25, *Quem expeti, quem arceſſier.* Vitioſè codices, *quem arceſſiri.* Metrum reſtituit Frobenius, quem ſequitur Daviſius.

490, 23. *Ut ei illud, quod cupiat, oſtendatur.* Vulgò *oſtendat.* Emendationem Daviſii ſequimur, ad quam ducit unus e regiis, in quo mendoſè ſcribitur, *quod cupiatur oſtendat.*

492, 6. *Ira verò, quæ.* Vocem ultimam, quæ ſenſum turbat, & quam ignorant Palat. primus, & e regiis optimus, cum Manutio & Lambino delevimus.

Ibid. 20. *Quò igitur hæc erupit moles?* Ita cum Bentleio dedimus e Palat. ſecundo, & e regiis mſſ. in quibus ſcribitur, *quò igitur hæc eruit moles?* Vulgò editur, *quæ igitur hæ erunt moles?*

494, 24. *Ut optimâ quis valetudine... poteſt videri, at naturâ &c.* Ita locum emendavit Bentleius, in vulgatis corruptiſſimum: *ut optimâ quiſque valetudine... poteſt videri: ut naturâ &c.*

499, 22. *Nos compuliſſet.* Ita regii codices, pro vulgato *contuliſſet.*

501, 17. *A quibus ducti.* Mallemus cum Pearcio, *a quibus docti.*

509, 11. *Quâ ipſâ non fuiſſet contentus: neque... finem inveniret libido.* Ita cum Victorio, & e codicibus pleriſque, etiam regiis, legit Bentleius: tantùm pro *fuit*, repoſuit *fuiſſet*, ut ſenſus poſtulat. Vulgata lectio, *quâ ipſe non fuit contentus: neque.... finem inveniet libido*, nullo codice nititur.

510, 17. *Ex aliqua parte claudicaret.* Vulgò *clauderet:* ſed alterum habent veteres editi, & codices, quos cum Bentleio ſequimur.

514, 7. *Servitus denique. In his tot & tantis* (*atque etiam plura poſſunt accidere*) *poteſt eſſe ſapiens.* Ita plerique Gruteri codices, & unus e regiis cum Vaticano, ut voluit Bentleius. Impedita eſt, & pravâ diſtinctione laborat vulgata lectio.

515, 3. *Namque & hæc loqui.. concedi nullo modo poteſt.* Ita cum Daviſio regius codex optimus, idque præſtat vulgato, *neque hunc & hæc loqui.. concedi ullo modo poteſt.*

516, 13. *Sed ni ita eſſet, utrum hoc totum... in una virtute poneretur.* Ita cum Lambino & Bentleio dedimus: nam e vulgata lectione, *ſed si ita eſſet, tum ut hoc totum... in una virtute poneret*, exſurgit ſenſus Tullii ſententiæ planè contrarius.

517. 1. *An tu aliter.* Mediam vocem delevimus, quam ignorant regii codices & Victorius.

519, 29. *Quo vita beata compleţur.* Vulgò *complectitur.* Emendavit Bentleius.

525, 19. *Illam bonorum animi lancem.* Ita regius optimus. Alii vel *boni lancem* habent cum vulgatis, vel *animi lancem.*

Ibid. 20. *Deprimat.* In bilance leviora non

deprimuntur, ſed attolluntur, ut notat Daviſius.

530, 13. *Ipſe indicavit.* Ita cum Manutio, Lambino, Bentleio regii codices. Malè in vulgatis, *ipſe judicavit.*

541, 6. *Quum eſt cujus earum.* Vulgò *cujuſvis.* Vaticanum & regios codices ſequimur.

545, 3. *Nec eam minis aut blandimentis.* Vulgò, *nec eam minimis blandimentis.* Emendavit conjecturâ certiſſimâ Bentleius.

Ibid. 11. *Deſertum illum Carneadem.* Ita e regiis & aliis pluribus mſſ. dedimus cum Bentleio. Vitiosè vulgati, *diſertum.* Paulò pòſt idem Bentleius pro *quin eorum bonorum*, reponebat *quin verorum bonorum*, ut veris bonis opponantur ea, quæ bona videantur.

Ibid. 27. *Confutat.* Hæc eſt mſſ. omnium lectio: mallemus tamen cum Bentleio *compenſat*, quæ vox ad Epicuri rationem eſt accommodatior.

546, 3. *Longinquitatem levitate.* Ita cum Manutio & Lambino duo codices e regiis, quod rectè Pearcius præfert vulgato *lenitate.*

Ibid. 25. *Pulmentum.* Ita regius optimus, & plures alii codices, & ſic dedit Lambinus, pro vulgato *pulpamentum.*

549, 30. *In philitiis.* Conviviis Lacedæmoniorum, a voce Græce φιλία. Ita conſtanter regii codices, cum pluribus aliis, & ſic veteres editi: idque cum Buherio prætulimus vulgato *phiditiis.*

550, 6. *Curſus ad Eurotam.* Vulgò *ab Eurota.* Sed Eurotas ſub ipſis Spartæ mœnibus fluit. Emendavit Bentleius.

552, 2. *Signis, credo, tabulis, ludis.* Vox ultima locum hîc non habet. Lege cum Bentleio, *ſignis, credo, & tabulis pictis.*

Ibid. 31. *Neque me quiſquam ibi agnovit.* Voculam *ibi*, quam non agnoſcunt codices, erasimus.

554, 26. *At enim non sine ignominia. Ignominia &c.* Vox *ignominia* in vulgatis ſemel tantùm ponitur: & ſolent in eo errare librarii, ut quoties idem vocabulum geminatur, alterum omittant. Geminavit Manutius, ut ſenſus conſtet.

557, 12. *Et videbat in litteris.* Urſini liber habet *& vivebat*, quod vulgato præfert Bentleius. Regii codices non recedunt a vulgatis.

Ibid. 29. *Si liceat.* Nempe *mendicare*, quæ honeſta eſt reticentia. Daviſius.

FINIS.

99 955151

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE
FIRENZE

Digitized by Google

